

Orando et laborando

A Debreceni Református Hittudományi Egyetem
2006/2007. évi értesítője a
469. tanévről

Orando et laborando

A Debreceni Református Hittudományi Egyetem
2006/2007. évi értesítője a
469. tanévről

Debrecen
2007

Orando et laborando

A Debreceni Református Hittudományi Egyetem

2006/2007. évi értesítője a 469. tanévről

Főszerkesztő: Dr. Kustár Zoltán

Technikai szerkesztő: Bíró Éva

Szerkesztőbizottsági tagok:

Dr. Baráth Béla Levente

Gonda László

Dr. Hodossy-Takács Előd

ISSN 1786-3112

Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Debrecen, 2007.

Felelős kiadó: Dr. Fazakas Sándor, rektor

Nyomda: Kapitális Kft., Debrecen

Felelős vezető: Kapusi József

Fotó: Barcza János

*Michiel de Ruyter tengernagy,
a magyar protestáns gályarabok megmentője
(1607–1676)*

TARTALOMJEGYZÉK

I. Egyetemünk életéről	9.
<i>Gaál Sándor</i> : Az irgalmas egyház. Igehirdetés a félévkezdő csendesnapon	11.
<i>Fazakas Sándor</i> : „Láthatóbb” egyházat! Rektori tanévnyitó beszéd	17.
<i>Gaál Botond</i> : Beszámoló a DRHE Doktori Iskolájának működéséről	29.
<i>Gonda László</i> : Erasmus Program egyetemünkön. Az első két év eredményei	33.
<i>Nagy Péter</i> : Emlékezés – találkozás – felelősség. Beszámoló az egyetemi ifjúság életéről	35.
<i>Szabó Nikoletta</i> : Teológus Hallgatók Találkozója – Debrecen, 2007	41.
<i>Fekete Károly</i> : In memoriam Kovács Tibor (1924–2006)	43.
<i>Fazakas Sándor</i> : „Közvetítő egyház” a közéletben. Rektori tanévzáró beszéd	47.
II. Eseménynaptár	57.
III. Tanulmányok	67.
<i>Kustár Zoltán</i> : A bibliai akcentusok eredete és funkciója	69.
<i>Ernst-Joachim Waschke</i> : A kert mint metafora az Ószövetségben és annak szerepe az ószövetségi antropológiában	91.
<i>Kókai Nagy Viktor</i> : Keresztelő János és Jézus igehirdetése. Egy hagyomány fejlődésének útja	103.
<i>Csoma Annamária</i> : Ízisz és Ozirisz kultusza	113.
<i>Gaál Botond</i> : Kálvini vonások a magyarok lelki arcán. I. rész: Kálvin és Debrecen	133.
<i>Iain R. Torrance</i> : Polányi Mihály és a „Szentírás-értelmezés”	143.
<i>Kovács Ábrahám</i> : Hitvallás, millennializmus és misszió. A zsidómisszió kezdetei és teológiai alapjai Nagy Britanniában	149.
<i>Ferencz Árpád</i> : A Titok felé nyújtózkodva... Megjegyzések K. H. Miskotte teológiájának margójára	157.

<i>Kocsis Áron</i> : „Vegyétek számba őket...” Vallásszociológiai felmérés a Tiszántúli Református Egyházkerületben	187.
<i>Höröcsik Richárd</i> : 800 éve született Árpád-házi Szent Erzsébet	207.
<i>Baráth Béla Levente</i> : Az 1881. évi debreceni alkotmányozó zsinat	221.
<i>Hollósi Gábor</i> : A debreceni Jog- és Államtudományi Kar Egyházi Tanszékének története (1914–1949)	229.
<i>Oláh István</i> : A fogyatékos gyermekek hitoktatása	245.
<i>Gonda László</i> : Temető vagy laboratórium? Szeljegyzetek az európai keresztyénség jövőjének kérdéséhez	263.
IV. Kutatási eredményeink	273.
V. Könyvismertetések	289.
VI. Kitekintés	307.
<i>Karl-Christoph Epting</i> : Európa és a protestáns kisebbség. A protestantizmus tartópilléreinek beépítése az Európa-házba	309.
<i>Baráth Béla Levente</i> : Ravasz Lászlóra és Bibó Istvánra emlékezve munkásságuk egy újabb, rendhagyó feldolgozása kapcsán	319.
VII. Konferenciáink	325.
VIII. Adattár	339.
Oktatóink elérhetőségei	341.
Alapképzésben részt vevő, beiratkozott hallgatóink névsora	345.
Posztgraduális képzésben részt vevő, beiratkozott hallgatóink névsora	351.
Sikeres záróvizsgát tett hallgatóink névsora	352.
Külföldi tanulmányi ösztöndíjat nyert hallgatóink	354.
Kiemelkedő tanulmányi munka	355.
Jutalmazásban részesült hallgatóink	356.
A Doktori Iskola beiratkozott és végzős hallgatói	357.
Egyetemünk új doktorai és díszdoktorai	358.

I. Egyetemünk életéről

Gaál Sándor
AZ IRGALMAS EGYHÁZ.
IGEHIRDETÉS A FÉLÉVKEZDŐ CSENDES NAPON

Textus: Lk 10,25–37

„(25) Ekkor előállt egy törvénytudó, hogy megkísértse őt, és ezt kérdezte: »Mester, mit tegyek, hogy elnyerjem az örök életet?« (26) Ő pedig ezt mondta neki: »Mi van megírva a törvényben? Hogyan olvasod?« (27) Ő pedig így válaszolt: »Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes erődből és teljes elméd-ből, és felebarátodat, mint magadat.« (28) Jézus ezt mondta neki: »Helyesen feleltél: tedd ezt, és élni fogsz.« (29) Ő viszont igazolni akarta magát, és megkérdezte Jézustól: »De ki a felebarátom?« (30) Válaszul Jézus ezt mondta neki: »Egy ember ment le Jeruzsá- lemből Jerikóba, és rablók kezébe esett, akik kifosztották, meg is verték, azután félholtan otthagya elmentek. (31) Történetesen egy pap ment azon az úton, de amikor meglátta, elkerülte. (32) Hason- lóképpen egy lévita is odaért arra a helyre, és amikor meglátta, ő is elkerülte. (33) Egy úton lévő samaritánus pedig, amikor odaért hozzá és meglátta, megszánta; (34) odament, olajat és bort öntött sebeire, és bekötötte azokat. Aztán feltette őt a saját állatára, elvitte egy fogadóba, és ápolta. (35) Másnap elővett két dénárt, odaadta a fogadósnak, és azt mondta neki: Viselj rá gondot, és ha valamit még ráköltesz, amikor visszatérek, megadom neked. (36) Mit gondolsz, e három közül ki volt a felebarátja a rablók kezébe esett embernek?« (37) Ő így felelt: »Az, aki irgalmas volt hozzá.« Jézus erre ezt monda neki: »Menj el, te is hasonlóképpen cselekedj.«”

Kedves Testvéreim!

A példázatban szereplő „horrorisztikus” elemek miatt – hitoktatási tapasztalataink alapján – a mai gyermekek számára ez az egyik legked- veltebb és legkönnyebben tanítható Jézus-példázat. De a mai társadalmi elvárások összefüggésében vizsgálva szintén kedvelt és praktikus bibliai perikópa ez, hiszen erőteljes szociális mondanivaló jelenik meg benne. Ma esti igehirdetésünk tükröt kíván tartani Isten népe korabeli és mai közösségének, egyház-társadalmának. Az írástudó kérdése és Jézus arra adott válasza kitűnő eszköz az önértelmezésre; eszköz arra, hogy meg- vizsgáljuk, egyházunk hogyan tudja teljesíteni küldetését. Ma ez a példá- zat ugyanis négy egyház- és gyülekezettípust tár elénk:

1. A magyarázkodó egyház

A probléma mindig megmagyarázható. A Jeruzsálem és Jerikó közötti útszakasz földrajzi adottságai, az utazási tényezők ugyanis kedveztek az ilyen és ehhez hasonló eseteknek. Némi túlzással: aki rablók áldozatává akart válni, annak csak meg kellett jelennie ezen az úton. Erről olvastam feljegyzést az 5. és a 20. század elejéről is. Tehát aki józan felelősséggel tervezte meg az utazását, az itt nem indult el egyedül! Különösképpen akkor, ha értéket is vitt magával.

Így a korabeli és a mai helyzet ismeretében felülbírálnak és megmagyarázható az eset. A kortörténeti ismeretek alapján nagy bizonyossággal megállapítható: felelőtlen utazó volt, akiről Jézus itt beszél, mert nem mérte fel reálsan a veszélyt, s nem tette meg a szükséges elővigyázatossági intézkedéseket. Persze, hogy áldozatul esett!

Ehhez hasonló a mai, körülöttünk lévő világ számtalan esete: Lecsúszott, kiszolgáltatott emberek jelentős százalékának élethelyzete is. Ez a magyarázkodó egyház, a mindenre valamit mondó gyülekezet képét rajzolja meg, amelynek tagjai profi módon beszélnek arról, hogy az alkoholisták, drogfogyasztók, munkanélküliek, szegények, szenvedélybetegek, lecsúszottak milyen egyéni és ösztársadalmi tényezők áldozatai lettek. Ha kell, akkor az adott személyről és családról távolságtartó szánalommal állapítják meg: „Szerencsétlen, aki nem tudott vigyázni!” A mai „trendi” szóhasználattal élve: „Így járt!” Olyannyira szerencsétlen, hogy még az egyházfenntartói járulékot sem tudja befizetni!

2. A törvénytudó egyház

A példázatban a másik egyháztípust a pap személye jelképezi. Ő azt az egyházértelmezést képviseli, amely a Szentírás ismeretében jeles, hitvallásosságában pedig öntudatos. Az ortodox zsidók által viselt homlokdíszben lévő igék tudatában cselekszik. Hivatásértelmezése így írás- és törvényszerű. Hiszen teljes joggal mondhatná e pap védőügyvédje, hogy a Leviticus vonatkozó igéi állítják meg abban, hogy megtegye azt, amit majd csak a harmadikként érkező utastársa fog megtenni. Halott, tisztátalan érintése hét napi szolgálati kieséssel járhat! S ez a kockázat itt, a földön fekvő, mozdulatlan embert látva kétségtelenül fennáll! Ki mer ezzel vitatkozni? Valóban, lehet, hogy halott az illető?!

De a józan ész, és a „Szeresd az Urat, szeresd felebarátodat!” sokszor hangoztatott igéinek értelmezése alapján mégis csak meg kell kérdeznünk: Milyen pap az ilyen? Akit korlátoz, hamis módon véd a Törvény – de fel nem szabadít a szolgálatra? És ugyanígy megkérdezhetjük: Milyen egyház az olyan egyház, amely feltartóztathatatlanul igyekszik, ragaszkodik teljesíteni a megmaradt tagjai által hűségesen folytatott rendet? Még azt is, amely sem neki, sem az alkalmanként

megjelenőnek nem hoz életformáló erőt, élményt – hanem csak a változatlanság okozta hamis biztonságérzetet?

Egyház, amely a múlthoz való ragaszkodásában elmulasztja igazi küldetését felismerni és megvalósítani. Egyház, amely a világban körül se néz! Közel se megy! Nem vitatkozik. Nem kér, nem kérdez, nem érvel. Egyház, amely sietve megy, hogy emberekkel találkozzon, és közben elmegy az emberek mellett. Óvja hagyományait, hagyatékát, és elmegy a „kázus” mellett, amely megadná értékét, léte, küldetése igazi értelmét a jelenben. Közösség, amely zártságával védi a belégyűjtött történelmi értékeit, de nem vesz részt saját történelmi helyzetének formálásában, amely pedig identitásához tartozna.

Egyház, pap, lévita, református lelkipásztor, katechéta, vallástanár, egyháztag. Aki valami régit cselekszik az új, az aktuális helyett. S az újra hivatkozik, amikor a régiben kellene megállnia. Pap, egyház, keresztyén, aki nem ismeri fel aktuális önmagát: *„Történetesen egy pap ment azon az úton, de amikor meglátta, elkerülte.”*

3. A felelősség nélküli egyház

A harmadik modellt logikusan a lévita személye és az ebben a helyzetben tanúsított magatartása ábrázolja. Ő az adott pillanatban határozottan meghozza döntését, minden bizonytalansággal, élete, biztonsága, hivatala érdekében. Hiszen az útszakasz veszélyes. A rablók egyik közismert munkamódszere a csapdaállítás: egy közülük az útfélen fekvő, kifosztott áldozat szerepét játssza el, s a többi az alkalmas pillanatban rátámad az irgalmasságot gyakorló, gyanútlan segítőre. Tehát fő a biztonság!

Lévita szolgálat, amely a szent szolgálatban a papság mellett, méltó helyen áll a rendszerben. Kényelmes helyen áll: védett középmezőnyben. Ő nem dönthet, ő nem határozhat. Neki azt kell tennie, amit a papok mondanak.

Egyház és egyháztag, amely és aki köztes helyzetére hivatkozik. Egyházi közz gondolkodás, amely a legkomolyabb kihívásokban az előljáró vállára tolja a terhet, s felmenti magát a döntés kötelezettsége alól. Szólás- és cselekvőképtelenné teszi magát. Folyton elsiet. Kényelmes kiskorúságában, ha kell, nyakkendőben, Bibliával közlekedik. Várja az eligazító szót, szereti azt a helyzetet, ahol beszélni sem kell, csak viselkedni!

4. Az áldozatkész egyház

De ez a példázat Jézus-példázat. Nem hiányzik belőle a megoldás, a teljesség. Ez a példázat a negyedik modellt is megmutatja nekünk. A fogadóban is otthonosan mozgó, nem eredeti rítusú, dallamú és öltözetű samaritánus. Egyszerűbben: az irgalmas. Aki köztudottan kevesebbet tud és

kevesebbet is fogad el a helyszínen korábban előtte járt hivatalosak törvényeiből. De a kevesebb itt is több! Ő az egyedüli, aki „végigmegy a projekten”. Meglátta, odament és megszánta, elvitte, ápolta, fizette. Vagyis eljut az aktusnak addig a pontjáig, ahol az ember beleadhatja önmagát. Ahol észérvek mellett az érzelmek, indulatok, a lelkiismeretbe írt törvény ereje is felszabadulhat, s a cselekedetekben, anyagiakban is megnyilvánuló áldozat szintén megjelenhet.

Erről az egyházzól álmodok. És én ebben az egyházban élek, égek. Amelyik nem tökéletes. Soha nem is volt az: mert samaritánus, rendeltetése szerint samaritánus! De a tökéletesség útján jár, Jeruzsálem és Jerikó között, ahol mások, másként is járnak. Aki éli, tanítja, tanulja is, de a végén meg is teszi azt, amit aktuálisan az adott helyen, időben felismert. Nem a másiktól él, hanem a másikkért!

Egyház, amely a világ útján jár, s az úton-létébe beleadja azt, amilye van! Hiszen mindenét kapta. Só és világosság! És mint ilyen, eredetében hordozza azt, ami a fogyhatatlan lényeg. Megérint, beruház, mert irgalmas. Egyház, amely hitelkártyáját otthagyja: vegyél le róla, amennyi kell! S nem azt mondja, hogy legalább egyszer tegyél rá, s majd nyolc nap múlva reagálunk.

Testvéreim, úgy látom, hogy most ilyen időket élünk. Nagy időket, nehéz időket, szép időket. Sok a kifosztott, otthagyt, becsapott ember. Nagy idő ez, amikor az egyház eredeti küldetése szerinti egyházzá válása a fő kíváncsi. Nem tele templomba sietni, celebrálni, magyarázkodni, biztonságban élni, hanem naprakészen, irgalmasan jelen lenni.

Egyház, amelyik tudja, hogy ki a felebarát. Tudja, mert olyan közösség, amelynek egészében és tagjaiban is Krisztus lett a felebarátja. Krisztus, aki egyszeri és tökéletes áldozatával, bűnbocsánatával örök időre megszabadította az övéit. Egyház, aki az Isten irgalmasságának részese lett. Aki Krisztus után maga is mint felsegített él. Így lett ő maga is felsegítővé. Ami azt is jelenti, hogy dolgozik az ötödik egyház- és gyülekezetmodell szerint. Ezt egy történet elmondásával mutatom be, s fejezem be az igehirdetést ma este:

5. A jobb egyház. A jobb gyülekezet. A jobb samaritánus

„Amikor másodszor is Jerikó felé ment, a samaritánus ismét talált egy sebesültet. Harmadik, negyedik, ötödik útja során újabb és újabb áldozatok feküdtek az országúton. Százszor tette meg az utat, és mind a százszor egy újabb szerencsétlen feküdt ott, majd ezerre és ezerre bukkant. Mindig ugyanazon a helyen.

Ez foglalkoztatta, amikor 2333-szor ment Jeruzsálemből Jerikó felé. Szinte belebotlott az újabb sebesültbe, annyira gondolataiba merült. Sójajtván szedte elő a kötszert a nyeregtarisznyából, rutinosan látta el a 2333. sebesültet. Gyakorlott mozdulattal emelte a számárra a vérborított

testet, és lám, az állat magától indult el a fogadó felé a jól ismert úton. A szamár és a sebesült szerencsésen meg is érkeztek.

A samaritánus azonban ezúttal nem tartott velük. Ő ugyanis a sivatag felé vette az irányt, hogy megkeresse a rablótanyát. Mert amikor a 2333. áldozatba botlott, hirtelen rádöbbedt, hogy sokkal jobb samaritánus lehetne, ha végre a tettesekkel is törődne, s nem csak ragtapaszokat osztogatna... Elhatározta, hogy a rablókon fog segíteni.

Később zavartalanul utazhatott Jeruzsálemből Jerikóba. Sok időt takarított meg így...”

Ámen.

Fazakas Sándor
„LÁTHATÓBB” EGYHÁZAT!
REKTORI TANÉVNYITÓ BESZÉD

Főtiszteletű Egyetemi Közgyűlés!

Mai évnyitó ünnepségünket két jelentős egyházi esemény foglalja keretbe. Nemrégén zárult le a Magyar Reformátusok V. Világtalálkozó-jának rendezvénysorozata, amely lelki feltöltődést, hitbeli megújulást, az összetartozás-érzés megerősödését nyújtotta mindazoknak, akik a Kárpát-medencéből, Nyugat-Európából vagy a tengeren túlról vettek részt a különböző rendezvényeken. Még elevenen él bennünk a záróistentisztelet közösségformáló ereje a zsúfolásig megtelt debreceni Nagytemplomban, és tovább foglalkoztatnak a Bocskai-szabadságharcnak és a bécsi békének, valamint az 1956-os forradalomnak emléket állító kiváló előadások gondolatai. Valamennyi helyszínen – ha csak néhány napra is – láthatóvá, kézzel foghatóvá és megkerülhetlenné vált a református egyház evangéliumi öröksége, kultúrateremtő és megőrző szellemisége, történelmet, társadalmat formáló ereje.

Két nap múlva kezdődik Budapesten az Európai Protestáns Egyházak Közösségének (Leuenberger Kirchengemeinschaft) VI. Nagygyűlése, amelynek mottója így hangzik: „Erősödő közösség – protestáns arculat Európában!” Programként is érvényes ez a jelszó, mert a globalizáció és a gazdaság dominanciája alatt átformálódó, keresztyén és történelmi örökségét nyíltan feladó és a modernizáció nyomása alatt atomizálódó európai társadalmak nem nélkülözhetik a reformátori egyházak közösségformáló erejét.

Mi történik itt? – kérdezhetnénk. Még láthatóbbá akar lenni a látható egyház? Alkalmazkodni kíván Jézus Krisztus földi egyháza a média hatalma által át- és átszőtt, vizualitás és látványosság által meghatározott társadalom elvárásaihoz? Kritikátlanul követi és átveszi a társadalmi szervezetek, gazdasági vállalkozások vagy civil egyesületek menedzsment-szemlélet és PR fogások által kialakított „imágó-formálási” igyekezetét azért, hogy senki mással össze ne tévesszék őt a piacon?

Nem, nem erről van szó – de nekünk is meg kell fogalmaznunk a kérdést: hol van a helye a teológiai oktatásnak a magyar felsőoktatás formálódó/átalakuló valóságában? Milyen sajátos arcéllal kell rendelkeznie egy egyházi felsőoktatási intézménynek ahhoz, hogy látható, észlelhető, felismerhető legyen az egyetemek világában?

Tény, hogy egyre erősödik értékvesztett társadalmunkban az elvárás: a keresztyének legyenek felismerhetőek! Nem csak az által, hogy vasárnap templomba járnak, hanem a hétköznapokban is. Legyen látható és felismerhető: Ki az, akihez oda lehet fordulni életkérdésekkel, lelki

problémákkal, erkölcsi dilemmákkal? Hol van az a hely, ahol az értékválság és a személyes krízishelyzetek sodrásában kapaszkodót lehet találni, ahol valami mást lehet hallani és megtapasztalni, mint az írott és elektronikus sajtó piacra szabott áradatában? Ebből a szempontból nézve az egyház látható formája és a keresztyén közösségek felismerhetősége világunkban már nem másodrangú kérdés.

Lehet, hogy most sokan gondolják: római katolikus hittestvéreink szerencsésebb helyzetben vannak és jobban megfelelnek a környezet elvárásainak, mint mi, legalábbis a média szempontjából! Miért? Mert egy hierarchikus felépítésű egyházszerkezet, a püspöki-bíborosi kollégium és az apostoli szukcesszió által prezentált történelmi folytonosságtudat, a lenyűgöző egyházművészet és barokkos pompa média-kompatibilisebb mai világunkban (bármennyire is hihetetlen ez protestáns füleknek), mint a fehérre meszelt templomfalak, paticsfalú istenházak, szerény fafaragványok, liturgikus öltözetet nélkülöző egyházzolgák szerény gyülekezete. Amíg a korábbi évszázadokban az információ leginkább a nyomtatott sajtón keresztül terjedt, amíg a belső egyházi kommunikáció is a prédikált Igére, zsoltáros- és imakönyvekre, magyar nyelvű Bibliákra, kegyességi irodalomra épült, más volt a helyzet: az egyház karnyújtásnyira volt, néhány lépésre a családi otthontól, otthon a faluban vagy a zárt, polgárosodó cívisvárosban. De a tömegkommunikáció világában radikálisan megváltozott a helyzet! Emlékezzünk 2005 áprilisára, az általunk is nagyra becsült II. János Pál pápa halálára és temetésére. A világ szeme – az elektronikus médián keresztül – Róma felé fordult és arra volt kíváncsi, mi történik a Szent Péter-téren. Miért lett volna hírértéke annak, hogy ugyanazon a hétvégén 500 magyar református lelkész lépte át a határt (ama ominózus 2004. december 5-i népszámlálás után először) és prédikált Erdély és Kárpátalja különböző gyülekezeteiben, a Székelyföld vagy a beregszászi járás egyszerű (de talán zsúfolásig megtelt) templomaiban? Igaz, ez utóbbi a saját televíziós csatornán keresztül heti rendszerességgel sugárzott „*Vidám vasárnap*” című show-műsorhoz sem volt hasonlítható!

Paradox módon mai média-világunkban vagy a tradicionális, történelmi kontinuitást felmutató, hierarchikus szervezetét pompás rendezvényeken demonstráló és globális irányultságú egyház tűnik modernnek, vagy pedig a karizmatikus, korszerű technikát, zenét és fényeffektusokat virtuóz módon kezelő vallásközösség tűnik ígéretesebbnek. Tévedés ne essék, ez nem a sajátos kultúrával és hagyományokkal rendelkező történelmi testvéregyházak felé irányuló kritika akar lenni – sokkal inkább annak a szemléletnek a bírálata, amely csupán a média szelektív látásán és szemüvegén keresztül hajlandó szemlélni a valóságot!

Mit tegyen ebben a helyzetben a református teológus, lelkész és vallástanár? Talán vizsgálja magát a régi reformátori felismeréssel,

hogy „az igazi egyház láthatatlan”? Ez a tanítás – bármennyire igaz – mégsem vonhatja el figyelmünket az egyház látható formájáról és annak fontosságáról. Nem, nem arról van szó, hogy minden eszközzel láthatóvá kell lenni! (Volt olyan történelmi kor, amikor ez volt az egyház legnagyobb bűne.) De azt sem szeretném, ha beérnénk az egyszeri teológusnak a záróvizsgán adott válaszával, aki arra a kérdésre, hogy mi a láthatatlan egyház, így felelt: „Akik otthon maradtak!” Igaz, a liberális teológia is ezt vallotta egykor: „A harangok előhívják őket (mármint a gyülekezetet) az ismeretlenségből; az áldás után újból visszatérnek az ismeretlenségbe, a sötétségbe, ahol mint só és kovász kifejtik hatásukat. Mindez elég, hiszen Isten látja munkájukat és tevékenységüket.”¹ Az ilyen megközelítés nyomán kialakult gyülekezet-értelmezés nem akar „különleges gyülekezeti egzisztenciát” felajánlani az egyháztagoknak, nem akarja kiszakítani őket a család, hivatás, állam, házasság és társadalom egyéb rendjéből és kötelezettségeiből. Az egyháznak be kell érnie azzal – ezen érvelés szerint –, hogy tagjai egyszerűen résztvevői az istentiszteleti alkalmaknak. Akkor mi az, ami látható az egyházból? Nos, féltő, hogy ha az „anonim keresztyénség” (K. Rahner) vagy a „latens egyház” (P. Tillich) létjogosultságával kezdjük nyugtatgatni magunkat, félelmetesen fog beigazolódni szemünk előtt a pszichoanalitikus Jungnak a tétele: amilyen mértékben kiürülnek a templompadok, oly mértékben telnek meg a kórházak. Ezért mondhatta Dizseri Tamás egy Théma-konferencián: „A misszió színtere a templomainkból nagy valószínűséggel a diakónia színterére kerül.”²

Az egyház látható formája tehát nem mellékes és nem elhanyagolható. Hadd hívjuk segítségül ehhez a hitvallásokat és a reformatori tanítást! Egyház ott van és ott ismerhető fel, ahol a hívek közösségében az Evangélium hirdetik, a sákramentumok pedig rendeltetészerűen kiszolgálásra kerülnek (CA 7).³ Mindkettő, az Ige és a sákramentumok Isten Krisztusban adott kegyelmes és üdvözítő jelenlétét közlik az ember számára – s történik mindez nem titkosan, nem csak a beavatottak számára, hanem nagyon is látható módon. Pontosabban: az egyház ismertetőjegye a világban az Evangélium nyilvános hirdetése és tanítása (*publice docere*). Ezzel reformatori hitvallásaink teljeséggel elvetik az egyház „elspiritualizálásának” kísértését, mert az egyház nemcsak a beavatottak számára lelki közösség, hanem egyház itt és most, konkrét helyen és időben, konkrét formában, látható módon. Ez a definíció természetes

¹ Lásd CHR. MÖLLER, Szócikk „Gemeinde I”, in: G. Müller (Hg.), *Theologische Realenzyklopädie*, Bd. 12, Berlin / New York, 1984, 317–335, ebben: 324.

² DIZSERI T., *Intézményes diakóniánk szükségessége és lehetőségei*, Théma 2001/2–3, 37–41, ebben: 40.

³ *Augsburgisches Bekenntnis*. Art. 7, in: H. G. Pöhlmann (Hg.), *Unser Glaube. Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche*, Gütersloh, 1991, 64.

módon irányítja rá figyelmünket az egyház alakjára és formájára egy-egy konkrét helyen, meghatározott társadalmi-politikai kontextusban és történelmi időben. Az Evangélium nyilvános hirdetése és tanítása meghatározó az egyház földi formájára nézve, mert nemcsak ellenáll annak a külső kísértésnek, amely az egyházat (még ötven év után is) szívesen visszaszorítaná a közéletből a sekrestyék falai közé azzal a nyílt vagy burkolt szándékkal, hogy az egyházak ne politizáljanak; de az egyház önértékelésére és önértelmezésére nézve is megtartó erővel bír: az egyház földi léte és megmaradása mindenestül a hit függvénye és kockázata. Ez nem jelent mást, mint ráhagyatkozást a hit erejére, választ az Isten megszólítására és visszautasítását minden olyan méltatlan eszköznek, amely csak a látható struktúra, illetve a szervezet fenntartására szolgál. Ez pedig lényeges különbség: a világ hatalmi eszközeivel mindig önmaga megtartására törekszik és alattvalói engedelmisséget követel, akár kényszer alkalmazásával is – ezzel szemben az egyház lelki (hatalma) ereje önmagán túlmutat,⁴ ebben a világban egy másik világra hívja fel a figyelmet, egy olyan világra, amely a hívők szabad döntésével és engedelmisségével számol.

Az egyház látható formája ebben a világban nem mellékes. Tudjuk, az egyház egyszerre látható és láthatatlan, bűnösök társasága, hitelenekkel és képmutatókkal, de akik között az Ige hirdettetik (*corpus per mixtum*); és lelki közösség (*congregatio fidelium*), ahol a hirdetett Ige el is érte a célját.⁵ A kettő egymáshoz való viszonyát nem kívánom most dogmatikai kategóriákban leírni, inkább egy képet hívok segítségül, amelyet Barth Károly használt egy Magyarországon tartott előadásában, 1948-ban: Az igazi egyház soha nem láthatatlan, hanem mindig látható. Isten cselekedete és a Szentlélek bizonyágtétele teszi láthatóvá azt, ami eddig elrejtett volt. Csak a hit látja meg a Szentlélek munkája nyomán a „látszólagos” egyház, vallásközösség, dogma, kultusz, egyházi hivatal és rend mögött az igazi egyházat úgy, ahogyan egy fényreklám fekete betűi is életre kelnek, olvashatóak és láthatóak lesznek az elektromos áram bekapcsolása után.⁶

Milyen legyen tehát a gyakorlatban egyházunk látható volta, nyilvános jellege, publicitása? S miként legyen egy egyházi fenntartású oktatási intézmény sajátos arcéle érzékelhető, észrevehető, elérhető a külvilág számára? Ehhez három fontos szempontot kívánok megjegyezni.

⁴ R. LEICHT, *In Wahrheit frei. Der liberale Verfassungsstaat und die Religionen*, Zeitschrift für Theologie und Kirche 2004/1, 86–97, ebben: 95.

⁵ W. HAERLE, Szócikk „Kirche VII”, in: G. Müller (Hg.), *Theologische Realenzyklopädie*, Bd. 18, Berlin / New York, 1984, 277–317, ebben: 288.

⁶ K. BARTH, *Die wirkliche Kirche. Vortrag gehalten in Miskolc, Debrecen, Budapest, Pápa und Sopron. März/April 1948*, *Evangelische Theologie* 1948–49/4, 129–141, ebben: 131.

1. Az egyház küldetéséből és hitvallásából következik külső formája és rendje – és nem fordítva! De ott, ahol hajlunk arra, hogy a külső formát, a kialakult struktúrát, a meglévő rendet és szokásokat tartsuk elsődlegesnek és ennek fenntartásában lássuk a küldetés lényegét, ott önvizsgálatot kell tartanunk: vajon nem valamilyen tudatalatti önfenn-tartási ösztönnek engedve hivatkozunk a régi rend és a látható formák megfellebbezhetetlen voltára, vajon nem a személyes érdek, hiúság vagy egzisztenciális félelmek vetnek gátat a szükséges reformoknak? Nem lenne jobb néha egészséges humorral és öniróniával felülvizsgálni e kérdéseket, mint belemenekülni valamely megkeseredett protestáns álszerénységbe, amely nem jár messze a farizeusi elszólástól: „...*hálát adok neked, hogy nem vagyok olyan, ... mint ez a vámszedő...*” (Lk 18,11)?

2. A Mt 7,16-ban olvassuk: „*Gyümölcszeikről ismeritek meg őket. Tüskebokorról szednek-e szőlőt, vagy bogáncskóróról fűgét?*” Vagyis az egyház csak akkor lesz mint igaz egyház látható, ha szolgálatának minősége, tartalma és formája az Evangélium mértéke alatt áll, s ez felismerhető: ha az egyház intézményes rendje és az emberekhez való viszonya (gyülekezeten belül és azon kívül) nem a tüske és a bogáncskóró tapintására emlékeztet. Ugyanakkor nem lehet eltekinteni a látható egyház szolgáinak személyétől, felkészültségük színvonalától, magán- és erkölcsi életük hitelességétől. Igaz a reformatori tétel, hogy nem cselekedetek által üdvözülünk, de a kegyelemből hit által való megigazulás feltétele alatt beszél hitvallásunk arról, hogy a jó cselekedetek a háládatosságnak gyümölcsei!

3. A harmadik szempont látszólag ellentmond az első kettőnek. Arra ugyanis nincs felhatalmazásunk és nem megengedhető, hogy a látható egyház végképp eltűnjön a világból kezeink alatt: sem az egyház magabiztosan kegyes elspiritualizálása, belső szentélyekbe való visszavonulása által – sem pedig ama szerénykedő-félszeg magatartása által, amely nem bízik abban, hogy az egyháznak helye van a közéletben, az emberiség sorsának formálásában. „*Mert nem szégyellem az evangéliumot, hiszen Isten ereje az, minden hívőnek üdvösségére...*” – mondja Pál (Róm 1,16). Az egyháznak – a látható egyháznak – lényegéből fakadóan helye van a világban, mert nem rejthető el a hegyen épült város és a lámpás sem rejthető a véka alá (Mt 5,14–16).

Főtiszteletű Egyetemi Közgyűlés!

Helye van tehát a világban a látható egyháznak és helye van az egyházi felsőoktatásnak! Ennek értelmében és Isten kegyelméből kezdhettük el ezt a tanévet 325 beiratkozott hallgatóval. Az első évfolyamra 26 teológus-lelkész, 4 teológus és 17 katechéta-lelkipásztori munkatárs hall-

gató nyert felvételt. Az I. évfolyam felelős tanári tisztére Dr. Ferencz Árpád adjunktus kapott megbízást.

Személyi feltételek:

A személyi feltételek a korábbiakhoz képest ebben a tanévben lényegesen nem változnak. Dr. Lenkeyné Dr. Semsey Klára professzor asszony nyugdíjba vonulásával Dr. Marjovszky Tibor kapott megbízást az Újszövetségi Tanszék munkájának felügyeletére, megbízott tanszékvezetői minőségben. Szenátusunk Dr. Gaál Sándor docenst a Missziói és Felekezettudományi Tanszék vezetésével bízta meg. Visszatért egy éves kutatói szabadságáról Dr. Kustár Zoltán docens, aki újból bekapcsolódott az oktatói közösség munkájába. Viszont az Ószövetségi Tanszék állományából eltávozik a héber nyelv eddigi oktatója, Arany Barbara nappali tagozatos doktorandusz, aki a Greifswaldi Egyetem Teológiai Fakultásán folytat további tanulmányokat doktori dolgozatának előkészítéséhez. Külföldi tanulmányaihoz és kutatásához sok sikert kívánunk! Ugyancsak doktori előkészítő tanulmányokat folytatott a nyári hónapokban Gonda László kollégánk a hollandiai Utrechtben, Dr. Hodossy-Takács Előd rektorhelyettes pedig kampeni testvér-teológiánkon tartózkodott rövid kutatói munka és a két egyetem kapcsolatának gondozása céljából. Szeptember végére várjuk haza Princetontól (USA) kutatói szabadságáról Dr. Gaál Botond tanártársunkat. Egyetemünk számára is megtiszteltetés, hogy a Sárospataki Református Teológiai Akadémia, a pataki Kollégium 475. éves fennállása alkalmából tiszteletbeli tanáraivá fogadta egyetemünk két egykori professzorát, Dr. Lenkeyné Dr. Semsey Klára és id. Dr. Fekete Károly tanártársainkat.

A szeniori tisztségre Nagy Józsefet, esküdtfelügyelői tisztségre pedig Nagy Pétert választotta meg a hallgatók közgyűlése. Isten áldását kérjük felelősségteljes munkájukra és szolgálatukra ebben a tanévben!

Képzések:

Ebben a tanévben először kezdik meg tanulmányaikat a vallásstanári pályára készülő hallgatók a vallásstanárképzés alapszakján, a katechéta-lelképásztori munkatárs szakon a kétciklusú, ún. Bologna-típusú képzés keretében. Folyamatban van az alapszakra épülő, s majd egyetemi szintű diplomát nyújtó vallásstanári mesterszak, a hittanár-nevelő szak akkreditálása és szakindítási kérelmének benyújtása. A szak alapítását támogatólag fogadta el a Magyar Akkreditációs Bizottság Plénuma ez év június 30-án. A szakalapítási kérelmet konzorciumban nyújtottuk be az Evangélikus Hittudományi Egyetemmel, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskolával és a Szegedi Hittudományi Főiskolával. A teológus és teológus-lelkész szakos képzés (az orvos és jogászképzéshez hasonlóan) osztatlan képzésként működik tovább.

A változó felsőoktatási környezet és a költségtérítések magas díja miatt csökkent az érdeklődés a posztgraduális képzéseink iránt (pasztorálpszichológia, egyházi intézményvezető), de e képzések továbbfejlesztése és új formában, akár állami felsőoktatási intézménnyel közös mesterképzésként való meghirdetése küszöbön álló feladat, hiszen a lelkipáterek, vezetői és etikai kompetencia elengedhetetlen az egyházi szolgálat terén.

A Debreceni Egyetemmel való jó együttműködés jegyében hallgatóink már ettől a tanévtől kezdődően az egyetem kötelékében teljesíthetik a kötelező sporttevékenységüket, felmenő rendszerben, a II. évfolyammal kezdődően.

Működési feltételek:

Egyetemünk Szenátusa az elmúlt tanév utolsó ülésén elfogadta a módosított, az új felsőoktatási törvény követelményeivel összehangolt Szervezeti és Működési Szabályzatát és a Hallgatói Működési Rendet, és azt határidőre, június 30-ra megküldte a fenntartónak. Ugyancsak határidőre, június 30-ig nyújtotta be a fenntartó egyházkerület az illetékes minisztérium számára egyetemünk aktualizált alapító okiratát és a felsőoktatási regisztrációhoz szükséges adatokat.

Kiemelkedő feladatunk ebben a tanévben az egyetem minőségirányítási és intézményfejlesztési programjának kidolgozása, illetve az elmúlt évben elkezdett munka folytatása, hiszen ezzel már a 2008-ban esedékes második körös intézményi akkreditációra készülünk, ezen túlmenően pedig hatékonyabbá kívánjuk tenni az intézmény működését, a tantárgyfejlesztésekre irányuló kutatást és a tanszékek munkájának jobb összehangolását.

Tárgyi feltételek:

Az Oktatási és Kulturális Minisztérium 1,6 millió forint beruházási támogatásának segítségével felújításra került két tanterem, a Szenczi és a Makkai termek. Az előbbi tanterem audió-vizuális előadóteremként is szolgál a megfelelő technika beszerzése és felszerelése által. Folyamatban van a Kollégiumi Nagykönyvtár és a Teológiai Szakkönyvtár együttműködésének kidolgozása a hatékonyabb szolgáltatás és a gazdaságosabb működtetés előfeltételének megteremtése végett. A nyár folyamán tovább bővült a kutatóintézetek könyvtárállománya, javítva ezzel a speciális kutatás és tudomány munkavégzés feltételeit.

Kedves elsőéves hallgatók!

A mai naptól kezdve ez az intézmény lesz második otthonotok. Azt kívánjuk, hogy találjátok meg számításotokat, értékeljétek a diákélet lehetőségeit, és leljétek örömeit a tanulásban, a szolgálatra való felké-

szülésben! Ne szégyelljétek az Evangéliumot, és azt sem, hogy ennek az egyetemnek a hallgatói vagytok! Igyekeztek, hogy felsőbbéves kollegáitokkal együtt az egyetem is büszke legyen egykor arra, hogy hallgatói voltatok! Nektek kell továbbvinni azt a fáklyát, amely közel 470 éve, 1538 óta megszakítás nélkül árasztotta az evangéliumi világhosszág és a tudomány fényét!

Mind az első-, mind a felsőbbéves hallgatókat emlékeztetem arra, hogy két pályázati kiírás is nyertesekre vár. A Debreceni Lelkész-képzésért Alapítvány „*A lelkipásztor családjának szerepe a gyülekezet építésében*” címen írt ki pályázatot, és továbbra is érvényes az Egyházkerület által kiírt akadémiai pályázat „*1956 gyülekezeti vonatkozásai*” címen. Igen, az 1956-os forradalom és szabadságharc méltó megünneplésére készülünk ebben a félévben, továbbá egy sor előadó fog megtisztelni bennünket a nemzetközi tudományos teológia élvonalából a félév során, köztük Michael Beintker díszdoktorunk, majd a november 9-én avatásra kerülő Alfred Jäger, Iain R. Torrance, Gerrit Noltensmeier, Hans Schwarz és Molnár Miklós díszdoktorok. Továbbra is biztatom a hallgatókat az Erasmus Program keretében meghirdetett külföldi tanulmányutak megpályázására. E tanévben első ízben érkeznek hozzánk is Erasmus-hallgatók Kolozsvárról, fogadjuk szeretettel őket!

Jubileumi diplomások méltatása:

„*Áldjad, Ielkem, az Urat, és ne feledd el, mennyi jót tett veled!*”

(Zsolt 103,2)

„*Emlékezz vissza az egész útra, amelyen vezetett Istened, az Úr...*”

(5Móz 8,2)

„Felejteti” és „emlékezni”! Már a szembeállítás is jelzi, hogy adott esetben a felejtés, máskor az emlékezés kell, hogy meghatározza életünket. A *felejtés* akkor szükséges, amikor fogva tart a múlt, amikor békétlen szívvel, háborgó lélekkel, összeszorított ajkakkal kesergünk sorunk felett. Ilyenkor az emlékek lehúznak, életellenesek lesznek. Ilyenkor úgy érezzük, bizonyos eseményekre jobb nem emlékezni! Máskor viszont éppen az *emlékezés* az életadó és felemelő: emlékezve rácsodálkozni Isten megtartó közelségére, amely megtapasztalható az egyén és a nép történetében.

Istennek adunk hálát, hogy most visszatekinthetünk jubileumi diplomásaink életútjára, akik 65, 60 és 50 évvel ezelőtt végezték el a teológiát – a legnehezebb időkben – és kezdték el a szolgálatot vagy fosztattak meg annak lehetőségétől. Volt idő, amikor ki kellett állni az Evangélium bátorságával – máskor pedig jó lett volna nem látszani, nem belekerülni a hatalmasok célkeresztjébe... Lehet, hogy most a visszatekintés perceit a felejtés és emlékezés kettőssége jellemzi, de hadd idéz-

zük emlékezetünkbe az apostol tanítását: nincs az a mélység és nincs az a hatalom, amely elválaszthatna minket az Isten szeretetétől.

Egyetemünk Szenátusa *vas diplomát* adományoz Takács Lászlónak.

Takács László az I. lelkészképesítő vizsgát a Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Református Hittudományi Karán és a Tiszántúli Református Egyházkerület Lelkészképző Intézetében tette le, 1941-ben. Ezt követően segédlelkész lett Berekböszörményben, majd 1942–47 között Békésen szolgált. A háború őt sem kímélte: 1943–44 között a debreceni 41. gyalogsági ezred tábori lelkészeként az ukrainai frontra irányították, ahol naponként kellett szembenéznie a halál rémületével. Hazatérése után két évig szolgált a Nagymajláthi egyházközségben, s ezt követően visszatért legelső szolgálati helyére, Berekböszörménybe, ahol 38 éven át pásztorolta Isten népét. 1987-ben vonult nyugdíjba, Békésre költöztek, ahol még évekig vállalt kisegítő szolgálatokat.

Egyetemünk Szenátusa *gyémánt diplomát* adományoz Beregszászi Károlynak és Zsíros Józsefnek.

Beregszászi Károly 1946-ban fejezte be tanulmányait a Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Református Hittudományi Karán. 1988-ban bekövetkező nyugdíjazásáig a következő gyülekezetekben teljesített szolgálatot: Hajdúhadház, Hajdúböszörmény Kálvin tér, 1954–59 között Rétközberencs, 1959–72 között Benk, majd 1972-től nyugdíjazásáig Pap. Jelenleg Hajdúszoboszlón él, s nyugdíjasként is szolgál gyülekezetekben, kisebb közösségekben.

Zsíros József 1944-től exmisszusként szolgált a Debrecen-Mester utcai gyülekezetben, 1946-ban tett I. lelkészképesítő vizsgát, majd segédlelkész a Debrecen-Ispotályi, később pedig az Árpád téri egyházközségekben. 1952-től 1992-ben történő nyugdíjba vonulásáig a Debrecen-Kistemplomi gyülekezet lekipásztora. 1969 és 1990 között a Debreceni Református Egyházmegye esperese, 1970–77 között a Tiszántúli Egyházkerület főjegyzője, 1977-től országos diakóniai felügyelő. 1970–90 között zsinati tag, s eközben 12 éven át volt zsinati jegyző.

Egyetemünk Szenátusa *arany diplomát* adományoz

Bartha Bélának, Gacsályi József Zoltánnak, Korsós Istvánné sz. Sárosi Irénnek, K. Szabó Gyulának, Szombathy Gyulának, Tóth Ferencnek és Vadas József Gyulának.

Bartha Béla a Sárospataki Református Gimnáziumban letett érettségi vizsgája után kerül a Debreceni Református Teológiai Akadémiára. 1956 októberében tett I., majd 1957 októberében II. lelkészképesítő vizsgát. 1956 őszén kapott kinevezést a mátészalkai gyülekezetbe segédlelkészi szolgálatra, s ebből a gyülekezetből vonult nyugdíjba 46 és fél évi szolgálat után 2003-ban. Szolgálatának fél évszázada alatt volt segédlelkész, egyházmegyei lelkész, a Szatmári Egyházmegye lelkészi főjegyzője, a mátészalkai gyülekezet megválasztott lelkésze. 1999-ben Mátészalka városának önkormányzata *pro urbe* díjjal tisztelte meg.

Gacsályi József Zoltán 1956 őszén tette le az I. lelkészképesítő vizsgát, majd 1961-ben szentelték lelkésszé. 1956 augusztusától a hajdúsámsoni gyülekezet exmittált segédlelkésze volt. 1957-től a Szeged-Honvéd téri egyházközség segédlelkésze, majd 1960-tól Fülöpösdarócon végzett lelkészi szolgálatot 5 éven át. Több éves kényszerszünet után – mialatt világi állást töltött be – 1989-től a paszabi egyházközség helyettes lelkésze, majd a nyírpazonyi gyülekezet megválasztott lelkésze. Ezzel párhuzamosan a Nyírségi Egyházmegye pénztárosa, főszámvevője, tanácsbírája, majd zsinati tag. 1999-től a baranyai egyházmegyében szolgált 2004-ben történő nyugdíjba vonulásáig.

Korsós Istvánné sz. Sárosi Irén az I. lelkészképesítő vizsga után – a forradalmi események miatt kissé megkésve – a Miskolc-Vasgyári gyülekezetbe kapott kinevezést hitoktatóként. Innen egy hónap után a hejőcsabai gyülekezetbe helyezték át segédlelkésznek, majd családi okok miatt hazakerült Sárospatakra. 1957-től már férjével együtt szolgáltak Sárospatakon, majd 1965-től 2000-ig a noszvaji gyülekezet lelkészei voltak. 2003-tól a magyar Kékkereszt Egyesület Gyógyító Otthonában szolgálnak férjével együtt.

K. Szabó Gyula az 1956-ban letett I. lelkészképesítő vizsgája után Derecskén, majd Nyíregyháza-Kertvárosban végzett segédlelkészi szolgálatot. Megválasztott lelkészként 7 évig Bihardancsházán, azt követően pedig Sápon szolgált 34 éven át. Nyugdíjba vonulása után Debrecenben telepedett le, jelenleg a Debrecen-Kossuth utcai gyülekezet tagja.

Szombathy Gyula teológiai tanulmányai elvégzése után a Miskolc-Tetemvári gyülekezet kántora és énekkarvezetője lett. 1958-tól a Debrecen-Nagytemplomi gyülekezet segédlelkésze volt, s ezzel egyidejűleg a teológián éneket és zenét tanított. Éveken át volt a Budapesti Egyházzenei tanfolyam vezetője, s előadóként szolgált az Országos Kántorképző tanfolyamon. 1975-től a Budapest-Rákosligeti egyházközség megválasztott lelkésze csaknem 30 éven át. Közben az 1978/79-es tanévre Edinburghba nyert ösztöndíjat. Számos egyházi újságban jelentek meg cikkei, rendszeres résztvevője volt a Doktorok Kollégiumának.

Egyházmegyei énekügyi, majd egyházkerületi diakóniai előadói tisztségeket töltött be.

Tóth Ferenc teológiai tanulmányai befejezése után segédlelkészként szolgált a sarkadi, Debrecenben a Kistemplomi, a Csapókerti és a Nagytemplomi gyülekezetben. 1960-tól szolgálati helyei Csaholc, Újléta, Bagamér, Debrecen-Csapókert. Nyugdíjba vonulása után 12 éven át a Kenézy Gyula kórház lelkésze volt, ezzel egy időben 10 éven keresztül a Református Iszákosmentő Misszió vezetőjeként szolgált. Jelenleg a Debreceni Méliusz Juhász Péter Idősek Otthonának lelkipályozója.

Vadas József Gyula az 1955/56-os tanévben egyetemünk esküdt-felügyelője volt. A szikszói gyülekezetben kezdte meg segédlelkészi szolgálatát, majd Balajt, Edelény, Finke, Damak és Hegymeg voltak szolgálati helyei. Gyülekezeteiből többen lettek lelkipásztorok. Nyugdíjasként tovább szolgál a Finkei Időskorúak Szociális Otthonában. Közgyeházi tisztségei: egyházmegyei lelkészi főjegyző, számvevő, az Egyházkerületi Tanács tagja, illetve az országos Zsinat tagja több cikluson át. Edelény városa 2003-ban *pro urbe* kitüntetést adományozott a számára.

Főtiszteletű Egyetemi Közgyűlés!

Volt idő, amikor arra volt szükség, hogy az egyház és a teológia feloldja a különbséget az egyház és a világ, a klérus és a nép, a kolostor életrendje és a hétköznapi ember életvitele között, abból a felismerésből fakadóan, hogy minden ember közvetlenül áll Isten színe előtt és felelősséggel tartozik cselekedeteiért. Az egyetemes papság elve ezt a különállást szüntette meg, és készítette elő a lelkiismereti szabadság és az emberi jogok eszményét, majd elindította útjára az európai demokratizálódás folyamatát. Ma viszont, a minden különbözőséget összemósó globalizáció világában – újból csak az ember lelkiismereti szabadságának és egyéni felelősségének érdekében – elengedhetetlenül szükséges, hogy a keresztyének ne csupán gallérkitűzők és személygépkocsik hátsó felére felragasztott színes halacszkák alapján legyenek felismerhetőek a világban. A reformátori egyházaknak jutott az a lényegükből fakadó kiváltság, hogy látható és jól megkülönböztethető módon legyenek formálói az emberi közösségi életnek, a megbékélésnek, legyenek előkészítői az értékek forradalmának és a szeretet hatalmának. Nos, erre a sajátos szolgálatra kívánjuk felkészíteni hallgatóinkat. Mert *„nem rejthető el a hegyen épült város. A lámpást sem azért gyűjtják meg, hogy a véka alá, hanem hogy a lámpatartóra tegyék, és akkor világít mindenkinek a házban. Úgy ragyogjon a ti világosságotok az emberek előtt, hogy lássák jó cselekedeteiteket, és dicsőítsék a ti mennyei Atyátokat.”* (Mt 5,14–16)

E gondolatok jegyében a Debreceni Református Hittudományi Egyetem 469. tanévet megnyitom!

Gaál Botond
**BESZÁMOLÓ A DRHE DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
MŰKÖDÉSÉRŐL**

A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Doktori Iskolájának a 2006/2007. akadémiai évi működéséről szóló beszámolómat azzal kell kezdenem, hogy 2006. szeptemberi távollétem miatt az első szemeszterben kissé késve tudunk a Doktori Iskola tennivalóinak megszervezéséhez hozzákezdeni. 2006-ban a július–szeptember hónapokat az Egyesült Államokban, Princetonban töltöttem kutatással, könyvírással. Ennek ellenére kollégáim oktatói munkájukat megkezdték, a szükséges adminisztrációs tennivalókat részben ők, részben pedig rektori hivatalbeli munkatársam, Kustár Zoltánné elvégezték. Köszönettel tartozom nekik a zökkenőmentes tanévindításért!

A tanév fontosabb eseményeit, tartalmi munkáját az alábbi pontokban foglalom össze:

1. Doktori Iskolánk alapján véve stabilan működött, kilenc nappali tagozatos és tizenegy levelező tagozatos hallgatóval. A levelező tagozaton az elmúlt ötévi átlaghoz képest a hallgatók száma jelentősen, mintegy felére csökkent. Ennek egyik fő oka, amit hallgatóink is tapasztalhattak, hogy a követelmények gyakorlatilag megegyeznek a nappali tagozatos hallgatókéval; a másik természetes tényező, hogy a korábbi, nagyobb számú levelező hallgatóság abszolvált.

2. A meghirdetett felvételre 2006. április 30-ig csak két nappali tagozatos és egy levelező tagozatos hallgató jelentkezett. Meghosszabbítottuk a jelentkezési határidőt augusztus 31-ig, s így már összesen öt hallgató nyújtotta be jelentkezését. A felvételi vizsgákat szeptember 4-én tartottuk, és fölvevünk három nappali tagozatos és két levelező tagozatos hallgatót. A felvételi eljárás részletei a Doktori Tanács jegyzőkönyvében megtalálhatóak.

3. Immár szokássá vált, hogy a tanév elején összehívjuk valamennyi doktorandusz hallgatónkat egy napra, amikor az aktuális tájékoztató után a résztvevők előadásokat hallgatnak meg a tudományos munka követelményeiről, módszeréről és általában a doktori felkészülésről. Erre a mostani tanévben csak 2006. december 8-án kerülhetett sor. A hallgatók kérésére folytattuk az előző évi témát a tudományművelés módszeréről. Külön témaként szerepelt a hivatkozások hazai és nemzetközi gyakorlata. Az előadásokat Baráth Béla és Kovács Ábrahám tartották. Ezt követően magam tartottam előadást a tudományos munka gyakorlati módszeréről. A hallgatók ezeket az előadásokat valamennyien nagy érdeklődéssel fogadták és azokon aktívan részt vettek, hozzászóltak, kérdeztek. A látogatottság mértéke majdnem százszázalékos volt.

4. Minden évben gondot fordítunk arra, hogy hallgatóinkat ráneveljük a magyar tudomány szeretetére. A Magyar Tudomány Ünnepeinek sorozatában ebben az akadémiai évben díszdoktorok avatásával vettünk részt, 2006. november 9-én. A nap délutánján az új díszdoktorok székfoglaló előadást tartottak. Valamennyi eseményre meghívást kaptak doktoranduszaink is, és aránylag szép számban meg is jelentek. Új díszdoktoraink, Iain Torrance, Alfred Jäger, Gerrit Noltensmeier és Hans Schwarz professzorok, valamint Molnár Miklós lelképásztor előadása iránt – az utólagos kérdések alapján – élénk volt az érdeklődés.

5. Megemlítjük, hogy a szóban forgó tanévben zajlott Doktori Iskolánk három korábban végzett hallgatójának – Kádár Ferencnek, Kiss Médeának és Kodácsy Tamásnak – a doktori eljárása. A doktori cselekmények befejezésére 2007 februárjában került sor mindhárom jelölt esetében. Ugyanakkor arról is itt számolunk be, hogy a tavaszi félév során disszertációjuk elkészítésével újabb három abszolválta hallgatónk – Fehér Norbert, Boros Melinda és Hanula Gergely – nyújtotta be kérelmét doktorjelölti státuszra. A Doktori Tanács 2007. június 25-i ülésén elfogadta jelentkezésüket és kijelölte a vizsgáztató bizottságokat, melyek megkezdték munkájukat.

6. A Doktoranduszok Országos Szövetsége 2007 májusában is megrendezte Budapesten „Tavaszi Szél” elnevezésű konferenciáját. Ezen két hallgatónk vett részt: Orosz Adrienn és Hotorán Gábor, mindketten előadást is tartottak. Részvételi díjukat egyetemünk fedezte. Örülünk, hogy általuk mi is jelen lehettünk.

7. Mivel Doktori Iskolánkat is érinti, meg kell említenünk, hogy a Doktori Tanács meglehetősen sokat foglalkozott a felsőoktatási törvényhez 2007. március 22-én közzétett kormányrendelettel és az ahhoz kapcsolódó MAB állásfoglalással, mely április 27-én született. A módosított szabályzat elkészült, a MAB jóváhagyó nyilatkozata alapján vezethetjük majd be, szenátusi döntéssel, várhatóan ősszel. Ez nagymértékben érinti a Doktori Iskola jövőbeli működését.

8. A Doktori Iskola hallgatói számára ebben a tanévben a „kötelezően teljesítendő tanegységeket” a rendszeres teológiai és egyháztörténeti tantárgycsoport hirdette meg. Az egyháztörténet tárgyköréből Baráth Béla Levente docens tartotta az előadásokat 2007. március 2-án, egész napos képzés keretében. A jövőben ennek a képzési formának mind a módján, mind a finanszírozásán szükséges lesz változtatnunk.

9. Némileg javult az idegen nyelvű előadások látogatottsága, de még mindig nem kielégítő. Ezért az új szabályzatban pontosabb előírások fogják regulálni ezeket az alkalmakat. Az alábbi két előadást szerveztük a Doktori Iskola hallgatóinak:

- Március 1-én az Erasmus Oktatói Mobilitás programjának keretében egyetemünkre látogató Ernst-Joachim Waschke és Ulrich Barth hallei professzorok 9–12 óra között tartottak interdiszciplináris előadást „*Keresztyén antropológia és annak bibliai gyökerei*” címmel. A fordítást Kustár Zoltán kollégánk végezte.
- Március 22-én 10 órától Dr. Jack Lundbom amerikai-svéd professzor előadása hangzott el „*Jeremiás és a teremtési rend*” címmel, Nagy Gábor doktorandusz és Hodossy-Takács Előd kollégánk tolmácsolásában.

10. A Doktori Iskola honlapja és az adatbázisa kielégítően működik. Mivel az Országos Doktori Tanács országosan közös adatkezelő rendszert kíván bevezetni, az erre való áttérés elkerülhetetlen.

11. A jövőben javítani kívánunk a doktorandusz hallgatók vizsgázási szokásain. A vizsgai határidőket szigorúbban fogjuk kezelni a néhány esetben tapasztalt lazaság miatt. Kirívóan hanyag vizsgarendje miatt egy hallgatót már rendszabályozni kellett, s ez hatásos is volt.

Gonda László
ERASMUS PROGRAM EGYETEMÜNKÖN.
AZ ELSŐ KÉT ÉV EREDMÉNYEI

A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2004-ben kezdte meg a felkészülést az Európai Unió hallgatói és oktatói mobilitást támogató ösztöndíj-programjában való részvételre. A programban történő részvétel feltételét képező Erasmus Egyetemi Chartát 2005-ben ítélte oda intézményünknek az Európai Bizottság, és először a 2005/2006. tanévben élhettünk az ösztöndíj-program nyújtotta lehetőségekkel. A Szenátus e beszámoló szerzőjének személyében megválasztotta az intézményi Erasmus-koordinátort, és Erasmus Információs Pontot hozott létre az Egyetem területén. Jó együttműködés alakult ki a Tempus Közalapítvány munkatársaival.

Az elmúlt két tanévben (2005/2006 és 2006/2007) összesen kilenc oktató és tizenegy hallgató részesült támogatásban és tölthetett hosszabb-rövidebb időt hét külföldi partnerintézményünk egyikében.

Jelenleg az alábbi európai egyetemekkel van bilaterális Erasmus-szerződésünk:

- Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Református Tanárképző Kar, Kolozsvár, Románia
- Bécsi Egyetem, Protestáns Teológiai Kar, Bécs, Ausztria
- Regensburgi Egyetem, Protestáns Teológiai Intézet, Regensburg, Németország
- Martin Luther Egyetem, Teológiai Kar, Halle/Wittenberg, Németország
- Lipcsei Egyetem, Teológiai Kar, Lipcse, Németország
- Ernst Moritz Arndt Egyetem, Teológiai Kar, Greifswald, Németország
- Protestáns Teológiai Egyetem, Kampen, Hollandia

A 2005/2006. tanévben alábbi oktatóink végeztek partnerintézményeinkben oktatói munkát az Erasmus Program keretében:

1. Dr. Bodó Sára egyetemi docens – Kolozsvár
2. Dr. Fekete Károly tanszékvezető egyetemi docens – Kolozsvár
3. Dr. Kustár Zoltán tanszékvezető egyetemi docens – Halle
4. Dr. Marjovszky Tibor tanszékvezető professzor – Kolozsvár
5. Drs. Orosz Adrienn óraadó – Bécs

Hallgatóink közül ugyanebben a tanévben az alábbiak folytattak tanulmányokat Erasmus hallgatói ösztöndíj keretében:

1. Ferenczi Réka – Lipcse
2. Hatházi Eszter – Kolozsvár

3. Mohácsi Nikoletta – Bécs
4. Németh Áron – Bécs
5. Vágási Katalin – Halle

A 2006/2007. tanév Erasmus ösztöndíjas oktatói:

1. Dr. Baráth Béla Levente egyetemi docens – Kolozsvár
2. Dr. Fazakas Sándor egyetemi tanár – Kolozsvár
3. Dr. Hodossy-Takács Előd egyetemi docens – Regensburg
4. Dr. Marjovszky Tibor tanszékvezető – Kolozsvár
5. Drs. Gonda László egyetemi adjunktus – Halle

Erasmus ösztöndíjas hallgatók:

1. Brokhauzer Tamás – Bécs
2. Gazda Márta Zsuzsanna – Halle
3. Kasó Viktória – Kampen
4. Kocsis Zsuzsanna – Bécs
5. Szvoren Attila – Lipcse
6. Zabolai Enikő Orsolya – Lipcse

Beutazó Erasmus hallgatók:

1. Szombat Ibolya Csilla – Kolozsvár
2. Molnár Irma – Kolozsvár
3. Csukás Gergely – Bécs

Erasmus-vendégoktatók:

1. Dr. Ernst-Joachim Waschke professzor – Halle
2. Dr. Ulrich Barth professzor – Halle
3. Dr. Buzogány Dezső egyetemi tanár – Kolozsvár
4. Dr. Visky Béla egyetemi adjunktus – Kolozsvár

Az Európai Unió Bizottsága a 2013/2014-ig terjedő időszakra ismét Erasmus Egyetemi Chartát adományozott egyetemünknek, feljogosítva ezzel az EU Élethosszig Tartó Tanulás (LLL) programjába integrált Erasmus felsőoktatási mobilitási programban való további részvételre. Az ún. kiterjesztett Charta lehetőséget biztosít külföldi szakmai gyakorlatok szervezésére is.

Egyetemünk Erasmus Programját bővítenünk szükséges angol, francia és holland oktatási nyelvű intézmények felé, és meg kell vizsgálnunk, hogy hogyan tudunk élni a program nyújtotta egyéb lehetőségekkel (pl. külföldi szakmai gyakorlatok, közös curriculum-fejlesztés, közös intenzív képzések).

Az Erasmus Program jól illeszkedik a Debreceni Református Kollégium évszázados peregrinációs hagyományaihoz és hozzájárul ahhoz, hogy intézményünk bekapcsolódhasson az európai tudományos és oktatási hálózatok vérkeringésébe.

Nagy Péter

**EMLÉKEZÉS – TALÁLKOZÁS – FELELŐSSÉG.
BESZÁMOLÓ AZ EGYETEMI IFJÚSÁG ÉLETERŐL**

„Mi történt veled, mióta nem láttalak?” – tesszük fel a kérdést a rég nem látott ismerősnek. S ilyenkor pusztán kíváncsiságból, vagy mert valóban érdekel bennünket a másik ember története, szívesen vesszük, ha kielégítő választ ad a másik. Nos, ez a beszámoló is arra hivatott, hogy a kíváncsiskodóknak, az érdeklődőknek, vagy éppen a „főszereplőknek” visszatekintést adjon: mi történt veled, mi történt velünk az elmúlt tanévben.

Indulás

„Minden kezdet nehéz” – tartja a mondás. Éppen a nehéz kezdet leküzdése érdekében, hagyományainknak megfelelően csendesnapokat tartunk minden félév elején. Az idén azonban nem ragaszkodtunk e hagyomány minden részletéhez, így most Debrecenben, a Kollégium falai között és azon túl, a városban került sor a felkészülésre. S e felkészülés elsősorban lelki felkészülés volt. Nem csupán az idej tanévre, hanem a későbbi szolgáltatásokra is. S mivel sejtjük, hogy a szolgálat sokszor kimerítő, éppen ezért olyan embereket hívtunk meg előadónak, akik bátorítással voltak felénk: megéri a dolog! „Hivatásértelmezés és pályakövetés” avagy „Irány a pálya!” – szöveg a felszólítás, és ez hatotta át az előadásokat, melyeket a csendesnapok alatt tartottak. Molnár Miklós nagytiszteletű úr, aki az idősebb nemzedéket képviselte, nem csak arról számolt be, hogy régen volt mit tennie, hanem beszélt a jelenről is, a ma feladatáról. Szabadi Árpád esperes úr sokrétű felelősségvállalásával és munkájával hűen tudta alátámasztani az általa elmondottakat. A fiatalabb generációt négyen is képviselték: Kis Klára, Sipos Brigitta, Sohajda Levente és Thoma László. Mind a négyen különböző körülmények között dolgoznak, mind a négyen különböző emberek között szolgálnak, de egy dologról mind a négyen bizonyosságot tettek: van értelme a lelkes, vallás-tanári hivatásnak.

A napok „előadásmentes” részeit is igyekeztünk tartalmasan, kisebb-nagyobb csoportokban eltölteni. Volt lehetőség a hallottak át- és továbbgondolására. Ezután, hogy a sok gondolkodás el ne vegye a kedvünket, számos alternatívából választhattunk, ki merre induljon el a délutánt eltölteni. Voltak, akik az Aquaticum hűsítő fürdőjére vágytak, mások a főtér titkait kutatták. Voltak, akik „drótszámárra” ültek és egészen a Vekeri-tóig kerekedtek, voltak, akik az otthonuknak számító Kollégium eddig rejtettnek hitt kincseire csodálkozhattak rá, megint mások az utca emberét kérdezték rólunk, reformátusokról, s akadt egy lelkes csapat, aki

Debrecen templomait kereste fel. A csendesnapokat a tanévnyitó istentisztelet zárta, melyen Nagy László főjegyző úr hirdette Isten Igéjét.

Folytatás

Nem feledkeztünk meg az idén sem az útjukra most indulókról, a „baglyokról” sem. Számukra szeptember utolsó napjaiban szerveztük meg Berekfürdön a Bagolytábort. Itt néhány felsőbbéves hallgató és Dr. Marjovszky Tibor tanár úr készítgette fel az „újoncokat” a rájuk váró próbákra, na és az örömökre. Az elcsendesedést a „Taizé-áhitatok” segítették, s volt idő felkészülni az első igazi erőpróbára: az elsősök bemutatkozó-estjére. Ez, mint minden évben, most is vidámsággal volt fűszerezve, de kellő hittel és bizalommal is a jövőre nézve.

Nagy öröm volt számunkra, hogy az őszi szemeszter ideje alatt több kiszállásra is eljutottak hallgatóink. Kisebb-nagyobb csapattal jártunk Zsákán és Furtán, Nyírtéten, Bagamérban, Okányban. Ezek az alkalmak szolgálták leginkább azt, hogy a teológus megismerkedjen egy-egy, számára addig ismeretlen gyülekezettel, hiszen ezeken a kiszállásokon nem lelkész szakos hallgatók is szép számmal részt vettek. Akik eljöttek velünk, és akikhez mentünk, mindannyian adtunk egymásnak egymásból, de mindannyian kaptunk is a másiktól: hitet, reményt, szeretetet.

Emlékezés

2006 a megemlékezések éve is volt. S erre a diákság különösen odafigyelt. Színvonalas megemlékezést tartottunk saját kereteinken belül az 1956-os forradalom 50 éves évfordulója kapcsán. Emlékezésünket a Biharkeresztesi Református Művészeti Iskola növendékei tették még méltóbbá, egy '56-os színpadi mű előadásával.

A félév még két nagy rendezvényt tartogatott számunkra. Az I. Teológus Koncerten az „egyetem művészei” csillogtatták meg zenei tehetségüket, s tették mindezt olyan jól, hogy a HÖK Kulturális Bizottsága a tavaszi szemeszterben a II. Teológus Koncertet is megszervezte. A másik rendezvényünk a mindenkori III. évfolyam által rendezett Mikulás-est volt. E vidám este állandó tartozékai: ajándékok, hit és humor, szeretetvendégség és a Mikulás-bál.

Szinte észre sem vettük, és már túl voltunk a legációk választásokon, készültünk a legációra, valamint a közelgő vizsgaidőszakra. Az ezekre való lelki feltöltődést segítették a reggeli áhitatok, melyekre – szintén eltérve az eddig megszokottól – minden nap 8 órától a Díszteremben került sor. Persze emellett szolgálatokat végeztünk a nagytemplomi áhitatokon és a gimnazisták számára az Oratóriumban tartott napkezdő csendesség alkalmain is. Hétfő esténként tartottuk az akadémiai istentiszteletet, mely minden hónap első hétfőjén úrvacsorás alkalom volt.

Ezen alkalmak utánra szeretetvendégséggel is készült egy-egy évfolyam, ahol lehetőség nyílt az egymással való kötetlen beszélgetésekre is.

Az őszi szemesztert egyetemünkön töltötte két hallgató Kolozsvárról (Molnár Irma és Szombat Ibolya Csilla), akik az Erasmus Program keretein belül érkeztek közénk, és váltak legalább egy félévre debrecenivé, s tették amúgy sem unalmas napjainkat még izgalmasabbá.

Újrakezdés

Második félévünket is csendesnapokkal kezdtük, melynek témája egyházunk diakóniai szerepvállalása volt. Első nap Fruttus Levente, aki Nagykőrösről érkezett hozzánk, a diakónia alapjairól és tudományos háttéréről beszélt. Délután pedig láthattuk mindezt a gyakorlatban is. Két, testi-szellemi fogyatékosokból álló csoport érkezett hozzánk Nyíregyházáról (Magdaléneum) és Sajósenyéről. Az ő szolgálatuk közöttünk valóban sokak számára feltöltekezést hozott. Sokszor már-már irigykedve figyeltük boldogságukat és hitüket. A viszontlátás reményében bocsátottuk őket útra. Másnap bepillantást nyerhettünk a Református Szeretetszolgálat munkájába. Előadást tartott Czibere Károly, a Zsinat Szeretetszolgálati Irodájának vezetője, és Dani László, az iroda munkatársa, Fodor Gusztáv koordinátor pedig egy rövid, néhány perces filmben mutatta be a szeretetszolgálat eddigi munkáját. Külön érdekesség volt, hogy a félév folyamán rendszeressé vált „kamionpakolások” szervezői most előadóként léptek a teológus ifjúság elé.

S hogy most se csak a „négy fal” közé húzódjunk vissza, 15–20 fős csoportokban indultunk el Debrecen nem csak egyházi fenntartású diakóniai intézményei felé: öregotthonokba, hajléktalanszállókra, terápiás házba, idősek klubjába. Ezekben a csoportokban önszervező módon alakultak a programok: szolgálat énekkel, verssel, zenével, vagy éppen a hajléktalanoknak készített vacsora kihordása.

Találkozás

A második félév csendje mögött nagy szervezkedés zajlott, hiszen az idei évben a DRHE rendezte meg a Teológus Hallgatók Találkozóját. Erre az alkalomra a Kárpát-medence protestáns teológiáinak tanárait és diákjait hívtuk meg szeretettel, akik szép számmal – mintegy 90 fővel – képviselték magukat. Érkeztek közénk Budapestről evangélikusok és reformátusok, valamint a pápai, sárospataki, komáromi és kolozsvári református teológiákról is hallgatók, valamint egy különleges vendég Svájc-ból. A találkozóra április 27–30. között került sor. Nyitó alkalmunkon Nagy László főjegyző úr hirdette Isten ígését a találkozó ígéjének is kiválasztott zsoltár alapján: „*Ó, mily szép és mily gyönyörűséges, ha a testvérek egyetértésben élnek.*” (Zsolt 133,1)

Nagy sikert aratott a „Teolimpia”, melyet a HÖK Sportbizottsága szervezett, a Debreceni Sportcentrum közreműködésével, így a rendezvényt a Sportcentrum területén bonyolíthattuk le. Az együtt való sportolás is kifejezte a találkozó alapelvét, amely a „Közösség éve” zsinati felhíváshoz kapcsolódott. Az egyház másodlagos jellemzői közé tartozik társadalmi szerepvállalása. Erről a felelősségről, és az azon belüli lehetőségekről tartott előadást Dr. Fazakas Sándor rektor úr. Az egyház politikai szerepvállalásáról Dr. Hörcsik Richárd, Sárospatak polgármestere, egyetemünk professzora tartott élethű beszámolót. Dr. Horkay György, a Debreceni Református Kollégium egykori tanára az egyház oktatásban betöltött, vagy még betölthető szerepéről tájékoztatott bennünket, míg Czibere Károly a diakóniai felelősségvállalás széles munkaterületéről beszélt a találkozó résztvevőinek. A rendezvény ideje alatt számos program segítette a különböző teológiákról érkezett hallgatókat, hogy egymást megismerjék. Volt kézműves-est, teaház, Láthatatlan Színház, filmklub, táncház és karaoke-est.

A találkozó elgondolkoztatott bennünket: talán többször kellene egymással találkozoznunk, hogy még egységesebbek legyünk, és együtt is tudjunk a világ felé fordulni az evangéliumi üzenettel.

Találkozás külföldön

Húsvét előtt, a Nagyhéten kilenc teológus hosszú útra indult, hogy részt vegyen a Európai Magyarok Evangéliumi Ifjúsági Konferenciáján, amely már a 48. a sorban. Mindannyiunk számára óriási élmény volt találkozni a Nyugat-Európában élő magyarokkal, hisz sokszor itthonról fel sem fogjuk, meg sem látjuk, hogy milyen sokfelé szakadt a nemzet, de ennek ellenére van összetartó erő: a Krisztusba vetett hit. A találkozások egyik „kézzelfogható eredménye”, hogy a konferencia egyik főszervezője, Joób Szilárd a Teológus Hallgatók Találkozójára eljött Debrecenbe.

Második félévünket egy olyan vendéghallgató tette színesebbé, akire mindig szeretettel fogunk gondolni, és leendő szolgálatait imádságban hordozni. Csukás Gergely a Bécsi Egyetemről érkezett közénk, s csak egy dolgot sajnálunk: hogy nem maradt „debreceni diák”.

S hogy nem csak fogadunk diákokat, hanem mi is kihasználjuk a külföldi ösztöndíjak adta lehetőséget, arról tanúskodhatnak azok, akik ez évben külföldön voltak – vagy még vannak. Egyéves ösztöndíj: Csomós Lídia – Münster, Németország; Bodnár Máté – Wuppertal, Németország; Erasmus ösztöndíj: Kasó Viktória – Kampen, Hollandia, Gazda Márta Zsuzsanna – Halle, Németország, és Kolozsvár, Románia, Kocsis Zsuzsanna és Brokhauser Tamás – Bécs, Ausztria; Szvoren Attila és Zabolai Enikő Orsolya – Lipcse, Németország.

Befejezés

Befejezésként álljanak itt a hála és köszönet szava. Először is Mennyei Atyánknak, Aki ez évben is velünk volt, és éreztette kegyelmét az emlékezésben, szeretetét a találkozásban, és akaratát a felelősség vállalásában. Majd pedig – így, nevek nélkül – mindazoknak, akik valamit is hozzá-tettek ehhez az évhez, és hisszük, hogy így az Isten ügyének munkálá-sához.

Soli Deo Gloria!

Szabó Nikoletta
TEOLÓGUS HALLGATÓK TALÁLKOZÓJA
– **DEBRECEN, 2007**

Teológus Hallgatók Találkozója, 2007. Ez a néhány szócska régóta motoszkált a szívünkben, és ilyen gondolatokat eredményezett az idő előrehaladtával: „Igen, ott a helyünk... Biztosan jó lesz!... Most Debrecen a soros... El kell kezdeni a szervezést!... Sok a munka... Rendben lesz minden?... Istenem, Nélküled nem fog menni!”

Hiszem, hogy Nélküle valóban nem ment volna, de az együtt töltött napokra megkaptuk az áldást, és visszatekintve elmondhatjuk, hogy valóban létrejött a Találkozó. Létrejött a legkézenfekvőbb és mégis a legcsodálatosabb formában, ugyanis *találkoztunk!* Naná, hogy találkoztunk – gondolhatjátok néhányan – hiszen ott volt sok, addig ismeretlen ember, összegyűltünk Budapestről, Kolozsvárról, Komáromból, Pápáról, Sárospatakról és Debrecenből. Beszélgettünk, sportoltunk, elcsendesedtünk, szórakoztunk, ettünk (sokat), aludtunk (egy keveset). Mindezt együtt, közösen.

Mégis valami több történt, mert észrevétlenül átalakultunk valamivé, amit közösségnek hívnak. Azért vagyok ebben biztos, mert csak egy közösség képes arra, hogy közös célt tűzzön ki maga elé (például megtalálni a Debrecenbe vezető utat ☺), vagy arra, hogy csapatként együttműködve játsszon, szurkoljon végig egy meccset, vagy arra, hogy teret adjon fontos beszélgetéseknek, vagy arra, hogy a tagjává fogadjon és tanítson. Sok egyéb mellett az utóbbi volt az számomra, amit leginkább átéltem ezekben a napokban. Nehéz megfogalmazni, hogy mit is tanultam és kitől. Egyrészt tanultam „embertant” – professzorom a Mindenható volt, másrészt tanultam az Úrról, és ebben egymást vezetgettük, akik együtt voltunk e találkozó napjaiban. Megtapasztaltam, hogy mennyire sokfélék vagyunk, és megtapasztaltam, hogy mennyire jó ez. Pirultam az előítéleteim miatt, és folyamatosan értek kellemes csalódások. Láttam boldog fiatalokat, akik ismerik az öröm forrását és bizonyosságot is tesznek róla, szóban és cselekedetben. Kaptam sok mosolyt, kedves szót, testvéri szeretetet. Egyszóval jól éreztem magam veletek!

Remélem, mindannyian hasonlóan kellemes élményekkel távoztatok, és sokáig emlékezni fogtok az idej találkozóra. Őrizzétek meg a hasznos gondolatokat, melyeket Debrecenben kaptatok, hiszen nemcsak vidámságban, hanem bölcsességben is gyarapodtunk ezen a hétvégén. Mint ifjú munkások, akik hamarosan szolgálatba állunk, tartsuk szem előtt, hogy mik a feladataink. Ha tenni tudjuk, amiről napokon át elméltünk, akkor változhat az egyház, változhat a világ. Persze ez egyáltalán nem könnyű: Mikor és mit szóljunk közéleti megnyilvánulásainkban, mit te-

gyünk és hogyan a diakónia terén, kiket és hogyan oktassunk? Most kaptunk útmutatást, szélesedett a látóköreink, láttunk alternatívákat. Az igazi megoldás azonban mégis valami más. Egyszerűen csak legyünk azok, amire elhívattunk: Krisztus-követők. Mert a keresztyén ember mindig felülről kap vezetést, megkapja az alkalmas időt, megkapja az Úrtól, hogy mit kell mondania és hogyan, és kap lehetőséget a jó cselekvésére.

Kívánom mindnyájatoknak, hogy ezt megélve folytassátok pályafutásotokat, és legyetek boldog, céltudatos teológusok! Adjátok tovább azt a szeretetet, amit elhoztatok a Találkozóra, és amelyből hiszem, hogy mindannyian megéreztünk valamit Debrecenben. Remélem, mindenki talált kedvére való elfoglaltságot, és ami még fontosabb, mindenki talált barátokat, testvéreket. Mert itt voltak a régi, kedves ismerősök, és a még kedvesebb újak, akik még mindig jól fociznak, komoly hittel rendelkeznek, és olyan jó velük beszélgetni mindenféléről.

Az egymással és az Úrral való találkozás mindig öröm, találkozunk jövőre is, hogy újra átéljük: *„Ó, mily szép és mily gyönyörűséges, ha a testvérek egyetértésben élnek.”* (Zsolt 133,1)

Fekete Károly
IN MEMORIAM KOVÁCS TIBOR
(1924–2006)

Kovács Tibor tanár úr sok szállal kötődött egyetemünkhöz. Nem csak mint egykori teológiai hallgató, hanem úgy is, mint akinek a segítségével 1996-ban bevezettük a beszédművelés tantárgy oktatását. A 2006/07. tanévre készülve, Dr. Baráth Béla egyetemi docenssel együtt nagy buzgósággal segítettünk jegyzeteket készíteni Tibor bácsi könyvéhez, amelyet *a Református Tiszántúl Kiadványai* sorozat nyitó köteteként szerkesztettünk. Azért is izgalmas munka volt ez, mert Kovács Tibor, testamentumjellegű szavain túl, meglepetést tartogatott az 1956-os jubileummal kapcsolatban erre az évre. A megjelentetni vágyott könyv egy olyan gyűjtemény lett, amelyet naplórészleteiből, feljegyzéseiből fűzött össze és aprólékos gonddal rendeztetett. A kötet 1941-től hatvanöt évet ível át. A könyv megjelenés előtti fázisáig mindent együtt csináltunk, de – fájdalomra – az ünnepélyes bemutató előtt öt nappal váratlanul eltávozott közülünk 2006. október 22-én, s már csak özvegye vehette át a kötet nemzeti színű szalaggal átkötött példányait a debreceni Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola által szervezett 1956-os konferencián, október 27-én.

Kovács Tibor „*Orando et laborando*” című kötete kivételes hangú napló. Valóban önmagát adja benne a Szerző. Igazmondás, bölcsesség, mélységes hit és kiegyensúlyozott megbékélés szülte. Az a hangnem, *ahogyan megírta* emlékezéseit, önmagában is fontos örökségünk, de *amiről írt*, azt sem szabad elfelednünk. Életrajzi mozzanatok és családtörténet, hajdani diákvilág, ébredéstörténeti és teológiatörténeti érdekességek, korszakos kegyességi és egyházpolitikai személyiségek habitusa elevenedik meg keze nyomán. Kovács Tibor nem csak saját sorsa kullisszái mögé enged betekintést, hanem feltárja egy rejtélyesen sok szálon futó kor mozgásait, gondolkodásmódját és tetteit. A negyven fejezet egy gazdag élet leltára, közben summázó és konklúziókat elénk adó versekkel tagolva az elbeszélő, dokumentáló egységeket.

A Hajdúnánáson született Kovács Tibor a Debreceni Református Főgimnáziumban érettségizett 1943-ban, ahol a Soli Deo Gloria Egylet elkötelezett tagja lett. A második világháború idején szinte diákfejjel hurcolták el francia hadifogságba. Teológiai tanulmányait Debrecenben végezte, közben exmisszus volt szülővárosában, Hajdúnánáson és Berettyószentmártonban. 1949–50-ben a Konvent megbízásából bibliaiskolák vezetője Alcsúton. Mint segédlelkész a Debrecen-Nagytemplomi egyházközségben kezdte pályáját. Következetes igehirdetői munkája miatt, mivel nem volt hajlandó prédikációiban a téészesítés mellett agi-

tálni, 1954-től felfüggesztették lelkészi állásából. Már mint házasember, hiszen 1954-ben feleségül vette György Márta gyógypedagógust, előbb Miskolcon figuráns, majd a debreceni Gyógyszergyárban és a Gázgyárban segéd munkás volt. A példátlan ellenszegülés megokolására teológiai Memorandumot adtak be az egyházvezetésnek barátjával, Fekete Péter lelkésszel együtt, ami miatt 1955. augusztus 20-tól október 31-ig letartóztatásban volt. 1957–1959 között segédlelkészi szolgálatot engedélyeztek neki Debrecenben és Balmazújvároson. Állandó lakása megszűntével képesítés nélküli tanító lett Tornanádaskán, közben elvégezte a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolát. 1966–1973 között gyógypedagógiai tanár Debrecenben és Hajdúböszörményben. Munkája elismerését jelentette, hogy 1973-tól a Hajdú-Bihar Megyei Pedagógus Továbbképzési Intézetben előadó, majd megyei szaktanácsadó, és nyugdíjba meneteléig, 1993-ig főiskolai előadó a debreceni Tanítóképző Intézetben. Mint nyugdíjas örömmel vállalta, hogy egyetemünkön nyelvművelést és beszédtechnikát tanítson (1996–1998). Életének irodalmi aktivitása 1992–2004 között még inkább kibontakozott, amikor pedagógiai, irodalmi, teológiai kiadványok írását, lektorálását, szerkesztését végezte a Doktorok Kollégiuma megbízásából. Öt önálló verseskötete jelent meg.

Kívülről törékeny alkatú volt, de belül erős szív vitte előre, mint aki látta a Láthatatlant. Élénk, aprói szemei őszinte érkelődéssel voltak tele. Utolsó napjaiig ápolta kapcsolatait, s nem kímélte magát a testvéri látogatástól, ha beteg családtagról volt szó, s kusza betűit tömönatosan róttá még akkor is, amikor keze a tollat is alig bírta fogni. Egyik karjával támasztva alá a másikat, betűnként kopogta le írógépén gondolatait, hogy vers-szárnyakat kapva üzenetté, sűrített igemagyarázattá, látéletté vagy bölcs tanácsá lehessenek az ismerősi, testvéri körben.

A Karácsony Sándortól megörökölt, igazi egyetemes papság lelkülete hajtotta közlésvágyra, hogy megossza másokkal is szellemi-lelki felismeréseit. S mindezt röviden, tömören. Megvetette a semmi osztását-szorzását-hatványozását, fájt neki a szószátyár semmitmondás, de szerette a gyökeres szavakat, a tartalmas szókapcsolatokat, a képes beszédet, a csiszolt anyanyelvet.

Kovács Tibor öntudatos szerénységgel élt, amely kizárta az alázatoskodást, de magasra emelte a Krisztus által megváltott ember méltóságát. Azért volt erre a bizonyágtételre ereje, mert kettős hivatástudata között tudott és mert felfelé nézni, de oldalra is tekintetni. Széles látókörrrel élte értelmiségi életét. A 2005. évi „refis” találkozón így tanított: „Merre nézz? A felfelé nézés prioritása után arra is, amerre a Visszavárt Megváltó nézett: lefelé, a lent maradt rászoruló felé, családunk, gyülekezetünk, városunk, népünk és a mai világ reánk váró feladatai felé. Az ‘orando et laborando’ kettős-egy parancsa szerint.”

IN MEMORIAM KOVÁCS TIBOR

Egyházunk egyik igazi lelki őrallója ment el a minden élők útján. Hálát adunk életéért, hűséges szolgálataért, és méltó folytatókért, szellemi örökösökért sóhajtunk az egyetlen Hű és Igaz Tanúhoz, a Világ Megváltójához.

Kovács Tibor temetésén Püski Lajos, a Debrecen-Nagyerdei gyülekezet lelkipásztora a Zsid 11,36–39 versei alapján hirdette a vigasztalás ígét a debreceni Köztemetőben 2006. november 2-án.

Fazakas Sándor
„KÖZVETÍTŐ EGYHÁZ” A KÖZÉLETBEN.
REKTORI TANÉVZÁRÓ BESZÉD

„A békesség megteremtése kőkemény feladat. Nem engedhető át csak társadalmi szervezetek vagy politikusok számára. Ne becsüljük le önmagunkat – gyülekezeteinkben kezdődik el ez a munka!” Nem, nem a boldog békeidők, a Keresztyén Békekonferencia vagy a rosszemlékű szolgáló/kiszolgáló egyház teológiájának jelmondata az előbbi kijelentés! Nem más, mint az Európai Protestáns Egyházak Közösségének elnöke mondta néhány nappal ezelőtt a Kölnben megrendezett Egyházi Napok záróalkalmán, az Európai Parlament elnökével folytatott pódiumbeszélgetésen.¹ Valóban, a globalizáció, a társadalmi átalakulások és a nemzetközi konfliktusok korában az egyház és a teológia Európa-szerte a közélet színterén találja magát. Ezen a színtéren kezdi el szolgálatát az a 11 hallgató, aki ma segédlelkészi szolgálatra indul, a lelkészi oklevelét átvevő 22 hallgatónk, a 11, Debrecenben vallástanári képezést szerzett diák és egy okleveles teológus, az a 28 vallástanár, aki 2007 márciusában tett sikeres záróvizsgát a Szegedre kihelyezett tanszéken, illetve az a 20 hallgató, aki a pasztorálpszichológiai szakirányú továbbképzés elvégzése után vehette át oklevelét.

2006. szeptember 5-én, a tanévnyitó rektori beszédben még arról szólhattam, hogy az egyháznak – lényegéből fakadóan – *helye van a világban*. Ezt kézzel foghatóan bizonyította a Bocskai-szabadságharc 500 éves, és az 1956-os forradalom ötven éves évfordulója, amikor a nagyszabású rendezvények által láthatóvá vált a református egyház evangéliumi öröksége, kultúrateremtő és -megőrző szellemisége, történelmet-társadalmat formáló ereje! Ma viszont azt kell hangsúlyoznom, hogy a keresztyén egyház és teológia *nem térhet ki* közéleti-politikai küldetése elől, nem hallgathatja el a rá bízott üzenetet.

A keresztyén egyház már a kezdetektől fogva különböző politikai és jogi formációk között élt. Igaz, a Szentírás nem ismer mai értelemben vett „állam-fogalmat”, nem ad „társadalomelméletet”. Többnyire uralkodóról, császárról, fejedelemről, felsőbbbségről, helytartóról beszél – de a felsőbb-ség iránti lojalitást minden esetben az indokolja, hogy a hatalom birtokosa Isten megbízásából kormányoz, azért, hogy a külső rendet megőrizze, az ember javát szolgálja, külső és belső szabadságát biztosítsa. De ennek a lojalitásnak, engedelmességnek határt szab valami – az Isten iránti hűség, amelyet Péter így fogalmaz meg: „*Istennek kell inkább engedni, hogynem az embereknek.*” (*Clausula Petri* – ApCsel 5,29)

¹ Lásd: http://www.leuenberg.net/side.php?news_id=6944&part_id=0&navi=5

Ebben a felállásban az egyház számára csak két alternatíva létezett: kollaboráció vagy konfrontáció. De mindkettőnek nyilvános jellege volt – mai értelmezés szerint: egyik sem volt mentes a politikumtól! Az egyes keresztyén ember hite vagy a keresztyén közösség hit-gyakorlása következményekkel bírt, és a nyilvánosság előtt történt. Például: a császár imádatának *megtagadása*, a szegényekkel és az elesettekkel való *közösségvállalás*, a faji, nemi és rangbeli *különbségek fellazulása* a keresztyén közösségen belül mindig az adott társadalmi-politikai renddel szemben öltöttek formát. Igaz, a megalkuvás vagy a közösség megtagadása sem maradhatott rejtve a világ szeme előtt.

Ennek a szembenállásnak, illetve konfrontációnak az alapját az Isten Országának várása, illetve megtapasztalása jelentette, amely *relativizált* minden földi hatalmat és *mitológiátlanított* minden ideológiai igényt.

A magyar református egyház – Kelet-Közép-Európa protestáns egyházaihoz hasonlóan – kapcsolatot a mindenkori politikai hatalommal és a társadalommal évszázadokon keresztül csak ebben a szembenállásban élhette meg. Más alternatíva nem létezett: vagy az uralkodó politikai-vallási hatalommal való szembenállás, amikor az egyház pusztá létéért és fennmaradásáért küzdött – vagy az alkalmazkodás, illetve szövetségkeresés vélt vagy valós előnyök reményében², nem egyszer ugyancsak a túlélésért folytatott küzdelemben. Törvényszerű öröksége volt ez a nyugati keresztyénség fejlődésének – szemben Bizánccal. Hiszen az európai, illetve nyugati keresztyénség történelmét a kezdetektől napjainkig végigkíséri a lelki és a világi hatalom versengése, a lelki és a világi regiment feszültsége, a politikai és a papi befolyás elsőbbségéért folytatott küzdelme, az *imperium* és a *sacerdotium* szembenállása.³ Igaz, ebből a feszültséggel teli kapcsolatrendszerből vagy szövetségből áldások is származtak, amelynek lenyomatát egész európai kultúránk őrzi a nemzeti identitás, művelődés és kultúra, politikai berendezkedés és gazdaság terén. De a frontok megmerevedését hosszú időre meghatározta a francia forradalom és a szekularizáció radikalizmusa, amely a sokat hangoztatott, időről időre politikai érdekek mentén napirendre tűzött programban öltött testet: az egyház az államtól elválasztva működik.

Általános és felületes megközelítés alapján mondhatnák: az évszázados dilemmát Magyarországon végleg megoldotta a rendszerváltás. Egy modern jogállamban és demokráciában az egyházak teljes szabadságot élveznek. A Lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény nem-

² Lásd RÉVÉSZ I., *A magyar protestantizmus problémái (1926)*, in: uő. (szerk.), „Tegnap és ma és örökké...”, Debrecen, 1944, 255–262.

³ LIENEMANN, W., *Kirche und Öffentlichkeit in Transformationsgesellschaften. Voraussetzungen, Bezugnahmen, Leitfragen*, in: Lienemann-Perrin, Chr. – Lienemann, W. (Hg.), *Kirche und Öffentlichkeit in Transformationsgesellschaft*, Stuttgart, 2006, 21–50, ebben: 26.

csak az egyén számára biztosít szabad vallásgyakorlást, de lehetőséget nyújt az egyházaknak vallási, kulturális, szociális és nevelési célkitűzéseik megvalósítására. Ez így is van – látszólag!

Mert éppen a globalizáció világában és egy demokratikus, magát jogállamnak definiáló társadalomban újból fel kell tenni a kérdést: *Mi veszélyezteti ma az egyház szabadságát és működését? Miben áll az egyház közéleti felelőssége? Mi a társadalom, közelebbről az ember érdeke?*

Ahhoz, hogy a keresztyén egyház helyét a mai világban meghatározzuk, a „szabad egyház szabad államban” tételének hangoztatása elégtelen és idejétmúlt. Egyszerűen nem ad választ az új kérdésekre és nem nyújt megoldást a tornyosuló feladatokhoz. Nem arról van szó, hogy az egyház részt kérne a hatalomból, vagy régi privilégiumokra áhítozna – sőt, az egyház közéleti felelősségének és társadalmi szolgálatának gyakorlásához elengedhetetlen az egyház szabadsága. A szeparáció nem akadály, hanem feltétele az egyház és az állam jó együttműködésének. A bibliai alapokra és közös hagyományainkra való eszmélkedés rávilágít arra, hogy az egyház és az állam az emberiség életének két különböző, vallási és polgári megnyilvánulása. Mindkettő Isten uralma alá tartozik, és mindkettő – a maga eszközeivel – az ember javát kell, hogy szolgálja. De az egyház és az állam *elkülönülő* hatáskörei nem szembenállást jelentenek, hanem azt, hogy e hatáskörök *kiegészítik és segítik egymást*.⁴ Éppen ezért az egyház *közéleti funkciója* nem az egyház-állam kapcsolatának kétpólusú feszültségében vár megoldásra, hanem az „*egyház – állam – civiltársadalom háromszögében*”⁵ definiálható.

Mire van szükség ahhoz, hogy ez a háromszög működjön?

1. Igenis szükség van az állam ideológiai *semlegességére*. Ez azt jelenti, hogy az állam *nem az igazság* letéteményese, hanem a szabadság intézménye. Ha az állam vagy a politikai hatalom azt akarja meghatározni, hogy mi az érték, mi a jó, és mi az igazság – ideológiai síkra téved. Feladata és rendeltetése sokkal inkább az, hogy a polgárok külső és belső *szabadságát* (és nem szabadosságát) biztosítsa – ugyanakkor ő maga legyen szabad arra, hogy *keresse szövetségeseit* a társadalomban feladatának teljesítéséhez.
2. Szükség van arra, hogy az egyház az evangéliumhirdetés, a szeretetszolgálat és a nevelés feladatát *zavartalanul végezhesse*.

⁴ HONECKER, M., *Europa – Herausforderung an die evangelische Theologie?*, in: Dalférth, I. – Luiibl, H. J. – Weder, H. (Hg.), *Europa verstehen*, Zürich, 1997, 3–18, ebben: 8.

⁵ Vö. HUBER, W., *Az Egyház korszakváltás idején. Társadalmi átalakulás és az egyház megújulása*, Budapest 2002, 269. (A fordítás az alábbi kiadás alapján készült: HUBER, W., *Kirche in der Zeitenwende. Gesellschaftlicher Wandel und Erneuerung der Kirche*, Gütersloh, 1998.)

Ahhoz egy modern társadalomban nem férhet kétség, hogy ha az egyház valós társadalmi igény alapján az államtól vállal át (szociális, kulturális, oktatási stb.) közfeladatot, akkor ezeket *ugyanolyan anyagi feltételek és elbírálás mellett* végezhesse, mint az állami szektor hasonló intézményei.

3. Szükség van az *egyház anyagi, lelki és szellemi függetlenségére* és kellő távolságtartásra (vagyis a szeparációra) ahhoz, hogy adott esetben kritikai, ha kell, kényelmetlen kérdéseket fogalmazzon meg a hatalom birtokosaival és a közszereplőkkel szemben, hogy szembesítse őket a lelkiismeret szavával, az Isten törvényével és a társadalmi konszenzuson alapuló általános erkölcsi normákkal. Az egyház véleményformáláshoz való jogától és a prófétai-örállói feladatától nem tántoríthatja el múltó érdekekre való sanda tekintet.

Mi lehet a célja az egyház és a teológia társadalmi-közéleti elkötelezettségének? A cél nem más, mint az, hogy az egyház és a teológia szerepvállalása által még inkább „lehetéssé váljon a politika”! De nem pártpolitikai értelemben – hanem a prófétai elkötelezés síkján: „*És igyekezzetek a városnak jólétén, a melybe fogságra küldöttelek titeket, és könyörögjetez érette az Úrnak; mert annak jóléte lesz a ti jóléteitek.*” (Jer 29,7) A közjó előmozdítása, az emberhez méltó életkörülmények és együttélési feltételek kialakításában való szerepvállalás még nem pártpolitikai elkötelezettség, hanem a hit felelősségének megélése.

Az egyház közéleti funkciójának teljesítése nem látható el a konfrontáció és/vagy kollaboráció hagyományos állásaiból, a világból való kivonulás („kontraszt-társadalom”⁶) vagy a környezetbe való belesimulás mentén. Sokkal inkább egyfajta „közvetítő” szerepre van szükség a társadalmi élet szereplői között: közvetítésre az egyes ember egzisztenciális problémái és a társadalmi környezete, az egyes ember élethelyzete és Isten valósága között.⁷ Egy ilyen „*intermediáris*” szolgálatnak – nevezhetjük társadalmi szerepvállalásnak vagy közvetítő feladatnak – a „hozádoka” nem kevesebb, mint egy olyan nemzedék kinevelése, amely hajlandó lesz felülemelkedni az önző haszonérdeken, képes lesz egyre bonyolultabb világunkban önálló véleményformálásra, erkölcsi ítéletalkotásra és élni tud demokratikus jogaival.

⁶ KÖRTNER, U. H. J., (Hg.), *Kirche–Demokratie–Öffentlichkeit*, Innsbruck, 2002, 95.

⁷ HUBER, i.m., 240.

Főtiszteletű Egyetemi Közgyűlés!

Bizonyára mindenkiben megfogalmazódik a kérdés: Hogyan érhető tetten egy hittudományi intézmény éves munkájában az egyház közéleti/közvetítő felelőssége?

Néhány példát említek illusztrációként! Abból a felismerésből adódóan, hogy az egyház szolgálati lehetőségei kiszélesedtek, és egyre határozottabb társadalmi igény van az egyház oktatói-nevelői, szociális és közösségteremtő munkája iránt, az elmúlt tanévben is igyekeztünk egyetemünk képzési kínálatát és a képzés tartalmát ebbe az irányba kiszélesíteni. 2006 szeptemberében indult el a képzés a *katechéta-lelkipásztori munkatárs* alapszakon, és akkreditálásra került az első új magiszteri mesterszak, a *hittanár-nevelő*, vagyis a vallástanári mesterszakunk. Rövidesen benyújtásra kerül egy újabb mesterszak létesítése iránti kérelmünk *pasztorális tanácsadó és szervezetfejlesztő* címen, amely komplex módon öleli fel két korábbi szakirányú továbbképzésünk, a pasztorálpszichológiai és az egyházi intézményvezetői képzések képesítési követelményeit és tapasztalatait. Tekintettel e mesterszakok interdiszciplináris jellegére, a képzések a Debreceni Hittudományi Egyetem és a Debreceni Egyetem közös képzéseként indulnak. Ennek előfeltétele nemcsak az új Felsőoktatási törvény, amely – sok vitatható kitétele mellett – lehetőséget biztosít állami és nem állami intézmény közös képzéseire, hanem a 2006. december 11-én a Debreceni Egyetemmel aláírt új megállapodásunk is. A korábbi megállapodás helyére lépő új keretszerződés az együttműködés konkrétabb formáit tartja szem előtt – ennek jegyében máris megvalósult a hallgatók testnevelési foglalkozásainak biztosítása a Debreceni Egyetem tanrendjében és infrastruktúráján.

Azon túlmenően, hogy az új mesterszakok olyan kompetenciákat kívánnak nyújtani a szakképesítéshez, amelyek az egyház társadalmi szerepvállalását és szolgálatát erősítik, a hagyományos oktatás és kutatás terén is megjelenik a teológia közéleti funkciója. Az Országos Tudományos Diákköri Tanács (OTDK) idén megrendezett országos konferenciáján, a Társadalomtudományi Szekcióban 3 hallgatónk vett részt, közülük Petró László harmadik helyezést ért el a megmérettetésen.

Az elmúlt tanév őszén olyan nemzetközi híró tudósokat és egyházi-közéleti személyiségeket avathattunk egyetemünk díszdoktoraivá, akik a tudományművelés, egyházkormányzás vagy a keresztyén pedagógia terén alkottak maradandót, és munkásságuk eligazító lehet az egyház és teológia mai kihívásaiban: *Iain Torrance, Alfred Jäger, Gerrit Noltensmeier és Hans Schwarz professzorok, valamint Molnár Miklós lelkipásztor*. Három alkalommal került sor doktori fokozat odaitélésére – a disszertációk és a tézisek, illetve a témaválasztás is azt bizonyította, hogy az egyház megújulása, útkeresése, valamint a teológia és más tudomá-

nyok párbeszéde nem képzelhető el korunk gyors társadalmi változásainak figyelembevétel nélkül.

Egyetemünk kiadványai, illetve a tanárok kutatási témái és publikációi szintén a teológiai tudomány művelésének interdiszciplinaritásra való igényét, illetve közéleti elkötelezettségét szemléltetik: gondolok itt a Hatvani István Teológiai Kutatóközpont kiadványaira – „*A zárt világ felnyitása*” (Gaál Botond); „*A tudományos gondolkodás nyitottsága*” (szerk.: Gaál Botond és Végh László) – a természettudomány és teológia témakörében, a kampeni teológiával közösen kiadott angol és német nyelvű konferenciakötetre „*Church and Culture*” címen (szerk.: Leo J. Koffeman és Hodossy Takács Előd), vagy A „*Debreceni Egyetem pedagógiai iskolái*” című OTKA kutatásban való részvételre (Fekete Károly).

Egyetemünkön 2007. június 29. – július 1. között kerül megrendezésre a Német és Magyar Református Teológusok II. Konferenciája, *A református teológia közéleti jelentősége* címmel. (Az első konferencia a németországi Emdenben volt, 2004 októberében.) Ennek a szimpóziumnak a keretében nyitjuk meg egyetemünk új kutatóintézetét, a Kelet-Közép-Európai Karl Barth Kutatóintézetet, amelynek feladata a Barth teológiájának magyar, illetőleg kelet-közép-európai recepció- és hatástörténetére irányuló kutatás, a magyar nyelven megjelent Barth-művek kritikai újrakiadása és a nemzetközi Barth-kutatáshoz való kapcsolódás. Mint ismeretes, 2006 őszén volt hetven éve annak, hogy a neves svájci teológus megtartotta előadását Isten kegyelmi kiválasztásáról, amelyben átfogalmazza a klasszikus predestináció-tant. A Debrecenben először megfogalmazott gondolatok a többkötetes dogmatika lapjairól köszönnek vissza.⁸ Az intézet megnyitóján a központi előadást a megnyitón *Eberhard Busch*, a barthi életmű legavatottabb ismerője, egyetemünk díszdoktora tartja.

A berekfürdői Megbékélés Házában kerül megrendezésre július 5. és 8. között a Dél-Kelet-Közép-Európai Teológiai Fakultások és Intézetek Szövetségének (SOMEF) soron következő konferenciája. Témánk a teológiai oktatás lehetőségei az új európai felsőoktatási környezetben: Hol és hogyan tudnak intézményeink képzési struktúrájukban az egyház új igényeihez igazodni, illetve hol tudnak a Bologna-folyamat kínálta lehetőségekkel élve a nem hitéleti szakok számára is képzési modulokat felkínálni, akár más egyetemekkel vagy karokkal együttműködve. De a 2007. április 19–20-án megtartott V. Pasztorálpszichológiai Szimpózium is azt bizonyította témafeldolgozásában (*Mobbig – pletyka – pszichoterror*), hogy az egyház nemcsak a beavatottak számára egyház, hanem kész kilépni belső köreiből és közvetíteni a mai ember valóságos élethelyzete és a közösségi élet ereje között. A Missziói és Felekezettudományi Tan-

⁸ BARTH, K., *Die kirchliche Dogmatik*, II/2, Zürich, 1988, § 32–35.

szék szervezésében Berekfürdön, 2007. március 22–24. között megtartott „Az egyház mint diaszpóra” című konferencia is erre a társadalmi jelenségre reflektált.

Egyetemünk volt a házigazdája az április 27–30. között megrendezett *Teológus Hallgatók Találkozásának*, amely a Zsinat által meghirdetett „Közösségépítés éve” jegyében az egyház közéleti és politikai felelősségét, az oktatásban és a segítségnyújtás kultúrájában vállalt szerepét tematizálta. A négy magyarországi, a kolozsvári és komáromi, valamint az evangélikus teológiák hallgatói sportvetélkedőkben, filmklub keretében, szabadidős programokban ismerkedtek az intézménnyel, a várossal és egymással. Köszönet illesse a hallgatói önkormányzat vezetőit és az ifjúságot a nagyszerű szervezésért és a programok lebonyolításáért! De hallgatóink kivették részüket a közösségi munkából szinte valamennyi rendezvény szervezésében, lebonyolításában, közegyházi alkalmakon, ifjúsági konferenciákon (itthon és külföldön), tudományos diákköri tevékenységben vagy akár a magyar reformátusság arculatának felmutatásában a németországi Kirchentagon is.

Kapcsolatok:

Az elmúlt tanév a hazai és nemzetközi kapcsolatok erősítésének jegyében telt. A Debreceni Egyetemmel megújított megállapodáson túl együttműködési megállapodást kötöttünk a németországi Greifswaldi Egyetem Teológiai Fakultásával, és kétoldalú szerződések meghosszabbítására került sor a Lipcsei és Halle/Wittenbergi egyetemek teológiai karaival. Hivatalos rektori látogatásra került sor a Princetoni, New Brunswicki és a Washingtoni D. C. Wesley teológiai szemináriumokban.

A 2006/2007. tanévben:

- Hat hallgatónk vett részt az Erasmus Programban: Brokhauzer Tamás (Bécs), Gazda Márta Zsuzsanna (Halle), Kasó Viktória (Kampen), Kocsis Zsuzsanna (Bécs), Szvoren Attila (Lipcse), Zabolai Enikő Orsolya (Lipcse)
- Bejövő hallgatónk: Csukás Gergely (Bécs), Molnár Irma és Szombat Ibolya Csilla (Kolozsvár)
- Öt kiutazó oktató: Dr. Baráth Béla Levente (Kolozsvár), Dr. Fazakas Sándor (Kolozsvár), Gonda László (Halle/Wittenberg), Dr. Hodossy-Takács Előd (Regensburg), Dr. Marjovszky Tibor (Kolozsvár),
- Négy vendégoktató: Dr. Ulrich Barth (Halle), Dr. Buzogány Dezső (Kolozsvár), Dr. Visky Béla (Kolozsvár), Dr. Ernst-Joachim Waschke (Halle)
- Az Európai Unió Bizottsága a 2007–2013 periódusra a Debreceni Református Hittudományi Egyetemnek (újra) Erasmus Egyetemi

Chartát adományozott, mely feljogosítja az EU Life-Long-Learning Programjában és az Erasmus Programban való részvételre. A 2007/2008. évre szóló mobilitási pályázatunk sikeres volt. Illesse köszönetet a precíz munkáért, odafigyelésért egyetemünk Erasmus-koordinátorát, *Gonda Lászlót*, aki mindnyájunk nagy megelégedésére és egyetemünk hasznára végzi ezt a feladatot.

Tudományos eredmények, sikerek:

Intézetünk több tanára vett részt vagy tartott előadást itthon és külföldön nemzetközi szakmai konferenciákon, szimpóziumon (Ferencz Árpád és Baráth Béla Breslauban, Fazakas Sándor Greifswaldban és Falconaraban /Olaszország/, Gaál Botond Heidelbergben és Princetonban, Gonda László Lipcsében és Halleban). Rövid kutatói ösztöndíjon vett részt Gaál Sándor és Hodossy-Takács Előd a hollandiai Kampenben, Gaál Botond Princetonban, a következő héten pedig Gonda László utazik az Egyesült Államokba, a Yale Egyetemre. Bölcskei Gusztáv püspök urat a Református Világszövetség Európa-területi Bizottsága elnökévé választotta.

Oktatásszervezési feladatok:

Az egyetem minőségirányítási programjának kidolgozása az elmúlt tanévnek is kiemelkedő feladata volt, rövidesen lezárhatjuk a folyamat-szabályozásokat és véglegesítjük az intézményfejlesztési tervet. Elkészült az Oklevélmelléklet kiállítását lehetővé tevő program, és a DRHE-n oktatott tantárgyak neveinek angol fordítása. Így a mai ünnepségen első ízben adhatjuk át végzett hallgatóinknak diplomájukat angol nyelvű oklevélmelléklettel együtt.

Személyi változások:

2007. január 1-től nyugalomba vonult *Dr. Bartha Tibor* professzor, a Szegedre kihelyezett vallásstanári tanszék tanszékvezető tanára. A tanszék vezetésére *Dr. Molnár János* egyetemi docens kapott megbízást. Nyelvi lektorként, a Nyelvi Lektorátus keretében folytathatja oktatatói munkáját *Balog Margit* kollegánk. Az Újszövetségi Tanszék vezetésére *Dr. Marjovszky Tibor* helyettes tanszékvezetőként kapott hosszabbított megbízatást, *Dr. Kókai Nagy Viktort* pedig megválasztotta a Szenátus adjunktusi minőségben az újszövetségi tárgyak oktatására. A 2007–2010-re szóló rektori ciklusra az egyetem Szenátusa a jelenlegi intézményvezetést választotta újra.

Kegyelettel emlékezünk *Dr. Pásztor Jánosra*, egyetemünk egykori tanárára, aki életének 82. évében – ahogyan az Írás mondja –, „*betelve az élettel*”, barátaitól és pályatársaktól elbúcsúzva eltávozott a minden élők útján. Istennek hála, még megérhette, hogy egyetemünk kiadta prédiká-

cióvázlatait, amelyeket ő maga válogatott ki nagy gonddal, hisszük, hogy Isten dicsőségére és lelkésznevezések okulására. Emléke legyen áldott!

A diákönkormányzati tisztségekre a hallgatók a következő tanévre szeniorinak *Németh Aront*, esküdtfelügyelőnek pedig *Bodnár Mátét* választották meg.

Köszönet munkatársaknak:

Ezen a helyen szeretnék köszönetet mondani a tanártársakon túl közvetlen munkatársaimnak, *Dr. Hodossy-Takács Előd* rektorhelyettesnek a sokrétű munkáért, kompetenciák és feladatok átvállalásáért és azok lelkiismeretes, precíz teljesítéséért. Köszönet illesse *Hadházi Éva* rektori hivatalvezetőt, a Rektori Hivatal munkatársait, a Kollégiumi Gondnokság munkatársait, Nagy József szeniort és Nagy Péter esküdtfelügyelőt szolgálatukért, mindazokat, akik egész tanéven át biztosították számunkra az oktatás, nevelés és kutatás feltételeit. S nem utolsó sorban köszönettel tartozom a fenntartó egyházkerület elnökségének az egyértelmű támogatásért és az együttgondolkodás partneri lehetőségéért.

Kedves diplomázók!

Gyorsan változó korunkban kezditek el szolgálatotokat, egy olyan társadalomban, amely feszültségektől terhes, ideológiák és érdekek érvényesítésétől hangos. Ebben a világban már nem nyújt védelmet a hagyományos vallásosság, a tradicionális egyháziasság, a Kollégium ódon falai vagy az ifjúkori álmok. Mégis ebben a világban kell felfedezni a szolgálat terhét és gyönyörűségét, emlékezve Krisztus imájára: „*Nem azt kérem, hogy vedd ki őket e világból, hanem hogy őrizd meg őket a gonosztól.*” (Jn 17,15) Ez az imádság hordozzon benneteket és adjon bátorságot elmondani – ebben a világban és ebben a társadalomban – az apostollal együtt: „*Mert nem szégyellem a Krisztus evangéliomát; mert Istennek hatalma az minden hívőnek idvességére...*” (Róm 1,16).

E gondolatok jegyében a Debreceni Református Hittudományi Egyetem 469. tanévet bezárom!

II. Eseménynaptár

2006. szeptember 10–12.

Az elmúlt évek hagyományaitól eltérően az idén Debrecenben került sor a tanévkezdő csendesnapokra. Ez alkalommal központi témánk ez volt: „*Hivatásértelmezés és pályakövetés – Irány a pálya!*” Sikerült olyan lelkészeket és vallástanárokat előadónak meghívni, akik tanúbizonyosságát tették annak, hogy érdemes ezen a pályán haladni. Így volt közöttünk Kis Klára, Sipos Brigitta, Sohajda Levente, Szabadi Árpád és Thoma László, valamint Szabó Endre esperes úr, aki a Békési Egyházmegye helyzetéről számolt be.

2006. szeptember 10.

Tanévnyitó istentisztelet. Igét hirdetett Nagy László, a Tiszántúli Református Egyházkerület főjegyzője.

2006. szeptember 10.

Évnyitó istentisztelet a Szegedre kihelyezett Vallástanári Tanszéken.

2006. szeptember 20.

Az „*Egyetemünk díszdoktorainak előadásai*” sorozatban Dr. Michael Beintker professzor (Münster, Németország) vendégelőadása hangzott el „*Kálvin politikai etikája*” címen. Az előadásra a Szociáletikai és Társadalomtudományi Tanszék szervezésében került sor, a tolmácsolást Dr. Ferencz Árpád végezte.

2006. szeptember 29 – október 1.

Az idei Bagolytábor a beiratkozás és a tanegységek felvétele után került megrendezésre Berekfürdön. A diákvezetők, néhány felsőbbéves hallgató, Dr. Fazakas Sándor rektor és Dr. Marjovszky Tibor tanár úr kíséretében az első évfolyamnak lehetősége nyílt legfőképpen egymás megismerésére, melyet számtalan kreatív játék által lehetett finomítani. Napközben a Taizé-áhitatok segítettek az elcsendesedésben, majd este Marjovszky tanár úr teológus és tanári élményeiről tartott beszámolója, valamint rögtönzött Esti-mese kurzusa készítette az ifjakat a debreceni teológus életre.

2006. október 9.

Az első évfolyam bemutatkozó estje lehetővé tette, hogy nem csak név szerint, hanem közösségként is megismerjük a Ferencz Árpád adjunktus által vezetett évfolyamot. Egy rövid, tartalmas és humoros műsort állítottak össze – zömében a Bagolytáborban –, hogy ezzel is szorosabbra fűzzék az ifjúsághoz fűződő viszonyukat. Az estet szeretet-

vendégség zárta, melyen a szendvicsek és sütemények forgatagában a személyesebb beszélgetésekre is jutott elég hely és idő.

2006. október 13–22.

A Lippei Tartományi Egyházban tartott ökumenikus vizitáció keretében a Magyarországi Református Egyházat Gonda László, egyetemünk adjunktusa képviselte Detmoldban (Németország).

2006. október 15.

Teológus hallgatóink kiszállása a Furta–Zsákai gyülekezetben. Igét hirdetett: Dr. Kustár Zoltán.

2006. október 19.

Közös Kollégiumi istentisztelet keretében emlékezett a DRHE közössége az 1956-os forradalom 50 éves évfordulóján népünk szabadságért folytatott küzdelmére. Ünnepi szónok: Balog Zoltán országgyűlési képviselő.

2006. október 24.

A Biharkeresztesi Művészeti Iskola az 1956-os forradalomra 50. évfordulóján egy musical-jellegű színdarabbal gazdagította a Kollégium Dísztermében egyetemünk forradalomra való emlékezését. A darabban több „refis” és „dócys” diák is szerepelt.

2007. október 29. – november 14.

Dr. Gaál Sándor kutatói tanulmányúton vett részt a HEKS támogatásával Kampenben (Hollandia).

2006. november 9.

A Magyar Tudomány Ünnepeinek keretén belül került sor új díszdoktoraink, Dr. Alfred Jäger, Dr. Iain Torrance és Dr. Hans Schwarz professzorok, valamint Gerrit Noltensmeier és Molnár Miklós lelkipásztorok díszdoktorrá avatására. A nap délutánján egy tudományos szimpózium keretében az új díszdoktorok székfoglaló előadást tartottak.

2006. november 9.

A DRHE Katechetikai Központja „Katechéta délután”-t rendezett az advent és a karácsony témakörében. Vezette: Dr. Bodó Sára egyetemi docens és Szászi Andrea PhD hallgató.

2006. november 10.

Dr. Fazakas Sándor rektor vendégelőadást tartott a Kolozsvári Egységes Protestáns Teológia Intézet „*Nemzeti és keresztyén önazonosságunk*” címmel megrendezett nemzetközi konferenciáján. Előadásának címe: „*Idegen méltósága és/vagy idegen méltóság?*”

2006. november 24.

Dr. Fazakas Sándor rektor vendégelőadása Olaszországban (Ancona/Falconara), az Olasz Teológusok és Filozófusok Társaságának konferenciáján (Tramonto o transfiguratione del Chrsitianesimo? Laicità – Associazione Italiana per Studi di Filosofia e Teologia). Előadásának címe: „*Egyház és társadalom egy poszt-szocialista változó társadalom kontextusában*”.

2006. november 26.

Teológus hallgatóink kiszállása az Okányi gyülekezetben. Az igei szolgálatot Illés Éva hallgató végezte.

2006. november 27.

Az „*Egyetemünk díszdoktorainak előadásai*” sorozatban Dr. Horst Echternach (Hannover, Németország) egyháztanácsos előadásai hangoztak el a szociáletika tárgykörében.

2006. november 28.

A Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem rektori vezetésének és a Tanárképző Kar vezetőségének látogatása egyetemünkön.

2006. december 3.

Teológus hallgatóink kiszálláson vettek részt a Bagaméri gyülekezetben. Igét hirdetett: Mohácsi Nikoletta hallgató.

2006. december 5.

Dr. Bartha Tibor az egyetem Szenátusának bejelenti nyugdíjba vonulását. A Szenátus a Szegedre kihelyezett Vallástanári Tanszék vezetésével ideiglenesen Dr. Molnár János docenst bízta meg.

2006. december 6.

Hagyományainknak megfelelően vidám Mikulásestre került sor a harmadik évfolyam szervezésében és közreműködésével.

2006. december 11.

Új együttműködési megállapodás megkötése a Debreceni Egyetem és a Debreceni Református Hittudományi Egyetem között.

2006. december 12.

A Tudományos Diákköri Konferencia házi fordulóján a tudományos önképzésben kiemelkedő teljesítményt nyújtó hallgatók mutatták be kutatásaikat. A zsűri döntött az országos konferenciára nevezhető hallgatókról.

2006. december 14.

Karácsonyi kibocsátó istentisztelet.

2007. január 8–13.

Az Erasmus oktatói mobilitás program keretében Dr. Fazakas Sándor rektor vendégelőadásokat tartott a Kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem Tanárképző karán a „*Diakónia módszertani kérdései a kybernetika és a gazdaságetika tükrében*” témakörben.

2007. január 12.

Az USA-beli Columbia Seminary küldöttsége kereste fel egyetemünket.

2007. január 28.

Dr. Bölcskei Gusztáv püspöknek, egyetemünk tanárának köszönetése a Debreceni Református Nagytemplomban 10 éves püspöki szolgálata alkalmából.

2007. január 29–30.

Záróvizsga a Szegedre kihelyezett Vallástanári Tanszéken.

2007. február 4–6.

A második félévet is csendesnapokkal kezdhettük. Ez alkalommal az egyház diakóniai szolgálatának kérdéskörét igyekeztünk körüljárni. Segítségünkre volt Fruttus Levente Nagykörösről, aki a diakónia bibliai alapjairól beszélt. Ezt követte egy kis bepillantás a gyakorlatba: Nyíregyházáról és Sajósenyéről érkeztek közénk fogyatékkal élő fiatalok, s a köztünk végzett áldott szolgálatukat tágra nyitott fülek, szemek és szívek fogadták. A bepillantás után következett egy részletes beszámoló a Magyar Református Szeretetszolgálat munkájáról Czibere Károly, Dani László és Fodor Gusztáv vezetésével, hogy aztán az évfolyamok, kisebb csoportokra osztva, az a debreceni diakóniai intézetekbe is elmehessenek egy rövid bizonyágtétellel, vagy éppen ennivalóval. Így jutottak el hallgatóink szolgálatukkal öregotthonba, terápiás házba, nyugdíjasklubba és hajléktalanszállókba.

2007. február 8.

Kodácsy Tamás sikeres doktori disputája.

2007. február 15.

A Gyakorlati Teológiai Tanszék két doktorandusza, Kádár Ferenc és Kiss Médea sikeres doktori disputája.

2007. február 25.

Teológus hallgatóink kiszálláson vettek részt a Nyírtéti gyülekezetben. Az igét Seres Gabriella hallgató hirdette.

2007. február 27. – március 2.

Az Erasmus oktatói mobilitást elősegítő programjának keretében egyetemünkre látogatott Dr. Ernst-Joachim Waschke, a Hallei Martin-Luther-Universität teológiai fakultásának ószövetséges professzora. Waschke professzor március 1-én délelőtt a két rendszeres teológiai tanszék meghívására szintén Debrecenben tartózkodó Dr. Ulrich Barth professzorral interdiszciplináris szemináriumot tartott „*A keresztyén antropológia és annak bibliai gyökerei*” címmel, majd délután külön előadást tartott „*A kert metaforája az Ószövetségben, és szerepe az ószövetségi antropológiában*” cím alatt. A német nyelvű előadásokat és referátumokat Dr. Kustár Zoltán fordította.

2007. március 11.

Diplomaosztó istentisztelet a Szegedre kihelyezett Vallástanári Tanszéken. Igét hirdetett Dr. Fazakas Sándor rektor.

2007. március 22–24.

A Missziói és Felekezettudományi Tanszék „*Az egyház mint diaszpóra*” címmel rendezett három napos nemzetközi konferenciát Berekfürdőn.

2007. március 22.

A Dogmatika Tanszék vendégeként Dr. Jack Lundbom amerikai-svéd professzor tartott egyetemünkön vendégelőadást „*Jeremiás és a teremtési rend*” címmel.

2007. március 23–24.

Alkalmassági vizsga az egyetemre jelentkezők számára.

2007. március 26.

Dr. Karl-Christoph Epting, a Lipcsei Egyetem professzora, egyetemünk díszdoktora a Missziói és Felekezettudományi Tanszék keretében vendégelőadás tartott „*Európa és a protestáns diaszpóra*” címmel.

2007. március 27.

A DRHE Katechetikai Központja katechéta-délután szervezett a húsvéti ünnepkörről.

2007. március 30.

Húsvéti kibocsátó istentisztelet. Igét hirdetett: Zsoldos Tibor vallástanár.

2007. április 10.

Dr. Fazakas Sándor rektor szemeszternyitó vendégelőadása a Greifswaldi Egyetem Teológiai Fakultásán „*Egyház és nyilvánosság*” címmel.

2007. április 12.

A Budapest-Gazdagréti református templomban vettünk búcsút Dr. Pásztor János nyugalmazott professzortól, a DRHE Gyakorlati Teológiai Tanszékének egykori tanárától. A DRHE nevében Dr. Bodó Sára egyetemi docens mondott hálaadó imádságot a Pásztor János professzor úr hűséges szolgálatáért.

2007. április 15–16.

Az V. évfolyam hallgatói diakóniai tanulmányúton vettek részt Kárpátalján Dr. Gaál Sándor egyetemi docens vezetésével.

2007. április 19–20.

A végzős pasztorálpszichológia szakos hallgatók diplomaosztója alkalmából az idén ötödik alkalommal szervezett egyetemünk Gyakorlati Teológia Tanszéke pasztorálpszichológiai szimpóziumot, ezúttal „*Pletyka – mobbing – pszichoterror*” címmel.

2007. április 25.

A Hallgatói Önkormányzat kulturális bizottságának szervezésében, hallgatóink részvételével immár második alkalommal került megrendezésre a Teológus Koncert – ezúttal a Szenci-év jegyében.

2007. április 27–30.

Ebben az évben egyetemünk volt a házigazdája a Teológus Hallgatók Találkozásának, melyen a magyar református és evangélikus

lelkészképző intézetek hallgatói vettek részt. A tudományos előadások, a vidám sportversenyek, az igei alkalmak és a személyes találkozás lehetőségei mind egymás jobb megismerését, és a leendő szolgatársak közötti baráti közeledést szolgálták.

2007. május 4–13.

Dr. Fazakas Sándor rektor hivatalos látogatása az Egyesült Államokban, a Princeton-i, New Brunswick-i és a Washington/Wesley teológiai szemináriumokban, valamint a Perth Amboy-i, New Brunswick-i és Washington-i magyar református gyülekezetekben.

2007. május 7–11.

Dr. Baráth Béla Levente, egyetemünk docense az Erasmus oktatói mobilitás program keretében előadássorozatot tartott az egyháztörténet tárgykörében Kolozsvárott a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen.

2007. május 8.

Tarr Zoltán zsinati tanácsos a Missziói és Felekezettudományi Tanszék meghívására vendégelőadást tartott egyetemünkön „Az ökumenikus mozgalom helyzete és kihívásai” címmel.

2007. május 11–14.

Dr. Gaál Botond egyéni meghívás alapján részt vett a Heidelbergi Egyetem John Templeton Award for Theological Promise ünnepi eredményhirdetésén mint a nemzetközi bíráló bizottság tagja, majd az utána rendezett tudományos konferencián mint ülészaki elnök.

2007. május 17.

Pünkösdi kibocsátó istentisztelet a debreceni Nagytemplomban. Igét hirdetett: Dr. Fazakas Sándor rektor.

2007. május 31.

A TREK Egyházkerületi Tanácsa úgy döntött, hogy a Szegedre kihelyezett Vallástanári Tanszéken az oktatói munkát határozatlan időre szünetelteti.

2007. június 23.

Évzáró-diplomaosztó istentisztelet. Igét hirdetett Dr. Bölcskei Gusztáv püspök, a MRE zsinatának lelkészi elnöke.

2007. június 25. – július 7.

Gonda László adjunktus David M. Stowe-ösztöndíjasként levéltári kutatásokat végzett a Yale Egyetem Teológia Fakultása Könyvtárában (New Haven, CT, USA).

2007. június 29. – július 1.

„*A református teológia közéleti jelentősége*” címmel került sor a német és magyar biblikus és rendszeres teológusok második konferenciájára egyetemünkön. A konferencia keretében került sor a Kelet-Közép-Európai Karl Barth Kutatóintézet megnyitására, amelynek feladata a barthi teológia recepció- és hatástörténetének vizsgálata, Barth magyarul eddig megjelent műveinek kritikai újradiadása, új fordítások készítése, tudományos ülésszakok szervezése.

2007. július 5–8.

Ebben az évben egyetemünk volt házigazdája a Süd-Ost-Mittel-Europäischer Fakultätentag (SOMEF) soros konferenciájának. A német nyelvű konferencia a berekfürdői Megbékélés Házában került megrendezésre július 5. és 8. között. Témánk a teológia oktatásának lehetőségei voltak az új európai felsőoktatási környezetben: Hol és hogyan tudnak intézményeink képzési struktúrájukban az egyház új igényeihez igazodni, illetve hol tudnak a Bologna-folyamat kínálta lehetőségekkel élve eddigi bezártságukból kilépni, és a nem hitéleti szakok számára is felkínálni képzési modulokat.

2007. augusztus 12–19.

Az Erasmus oktatói mobilitás programjának keretein belül Dr. Hodossy-Takács Előd a Regensburgi Egyetemen tartózkodott.

III. Tanulmányok

A BIBLIAI AKCENTUSOK EREDETE ÉS FUNKCIÓJA

I. Az interpunkciós, illetve zenei jelek kialakulása

Bár a Kr. u. 5. századig még bizonyos versek körülhatárolásáról, illetve a versek helyes értelmi tagolásáról megoszlottak a vélemények¹, a Talmud összességében mégis azt bizonyítja, hogy e tartalmi egységek határait a szóbeli hagyomány már jóval a masszoréták fellépése előtt kijelölte.² Az akcentusok interpunkciós jelekként arra szolgáltak, hogy a szöveg helyes értelmi tagolását – amikor a bibliai kéziratokkal kapcsolatban a hagyomány ezt lehetővé tette – immár írásban a bibliai kódexekben is megjelenítsék. Feladatuk abban állt, hogy jelezzék: mely szavak tartoznak nyelvtanilag vagy tartalmilag szorosabban össze, s hol kezdődik egy újabb tartalmi vagy szerkezeti egység, amit a zsinagógai felolvasásnál, illetve a szöveg helyes értelmezésénél figyelembe kell venni. Erre a funkciójukra utal az akcentusok régebbi, héber elnevezése is: a ~[:j; – ~ymi[']j. szó ugyanis „értelmet”, illetve „értelmi egységet” jelent.³

A babiloni Talmudból tudjuk (Megilla 32a), hogy a Misna, valamint a zsinagógai istentiszteleteken a bibliai szakaszok felolvasása⁴ a Kr. u. 2. században már egyfajta kantilláló, éneklős előadásmód formájában történt; nem kizárt azonban, hogy ez a szokás a legősibb időkig visszanyúlik.⁵ A Szentírás szövegéhez társuló „Sprechgesang” kezdetben

¹ Lásd a Babiloni Talmudban Chagiga 6b, ahol az Ex 24,5 helyes tagolása a vita tárgya, Jóna 52a, ahol a Gen 4,7; 49,7; Ex 17,9; 25,34; Deut 31,16 értelmi tagolása a kérdés, vagy Menachót 27b, ahol a Lev 16,2 tagolása körül folyik a vita; ezekhez lásd ACKERMANN, *Accentuation*, 26–28. Az Ex 25,34 (par. 37,20) kétféle lehetséges szövegbeosztását a Septuaginta, illetve a Targúm is dokumentálja, lásd WICKES, *Prose Books*, 131.

² bab Nedarim 37ab; Megilla 3a.12a; jer Megilla 74d,47–50, a kérdéshez és ezen talmudi helyek interpretációjához lásd ACKERMANN, *Accentuation*, 18–30; DOTAN, *Masorah*, 1412k. Másképp pl. WERNER, *Sacred Bridge I*, 111–113.410–431, aki szerint ezeken a helyeken a Talmud ugyan még nem a későbbi akcentusokra, de a szóbeli hagyomány szintjén rögzített értelmi egységek helyett már írásban is jelölt valamiféle „ős-akcentusokra” („Ur-accents”) gondolt.

³ SPANIER, *Akzente*, 11k; COHEN, *System of Accentuation*, 2.

⁴ A kérdés liturgia-történeti aspektusaihoz lásd WERNER, *Sacred Bridge I*, 50–101.

⁵ WERNER, *Sacred Bridge I*, 110, szerint a szokás jóval időszámításunk előtt meghonosodhatott. Ugyanígy REVELL, *Oldest Evidence*; uő., *Punctuation and Chant*, 182.196k, aki kimutatja, hogy egy, a Kr. e. 2 századból származó Septuaginta kézirat (John Rylands Library 458 = Papyrus 957) a későbbi héber elválasztó akcentusoknak megfelelően szóközökkel tagolva hozza a Tórát, egy Barthélemy által publikált, a Kr. u. 1. századból származó Septuaginta töredék pedig hasonlóan tagolja a Kispórféták szövegét. A kantilláló előadásmód szokását egy megjegyzésben Kr. u. 400 körül Hieronymus (Kr. u. 342–420) is megerősíti; a kérdéshez lásd LAZARUS, *Tiberian*

talán éppen az értelmi tagolás memorizálására, illetve a pontos felolvasás megkönnyítésére szolgálhatott, s mint ilyet először a gyermekek oktatásában alkalmazhatták.⁶ A szöveg „dallamát”, akárcsak az értelmi tagolását, hosszú ideig szintén csak szóban hagyományozták. Megtanulását az oktatók azzal segítették, hogy a felolvasást – ősi egyiptomi, görög, majd kopt és római szokások analógiájára⁷ – a szolmizációs kézjelekhez hasonló jelzésekkel kísérték (lásd Berakót 62a; Erubín 21b⁸). A cheironomiának ez a szokása a zsidóságon belül a középkorra Európában, majd Ázsiában fokozatosan kihalt,⁹ a jemeni zsidóság körében azonban egészen a modern korig fennmaradt.¹⁰

A helyes felolvasás biztosítása érdekében a zsidóságnak tehát egy olyan jelrendszerre volt szüksége, mely segít a szöveg helyes értelmi tagolásában, ugyanakkor a kantilláló előadásmóddhoz is megadja a szükséges támpontokat. Ezt a kettős funkciót hivatott betölteni a bibliai akcentusok rendszere.¹¹

Graphic Accentuation, 278k; WERNER, *Sacred Bridge I*, 102–127; AVENARY, *Music*, 577; RAJECZKY, *Mi a gregorián?*, 15–18; WERNER, *Sacred Bridge II*, 51–72.

⁶ ACKERMANN, *Accentuation*, 85k; JAPHET, *Accente*, 167k; LAZARUS, *Tiberian Graphic Accentuation*, 279; GOSHEN-GOTTSTEIN, *Tiberian Bible Text*, 94k, láb. 54; COHEN, *System of Accentuation*, 3, a szöveg megóvásában betöltött szerepéhez lásd még CHRISTENSEN, *Metrical Refrains*, 33.

⁷ E párhuzamokhoz lásd HICKMANN, *Handzeichen*; WERNER, *Sacred Bridge I*, 107k; WAGNER, *Neumenkunde*, 16k.

⁸ Ez utóbbi helyen a ~ymi[ʃ. ynEymis. kifejezés a kutatók többsége szerint ezekre a kézjelzésekre vonatkozik, nem pedig, ahogy azt SPANIER, *Akzente*, 115; WERNER, *Sacred Bridge I*, 110–113, majd DOTAN, *Masorah*, 1413; uő., *Chronology of Hebrew Vocalization*, 96–98, felveti, az akcentusok írásos jelölésére. Így nézetük, miszerint az akcentusok írása talán már a negyedik század első felében megkezdődött volna, támasz nélkül kell, hogy maradjon, lásd WICKES, *Prose Books*, 2.9; ACKERMANN, *Accentuation*, 21k, majd Dotan ellen CHIESA, *Biblical Pointing*, 37; YEIVIN, *Tiberian Masorah*, 163k.

⁹ Rasi (Kr. u. 11. sz.) a szokást már olyan kuriózumként írja le, amit ő csak Izraelből érkezett felolvasóknál látott, lásd DOTAN, *Masorah*, 1413.

¹⁰ Ehhez, valamint a cheironómia kérdéséhez lásd COHEN, *Cantillation*; LAZARUS, *Tiberian Graphic Accentuation*, 291; WERNER, *Sacred Bridge I*, 107–109; WAGNER, *Neumenkunde*, 16k; HERZOG, *Masoretic Accents*, 1098–1103, valamint LEVIN, *Chironomy*, 59–62.

¹¹ Az akcentusok eredetével kapcsolatban megoszlik a kutatók véleménye arról, hogy az interpunkció vagy a zenei funkció volt-e az elsődleges, illetve e kétféle funkció közül melyiket illeti meg kronológiai szempontból az elsőbbség. Míg korábban – a mai zsinagógai gyakorlat hatására – a zenei jellegnek adtak elsőbbséget (így DAVIDSON, *Outlines*, 3k; WICKES, *Prose Books*, 1k.12k; COHEN, *Cantillation*, 537, újabban REVELL, *Ekphonic Neumes*, 142kk), addig ma a kutatók többsége az értelmi, illetve retorikai tagolásban betöltött szerepet tekinti elsődlegesnek és korábbiának (lásd MARGOLIS, *Accents in Hebrew*, 149; ACKERMANN, *Accentuation*, 26kk; PRAETORIUS, *Herkunft der hebräischen Accente*, 12; SPANIER, *Akzente*, 11–17.53.110k; COHEN, *System of Accentuation*, 3; WERNER, *Sacred Bridge*, 106k.410–412; uő., *Music of post-biblical Judaism*, 317; LAZARUS, *Tiberian Graphic Accentuation*, 280kk; DOTAN,

A középkori elképzeléssel szemben, miszerint e jelek, akárcsak a magánhangzók, magára Mózesre, illetve Ezsdrásra és embereire mennének vissza¹², a kutatók többsége ma úgy gondolja, hogy a tágabb értelemben vett masszóra részeként az akcentusok rendszere valamikor a Kr. u. 600 és 750 között alakulhatott ki.¹³ A jelölésükre Babilonban használt betűjelek, illetve a Palesztinában alkalmazott pontok a magánhangzókkal szemben mindkét masszoréta iskolában az akcentusok kronológiai elsőbbségére utalnak.¹⁴ A korai palesztinai kéziratok a magánhangzókat még csak a kétes esetekben jelölték, az elválasztó akcentusokat azonban, ha sokáig még nem is egységes szabályok szerint, de jóval sűrűbben alkalmazták; ez szintén azt bizonyítja, hogy az akcentusok már a magánhangzó-jelek előtt megjelenhettek.

Ugyanezt a tényt támasztják alá azok az ún. „shorthand” kéziratok is, melyek a bibliai szöveget lerövidítve hozzák: minden vers kezdő szavát teljeseen kiírják, utána azonban csak néhány jellegzetes szó kerül egy-két

Masora, 1412.1437). A szír akcentusok fényében, ahol e két funkció, úgy tűnik, kezdettől fogva együtt jelentkezett, a kérdés tárgyát veszíti. (Lásd így már nyomatékkan DAVIDSON, *Outlines*, 10, majd PRICE, *Syntax of Masoretic Accents*, 10k.) REVELL, *Ekphonic Neumes*, 141k, ugyanebben az értelemben jogosan hangsúlyozza, hogy egy egyszerűbb interpunkciós rendszerből egy összetettebb zenei rendszer felé történő fejlődésnek a korai kéziratokban semmiféle jelét sem találjuk.

¹² E zsidó, illetve keresztény tradícióhoz, e tradíció feladásához, majd a protestáns egyházakon belüli reneszánszhoz, s végül ismételt, ezúttal végleges elutasításához lásd GINSBURG, *Life of Elias Levita*, 44–63; ACKERMANN, *Accentuation*, 6–13; CHIESA, *Biblical Pointing*, 5–8.

¹³ A *terminus a quo* Kr. u. 600 tájéka, a Babiloni Talmud lezáródásának ideje lehet. A Talmud ugyanis még semmit sem tud a mássalhangzós szövegbe beleírt magánhangzókról, akcentusokról vagy margószéli megjegyzésekről; Hieronymus még szintén úgy tudja, hogy a korabeli zsidóság nem alkalmazott ilyen jeleket (WICKES, *Prose Books*, 5). A *terminus ad quem* ugyanakkor Kr. u. 750 lehet. A kairói genizából előkerült néhány töredék, ami már a palesztinai pontációs rendszert tartalmazza, a Kr. u. 8. vagy a 9. századból származik (lásd KAHLE, *Kairoer Genisa*, 79–82; YEIVIN, *Tiberian Masora*, 123.164; KELLEY, *Die Masora*, 18), a legkorábbi datálással ellátott kódex, a kairói prófétakódex pedig Kr. u. 895-ből már a magánhangzós- és akcentusjelek egyik rendszerének teljes kifejlődését dokumentálja. Az első korai masszoréták, akikről értesülünk, a nyolcadik század második és a kilencedik század első felében élhettek (lásd DOTAN, *Masora*, 1416). Feltételezve, hogy a kész rendszerek fokozatosan születtek meg, illetve nyertek elismerést, a masszórának a bibliai tekersekben való megjelenésével valamikor Kr. u. 600 és 750 között kell számolnunk; források híján az időpont további leszűkítése aligha lehetséges. Így GINSBURG, *Introduction*, 462; CHIESA, *Biblical Pointing*, 37; YEIVIN, *Tiberian Masorah*, 163–165; KELLEY, *Die Masora*, 17; PRICE, *Syntax of Masoretic Accents*, 10. Másképp korábban WICKES, *Prose Books*, 5–8, aki a Kr. u. 6–7. századra gondolt, majd újabban DOTAN, *Chronology of Hebrew Vocalisation*, 89–92; uő., *Masora*, 1416k, akik szerint a héber akcentus-rendszer megjelenése nem lehet későbbi a Kr. u. 7. századnál. Érveik ellen lásd CHIESA, *Biblical Pointing*, 37.

¹⁴ DOTAN, *Chronology of Hebrew Vocalisation*, 92–95; REVELL, *Punctuation and Chant*, 181.

mássalhangzójával jelölésre.¹⁵ E palesztinai és babiloni kéziratok a verseknek mindig azokat a szavait hozzák lerövidítve, amelyek a fontosabb elválasztó akcentusokat hordozzák, s ezeket az akcentusokat ki is írták az adott mássalhangzók fölé. A magánhangzókat csak elvéve, a legszükségesebb helyeken jelölték, mint ahogy a mássalhangzós szöveg helyes olvasását is csak a félreérthető helyeken tartották fontosnak a kérdéses mássalhangzók kiírásával jelölni. A „shorthand” kéziratok tehát elsősorban a helyes kantillálás, illetve értelmi tagolás vázát kívánták egyfajta gyakorló kézikönyvként a kántorok, majd később a punktátorok számára megadni.¹⁶

A héber akcentusok eredetét Spanier szerint Babilóniában kell keresnünk.¹⁷ Kahle szerint azonban a babiloni rendszer ugyan bizonyos elemeiben valóban egyszerűbb, mint a palesztinai, a fejlődés kiindulási pontjának azonban mégis a palesztinai rendszernek kellett lennie. Babilóniában ugyanis az akcentusokat az akcentusok nevéből előállt betűk, illetve betűtöredékek jelölték. A palesztinai rendszer pontokból és vonalakból álló akcentus-jeleit a babiloni masszoreták túl bonyolultnak, illetve a magánhangzók punktációjától nehezen elkülöníthetőnek tekinthették, s ezért az akcentusok jeleit a Palesztinából átvett nevek rövidítésére cserélték. Miután a babiloni akcentusok megszülettek, maga a palesztinai rendszer is továbbfejlődött: előbb újabb elválasztó akcentusokat alkottak, majd az összekötő akcentusokat is bevezették; ezek a babiloni rendszer régebbi változatába még nem kerülhettek bele.¹⁸ A mára egyeduralkodóvá vált tibériási rendszert elsősorban a palesztinai rendszer továbbfejlődésének tekinthetjük.¹⁹

Csupán a bibliai szöveg értelmi tagolására néhány egyszerű elválasztó akcentus is elegendő lett volna. Csakhogy a kantilláció dallamívének jelölése érdekében ezekből az elválasztó akcentusokból is több fajtára volt szükség. Ráadásul a dallamjelzés érdekében a szöveg azon pontjaira is akcentusokat kellett befűzni, ahol maga az értelmi tagolás ezt nem indokolta volna. Az elválasztó akcentusok mellet így születtek meg először a palesztinai, majd később a tibériási rendszerben is a nem elválasztó, azaz összekötő akcentusok.²⁰

¹⁵ E kéziratokhoz lásd Neubauer és Friedländer első publikációit követően KAHLE, *Beiträge*, 273kk; uő., *Masoreten des Westens II*, 31*–35*.88–95; YEIVIN, *Babylonian Fragment*, 120kk; REVELL, *New Biblical Fragment*; uő., *Palestinian MSS*, a kérdéshez összefoglalóan lásd YEIVIN, *Tiberian Masora*, 10k.

¹⁶ Lásd REVELL, *Palestinian MSS*, 153kk.

¹⁷ SPANIER, *Akzente*, 63–109.143.

¹⁸ Kahle, in: BAUER – LEANDER, *Historische Grammatik*, 140k.

¹⁹ A tibériási rendszernek a palesztinai akcentus-rendszertől való függéséhez, illetve a két rendszer közös gyökeréhez lásd Kahle, in: BAUER – LEANDER, *Historische Grammatik*, 141, újabban pedig REVELL, *Relation*, 87–97.

²⁰ Lásd KAHLE, *Masoreten des Westens II*, 42–45; uő., *Der Alttestamentliche Bibeltext*,

Az akcentus-rendszer megalkotásához a zsidó masszoréták számára mintaként a szír bibliai kéziratokban a Kr. u. 5. századtól megjelenő akcentusok kínáltak. ²¹ Ezek a pontokból álló jelek egyrészt utasítást adtak a szöveg helyes értelmi tagolására. Ugyanakkor az akcentusok egyik része a sorok fölött, másik része a sorok alatt, míg harmadik része a szöveg mellett a sorban állt, hogy pozíciójuk révén a recitálás során éneklendő dallam emelkedő, süllyedő vagy stagnáló dallamívét is jelezhessék. ²² A régebbi héber nyelvtanok még szintén az ennek megfelelő három kategóriába sorolták az elválasztó akcentusokat. ²³ A szír hatás a héber akcentus-rendszerre ma már a kutatók többsége számára nyilvánvaló. ²⁴

A prózai szövegek helyes retorikai előadásának biztosításához – a klasszikus görög hangírástól függetlenül ²⁵ – a bizánci Arisztofánész már Kr. e. 200 körül megalkotott bizonyos jelzéseket. ²⁶ Ez az ún. görög *prozódia*-rendszer, melynek jelei négy kategóriába sorolhatóak. Az első csoport (*tonoi*) három jele a hangmagasságot szabályozza: egy a magas/emelkedő (*oxeia – acut*), egy a mély/süllyedő (*bareia – gravis*), egy pedig a közbülső hangmagasságot, illetve annak leszálló jellegét jelölte (*periszpómené – circumflex*). Második csoportjuk két jele a magánhangzó hosszúságát, illetve rövidségét adta meg (*chronoi*), harmadik csoportjuk a székezdő *spiritus asper/lenis* kérdésében igazított el (*pneumata*), míg a negyedik csoport (*diasztolé* vagy *pathé*) három tagja

238; DOTAN, *System of Accentuation*, 39.59. A babiloni rendszerben az összekötő akcentusok majd csak utólag, a tibériási rendszer hatására jelennek meg, lásd (WICKES, *Prose Books*, 142–150, nézetét cáfolva) KAHLE, *Masoreten des Ostens*, 160k.171k.

²¹ A korai szír akcentusokhoz lásd SEGAL, *Accents in Syraic*, 58–77; HUSMANN, *Akzent-schriften*, 268–270; a kelet-szír rendszerhez lásd még WEISS, *Zur ostsyrischen Laut- und Akzentlehre*, 27–64.

²² SEGAL, *Accents in Syraic*, 67–77.

²³ A kérdéshez lásd WICKES, *Prose Books*, 13k, illetve e hármas tagolású rendszer rekonstrukciójának kísérletéhez LAZARUS, *Tiberian Graphic Accentuation*, 283–291.

²⁴ A szír akcentusoknak a héber rendszerre gyakorolt hatásához lásd DAVIDSON, *Outlines*, 21.34; WICKES, *Poetical Books*, 1; SPANIER, *Akzente*, 112–114; KRISTIANPOLER, *Masorah and Masorites*, 400; MORAG, *Vocalisation Systems*, 17.46.47k; MARGOLIS, *Accents in Hebrew*, 157; KAHLE, *Masoreten des Ostens*, 168k; uő., *Der Alttestamentliche Bibeltext*, 233; ROBERTS, *Tiberian Massoretic Text*, 14; WERNER, *Catholic and Jewish Musical Punctuation*, 340k; uő., *Sacred Bridge*, 358k; HUSMANN, *Akzent-schriften*, 268.270; YEIVIN, *Tiberian Masorah*, 164k, valamint SEGAL, *Accents in Syraic*, 62k.120k.

²⁵ Ebben az ókori görög hangjegyzírási rendszerben a szöveg felett megfelelő betűkkel jeleztek minden egyes szótag hangmagasságát, s ebbe később, utólag integrálták a szöveg tagolását segítő interpunkciós jelzéseket (a rendszer ismertetéséhez lásd WAGNER, *Neumenkunde*, 2k). Ez a rendszer azonban a Kr. u. 7. századra teljesen feledésbe merült, így nem képezhette előzményét sem a lentebb ismertetésre kerülő görög prozódia-rendszernek, sem a szír vagy a héber akcentusoknak (lásd WERNER, *Sacred Bridge*, 358k.410k.424).

²⁶ Lásd LAUM, *Das Alexandrinische Akzentuationssystem*, 114–118.

a szöveg értelmi tagolását jelezte (*apostrofosz – apostrophus, hüfen – coniunctio, diasztolé – separatio*).²⁷

A görögül beszélő zsidóság a rendszert nem vette át. A Septuaginta-kéziratokban a bibliai szöveget a liturgiai felolvasás megkönnyítése érdekében ugyan már a Kr. e. 2. században szóközökkel értelmi egységekre tagolták, sőt, e tagolásnak akár egy hármashierarchiáját is alkalmazhatták. *Prozódia*-jeleket azonban nem írtak a szöveghez; legfeljebb a margón hozták a nagyobb egységek bekezdés-jelét (*paragraphos*), s a szóközöket erősítették meg, illetve helyettesítették a szövegbe berajzolt pontokkal.²⁸ Alexandriai Kelemen a Septuaginta-kéziratokban már látott „akcentusokat” – ide vonatkozó megjegyzése minden bizonynyal ezekre a pontokra vonatkozik.²⁹ A korai keresztyén Septuaginta-kódexek közül például a Codex Alexandrinus (Kr. u. 5. sz.) szintén ezt az eljárást követi, amikor a bibliai szöveget néhány verses bekezdésekre, a verseket pedig pontokkal 4–5 értelmi egységre tagolja.³⁰

A görög *prozódia*-rendszer erősen leegyszerűsített változatát – a késő római nyelvészek és rétorok közvetítésével – az Ószövetség korai latin fordítása, az Itala is átvette, majd a Septuagintában látott pontokra hivatkozva a Vulgata szövegén maga Hieronymus is³¹ alkalmazta azt. A jelek a latin egyházban az interpunkció erősségét jelző fenti, lenti, illetve középső pont formájában (*positurae*) egészen a Kr. u. 11. századig használatban maradtak, miközben a Kr. u. 6–7. századtól négy, a dallamívre vonatkozó jellel kiegészülve egyfajta *lekció-írás* fejlődött ki belőlük. Ezt az eljárást végül a Kr. u. 10. századtól fokozatosan a bizánci egyháztól átvett neuma-írás váltotta fel.³²

A görögül beszélő egyházakban a Kr. u. 9. századtól ismertek olyan kéziratok, amelyek – részben a korábbi *prozódia*-rendszerre épülve – új, *ekfónétikus* jelekkel segítették a szent szövegek recitálás felolvasását.³³

²⁷ A kérdéshez lásd LAUM, *Das Alexandrinische Akzentuationssystem*, különösen 119–142.327–452; WAGNER, *Neumenkunde*, 18–20; HANDSCHIN, *Akzent*, 261k; WELLESZ, *Byzantine Music*, 249–260; ZAMINER, *Prozódia*, 159k.

²⁸ Az eljáráshoz lásd REVELL, *Oldest Evidence*; uő., *Punctuation and Chant*, 182–188.

²⁹ Alexandriai Kelemen megjegyzéséhez (Stromata III/4, 5) lásd WERNER, *Sacred Bridge*, 112k.

³⁰ REVELL, *Punctuation and Chant*, 187k.

³¹ Lásd Hieronymust az Ezékiel könyvéhez és a Zsoltárokhoz írt előszavában (a kérdéses részletekhez lásd WAGNER, *Neumenkunde*, 83k).

³² WERNER, *Catholic and Jewish Musical Punctuation*, 343–351; uő., *Sacred Bridge*, 112k.414–421; HUSMANN, *Akzentschriften*, 273; WAGNER, *Neumenkunde*, 20.83–94.

³³ Lásd PRAETORIUS, *Herkunft der hebräischen Accente*, 2; WELLESZ, *Paläographie der byzantinischen Musik*, 386; ENGBERG, *Greek Ekphonic Neumes*, 38k; YEIVIN, *Tiberian Masorah*, 165. A legkorábbi, ekfónétikus jelekkel ellátott kézirat, a Codex Ephraemi Syri ugyan a Kr. u. 5. századból származik, maguk a jelölések azonban nyilvánvalóan későbbiek benne, lásd az idézett szerzőket az adott helyeken. Mindenesetre mivel a 9. századi kéziratok már egy teljesen kifejlesztett rendszert hoznak, ezért annak

Ebben a bizánci rendszerben bizonyos interpunkciós jelzések a helyes értelmi tagoláshoz nyújtottak segítséget, a szöveg kantilláló felolvasásához pedig külön jeleket alkalmaztak: ez utóbbiak közül a három leggyakoribb a magas, mély, illetve középső hangmagasságot hivatott, ismét csak fix hangsorok rögzítése nélkül, megadni.³⁴

Praetorius szerint a masszoréta akcentus-rendszer ebből a bizánci *ekfónétikus* jelrendszerből fejlődött ki.³⁵ Csakhogy kronológiai okokból legfeljebb a két rendszer párhuzamos fejlődését feltételezhetjük, ráadásul semmit sem tudunk a helyről, az időről és a körülményekről, amikor és ahol egy közvetlen átvétel megtörténhetett volna.³⁶ Így annak a lehetősége, hogy a görög *prozódia*-rendszer, illetve a bizánciak későbbi *ekfónétikus* jelrendszere közvetlenül hatott volna a héber akcentusok kialakulására, nem zárható ki ugyan teljesen, de az talán mégsem valószínű; a kutatók leginkább a *prozódia*-rendszernek a szír akcentus-rendszerre gyakorolt hatását feltételezik.³⁷

kialakulását időben nyilvánvalóan korábbra kell helyeznünk.

³⁴ Lásd PRAETORIUS, *Herkunft der hebräischen Accente*, 1–41, valamint C. HØEG, *La Notation ekphonétique*, MMB Subsidia I, Copenhagen, 1935 (ismerteti: REVELL, *Ekphonic Neumes*, 158–161); WELLESZ, *Byzantine Music*, 247kk; uő., *Die byzantinischen Lektionszeichen*, 527kk; WAGNER, *Neumenkunde*, 21–29; HUSMANN, *Akzentschriften*, 271–273. A rendszer örmény változatához lásd WAGNER, i.m., 29k.

³⁵ PRAETORIUS, *Herkunft der hebräischen Accente*, 41kk, bár tegyük hozzá, figyelmet érdemlő érvei leginkább az interpunkciós jelzésekből táplálkoznak. Nézetét átveszi KITTEL, *Notwendigkeit und Möglichkeit*, 78–80. ENGBERG, *Greek Ekphonic Neumes*, 39.49, szintén közvetlen összefüggést lát a görög és a bibliai héber (tibériási) rendszer között.

³⁶ WERNER, *Catholic and Jewish Musical Punctuation*, 338–340; uő., *Sacred Bridge*, 412k. LAZARUS, *Tiberian Graphic Accentuation*, 280, szerint egy ilyen átvétel – s ehhez tegyük hozzá: liturgiai közeledés – már csak a bizánci állam-egyház és a zsidóság korabeli ellenséges viszonya miatt is eleve kizárható.

³⁷ SEGAL, *Accents in Syriac*, 62k.120k, szerint a görög hatás a 7. századtól a nyugat-szír akcentus-rendszer fejlődésében kimutatható, de maga a korai szír rendszer a görögtől függetlenül jött létre. SPANIER, *Akzente*, 112–115, valamint REVELL, *Palestinian Pointing*, 197–200, a héber akcentusok vonatkozásában ugyan a görög és a szír hatás lehetőségét nem zárja ki, de mégis úgy látja, hogy egymástól független fejlődésről, nem pedig közvetlen függésről van szó. WAGNER, *Neumenkunde*, 31, szerint bizonyos fokú rokonság a héber akcentusok és a bizánci *ekfónétikus* írás között ugyan tagadhatatlan, de a héber rendszernek a görögtől való függése végső soron bizonyíthatatlan. REVELL, *Ekphonic Neumes*, 158–161, szerint a görög rendszer a rabbinikus irodalom önálló akcentus-rendszerével mutat alapvető szerkezeti hasonlóságot, így szerinte a kettő egy közös töről, méghozzá a szír akcentusok rendszeréből származik. A héber *bibliai* akcentusokat azonban – ENGBERG nézetét visszaütésítve – önálló fejlődés eredményének tekinti (REVELL, *Ekphonic Neumes*, 161k), míg a masszoréta szövegnek a pauzális formák által kínált, a későbbi akcentusokkal nem mindig egybevágó tagolásában a görög, illetve rabbinikus rendszer maradványát látja (REVELL, *Punctuation and Chant*, 193–196). WERNER, *Catholic and Jewish Musical Punctuation*, 336.340–343; uő., *Sacred Bridge*, 111–113.410–431, a szír, a bizánci, a héber és a latin akcentusokat, illetve ekfónétikus jeleket egy közös őstől, a „common Uraccents”

II. Az akcentusok mint interpunkciós jelek

E funkciójuk szempontjából a tibériási akcentusokat két csoportra lehet osztani. Vannak közöttük elválasztó (*distinctivi*), valamint összekötő (*conjunctivi*) akcentusok. A korai babiloni kéziratok mindenesetre még nem hoznak összekötő akcentusokat, s a későbbiekben is bizonyíthatóan majd csak a tibériási iskola hatására vették át őket. A palesztinai masszoréták korai kézírataiban még szintén hiányoznak az összekötők, a későbbiekben azonban megjelenik egy, a későbbi tibériásitól független rendszerük. A tibériási iskola legkorábbi kézírataiban viszont már az elválasztó akcentusokkal és az összekötőkkel egyszerre találkozunk; a kutatók többsége ezért úgy gondolja, hogy a tibériási masszoréták itt a palesztinai rendszert vették át és fejlesztették tovább.³⁸ A folytatásban mi is ezt, a mára egyeduralkodóvá vált tibériási rendszert ismertetjük.

Az elválasztó akcentusok mindig egy vers, mondat, közbevetés, illetve mondatrész, kifejezés vagy egyéb szemantikai egység végét jelölik, azaz azt, hogy az olvasás során az adott szóval lezárt egységet a következő szótól el kell választani. Mivel a versen belül az értelmi egységek határait ezek jelölik ki, illetve az összekötő akcentusok csak ezek kiegészítéseként szolgálnak, az elválasztó akcentusokat a korai munkák ~yrIf' vagy ~ykil'm., azaz uralkodó (*domini*) akcentusoknak nevezik.

Mondattani szempontok alapján meglehetősen nehéz lenne az elválasztó akcentusok alkalmazásának szabályait megfogalmazni, hiszen itt a lehetséges kombinációk száma szinte végtelen, így a szabályok száma is kezelhetetlenül sok, illetve kivételekkel túlságosan megterhelt lenne.³⁹ Ehelyett érdemesebb a dichotomikus szöveg-tagolási rendszerrel, és az elválasztó akcentusoknak a szövegtagolás során egymáshoz viszonyított pozícióival, azaz az elválasztó akcentusok hierarchiájával megismerkedni.

rendszeréből vezeti le, ami szerinte az ókori görög prozódia-akcentusokig, de talán annál is tovább, az ősi Babilóniáig visszavezethető (hasonlóan HUSMANN, *Akzent-schriften*, 267k). E „common Uraccents” rendszeréből szerinte a korai héber rendszer a kortárs szír akcentusok és az ősi héber *cheironomia* elemeinek felhasználásával állt elő. Werner szerint a bizánci ekfónétikus rendszer kétségtelenül mutat a tibériási akcentus-rendszerrel bizonyos hasonlóságot, ez azonban főleg a közös szír forrásra, illetve a szöveg értelmi egységeinek kijelölésében a közvetlen héber hatásra vezethető vissza (lásd WERNER, *Sacred Bridge*, 412–421.424–427; uő., *Music of post-biblical Judaism*, 317).

³⁸ REVELL, *Palestinian Pointing*, szerint mindenestre a kéziratok a fejlődésnek egy sokkal bonyolultabb történetét valószínűsítik. A kérdéshez lásd YEIVIN, *Tiberian Masorah*, 165k.

³⁹ ACKERMANN, *Accentuation*, 74–82, a korábbi megfigyelések alapján harminchat ilyen szabályt állít fel. Ebben az összefüggésben lásd még WICKES, *Poetical Books*, 38–48; uő., *Prose Books*, 44–60; SPANIER, *Akzente*, 30–62, és COHEN, *System of Acentuation*, 15–29; PRICE, *Syntax of Masoretic Accents*, 137–154, listáit.

A szöveg tagolásának fő elve a *dichotómia*. Ennek az elvnek a kimunkálása – a 17. századig visszanyúló keresztyén előzményekre építve – alapvetően Wickes nevéhez köthető.⁴⁰ E szerint az elv szerint az akcentusok segítségével a masszoréták először megfelezték a verset (*dichotomy*), majd az így kapott két fél-verset két újabb jellel négy negyed-versre bontották, a negyed-verseket ismét kettéválasztották, stb. – a felosztást addig folytatva, amíg a szakasz értelmi tagolása ezt megkívánta, illetve amíg a rendelkezésre álló elválasztó akcentusok azt lehetővé tették (*continuous dichotomy*). Nagyon hosszú versek esetében előfordulhatott, hogy a tagolást nem tudták a legapróbb részletekig végigvinni, mert elfogytak a rendelkezésre álló elválasztó jelek. Az egyes egységek határainak kijelölése természetesen a liturgiai felolvasás szempontjai alapján történt, s ahol csak lehetett, az elválasztó akcentusok alapvetően a szöveg logikai, mondattani egységeinek határait követték.

A dichotómia elvének megfelelően az elválasztó akcentusok között egy világos hierarchia uralkodik. Egyes jelek a versek felezésére, mások felezésére és negyedelésére, megint mások csak negyedelésére és nyolcadolására használatosak.

A reneszánsz kortól kezdve a keresztyén, majd a zsidó munkák az elválasztó akcentusokat négy csoportba osztották: ahogy egy birodalom tartományokra, a tartományok országokra, az országok országrészekre stb. tagolódnak, s mindegyik közigazgatási egységnek megvan a maga, felettesei alá beosztott vezetője, ugyanúgy a bibliai versek is egyre kisebb szövegrészekre tagozódnak, melyeknek mindnek megvan a maga egyre alacsonyabb rangú vezetője, azaz elválasztó hangsúlyjele.⁴¹ Ez a beosztás – a prózai elválasztó akcentusok esetében – a következő:

⁴⁰ WICKES, *Poetical Books*, 24–53; uő., *Prose Books*, 29–43, a kutatástörténeti előzményekhez lásd DOTAN, *Prolegomenon*, XVI, valamint maga WICKES, *Poetical Books*, 38, láb. 1. Újabbán PRICE, *Syntax of Masoretic Accents*, 40–47.141.172–185, kétségbe vonja ennek az elvnek az érvényességét; érvei azonban összességében nem túl meggyőzőek.

⁴¹ Így újabbán JAPHET, *Accente*, 6k, a kérdés kutatástörténetéhez lásd DOTAN, *Prolegomenon*, IX–XII.XV. A korai zsidó munkák az elválasztó akcentusokat még nem így, hanem kizárólag zenei jellegük alapján csoportosították, lásd WICKES, *Prose Books*, 13k.

- I.: *imperatores* („császárok”): *szillúq*, *'atnáh*□
 II.: *reges* („királyok”): *sz^ególtá'*, *salselet*, *zákéq parvum*, *zákéq magnum*, *t□ifh□á'*
 III.: *duces* („fejedelmek”): *r^evi'a⁴²*, *zarqá'*, *pastá'*, *j^etív*, *t^evír*
 IV.: *comites* („grófok”): *pázér*, *pázér magnum*, *t^elísá' magnum*, *geres*, *g^erásajim*, *l^egarméh⁴³*.

Ez a régebbi beosztás, attól eltekintve, hogy a *szillúq* és az *'atnáh*□ egy szinten szerepel benne, nem áll ellentétben Wickes dichotómia-rendszerével.⁴⁴ Az egyes kategóriákba besorolt akcentusokban ugyanis az a közös, hogy az általuk lezárt szakaszt mindig csak a közvetlenül utánuk következő kategória akcentusai tagolhatják tovább: így az első kategóriával lezártat csak a második csoportban lévő, de nem a harmadikban, a második csoportban álló akcentusokkal lezárt szakaszt csak a harmadikban állók bonthatják tovább, de nem a negyedikben stb.

A rendszer megértéséhez fontos tudnunk azt, hogy számos akcentus lényegében ugyanannak az elválasztónak bizonyos, speciális esetekben fellépő változata. Így a *zákéq* egy-egy változata a *sz^ególtá'*, a *salselet*, a *zákéq parvum* és a *zákéq magnum*, ezen belül a *sz^ególtá'* a *salselet* egyik variációja. A *pastá'* egyik változata a *j^etív*, a *pázéré* a *pázér magnum* és a *t^elísá' magnum*, s végül a *geresé* a *g^erásajim*. Ezeknek a változatoknak a létét általában zenei okok, illetve az ezek mögött álló bonyolult hangtani és hangsúlyozási szabályok indokolják. (A folytatásban a * jel az adott akcentust az itt felsorolt variációival együtt jelöli.)

Ezt tudva világossá válik, hogy minden szint tagolására alapvetően két akcentus szolgál: egy a magasabb szintű akcentushoz közelebbi tagolásra, egy másik pedig attól a vers eleje felé távolabbira. Az egyes szinteken e kettős tagolás rendszerint ugyanazokkal az akcentusokkal történik, a második szinten mindenesetre valamennyi akcentusnak megvan a maga saját közelebbi alárendelt akcentusa⁴⁵:

⁴² A *r^evi'a* gyakran még a II. csoporthoz sorolják, e nézetekhez lásd PRICE, *Syntax of Masoretic Accents*, 26k.

⁴³ Lásd YEIVIN, *Tiberian Masorah*, 168k, valamint lényegében ugyanígy PRICE, *Syntax of Masoretic Accents*, 27. Az egyes szinteken belül ők mindenesetre néhol más sorrendben hozzák az akcentusokat: mi ezeket az egymáshoz viszonyított hierarchiájuk szerint közöljük. E hierarchiához lásd KUSTÁR, *Az Ószövetség szövege*, 38–40.

⁴⁴ Wickes ugyan több helyen e beosztás tarthatatlanságát hangsúlyozza (WICKES, *Prose Books*, 14k.58; uő., *Poetical Books*, 11.), máshol azonban – a dichotómia szabályaira hivatkozva – lényegében ugyanezeket a csoportokat különíti el (WICKES, *Prose Books*, 92).

⁴⁵ Így alapvetően PRICE, *Syntax of Masoretic Accents*, 29k, bár a III. (ott IV.) szinttől Wickes alapján lényeges eltérésekkel.

	A	B	C
Rang	Elválasztó	Közelebbi alárendelt tagolója	Távolabbi alárendelt tagolója
I.	<i>szillúq</i> 'atnáh□	<i>t□ifh□á'</i>	<i>záqéf*</i>
II.	<i>sz^égóltá'</i>	<i>zarqá'</i>	<i>r^éví'a</i>
	<i>salselet</i>	--	--
	<i>záqéf parvum</i>	<i>pastá'*</i>	<i>r^éví'a</i>
	<i>záqéf magnum</i>	--	--
	<i>t□ifh□á'</i>	<i>t^évír</i>	<i>r^éví'a</i>
III.	<i>r^éví'a</i>	<i>(l^égarméh +) geres*</i>	<i>pázér*</i> / <i>t^élisá' magnum</i>
	<i>zarqá'</i>	<i>t^élisá' magnum</i> / <i>geres*</i>	
	<i>pastá'*</i>		
	<i>t^évír</i>		
IV.	<i>pázér*</i>	--	--
	<i>t^élisá' magnum</i>	--	--
	<i>geres*</i>	<i>(t^élisá' magnum)</i>	<i>(pázér*)</i>
	<i>l^égarméh</i>	--	--

E rendszer fontos szabálya, hogy a közelebbi alárendelt tagoló akcentusok (B) alapvetően nem fordulhatnak elő a hozzájuk tartozó, rangban felettük álló erősebb elválasztó (A) nélkül, mint ahogy a távolabbi alárendelt tagoló (C) sem szerepelhet a szövegekben, ha nincs jelen a hozzá tartozó, közelebbi alárendelt tagoló akcentus (B). Azaz például *t□ifh□á'* soha nem állhat a versben *szillúq* vagy *'atnáh□* nélkül, sem *zarqá'* az azt követő *sz^égóltá'* nélkül. De ugyanígy nem állhat egy versben *záqéf**, ha nincs mögötte *t□ifh□á'*, s nem tagolhatja a szöveget *r^éví'a* a mögötte álló *zarqá'*, *pastá'** vagy *t^évír* jelenléte nélkül.⁴⁶

Az azonos szintre besorolt akcentusok között is létezik azonban – és itt tér el Wickes dichotómia-elmélete a korábbi elméletektől – egy hierarchia. A szabály itt ismét egyszerű: mindig a vers elejéhez közelebb álló akcentus jelöli az erősebb tagolást. Azaz egy elválasztó (A) közelebbi alárendelt tagolója (B) mindig gyengébb tagolást jelez, mint ugyanannak az elválasztónak a távolabbi alárendelt tagolója (C), így uralmi területe az előtt mindig véget ér. Ha például az *'atnáh□* előtt *t□ifh□á'* és *záqéf**

⁴⁶ PRICE, *Syntax of Masoretic Accents*, 31. Bizonyos speciális esetekben mindenesetre sor kerülhet arra, hogy az egyik akcentust egy másiknak kell helyettesítenie.

egyaránt szerepel, akkor a *záqéf** jelzi az erősebb, míg a *t□ifh□á'* az egy szinttel gyengébb tagolást; ha a *záqéf parvum* előtt a *pastá'** és a *r^eví'a* is megtalálható, akkor kettejük közül az utóbbi jelzi az erősebb, míg az előbbi az egy szinttel alacsonyabb tagolást.⁴⁷

Két elválasztó hangsúlyjel között a szavak összekötő akcentusokat kapnak. Mivel ezek sohasem állhatnak egyedül, hanem mindig csak egy elválasztó akcentushoz kapcsolódva, s mivel megválasztásukkor a mögöttük álló elválasztó akcentus a meghatározó, ezért *~ytir>v'm.*, azaz „szolga, szolgáló” (*servi*) akcentusoknak nevezzük őket.

Az összekötő akcentusok arra hívják fel a figyelmet, hogy az adott szó az utána következő szóval nyelvtani, értelmi vagy mondattani szempontból összetartozik, ezért a szót a következő szótól a felolvasás során nem szabad elszakítani. Az összekötő akcentusok mindig az előtt az elválasztó akcentusok *előtt* állnak, amelynek uralmi területe alá tartoznak.

Az összekötő akcentusok az interpunkció szempontjából mind egyenértékűek: az összekötés erősségének nincsenek fokozatai – még akkor sem, ha több, összetartozó szó esetén úgy is érezhetjük, hogy e szócsoporton belül egyes szavak között nyilvánvalóan erősebb az összetartozás. Nagy számukat ezért egyedül az eltérő zenei értékük indokolja. Talán szintén a zenei jelleggel függ össze, hogy az összekötő akcentusok csak ritkán ismétlődhetnek: a prózai rendszerben például kétszer egymás után csak a *múnah□* és a *mér^eká'*, míg háromszor vagy annál többször csak a *múnah□* összekötő állhat.

Valamennyi elválasztó akcentusnak megvannak a maga jellegzetes, zenei szempontból hozzájuk illő összekötői, s több összekötő esetén még ezek sorrendje is megszabott lehet.⁴⁸ Az összekötő akcentusoknak tehát a dallam szempontjából is mindig az uralkodó hangsúlyjelhez kell igazodniuk. Némely esetben alternatív módon több összekötő közül lehet és kell választani az adott helyen: ilyenkor szempont lehetett például az alkalmazandó összekötők száma, az adott szavakon a hangsúlyos szótag helye, az, hogy a hangsúlyos szótagot nyílt vagy zárt szótag előzi-e meg, illetve az, hogy ebben a szótagban *s^ewá'* áll-e vagy sem stb.

Vannak elválasztó akcentusok, melyeket pozíciójuk miatt soha nem előzhet meg összekötő akcentus, mások soha nem állhatnak összekötőjük nélkül; a többség azonban összekötővel és a nélkül is szerepelhet. Arra nézve, hogy az adott elválasztó jelet hány összekötő jel előzheti meg, általában nincsenek feszes szabályok: ez az elválasztó jel fajtáján kívül függ a szakasz hosszától, illetve az arra énekelendő dallamtól is. A prózai

⁴⁷ PRICE, *Syntax of Masoretic Accents*, 40–47.141kk, mindenesetre ezt kétségbe vonja, s az azonos szintre besorolt elválasztó akcentusokat, azaz ugyanannak az elválasztónak a közelebbi és a távolabbi alárendelt tagolóját egymással egyenértékűnek tekinti.

⁴⁸ Ehhez lásd KUSTÁR, *A héber Ószövetség szövege*, 38–40.48k.

rendszerben minél alacsonyabb szinten szerepel egy elválasztó akcentus, annál több összekötője lehet: a *szillúq*nak csak egy, az *atnáh*□nak és a II. szinten álló akcentusoknak kettő, a III. szinten lévőknek három–négy összekötője lehet, míg a leggyengébbek némelyike egytől indulva akár hat összekötőt is kaphat. A zsoltárokból egy elválasztó jelet akár négy–öt összekötő is megelőzhet, a prózai szövegekben viszont előfordulhat, hogy adott elválasztó jelhez egyetlen összekötő jel sem kapcsolódik.

Az akcentusok mint interpunkciós jelek alapvetően a szép és helyes liturgiai felolvasást szolgálták. Mégis: pozíciójuk és fajtájuk megválasztása révén a masszoréták saját exegetikai hagyományait, az adott szövegrész szerintük helyes értelmezését is megjelenítették a bibliai szövegben. Az akcentusok ezért az írásmagyarázók számára ma is gyakran jelentős segítséget nyújthatnak.⁴⁹

III. Az akcentusok mint zenei jelzések

Zenei jelként a héber akcentusok a szír rendszerhez hasonlóan nem magukat az egyes hangokat „kottázzák” le pontosan, hanem csupán az adott dallamív irányára, emelkedő vagy süllyedő jellegére, a trillázás szükségességére, vagy pl. az éneklendő dallam tempójára nézve adnak eligazítást.⁵⁰ A rabbinikus kommentárokból megjelenő *hn"ygIn* > „hárfajáték, zene; ének” elnevezés az akcentusoknak erre a zenei funkciójára utal.⁵¹ Mint említettük, a kantilláló előadásmód jóval korábbi, mint az azt írásban jelölő akcentusok; ahogy azt néhány akcentus neve és alakja is mutatja, az akcentus-jelek egy része az előadást segítő kézjelek grafikai változataként állhatott elő.⁵²

Azt, hogy a zsinagógákban a masszoréták idején milyen dallamra olvashatták a Szentírást, ma már nem tudjuk megállapítani; legkorábbi dokumentumaink e téren a 16. század nyomtatványai közül származnak. A jelenlegi zsidó liturgiai gyakorlat nyilván későbbi fejlődés eredménye; ezt bizonyítja az a tény is, hogy ezen a téren a hagyomány meglehetősen sokszínű. A ma ismert gyakorlatban minden akcentusnak egy bizonyos, kettőtől akár nyolc, de esetenként akár húsz–huszonkét hangjegyig terjedő hangjegycsoport is megfelel, amire az előadónak az adott szövegrészletet énekelnie kell. Az, hogy az adott zenei jel konkrétan milyen

⁴⁹ A kérdéshez alapvetően lásd KUSTÁR, *Az akcentusok és az exegézis*, 4–14.

⁵⁰ A kérdéshez alapvetően lásd JAPHET, *Accente*, 167kk; HERZOG, *Masoretic Accents*, 1103–1111.

⁵¹ ACKERMANN, *Accentuation*, 2.

⁵² Így általában az ekfónétikus dallamírúhoz Fleischer alapján WERNER, *Catholic and Jewish Musical Punctuation*, 337; WAGNER, *Neumenkunde*, 16–18, a héber akcentusrendszerhez WICKES, *Poetical Books*, 1. oldal, 2. láb.; COHEN, *Cantillation*, 538; LAZARUS, *Tiberian Graphic Accentuation*, 280k; REVELL, *Ekphonic Neumes*, 141, a palesztinai és a tibériási akcentusokhoz egyaránt uő., *Relation*, 93.

hangsört jelöl, függ egyrészt az adott gyülekezet helyi tradíciójától, másrészt ugyanazon a tradíción belül a liturgiai alkalomtól, az adott iratcsoport vagy könyv jellegétől, a könyvön belül az adott szakasz kiemelésének szándékától, sőt az egyes dallamelemek összefüggő dallamívvé való összedolgozásában az előadó egyéni felfogásától is. A legtöbb területen az akcentusok végig megőrizték meglehetősen nagyfokú zenei szabadságukat, s legfeljebb az erős elválasztó, illetve általában az elválasztó akcentusokhoz rendelték kötött hangsorokat. Leginkább leszábályozottnak a nyugat-askenázi tradíció tekinthető; azonban még itt sem lehet elmondani, hogy minden akcentust külön dallammal, és minden akcentust mindig ugyanazzal a dallammal kellene énekelni.⁵³

IV. A szóhangsúly

A korai babiloni, de még talán a palesztinai masszoréták sem jelölték a bibliai kéziratokban a szóhangsúlyt.⁵⁴ Velük szemben a tibériási iskola egy harmadik funkcióval is ellátta az akcentusokat: pozíciójuk révén jelezniük kellett azt a szótagot, amelyen a szó főhangsúlya nyugszik. Ennek érdekében az akcentusokat a hangsúlyos szótag első mássalhangzója alá vagy fölé illesztették. A tibériási masszoréták által rögzített szabályoknak megfelelően ez általában az utolsó (*ultima*), ritkábban az utolsó előtti (*penultima*) szótag volt.⁵⁵ E harmadik funkciójuk miatt a tibériási rendszer esetében az „akcentus” szót nyugodtan lehet „hangsúlyjelnek” fordítanunk.

Vannak azonban olyan akcentusok, amelyek helye kötött. Ezek a *prepozitív* jelek, amelyek minden esetben a szókezdő mássalhangzó jobb oldalán, a magánhangzótól jobbra állnak, illetve a *posztpozitív* jelek, ame-

⁵³ Lásd a kérdéshez számos példával HERZOG, *Masoretic Accents*, 1100–1111, különösen az összefoglaló táblázatot a 1102. oldalon, illetve COHEN, *Cantillation*, összehasonlító táblázatát az 540–546. oldalakon. A németországi tradíció sokszínűségéhez lásd JAPHET, *Accente*, 169–184.

⁵⁴ Így összefoglalóan KAHLE, *Masoreten des Westens II*, 42; uő., *Der hebräische Bibeltext*, 67. A korai babiloni rendszerben az akcentusok a szavak mögött álltak, így nem jelölhették a szó hangsúlyát; a későbbi, összetett rendszer esetében azonban már gyakran a hangsúlyos szótagon kaptak helyet, lásd KAHLE, *Masoreten des Ostens*, 160.171kk. Dotan szerint ez utóbbi gyakorlat csak azokra a kései kéziratokra jellemző, amelyek már a pontációjukban is egyértelműen a tibériási iskola hatását mutatják (DOTAN, *Masora*, 1441.1445.1453). A palesztinai iskola az akcentusokat ugyan a szavak fölé helyezte, de Yeivin szerint pozíciójuk megválasztásában a szóhangsúly nem játszott szerepet (YEIVIN, *A Palestinian Fragment*, 123). Vele szemben Revell úgy gondolja, hogy a palesztinai kéziratok, ha részben más hangsúlyozási szabályokat is követnek, mint a tibériási kéziratok, alapvetően mégis a hangsúlyos szótagon hozzák az akcentusokat (REVELL, *Placing of the Accent Signs*, 36–42; uő., *Palestinian Pointing*, 166k; uő., *New Biblical Fragment*, 70kk).

⁵⁵ A *penultima* legfontosabb eseteihez lásd MARGOLIS, *Accents in Hebrew*, 150, a hangsúlyozás szabályaihoz általában – a klasszikus héber nyelvtanok mellett – lásd PRAETORIUS, *Über den rückweichenden Accent*.

lyek mindig a szó utolsó mássalhangzója bal felső szélén, a magánhangzótól balra helyezkednek el.⁵⁶ Ezeknek a kötött pozícióknak az alkalmazásával a masszoréták célja az volt, hogy egyrészt két azonos jelű akcentust könnyebben megkülönböztessenek egymástól, másrészt megakadályozzák azt, hogy az adott akcentusokat, illetve a hozzájuk hasonló alakú magánhangzókat és egyéb masszoréta jelöléseket össze lehessen téveszteni egymással.⁵⁷

Kötött pozíciójuk miatt azonban a prepozitív és a posztpozitív akcentusok nem képesek jelölni magát a szóhangsúlyt. Néhány későbbi kézirat, s a régebbi bibliakiadások egy része ezért ezeket a hangsúlyjeleket – váltakozó következetességgel – megismételte a hangsúlyos szótagon. Néhány kézirat egyáltalán nem, a legtöbb kézirat és bibliakiadás pedig csak a posztpozitív *pastá'* esetében alkalmazza ezt az eljárást.⁵⁸ A Codex Leningradensis alapján a BHK és a BHS szintén ezt az utóbbi gyakorlatot követi, s csak a *pastá'* esetében ismétli meg az akcentust a hangsúlyos szótagon.⁵⁹ Kivételnek tekinthetjük e szabály alól például a Gen 48,7 esetét, ahol a posztpozitív *telísá' parvum* a *ht'me* szó hangsúlyos szótagján is szerepel.

V. A prózai és a költői rendszer

Az Ószövetségen belül két külön akcentus-rendszer létezik. A masszoréták a bibliai könyvek többségét, beleértve a prófétai könyveket is, prózai szövegnek tekintették, s ezeket egy egységes, ún. prózai akcentusrendszerrel látták el. Ennek az iratesoportnak a neve az ide tartozó könyvek száma alapján „Huszonegy (XXI) könyv”. A költői szövegnek tekintett Zsoltárok, Példabeszédek könyve és Jób könyvének középső, költői szakasza (Jób 3,3–42,6) ezzel szemben egy másik, önálló, ún. költői akcentus-rendszerrel rendelkezik.⁶⁰ Ezt az iratesoportot összefoglaló néven „Három könyvnek” nevezzük, jele, illetve emlékeztető szava pedig a héber kezdőbetűk alapján ~”at vagy *tm,a/* (= „hűség”).

A két rendszer jeleinek körülbelül a fele, 12 akcentus alakja ugyanaz; mivel azonban funkciójuk eltérő lehet, ugyanaz a jel a két rendszerben eltérő elnevezést is kaphatott. Ezen felül mindkét rendszernek megvannak

⁵⁶ Ezekhez lásd KUSTÁR, *A héber Ószövetség szövege*, 37kk.

⁵⁷ KUSTÁR, *A héber Ószövetség szövege*, 30.

⁵⁸ A jelenséghez és annak történeti fejlődéséhez lásd SNAITH, *Prolegomenon*, XXk.

⁵⁹ Lásd pl. Gen 1,2; 1,7; 1,9. A Jer 22,23 és a Hós 8,4 esetében az akcentus megismétlése a hangsúlyos szótagon ugyan elmaradt, itt azonban a BHS szövegkritikai apparátusa szerint a Codex Leningradensis másolási hibájáról lehet szó.

⁶⁰ Jób könyve esetében tehát a prózai elbeszélő keret prózai akcentusokkal van ellátva, s csak a költői dialógus-részek szerepelnek költői akcentusokkal. Mindenesetre a költői részletek közé beágyazott feliratok és a Jób 32,1–6a rövid prózai betétje szintén költői akcentusokat kapott.

a maga saját összekötő és elválasztó akcentusai, melyek a másik rendszerben nem szerepelnek.⁶¹

A *Három könyv* külön akcentus-rendszere utólag alakulhatott ki. A Talmud még nem tud a két iratcsoport eltérő felolvasásáról, a 4. és az 5. század fordulóján élő, a kortárs zsidóság szokásairól jól tájékozott Hieronymus sem említi ezt a gyakorlatot⁶², a babiloni masszoréták pedig a költői szövegeket még ugyanazokkal az akcentusokkal, s zömében ugyanazon szabályok szerint tagolták, mint a prózainak tekintett könyveket.

A költői akcentusok bevezetését minden bizonnyal a költői szövegek sajátos, általában rövid, párhuzamosan építkező sorszerkezete tette szükségessé.⁶³ Ez, a forma által megszabott tagolás ugyanis a kantilláló felolvasást könnyen monotonná tehetné. Azért, hogy ez ne következzen be, egy olyan akcentus-rendszerre volt szükség, amely a prózai akcentusoknál zeneileg gazdagabb, változatosabb előadást tesz lehetővé.⁶⁴ Ennek az igénynek csak látszólag mond ellent az a tény, hogy a *Három könyv* jeleinek a száma kevesebb, mint a *XXI könyv*-ben használtaké. A költői szövegekben a bibliai versek ugyanis jóval rövidebbek, mint a prózai szövegekben, így azoknak még az árnyaltabb tagolásához is kevesebb jel szükséges.⁶⁵ Ugyanezzel magyarázható, hogy a költői rendszerben alig van szükség egymás után ugyanannak az elválasztó akcentusnak a megismétlésére: itt a megismételhető akcentusok, de a tényleges ismétlések száma is jóval kevesebb, mint a prózai rendszerben. A fokozottabb zenei igény, illetve a rövidebb értelmi egységek miatt a költői rendszerben két összetett elválasztó akcentus is létezik, a prózai rendszerben azonban ilyenek nincsenek.

A két rendszer abban is eltér egymástól, hogy eltérő mértékben nyújt támpontot a szöveg helyes értelmi tagolásához. A költői rendszerben ugyanis a változatos zenei tagolás elsőbbséget élvezett a tényleges értelmi, illetve nyelvtani egységek határainak kijelölésével szemben. A masszoréták zenei okokból időnként ott is megszakították a szöveget,

⁶¹ Ezek rövid bemutatásához lásd KUSTÁR, *A héber Ószövetség szövege*, 37–40.47–49.

⁶² Másképp korábban Luzzatto (idézi MARGOLIS, *Accents in Hebrew*, 156), aki szerint a külön költői jelek megalkotását a költői szövegek eltérő zenei előadásmódja tette szükségessé.

⁶³ Így Levita és Baer alapján WICKES, *Poetical Books*, 7.

⁶⁴ A görög egyház szintén két zenei jelrendszert használt az éneklős felolvasásokhoz: egy ekfónétikus rendszert a prófétákhoz, az újszövetségi levelekhez és evangéliumokhoz, egy másik, minden egyes szótagot megjelölő zenei jelrendszert pedig a kánon egyéb részeihez, s így a Kr. u. 13/14. századtól a zsoltárokhoz is, lásd WICKES, *Poetical Books*, 8. oldal, 15. láb.; WERNER, *Catholic and Jewish Musical Punctuation*, 362; WELLESZ, *Byzantine Music*, 246. A zsoltárok sajátos zsinagógai kantillációjához lásd WERNER, i.m., 362–366.

⁶⁵ A kérdéshez lásd WICKES, *Poetical Books*, 8k.

ahol ez értelmileg vagy nyelvtanilag nem lett volna szükséges, illetve sokkal hosszabb szakaszokat hagytak értelmi tagolás nélkül ott is, ahol pedig a tagolás tartalmi, vagy nyelvtani szempontokból indokolt lett volna.⁶⁶ Bizonyos belső törvényszerűségek miatt a költői rendszerben az is gyakran megtörtént, hogy a masszoréták az elválasztó akcentusokat kénytelenek voltak összekötő akcentusokkal helyettesíteni.⁶⁷ Dotan szerint ez utóbbi jelenség mögött talán nem bonyolult szabályok állnak, hanem csupán a hagyományozók hanyagsága: a költői szövegek önálló hangsúlyrendszere sok helyütt hamar feledésbe merült – így a jelek írása során sokkal könnyebben léphettek fel másolási hibák.⁶⁸

A költői akcentus-rendszer által kínált tagolás nyilvánvalóan nem a költemények eredeti sorszerkezetét, hanem a masszoréták arról alkotott felfogását tükrözi. A versek vége, illetve felének kijelölése általában egybeesik a költői sorok és félsorok határaival, de kivételek is szép számmal akadnak. Úgy tűnik, hogy a *parallelismus membrorum*nak a költői félsorok képzésében betöltött szerepét a masszoréták ismerték és a tagolásnál tekintetbe is vették; a versmértékre, illetve a metrum-képlet törvényszerűségeire azonban az akcentusok elhelyezésénél nem voltak tekintettel,⁶⁹ s az alapvetően dichotomikus akcentusrendszerrel a három tagú költői sorok struktúráját sem voltak képesek tökéletesen megjeleníteni.

A költői akcentusokra eredetileg a prózai akcentusokétól eltérő dallamot énekeltek; a *Három könyv* e sajátos kantillálását a Kr. u. 14. században élő Simon Ben Cemach Duran még ismerte. Idővel azonban, talán éppen az előadót jobban megterhelő zenei változatossága miatt, a költői szövegek külön előadásmódját fokozatosan feladták. Mára a költői akcentus-jelek a bibliai kéziratokban és a bibliakiadásokban ugyan továbbra is használatban maradtak, a zsinagógákban azonban a *Három könyv*-et is a prózai akcentusok intonációjának megfelelően olvassák.⁷⁰

⁶⁶ Lásd ACKERMANN, *Accentuation*, 80; COHEN, *System of Accentuation*, 20–29.81–83, valamint WICKES, *Prose Book*, 32–43.137; DAVIDSON, *Outlines*, 37; JAPHET, *Accente*, 22k.51–54; SPANIER, *Akzente*, 123k; PRICE, *Syntax of Masoretic Accents*, 148–151.

⁶⁷ WICKES, *Poetical Books*, 8.10.60k; uő., *Prose Books*, 3, majd PRICE, *Syntax of Masoretic Accents*.

⁶⁸ DOTAN, *Masora*, 1458; uő., *Prolegomenon*, XXVI.

⁶⁹ A kérdéshez lásd LASOR, *Approach to Hebrew Poetry through the Masoretic Accents*, 338k, a *parallelismus membrorum* és a masszoréta szövegtagolás viszonyához lásd WICKES, *Poetical Books*, 24–30.

⁷⁰ A költői rendszer önálló dallam-világának nyomai egyedül Jemenben maradtak fenn; a kérdéshez lásd WICKES, *Poetical Book*, 2. és láb. 7; COHEN, *Cantillation*, 538.

VI. Akcentusok a biblián kívüli iratokban, majd a nyomtatott bibliakiadásokban

Az akcentusok alkalmazása korántsem szorítkozott a bibliai szövegekre. A Misnát, mint láttuk, a Kr. u. 2. században már szintén egyfajta kantilláló előadásmódban olvasták, s ennek jelölésére ki is alakult egy, a Talmudra és a Midrásra is alkalmazott, a bibliai kéziratok jelzéseitől teljesen eltérő akcentus-rendszer.⁷¹ Yeivin szerint az itt használt jelek eredetileg megegyeztek a korai palesztin akcentusokkal, s csak a későbbiekben ágazott ketté a két héber akcentus-rendszer fejlődése. Revell vitába száll ezzel a nézettel, s a két rendszer teljes önállóságát vallja.⁷²

A tibériási akcentusok használata szintén nem korlátozódott a bibliai kéziratokra. A kairói genizából előkerült egyik töredék szerint Jézus ben Sirák könyvét, valamint a targúmokot, elsősorban a Pentateuchos targúmat (Targum Onkelosz) szintén a tibériási iskola akcentus-rendszerével látták el; ez utóbbi esetben az akcentusok még a korai nyomtatott kiadásokban is megjelentek.⁷³

Az akcentusok az Itáliában nyomtatott héber Bibliákban szinte kezdettől fogva szerepeltek. A Bolognában, 1477-ben kiadott Zsoltárok könyve ugyan még nem hozta ezeket (mint ahogy a magánhangzókat is csak elvéve), a Pentateuchos 1482-ben ugyanígy megjelent első teljes kiadása azonban már a magánhangzókat és az akcentusokat is közölte. A Soncino-család nyomdájából elsőként kikerülő Korai próféták (1485, Soncino), majd nem sokkal ezután a Későbbi próféták kiadása (1486?) ugyan pontáció nélkül még csak a mássalhangzós szöveget közölte, a nyomda által 1488-ban elkészített első, teljes Ószövetség-kiadás azonban már nemcsak a magánhangzókat, hanem az akcentusokat is hozta. Az időközben Nápolyba áttelepült nyomda 1491-ben egy pontált és akcentusokkal ellátott Pentateuchost, majd évszám nélkül, de valószínűleg 1491–1492-ben egy szintén pontált teljes Ószövetséget jelentetett meg. Gerson ben Mózes Soncino időközben ismét elköltöztette műhelyét, s a Milánó melletti Bresciában 1494-ben már szintén az akcentusokkal együtt adta ki kis, könnyen kezelhető méretben a teljes Ószövetséget. Bibliafordításának elkészítéséhez Luther is ez utóbbi kiadást használta.⁷⁴

⁷¹ A kérdéshez lásd fentebb, 37. láb.

⁷² Lásd YEIVIN, *Prosodic Accents to Rabbinic Literature*, Leshonenu 24 (1959–60), 47–69.167–178.207–231 (idézi REVELL, *Ekphonic Neumes*, 156); REVELL, *Ekphonic Neumes*, 151–158.165–170, valamint fentebb, a 37. láb.

⁷³ SPANIER, *Akzente*, 12k; COHEN, *Cantillation*, 548k; REVELL, *Ekphonic Neumes*, 151–158.

⁷⁴ A korabeli spanyol és portugál nyomdák 1491-ig csak pontálatlan szöveget adtak ki. Eliezer Toledano lisszaboni műhelye 1491-ben a Pentateuchost, majd 1492-ben Ézsaiás–Jeremiás könyvét már akcentusokkal ellátva, de magánhangzók nélkül közölte, egy szintén portugáliai nyomda Leiriában 1492-től pedig már pontálva, akcentusokkal együtt jelentette meg az Ószövetség egyes részleteit (Példabeszédek könyve;

Felhasznált irodalom:

- ACKERMANN, A., *Das hermeneutische Element der biblischen Accentuation. Ein Beitrag zur Geschichte der hebräischen Sprache*, Berlin, 1893.
- AVENARY, H., Szócikk „Music”, in: *Encyclopaedia Judaica*, Vol. 12, Jerusalem, 1972, 554–678, lásd ebben a „Bible Reading by Chant” c. alpontot, 577–578.
- CHIESA, B., *The Emergence of Hebrew Biblical Pointing. The indirect Sources* (Judentum und Umwelt 1), Frankfurt, 1979.
- COHEN, M. B., *The System of Accentuation in the Hebrew Bible*, Minneapolis, 1969.
- COHEN, F. L., Szócikk „Cantillation”, in: *The Jewish Encyclopedia*, Vol. III, New York / London, 1902, 537–549.
- DAVIDSON, A. B., *Outlines of Hebrew Accentuation: Prose and Poetical*, London, 1861.
- DOTAN, A., Szócikk „Masorah”, in: *Encyclopaedia Judaica*, Vol. XVI, Supplementary Entries, Jerusalem, 1972, 1401–1482.
- DOTAN, A., *The Beginnings of Masoretic Vowel Notation*, in: H. M. Orlinsky (ed.), 1972 and 1973 Proceedings of IOMS (Masoretic Studies 1), Missoula, 1974, 21–34.
- DOTAN, A., *The Relative Chronology of Hebrew Vocalization and Accentuation*, PAAJR 48 (1981), 87–99.
- DOTAN, A., *Research in Biblical Accentuation, Background and Trends. Prolegomenon*, in: uő. (ed.), *Two Treatises on the Accentuation of the Old Testament: On Psalm, Proverbs, and Job. On the Twenty-One Prose Books by W. Wickes*, New York, 1970, VII–XLVI.
- ENGBERG, G., *Greek Ekphonic Neumes and Masoretic Accents*, in: M. Velimirović (ed.), *Studies in Eastern Chant*, London, 1966 (SEC 1), 37–49.
- GINSBURG, CHR. D., *Life of Elias Levita*, in: uő., *The Massoreth ha-Massoreth of Elias Levita. In Hebrew with an english Translation and critical and explanatory Notes*, London, 1867, utánnymomat N. H. Snaith előszavával: New York, 1968, 1–84.
- GINSBURG, CHR. D., *Introduction to the Massoretico-Critical Edition of the Hebrew Bible*, London, 1897, utánnymomat H. M. Orlinsky előszavával: New York, 1966.
- GOLDSCHMIDT, L., *The Earliest Editions of the Hebrew Bible – with a Treatise on the oldest Manuscripts of the Bible by Paul Kahle*, New York, 1950, 9–40.
- GOSHEN-GOTTSTEIN, M. H., *The Rise of the Tiberian Bible Text*, in: A. Altmann, (ed.), *Studies and Texts of the Lown Institute of Advanced Judaic Studies* (Biblical and Other Studies 1), Cambridge, 1963, 79–122 = in: S. Z. Leiman (ed.), *The Canon and Masorah of the Hebrew Bible: an Introductory Reader*, New York, 1974, 666–709.

Korai Proféták). A Poliglotta Complutensiana (Alcala, 1514–1517) a héber szöveget ugyan már magánhangzókkal, de még mindig akcentusok nélkül hozta. A kérdéshez lásd PICK, *Printed Editions*, 48–56; GOLDSCHMIDT, *Earliest Editions*, 13–26; GOTTHEIL, *Bible Editions*, 154.

- GOTTHEIL, R., Szócikk „*Bible Editions*”, in: *Jewish Encyclopedia*, Vol. III, New York, 1902, 154–162.
- HANDSCHIN, J., Szócikk „*Akzent*”, in: F. Blume (u.a., Hg.), *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, Band I, Kassel / Basel, 1949–1951, 260–266.
- HERZOG, A., Szócikk „*Masoretic Accents (Musical Rendition)*”, in: *Encyclopaedia Judaica*, Vol. XI, Jerusalem, 1971, 1098–1111.
- HICKMANN, H., Szócikk „*Handzeichen I. Altertum und außereuropäische Musik*”, in: F. Blume (u.a., Hg.), *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, Band V, Kassel / Basel, 1956, 1443–1451.
- HUSMANN, H., Szócikk „*Akzentschriften*”, in: F. Blume (u.a., Hg.), *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, Band I, Kassel / Basel, 1949–1951, 266–273.
- JAPHET, I. M., *Die Accente der heiligen Schrift*, Frankfurt a.M., 1896.
- KAHLE, P., *Beiträge zur Geschichte der hebräischen Punktation*, ZAW 21 (1901), 273–317.
- KAHLE, P., *Masoreten des Westens II*, Stuttgart, 1930.
- KAHLE, P., *Der alttestamentliche Bibeltext*, *Theologische Rundschau* 5 (1933), 227–238.
- KAHLE, P., *Der hebräische Bibeltext seit Franz Delitzsch*, Stuttgart, 1961.
- KAHLE, P., *Die Kairoer Genisa. Untersuchungen zur Geschichte des hebräischen Bibeltextes und seiner Übersetzungen*, Berlin, 1962.
- KAHLE, P., *Masoreten des Ostens. Die ältesten punktierten Handschriften des Alten Testaments und der Targume* (BWAT 15), Leipzig, 1913, utánnymat: 1966.
- KELLEY, P. H. – MYNATT, D. S. – CRAWFORD, F. G., *Die Masora der Biblia Hebraica Stuttgartensia. Einführung und Kommentiertes Glossar*, Stuttgart, 2003.
- KITTEL, R., *Über die Notwendigkeit und Möglichkeit einer neuen Ausgabe der hebräischen Bibel. Studien und Erwägungen*, Leipzig, 1902.
- KRISTIANPOLLER, A., Szócikk „*Masora and Masorites*”, in: *The Universal Jewish Encyclopedia*, Vol. VII, New York, 1942, 399–401.
- KUSTÁR Z., *A héber Ószövegség szövege. Kézikönyv a Biblia Hebraica Stuttgartensiahoz*, Debrecen, 2000.
- KUSTÁR Z., *Az akcentusok és az exegézis*, *Theologiai Szemle* 2007/1, 4–14.
- LASOR, W. S., *An Approach to Hebrew Poetry through the Masoretic Accents*, in: A. I. Kash – L. Nemoy (eds.), *Essays on the Occasion of the Seventieth Anniversary of the Dropsie University*, Philadelphia, 1979, 327–353.
- LAUM, B., *Das alexandrinische Akzentuationssystem unter Zugrundlegung der theoretischen Lehren der Grammatiker und mit Heranziehung der praktischen Verwendung in den Papyri*, Paderborn, 1928.
- LAZARUS, H. M., *The Rationale of the Tiberian Graphic Accentuation (XXI Books)*, in: E. Goldston (ed.), *Essays in Honour of Dr. J. H. Hertz*, London, 1942, 271–291.
- LEVIN, S., *The traditional Chironomy of the Hebrew Scriptures*, *JBL* 87 (1986), 59–70.
- MARGOLIS, M. L., Szócikk „*Accents in Hebrew*”, in: *The Jewish Encyclopedia*, Vol. I, New York / London, 1901, 149–158.
- MORAG, S., *The Vocalization Systems of Arabic, Hebrew and Aramaic*, 'S-Gravenhage, 1962.

- PICK, B., *History of the Printed Editions of the Old Testament, Together with a Description of the Rabbinic and Polyglot Bibles*, Hebraica 9 (1892), 47–116.
- PRAETORIUS, F., *Über den rückweichenden Accent im Hebräischen*, Halle an der Saale, 1897.
- PRAETORIUS, F., *Über die Herkunft der hebräischen Accente*, Berlin, 1901.
- PRICE, J. D., *The Syntax of Masoretic Accents in the Hebrew Bible*, Lewiston, 1990.
- RAJECZKY B., *Mi a gregorián?*, Budapest, 2. kiadás, 1982.
- REVELL, E. J., *A New Biblical Fragment with Palestinian Vocalization*, Textus 7 (1969), 59–75.
- REVELL, E. J., *The Oldest Evidence for the Hebrew Accent System*, Bulletin of the John Rylands Library 54 (1971), 214–222.
- REVELL, E. J., *The Placing of the Accent Signs in the Biblical Texts with Palestinian Pointing*, in: J. W. Wevers – D. B. Redford (eds.), *Studies on the Ancient Palestinians World*, Toronto, 1972, 34–45.
- REVELL, E. J., *Hebrew Accents and Greek Ekphonic Neumes*, SEC 4 (1974), 140–170.
- REVELL, E. J., *MdW II, MS M, and other Palestinian MSS with defective Accentuation*, in: H. M. Orlinsky (ed.), 1972 and 1973 Proceedings of IOMS (Masoretic Studies 1), Missoula, 1974, 149–157.
- REVELL, E. J., *The Relation of the Palestinian to the Tiberian Massora*, in: H. M. Orlinsky (ed.), 1972 and 1973 Proceedings of IOMS (Masoretic Studies 1), Missoula, 1974, 87–97.
- REVELL, E. J., *Biblical Punctuation and Chant in the Second Temple Period*, JSJ 7 (1976), 181–198.
- REVELL, E. J., *Biblical Texts with Palestinian Pointing and their Accents* (SBL Masoretic Studies 4), Missoula, 1977.
- ROBERTS, B. J., *The Emergence of the Tiberian Massoretic Text*, JThSt 49 (1948), 8–16.
- SEGAL, J. B., *The Diacritical Point and the Accents in Syriac*, Oxford, 1953.
- SPANIER, A., *Die massoretischen Akzente. Eine Darlegung des Systems nebst Beiträgen zum Verständnis ihrer Entwicklung*, Berlin, 1927.
- WAGNER, P., *Neumenkunde. Paläographie des liturgischen Gesanges. Nach den Quellen dargestellt und an zahlreichen Faksimiles aus den mittelalterlichen Handschriften veranschaulicht*, 3. kiadás, Hildesheim, 1962.
- WEISS, T., *Zur ostsyrischen Laut- und Akzentlehre auf Grund der ostsyrischen Massorah-Handschrift des British Museum*, Stuttgart, 1933.
- WELLESZ, E., *Die byzantinischen Lektionszeichen*, Zeitschrift für Musikwissenschaft 11 (1928–1929), 513–534.
- WELLESZ, E., *Studien zur Paläographie der byzantinischen Musik*, Zeitschrift für Musikwissenschaft 12 (1929–1930), 385–397.
- WELLESZ, E., *A History of Byzantine Music and Hymnography*, Oxford, 2. kiadás, 1961.
- WERNER, E., *Preliminary Notes for a Comparative Study of Catholic and Jewish Musical Punctuation*, HUCA 15 (1940), 335–366.

- WERNER, E., *The Music of post-biblical Judaism*, in: E. Wellesz (ed.), *New Oxford History of Music. Vol. I: Ancient and Oriental Music*, London / New York / Toronto, 1966, 313–335.
- WERNER, E., *The Sacred Bridge. The Interdependence of Liturgy and Music in Synagogue and Church during the First Millennium. Vol. I*, London / New York, 1959, *Vol. II*, New York, 1984.
- WICKES, W., *A Treatise on the Accentuation of the Three so-called Poetical Books of the Old Testament*, Oxford, 1881, utánnymomat A. Dotan előszavával: New York, 1970.
- WICKES, W., *Treatise on the Accentuation of the Twenty-one so-called Prose Books of the Old Testament*, Oxford, 1887, utánnymomat A. Dotan előszavával: New York, 1970.
- YEIVIN, I., *A Babylonian Fragment of the Bible in the Abbreviated System*, *Textus 2* (1962), 120–139.
- YEIVIN, I., *A Palestinian Fragment of Haftaroht and other Mss with mixed Pointing*, *Textus 3* (1963), 121–127.
- YEIVIN, I., *Introduction to the Tiberian Masorah, translated and edited by E. J. Revell* (SBL Masoretic Studies 5), Ann Arbor, Michigan, 1980.
- ZAMINER, F., Szócikk „*Prozódia*”, in: C. Dahlhaus – H. H. Eggebrecht (szerk.), *Brockhaus Riemann Zenei Lexikon* (a magyar kiadás szerkesztője: Boronkay A.), 3. kötet, Budapest, 1985, 159–160.

Ernst-Joachim Waschke
A KERT MINT METAFORA AZ ÓSZÖVETSÉGBEN
ÉS ANNAK SZEREPE AZ ÓSZÖVETSÉGI ANTROPOLÓGIÁBAN

1. A kert alapfunkciói az ókori Keleten

Az ókori Kelet valamennyi kultúrája nagy becsben tartotta a kerteket. Ennek kettős oka volt. Egyrészt kert csak ott jöhetett létre, ahol ehhez a természet folyókon vagy forrásokon keresztül elegendő vizet biztosított, vagy ahol az ember a föld mesterséges öntözését meg tudta oldani. Másrészt egy kert csak akkor maradhatott fenn, ha az ember képes volt azt megvédeni a vadállatoktól, amelyek egyébként a kertet letaposták, lelegették és teljesen tönkretették volna. A kert tehát nem egyszerűen a termékeny talaj egy tetszőleges darabkája volt, hanem mindig egy rendezett és körbekerített földdarabot jelentett.

Márpedig éppen ez, a föld öntözése és védelme volt a keleti ember jólétének vagy éppen gyötrelmeinek meghatározó kérdése. Vízbőségével a kert a terméketlen sztyeppe és az életet fenyegető pusztaság ellentétéként jelent meg. A kertet körülvevő sövény, kerítés vagy kőfal megóvta a külső pusztítástól, ugyanakkor az erdőtől és a sűrű bozótól is elhatárolta, amelyben a zabolátlan vadállatok nyüzögtek. Ha a védelemben és vízben hiány jelentkezett, a kert gyorsan terméketlen pusztasággá vált, ahogy azt Ezsaiás prófétának a szőlősketről szóló éneke olyan plasztikusan a szemünk elé festi. Ennek az éneknek a végén a gazda azt a döntését, hogy a kertet a gyenge termés miatt felszámolja, az alábbi szavakkal jelenti be:

„Lerombolom a kerítését, hogy lelegeljék, kidöntöm a kőfalát, hogy összetiporják! Hagyom, hogy elvaduljon: ... fölveri a tövis és a gaz. Megparancsolom a felhőknek is, hogy ne adjanak rá esőt!” (Ézs 5,5b–6).

A megművelt földek fejedelmeként a kert tehát az egész ókori Közel-Keleten a rend és az élet szimbóluma volt.

A kerteknek – némileg leegyszerűsítve – két alapformáját különböztethetjük meg: a haszonkerteket és a parkokat (Lustgarten). A haszon-, illetve gazdasági kertek csoportjába tartoztak a gyümölcsös-, a zöldséges- és a füveskertek, de tágabb értelemben a szőlőskertek és a pálmaligetek is. A parkok rendszerint a király tulajdonát képezték: ezek közül első-sorban a paloták kertjeit, a templomkerteket, illetve a vadsparkokat kell megemlíteni.

A haszonkertek az élelmezést szolgálták. Ezekben mindenekelőtt azokat a növényeket termesztették, amelyek a helyi klimatikus viszonyok miatt különösen is sok vizet és ápolást igényeltek. Ide sorolható lényegében valamennyi zöldségféle: az édeskömény, karalábé, mangold avagy leveles répa, az uborka, póréhagyma, vöröshagyma, és mindenekelőtt a

foghagyma. Az erős napsütés miatt a közel-keleti kertekben mindig fáknek is kellett állniuk, hogy árnyékukkal megvédjék e zöldségeket a túlzott napsütéstől. Így a haszonkertek általában szimbiózisban álltak egy pálmaligettel vagy valamilyen gyümölcs-ültetvényvel. A pálma, főleg a datolyapálma, a legértékesebb fának számított, s a gabonafélék után a Közel-Kelet legfontosabb haszonnövénye volt. A datolya, gyümölcsén túl, szinte mindent képes volt megadni, amire az embereknek az életben maradáshoz szükségük lehetett: „Bor, ecet, méz, liszt, fonálnak való rostok, fonásra alkalmas gyékény, tüzelőanyagnak vagy állati takarmánynak való magok” – legalábbis így dicséri a pálmát Strabo, a görög földrajztudós.¹

Az izzó nyári napsütés miatt nem csoda, hogy az emberek hamar felismerték: ami a zöldségféléknek megfelel, az az embernek is hasznos és kellemes. A gyümölcsfák árnyékára gondolok. Innen eredeztethetőek a parkok, aminek luxusát a királyok mellett a legfelső rétegek egy része is megengedhette magának.

A mezopotámiai térségből alig rendelkezünk megbízható régészeti leletekkel a kertekkel kapcsolatban. Néhány írott forrás és a ránk maradt ikonográfia alapján azonban feltételezhetjük, hogy a nagy királyi palotákhoz parkok is tartoztak, de minden bizonnyal ugyanígy egynéhány templomhoz is. Lássunk most két, ezt igazoló forrást!

Az egyik egy levélrészlet a Kr. e. második évezred első feléből. Ebben Isme-Dagan, a híres óasszír király, Samsi-Adad (Kr. e. 1814–1782) fia írta a következő sorokat fivérének Mária:

„Addu istennek egy kertet akarok ültetni Arrapha-ba. Ez isteni kert lesz; feltétlenül tele kell lennie borókafákkal ... Írj, illetve add parancsba, hogy a borókamagvakat küldjék el hozzám ... Addu kertje számára!”²

Az istennek szánt kert alatt minden bizonnyal egy templomkertre kell gondolnunk. A herceg valószínűleg azért rendelt testvérétől éppen borókafákat, mert azt akarta, hogy a park már messziről minden más ligettől megkülönböztethető legyen. A szíriai boróka ugyanis 10–15 méterre is megnőhet, s karcsú törzs és elegáns lombkorona jellemzi.

A másik írott forrásunk II. Sargon (Kr. e. 721–705) egyik felirata az első évezredből. Ebben a király így dicsekedik:

„Szívem arra indított, hogy várost alapítsak, amit Dur-Sarrukin-nak³ neveztem, s azt egy hatalmas parkban helyeztem el, Amanu hegyeinek a mintájára. A hettiták földjének minden fűszerét és hegyeinek minden növényét sűrűn egymás mellé tettem és beültettem.”⁴

¹ MARGUERON, *Die Gärten im Vorderen Orient*, 57.

² ARM I, 136,5–10. Idézte MARGUERON, *Die Gärten im Vorderen Orient*, 61. alapján.

³ azaz „Sargon-várnak”, Ninivétől 20 kilométerre északra.

⁴ Idézte MARGUERON, *Die Gärten im Vorderen Orient*, 71. alapján.

Sargon itt nem csupán egyfajta botanikus kertet hozott létre: ahhoz, hogy ezt a kertet öntözni lehessen, a Tigris vizét 70 kilométerrel arrébb fel kellett duzzasztatnia, hogy aztán a vizet csatornákon és aqvadukokon keresztül új fővárosához elvezethesse.

A mezopotámiai kerteknél sokkal többet tudunk Egyiptom kerjeiről. Itt is világosan elkülönült azok két alapvető fajtája: a haszonkert és a park. A parkokhoz itt is a palotakertek és a templomkertek tartoztak, de ezek mellett – egyiptomi sajátosságként – léteztek sírkertek is.

Egyiptomban a kert jóval nagyobb jelentőséggel bírt az emberek számára, mint Mezopotámiában. Világosan kiolvasható ez a kertekről szóló leírásokból, a sírkamrák falain látható ábrázolásokból, vagy éppen a megtalált kis kert-makettekéből. E források szerint az egyiptomi kert közepén rendszerint egy tavacska vagy egy medence állt, melyet virágok vettek körül; a kertben egy, a víz felé nyitott pavilon állt. Ezt szimmetrikus elrendezésben fák vették körül, úgy, hogy „az egész kert egy egymásba helyezett négyzetekből álló sémát” követett.⁵ Jean-Claude Hugonot az egyiptomi kertekről írt értekezését a következő mondatokban foglalja össze: A kert a régi egyiptomiaknak többet jelentett, „mint a sivatagos régió egyik fontos táplálékforrása; számukra a kert mindenek előtt a béke és a biztonság szigete volt, egy idilli táj az azt körülvevő környezet pusztaságának és ellenségességének ellentétéként. Jellegzetességeivel azt a mikrokozmoszt képezte le, melyben az élet virulhatott és regenerálódhatott – s ezáltal maga is az élet és a regenerálódás garanciája volt.”⁶

2. A kert az Ószövetségben

Meglepő, hogy az Ószövetségben milyen kevés helyen olvassunk parkokról. A 2Kir 21,18.26 szerint Jeruzsálemben a királyoknak volt egy saját kertjük, amit „Uzzá-kertnek” neveztek. Ez a mezopotámiai és a Nílus menti nagykirályok parkjainak felelt meg, bár méretében azoknál minden bizonnyal sokkal szerényebb lehetett. „Uzzá” az Uzijjá név egyik mellékformája. Így valószínű, hogy a kertet Uzijjá király (Kr. e. 781–740) alakította ki a Kr. e. 8. század első felében. A nevezett igehelyek szerint ebben a kertben temették el Manassét (Kr. e. 687–642), majd annak fiát és utódát, Amónt is (Kr. e. 642–640). A kert minden bizonnyal a királyi palota mellett lehetett, pontos helyét azonban nem ismerjük. Erről a kertről még egyszer hallunk: amikor a babiloni csapatok betörték Jeruzsálembe, akkor Cidkijjá, az utolsó júdai király (Kr. e. 596–586) embereivel együtt ennek a kerten az irányában menekült ki a városból (2Kir 25,4).

⁵ HUGONOT, *Ägyptische Gärten*, 9.

⁶ HUGONOT, *Ägyptische Gärten*, 43k. [– a fordító magyar fordítása].

Még ennél is meglepőbb, hogy haszonkertről az Ószövetségben csak egyetlen helyen olvasunk. Az 1Kir 21 jól ismert történetéről van szó: Aháb király (Kr. e. 874–853) egy Nábót nevű férfival folytat tárgyalásokat, mivel a király megkívánta Nábót szőlőskertjét, hogy annak helyén, palotája közelében zöldségeskertet telepíthessen.

Némileg gyakrabban beszél az Ószövetség a kertről metaforikus értelemben. Így a júdai hegyvidéken élők szemében Sodoma és Gomora vízben gazdag és termékeny környéke pusztulása előtt olyannak tűnt, „*mint az ÚR kertje, mint Egyiptom földje*” (Gen 13,10). Palesztina szemszögéből Egyiptom általában is egyet jelentett a termékeny föld fogalmával. Ebben a minőségében egyedül Galilea termékeny vidéke múlhatta felül. Hiszen míg Egyiptom egy kerthez hasonlított, amit meg kellett művelni és kemény munkával öntözni is kellett (Deut 11,10), addig „az ígélet földje” magától is „tejjel és mézzel folyó föld” (Deut 11,9; vö. 6,3 stb.), hiszen azt maga az ÚR öntözi esővel (Deut 11,11.14; 28,12; Lev 26,4).

A kertek szépségéről és kelleméről is csak indirekt módon értesülünk. Az Énekek énekében a szerelmes férfi egy helyen menyasszonyát bezárt kerthez hasonlítja. A könyvnek ez az éneke leginkább egy lopott pillantáshoz hasonlít: mint amikor valaki bekukkanthat egy zárt, titokzatos kertbe, láthatja a hűvös, vízzel teli, örömet kínáló parkot, de a kerítés miatt nem juthat be oda:

„Bezárt kert az én hűgom, menyasszonyom, bekerített forrás, lepecsételt kút. Paradicsomkert nőtt rajtad: gránátalmák édes gyümölcsökkel, ciprusok nárdusokkal, nárdus és sáfrány, illatos nád és fahéj, sok tömjénfával, mirha és aloé, sok drága balzsammal; kertekben levő kút, élő víz forrása, mely a Libánonról csörgedezik.” (Énekek 4,12–15)

További utalásokat találunk még a kertre néhány próféciában is. Ezek hátterében azonban már az Éden képzeje áll: Isten kertje itt a kietlen puszta, valamint a háborúban letarolt termőföld ellentétéként a lakható ország és a megművelhető föld metaforája (Ézs 51,3; Ez 36,35; Jól 2,3).

3. Éden kertje

Aligha van az irodalom- és művészettörténetben még egy olyan kert, amely nagyobb figyelmet kapott volna, és amely erősebben megmozgatta volna az emberek fantáziáját, mint az Éden; talán egyedül a mennyei Paradicsom képe állítható vele e téren párhuzamba. Az Éden kertjéről a Biblia legelső lapjain, az ember teremtésének és bűnbeesésének története kapcsán, a Gen 2–3 fejezetekben olvashatunk.

3.1. Az antropológiai koordináták

Először a Gen 2–3 emberképét vegyük vizsgálódás alá! Ennek az elbeszélésnek az antropológiáját – szemben a Gen 1 papi tradíciójával – a

bölcsességirodalom teológiája határozza meg. A történet alapkérdése ugyanis a következő: Hogyan viszonyul egymáshoz a megismerés képessége és az ember életének alakulása? Hogyan lehetséges, hogy a megismerésnek lényegében nincsenek határai, s ebben az ember Istenhez hasonló, ugyanakkor földi létének végessége miatt léte végső soron mégiscsak radikálisan behatárolt?

Ez a probléma nemcsak az Ószövetség, hanem az ókori Kelet bölcseit is foglalkoztatta. Az Adapa-mítosz a problémát az alábbi mondatban foglalja össze: „Bölcsességet adott neki, örök életet azonban nem adott neki.”⁷ – ti. az istenség az embernek. A megismerés és a múlandóság feszültsége a Gilgames-eposzban is megjelenik. Gilgames barátjának, Enkidunak a halálát követően az örök élet forrásának kutatására indul, utazása során azonban az alábbi tanácsot kapja:

*„Az életet, amit keresel, nem fogod megtalálni!
Mikor az istenek az embert megalkották,
sorsává tették a halált,
az életet pedig saját kezükbe vették.”*⁸

Az antropológiai alapp probléma valójában tehát már a bibliai kor előtt eldőlt. Az ember szinte mindent megszerezhet magának, csak egyet nem: az időben be nem határolt életet. Itt ugyanis az ember olyan természetes határba ütközik, ami megteremtése óta adott a számára. Ezt az ókori keleti mítoszok ugyanúgy látják, mint a Gen 2 és 3 bibliai elbeszélései.

Az ember lényegét a Gen 2,7 definiálja, amikor megteremtését egy háromtagú folyamatként írja le: 1) megformálás, 2) megelevenítés és 3) az eredmény.

A rcy „megformálni” ige háromszor fordul elő a teremtéstörténetben (Gen 2,7.8.19). Az ige eredetileg a fazekasok kézműves tevékenységét, az agyag edénnyé formálását jelölte. A statisztikai adatok azonban azt mutatják, hogy az esetek zömében a szó már egyfajta *terminus technicus*-ként az isteni alkotást fejezi ki: az Ószövetségben összesen 63-szor előforduló igének nem kevesebb, mint 42-szer Isten az alanya. De ugyanezt támasztja alá az is, hogy a rcy ige Deutero-Ézsaiásnál gyakran a Papi iratban is használt arb „teremteni” igével áll együtt (Ézs 43,1.7; 45,7.18, vö. Ám 4,13).

Tagadhatatlan, hogy a Gen 2 háttérben mitikus motívumok is meghúzódnak, és az is tény, hogy e teremtéstörténettől bizonyos fokú naivitást nem lehet elvitatni. Az ember megalkotását azonban az elbeszélő mégsem a „kézműipari agyagfigura-gyártás” analógiájaként képzel-

⁷ Idézve WESTERMANN, *Genesis 1–11*, 335. alapján.

⁸ Meissner-Millard-Tábla Kol. III,2–5. Idézve HECKER, *Weisheitstexte – Mythen – Epen*, 665k. alapján.

te el.⁹ Hiszen az az anyag, amit Isten az ember megalkotásához felhasználta, a 7. vers szerint rp[' – azaz „por”. Márpedig a por sohasem volt a fazekasok alapanyaga. A fogalom megválasztása azonban a Gen 3,19 felől érthetővé válik: „*Bizony por vagy, és vissza fogsz tért a porba!*” Mint az Ószövetség más helyein, a „por” itt is az ember múlandóságát és halandóságát juttatja kifejezésre (Gen 18,27; Jób 7,21; 10,9; 20,11; 21,26; 34,15; Préd 3,20; 12,7). A parallel igehelyek közül elsősorban Jób könyvének locusai mutatják a szó antropológiai relevanciáját. Jób az Istennel folytatott vitájában újra és újra hangsúlyozza, hogy Istennek az emberrel mégiscsak elővigyázatosabban és kíméletesebben kellene bánnia, hiszen azt csak „porból” formálta, s ezért nem várható el tőle, mint amennyi egy porból alkotott lénytől elvárható (vö. Jób 7,21 a maga kontextusában).

Nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy a Gen 2 egy korábbi változata¹⁰ az ember „alapanyagaként” még Palesztina agyagos „termőföldjét” (hm'd'a) ismerte, azaz egy olyan anyagot, amiből valóban lehet figurákat formálni. Erre utal az hm'd'a] – ~d'a' szójáték. Legkésőbb a „por” fogalmának beillesztésétől kezdve azonban az elbeszélés már nem az emberi test alapanyagáról akar tanítást adni, hanem a „föld pora” kifejezéssel az ember teremtéséből adódó alaphelyzetét akarta körülírni. Az ember korlátok közé szorított, múlandó lény. A „föld porából” nem állhat elő semmi „örökkévaló”. S ha Isten a teremtéstörténet szerint ezt választja az ember alapanyagának, akkor eleve, *per definitio-nem* tárgyát veszti az időben be nem határolt élettartam problematikája.

Az ember testének megformálása azonban a teremtésnek csupán az első aktusa. Csak az élet leheletének belehelése, befúvása teszi a „porlényt” emberré (Gen 2,7). Azt a gondolatot, hogy megalkotása során az ember az istenek természetéből is kapott valamit, a legtöbb kultúra ismeri. Egy asszír szöveg például az ember teremtésével kapcsolatban ezt írja:

*„Vágjuk le Lamgát, mindkettőjüket,
// vérukból alkossuk meg az emberiséget!”¹¹*

Egy másik szövegben ezt olvassuk:

*„Egy istent ... kell levágni!
// Az istenek tisztítsák meg magukat az ítéletben (!)
Húsába és vérebe // Ninhurszag keverje bele a Halált!
Isten és ember // Szülessen abból, egyek a halálban!”¹²*

⁹ Így jogosan már MÜLLER, *Mythische Elemente*, 271 és láb. 60.

¹⁰ A Gen 2 és 3-mal kapcsolatos hagyománytörténeti vitákhoz lásd GERTZ, *Von Adam zu Enosch*, 215–236.

¹¹ Idézve GRESSMANN, *Altorientalische Texte zum Alten Testament*, 135. alapján.

¹² Idézve GRESSMANN, *Altorientalische Texte zum Alten Testament*, 134. alapján.

Az ókori Kelet alapmeggyőződése szerint tehát az embernek van egy földi és egy isteni oldala. Része a földinek, de az isteniből is részesedett. Látszólag ennek felel meg az, hogy a bibliai beszámoló szerint az ÚRisten az emberbe „élet leheletét” (~yYIx; tm;v.nI) lehelte. Valóban, ezt a „leheletet” (hm'v'n<) csak Isten adhatta, s igen, annak így isteni *eredete* van. Ugyanakkor a Biblia sehol nem állítja e „lehelet” isteni *természetét*: magának Istennek nincs szüksége erre a „leheletre”, viszont abban az ember minden más élőlényel osztozik (vö. Gen 7,22). Az ember az „élet leheletével” nem kap tehát semmit az isteniből. Így a Gen 2,7 éppenhogy nem állítható közvetlen párhuzamba a mezopotámiai teremtésmítoszokban a vér isteni adományának motívumával.¹³ Az, hogy az embernek szüksége van az élethez az „élet leheletére”, éppenhogy az Isten és az ember közötti határt biztosítja.

A test és lélek dualizmusáról, ahogy azt a görögök vallották, ezen a helyen nem beszélhetünk, egy *antropológiai dualizmusról* azonban annál inkább: az ember rendelkezik egy testtel, valamint egy, a „lehelet” által éltetett szervezettel. E kettősségében definiálja őt a teremtéstörténet úgy, hogy „élő lény” (hY"x; vp,n<).

Az ember, ahogy őt a Gen 2,7 definiálja, *per se* tökéletlen. Ahogy a modern fejlődésbiológia mondaná, az ember egy „hiánylény” (Mängelwesen). Emiatt van az is, hogy az ÚRisten az általa megformált és megelevenített teremtményét nem egyszerűen a szabad természetbe helyezi ki, hanem – és itt kanyarodunk vissza a kert tematikájához – egy kertet telepít a számára (Gen 2,8k).

Akár így, akár úgy értelmezzük is az „istenképűség” gondolatát, az eredetileg nem tartozhatott a „porból teremtett ember” premisszájához. Ha a két elképzelést össze akarjuk egymással kapcsolni, akkor azt csak egy olyan elbeszéléssel tehetjük meg, mely kifejezésre juttatja, hogy az ember nem csak teremtmény, hanem részben önmaga megteremtője is. Ezt az elbeszélést a Gen 2–3 kínálja a „jó és rossz tudásának fájáról” (Gen 2,16k; 3,5kk).¹⁴ Hiszen a „hiánylényként” megteremtett ember a tiltott fa gyümölcsének elfogyasztása révén eljut saját tökéletlenségének felismeréséhez, és ez arra motiválja, hogy felismert baját maga orvosolja. E felismerés elnyerését a szöveg úgy írja körül, hogy az ember „Istenhez hasonlóvá” vált. Ennek ígéretével veszi rá a kígyó az asszonyt arra, hogy megszegje Isten parancsolatát: „...olyanok lesztek, mint az Isten” (Gen 3,5), Isten pedig azért kénytelen kiűzni az embert az Éden kertjéből, és

¹³ Ez ugyanúgy vonatkozik a mezopotámiai térségben kimutatható *mis pi* rituáléra is, melynek során egy bálványszobrot készítenek el, majd azt életre keltik, s melyet SCHÜLE, *Made in the Image of God*, 11kk, vont be a Gen 2 teremtéssel kapcsolatos képzeteinek magyarázatába.

¹⁴ A problémakörhöz a kommentárokon túl lásd BIRD, *Gen 3 in der gegenwärtigen biblischen Forschung*, 3–24.

megakadályozni, hogy az „élet fájáról” szakítva örök életet szerezzen magának, mert be kell ismernie: „*Ime, az ember olyanná lett, mint egy miközülünk*” (Gen 3,22k).¹⁵

E változás következményeit a történet kontextusában a mezítelenség, a szégyenérzet és a felöltözés motívumai szemléltetik (vö. a Gen 2,25-öt a 3,7-tel), hogy aztán a bibliai őstörténet további elbeszélései a kultúra fejlődését is e változás következményeiként mutathassák be. A környező népek mítoszaival szemben Izrael a kultúra javait nem az istenek/Isten adományának, hanem az emberiség vívmányának tekintette. Az egyetlen és igazi kultúrkinccs, amit az ember teremtőjének köszönhet, az a kert – de ezt is, miután „megvalósította önmagát” benne, végül maga mögött kell majd hagynia.

3.2. *A kert funkciója az Éden kertjének történetében*

Ha azt kérdezzük, miféle kert is volt az Éden, akkor az elbeszélés két kijelentéséből indulhatunk ki. Egyrészt azt olvassuk róla: „*És fogta az ÚRisten az embert, elhelyezte az Éden kertjében, hogy azt művelje és őrizze.*” (Gen 2,15) Másrészt rögtön ezután elhangzik Isten szava is az emberhez: „*A kert minden fájáról szabadon ehetsz...*” (Gen 2,16) A felszólítás, hogy az ember művelje és őrizze a kertet, s az engedély, hogy annak gyümölcsseit elfogyaszthatja, világosan mutatja, hogy itt egy haszonkertről van szó. Ez azonban csak a dolgok egyik oldala. Mert ez a kert a felüdülést szolgáló parkok jellegzetességeit is mutatja. Nemcsak az utal erre, hogy az embert itt éri az első kísértés, hanem már a kert neve is erről árulkodik: az **!d,[e** szó ugyanis héberül „gyönyört” jelent. Így már azt is értjük, hogy Isten miért éppen abban a napszakban szokott megjelenni a kertben, amikor az egész napi forróság után az a legalkalmasabb a felfrissülésre: az esti szürkület hűs szellőinek idején (Gen 3,8).

Minden konkrét vonása ellenére azonban a bibliai Éden kertje mitikus hely marad. Az ősidők, illetve az idő előtti kor kertje ez, melyben minden történés egyben még teremtést is jelent. De a kert geográfiai vonatkozásban is mitikus helynek bizonyul. Az elbeszélő perspektívájából nézve Éden valahol Keleten lehetett. Ez a kijelentés, valamint a Tigris és az Eufrátesz megnevezése még keltheti azt a benyomást, hogy Éden egy evilági termékeny gyümölcsliget lehetett valahol Mezopotámiában. A másik két, sosem létezett folyó, a Písón és a Gíhón azonban kizárják a földrajzi azonosítást. Ez utóbbi két folyó szerepeltetésével az elbeszélő éppen azt akarja kifejezésre juttatni: Az Éden kertjének van

¹⁵ Az „ismeret” motívuma az elbeszélés legrégebbi rétegéhez tartozik, lásd PFEIFFER, *Der Baum in der Mitte des Gartens*.

(volt) valami köze ehhez a világhoz, de az ebben a világban (többé már) meg nem található.

A teremtéstörténetben tehát a kert valójában metaforaként a teremtés helyének megjelölésére szolgál. Mi sem mutatja ezt világosabban, mint a kert fának elnevezése. Nem tudjuk meg ugyanis, hogy a kertet milyen fák alkotják (egyetlen kivétel itt a fügefa, lásd Gen 3,7). A kert közepében viszont ott áll a „tudás fája” és az „élet fája” (Gen 2,9), s egyedül ennek a két fának van külön funkciója az elbeszélésben. Így a kerttel és a két fával az élet minden alapfeltétele biztosított: a lakóhely, a táplálék és az abba belefoglalt ismeret és élet. Ahogy Egyiptomban a kert mint mikrokozmosz a teremtett világot képezte le, úgy Éden is a teremtés helyét mutatja be úgy, mint egy önálló, önmagában zárt világ. Ezt már a Biblia első teremtéstörténetével való egybevetés is világosan mutatja. Itt a világ kezdeti rendjét a hétnapos teremtési séma és az egyes teremtési aktusok világos sorrendje garantálja. „*Ime, minden ... igen jó*” – hangzik itt az összefoglaló ítélet (Gen 1,31). És ezt az ítéletet csak megerősíti Isten hetedik napi nyugalma és a szombat isteni megszentelése. Míg azonban a Gen 1 rendje piramisszerű elrendezést követ, addig a Gen 2-ben a kert metaforája egy koncentrikus körökből álló rendet közvetít.

A Gen 2–3 kezdetén azt olvassuk, hogy „*ember sem volt, aki a termőföldet megművelje*” (Gen 2,5), az elbeszélés végén pedig az áll, hogy az embert „*kiűzte az ÚRisten az Éden kertjéből, hogy művelje a termőföldet, amelyből vétetett*” (Gen 3,23). Az elbeszélés kiindulópontja, de egyben célja is az az ember, aki földművesként dolgozik ebben a valós világban, tövis és bogáncs között, arca verejtékével (Gen 3,18–19). A kert így az a hely lesz, ahol az ember teremtése befejeződik, és ahol az ember befejezi önmagát. Isten teremtő munkája az asszony megalkotásával jut el a teljességre (Gen 2,18–24), az ember azonban önmagát majd azzal teljesíti be, hogy szakít a tiltott fáról, a jó és rossz tudásának fájáról (Gen 3,7). Az ember a kertben szerez meg mindent, amire a valós világban az élethez szüksége lesz, vagy amiről azt hiszi, hogy szüksége van hozzá. S ugyanakkor itt, a kertben egyben mindent elveszít. Ismeretben hasonlóná válik Istenhez (Gen 3,5.22), de mégsem válik istenné. Megmarad ugyanis a halál, hiszen élete időben behatárolt, az élet fájához vezető utat pedig elzárják előle. A kertből való kiűzetéssel elveszíti Isten közelségét, ugyanakkor, mondhatnánk, elnyeri az Istentől való távolságot. Az ember önállóvá válik, aki felelős saját sorsáért, önrendelkezővé, s megerősödik individualitásában. Éppen ez az az aspektus, amit a felvilágosodás korában némely magyarázó a történetből előszeretettel kiemelt. A bibliai elbeszélő azonban ennek az éremnek a másik oldalát mutatja fel: az Istentől való eltávolodást, amit a kertből való kiűzetés hozott magával. Éden kertje, a gyönyör helye e valós világba való átlépéssel örökre elérhetetlenné vált, Kain testvérgyilkossága

után pedig (Gen 4,1–16) az ember még keletebbre, Nód földjén, a bujdosás és kóborlás földjén találja magát – a természet megtagadó termőföld honában. De éppen itt kezdődik majd meg – világosít fel bennünket a bibliai elbeszélő – az emberi civilizáció kora, annak minden vívmányával, de egyben persze annak minden problémájával is: kialakul a városi kultúra, létrejön a kézműipar, a zene és a kereskedelem (Gen 4,17–24).

Erről: e földi élet alapjairól akart eredetileg az Éden kertjéről szóló elbeszélés tanítást adni. A hagyományképződés egy későbbi fázisában aztán e kerttel összekapcsolódott a mennyei Paradicsom gondolata, s vált Éden az ember elveszített eredetének és az azután való vágyakozásának metaforájává.

Fordította: Kustár Zoltán

Felhasznált irodalom:

- BIRD, P. A., *Gen 3 in der gegenwärtigen biblischen Forschung*, in: M. Beintker u. a. (Hg.), *Sünde und Gericht* (Jahrbuch für Biblische Theologie 9), Neukirchen-Vluyn, 1994, 3–24.
- BROCK-UTNE, A., *Der Gottesgarten. Eine vergleichende religionsgeschichtliche Studie* (ANVAO 2,2), Oslo, 1935.
- GERTZ, J. CHR., *Von Adam zu Enosch. Überlegungen zur Entstehungsgeschichte von Gen 2–4*, in: M. Witte (Hg.), *Gott und Mensch im Dialog. Festschrift für Otto Kaiser zum 80. Geburtstag. Band 1* (BZAW 45/1), Berlin / New York, 2004, 215–236.
- GRESSMANN, H. (Hg.), *Altorientalische Texte zum Alten Testament*, Berlin / Leipzig, ²1927.
- HECKER, K., *Weisheitstexte – Mythen – Epen* (Texte aus der Umwelt des Alten Testaments III), Gütersloh, 1997.
- HUGONOT, J.-C., *Ägyptische Gärten*, in: M. Carrol-Spillecke u. a. (Hg.), *Der Garten von der Antike bis zum Mittelalter* (Kulturgeschichte der Antiken Welt 57), Mainz, ³1998, 9–44.
- JACOBS-HORNIG, B., Szócikk „!G: gan”, in: E. Jenni – C. Westermann (Hg.), *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament. Band 2*, Stuttgart u. a., 1972, 35–41.
- KAWAMI, T. S., *Antike persische Gärten*, in: M. Carrol-Spillecke u. a. (Hg.), *Der Garten von der Antike bis zum Mittelalter* (Kulturgeschichte der Antiken Welt 57), Mainz, ³1998, 81–100.
- MARGUERON, J.-C., *Die Gärten im Vorderen Orient*, in: M. Carrol-Spillecke u. a. (Hg.), *Der Garten von der Antike bis zum Mittelalter* (Kulturgeschichte der Antiken Welt 57), Mainz, ³1998, 45–80.

A KERT MINT METAFORA AZ ÓSZÖVETSÉGBEN

MÜLLER, H.-P., *Mythische Elemente in der jahwistischen Schöpfungserzählung*,
Zeitschrift für Theologie und Kirche 69 (1972), 259–289.

- PFEIFFER, H., *Der Baum in der Mitte des Gartens. Zum überlieferungsgeschichtlichen Ursprung der Paradieserzählung (Gen 2,4b–3,24)*, ZAW 112 (2000), 487–500 és 113 (2001), 2–16.
- PRITCHARD, J. B. (ed.), *Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament*, Princeton, ²1955.
- SCHÜLE, A., *Made in the Image of God: The Concepts of Divine Images in Gen 1–3*, ZAW 117 (2005), 1–20.
- WASCHKE, E.-J., Szócikk „*Paradies II. Biblisch*”, in: *Religion, Geschichte und Gegenwart*, Band 6, 4. Auflage, Tübingen, 2003, 911–913.
- WESTERMANN, C., *Genesis. 1. Teilband Genesis 1–11* (Biblicher Kommentar Altes Testament I/1), Neukirchen-Vluyn, 1974.

Újszövetségi Tanszék:

Kókai Nagy Viktor

KERESZTELŐ JÁNOS ÉS JÉZUS IGEHIREDETÉSE. EGY HAGYOMÁNY FEJLŐDÉSÉNEK ÚTJA

I.

Egy húsvéton, még konfirmandus koromban, a tévét nézve örömmel konstatáltam, hogy bizony a film rendezői hibáztak, mivel mindazt, ami a filmben Jézus szájából hangzott el, valójában Keresztelő János mondta. Aztán persze később rájöttem, hogy én hibáztam, vagy mégsem? Természetesen akkori zavarom máig nem hagyott nyugodni, s csak az alkalomra vártam, hogy ezt a tradíciót közelebbről szemügyre vegyem, és amikor a lehetőség megvolt, éltem is vele.

Jelen dolgozatomban ahhoz a három hagyományanyaghoz gyűjtöttem össze példákat, amelyek véleményem szerint a tradíció fejlődésének három állomását mutatják az Újszövetségen belül, valamint ennek alkalmazását a későbbi iratokban. Tézisem: az egykoron Keresztelő János igehirdetésében elhangzó mondatok már a Q forrás (a továbbiakban: Q) kialakulása során feltűnnek Jézus prédikációjában is, ahol új hangsúlyt kapnak. Ezután Máté a Hegyi Beszédben megalkotja a tradíciók összevonását, és saját céljára alkalmazza azokat, ami viszont már lehetőséget teremtett ezen *logion* egy újabb, immáron dualisztikus értelmezésére.

Az Újszövetség anyagából meglehetősen kevés információnk van arra nézve, mit tartalmazhatott János igehirdetése. Az azonban teljes bizonyossággal megállapítható, hogy prédikációinak számos eleme viszköszön Jézus beszédeiben. Ennek több oka lehet, mely okok hatása vélhetőleg együttesen jelenik meg a ránk hagyományozott szövegekben.

Az első az a megfigyelés, hogy ha a Q Jézus szavait tartalmazta, akkor mi módon jelenhetnek meg abban blokkok János tanításából? (Lásd Q 3,7–9; 3,16k; 7,18–35.) Válasz lehet erre a kérdésre, hogy a Q egy olyan időszakban és helyen keletkezett, ahol meghatározó szerepet játszott János személye, pontosabban a személyéhez kötődő tanítás. Erre a gondolatra épül az a tézis, amire itt most csak utalhatunk, bár magyarázatot adna a duplexekre az evangéliumokon belül. Eszerint a Q egy bizonyos korai szakaszában kizárólagosan Keresztelő-tradíciókat rögzített, melyeket később kapcsoltak hozzá Jézus személyéhez.¹ Érdekes megfigyelés ehhez kapcsolódóan az, hogy Keresztelő János igehirdetési

¹ Ezt a nézetet képviseli ROTHSCCHILD a *Baptist Traditions and Q* című könyvében (WUNT 190, Tübingen, 2005).

azok közé a szövegek közé tartoznak, amelyek a legnagyobb mértékben egyeznek Máté és Lukács közös anyagában.²

A második ok az a tendencia lehet, ami elkezdődött már Márknál, de különösen Lukácsnál és Jánosnál erősödött fel,³ és amely Jézus javára igyekezett csökkenteni János tekintélyét. Persze ez esetben is megválaszolendő, hogy akkor ennek ellenére miért maradtak meg a duplexek az evangéliumokban. Nem lett volna sokkal egyszerűbb, ha annak írója egyszerűen kihagyja Keresztelő János igehirdetésének azokat az elemeit, amelyek később Jézusnál is megjelennek? Két megjegyzés ehhez kapcsolódóan mindenféleképpen ide kívánczik. Egyfelől fontos látnunk, hogy a visszatérő Illésnek nem csupán a keresztyénségen belül devalválódott a szerepe. „Az Újszövetség és a rabbinikus irodalom egyaránt arról tanúskodik, hogy a Mózes által megjósolt próféta eszkatológikus funkciója oly módon halványodott el, hogy Illés eredetileg autonóm küldetése a messiás előhírnökének szerepére redukálódott.”⁴ Másfelől azonban az is nyilvánvaló, hogy a keresztyénségnek sem állt érdekében Keresztelő János szerepét teljesen kiiktatni, hiszen messiási karakterének gyengülésével arányosan növekedett előhírnökségének súlya, ami személyét nélkülözhetetlenné tette.

A harmadik ok, ami megjelenhet a duplexek hátterében, nagyon is kézenfekvő: Miért ne feltételezhetnénk Jézusról, hogy Ő maga is felválalhatóan és saját igehirdetésébe beépíthetőnek ítélte meg János szavait? Nekem személy szerint ez a magyarázat tűnik a legelfogadhatóbbnak. És ennek a megállapításnak az igazát nem befolyásolja annak a tisztázása, hogy vajon csak Jézus tanítványi közül néhányan tartoztak-e egy ideig János tanítványi köréhez – amit biztosan tudhatunk (vö. Jn 1,35–40) –, vagy esetleg maga Jézus is.

Azt is tudjuk Jánosról, hogy megjelenésében és tanításában egyértelműen az Ószövetség prófétai hagyományait eleveníti fel: ruházata, tápláléka, prédikációja, szimbolikus cselekedetei mind Illés, Elizeus⁵ és Józsué alakjának visszaidézése.⁶ Vélhetőleg ezen sajátosságai okozzák

² ROTHSCHILD, *Baptist Traditions and Q*, 7k.

³ Lásd BÖCHER, *Johannes der Täufer*, 174k: „Úgy Lukács evangéliuma, mint Jánosé expressis verbis megfosztják Keresztelőt az eszkatológikus üdv- és prófétaalak önértelmezésétől.” [– a szerző saját fordítása.] Utalhatunk továbbá arra a 6 pontra, melyeken keresztül Berger bemutatja Keresztelő személye megítélésének változását, lásd BERGER, *Theologiegeschichte des Urchristentums*, 143kk.

⁴ VERMES, *A zsidó Jézus*, 129.

⁵ Berger úgy véli, hogy János magát inkább Elizeussal azonosította és a keresztségben is az ő példáját követi, aki Naamán bélpoklosságát gyógyítja meg hasonló módon, a Jordánban megfürösztve őt (vö. 2Kir 5,8–14), lásd BERGER, *Theologiegeschichte des Urchristentums*, 117.

⁶ Kiváló áttekintést ad János prófétai karakterisztikájáról FREY, *Bedeutung der Qumranfunde*, 164kk; vö. továbbá EVANS, *Josephus on John the Baptist*, 56k.

vesztét. Hiszen akár a Biblia beszámolóját, akár Josephus ettől eltérő leírását vesszük alapul, amelyben a görög–római filozófusok ábrázolásának megfelelően⁷ Jánosnak inkább az etikai tanításai kerülnek előtérbe, Heródes tettét mindenféleképpen a félelem motiválta. Ennek hátterében bizonyosan megjelenik a próféta intó és fenyítő beszéde, lett légyen az a privát életére vonatkozó, házasságkötését ostorozó, vagy a végidők közeledtének lázában égő, általános, a népet megtérésre és eddigi bűnös életének feladására felszólító igehirdetés, mely erejét a végidők elkedésének feszültségéből nyerte.

Mik azok a főbb vonások, melyeket János tanításából kiemelhetünk? Bizonyosan eleme volt igehirdetéseinek a Messiás és az utolsó ítélet megjövendölése, az üdv hirdetése a megtérőknek és kárhozat a képmutatóknak, valamint az Isten rendje szerint való élés parancsa.⁸ E témákban János nagyban támaszkodott Ézsaiás könyvére (vö. Ézs 1,30k; 9,17k; 26,11; 29,6; 35,8; 40,3–5; 44,3; 49,1; 66,15–17)⁹. János megtérésre hívott, ami szerinte semmit nem ért, ha nem társult hozzá a gyümölcsök termése. Bár ezzel kapcsolatban feltétlenül felmerül a kérdés, hogy vajon van-e még idő gyümölcsöt teremni, ha „*a fejsze már ott van a fák gyökerén*”. Talán logikusabb, ha János szájából ezt a kijelentést úgy értelmezzük, hogy az, aki eddig nem termett jó gyümölcsöket, az most bánja meg bűneit és keresztelkedjen meg.¹⁰ Ha pedig valaki megkeresztelkedik, megteszi az első lépést a megtérésben, aminek így természetes velejárója a bűnök megvallása. „A keresztség így a bűnös lét nyilvános megvallása és egyben a vége is ennek a státusznak.”¹¹

Mindezen építőkövekből adódott éles kritikája az etika terén, ebbe pedig tökéletesen beleillik Heródes felelősségre vonása csakúgy, mint a zsidó vezetőké, akik kimennek hozzá a Jordánhoz. Az pedig, hogy erőszakos halált szenved, ugyancsak beleillik a kor prófétákkal szembeni magatartásába,¹² mint ahogyan szinte minden korban a prófétai sors velejárója volt az elutasítás és megvetés.

⁷ EVANS, *Josephus on John the Baptist*, 56.

⁸ Rothschild ugyancsak az eredeti jánosi tanítások közé sorolja Máté anyagából a következőket: Mt 13,24–30.47–50; 25,31–46; 22,11–14, lásd ROTHSCHILD, *Baptist Traditions and Q*, 15.

⁹ BÖCHER, *Johannes der Täufer*, 176.

¹⁰ THEISSEN, *Die Religion der ersten Christen*, 61.

¹¹ BERGER, *Theologiegeschichte des Urchristentums*, 120. [– a szerző saját fordítása.]

¹² Három prófétáról tudunk, akik Pilátus regnálásának idején feltűntek Palesztinában. Ezek közül az első volt Keresztelő, őt követte Jézus, majd egy anonim samaritánus próféta, akiről Josephus tudósít, és akinek – hasonlóan két, időben korábbi társához – erőszakos vége lesz. Mindhármójukra jellemző, hogy üzenetüket szimbolikus cselekedetekkel adják tudtul, mely cselekedeteket akár lázadásként, a fennálló rend elleni tiltakozásként is lehetett értelmezni, lásd THEISSEN, *Die Religion der ersten Christen*, 64k. (További prófétasorsokhoz lásd EVANS, *Josephus on John the Baptist*, 57–59.)

II.

Most fókuszáljunk kizárólag a jó és rossz fa képére! A gyümölcssterméshez, illetve általában a terméshez kapcsolódó motívumot Máté evangélista meglehetősen gyakran alkalmazza művében (Mt 3,7–10; 7,15–20; 12,33–35; 13,8.23; 21,19). Ezek közül kiemelném a Mt 3,7–10-et és a 12,33–35-öt, illetve ezek mellé állítanám a Lk 3,7–9; 6,43–45-öt, ahol véleményem szerint az eredeti jánosi szó jelenik meg Jézus igehirdetésében.¹³

Témánk szempontjából nagyon fontos észrevennünk, hogy a Mt 3,1–12-ben még egyértelműen nyitott annak a lehetősége, hogy a rossz gyümölcsöt termők megtérnek (Mt 3,8), és alkalmasint akár még jó gyümölcsöt is teremnek megkeresztelkedésük után:

„Mikor pedig látá, hogy a farizeusok és sadduceusok közül sokan mennek ő hozzá, hogy megkeresztelkedjenek, monda nékik: Mérges kígyóknak fajzatai! Kicsoda intett meg titeket, hogy az Istennek elkövetkezendő haragjától megmeneküljete? Teremjete hát megtéréshez illő gyümölcsöket. És ne gondoljátok, hogy így szólhattok magatokban: Ábrahám a mi atyánk! Mert mondom néktek, hogy Isten eme kövekből is támaszthat fiaat Ábrahámnak. A fejsze pedig immár a fák gyökerére vetetett. Azért minden fa, a mely jó gyümölcsöt nem terem, kivágattatik és tűzre vetetik.” (Mt 3,7–10)¹⁴

Később, immáron a Messiás szájából elhangzó tanításban, a Mt 12,33–35-ben is csupán a fa és gyümölcsének állapota közötti szoros összefüggés van jelen:

„Vagy legyetek jó fák, és teremjete jó gyümölcsöt, vagy legyetek romlott fák, és teremjete romlott gyümölcsöt; mert gyümölcséről ismerik meg a fát. Mérges kígyóknak fajzatai, mi módon szólhattok jókat, holott gonoszak vagytok? Mert a szívnek teljességéből szól a száj. A jó ember az ő szívének jó kincseiből hozza elő a jókat; és a gonosz ember az ő szívének gonosz kincseiből hozza elő a gonoszokat.” (Mt 12,33–35)

Ugyanezt állapíthatjuk meg Lukács evangéliumának az alábbi két igeszakaszával kapcsolatban is:

„Monda azért a sokaságnak, a mely kiméne hozzá, hogy általa megkereszteltessék: Viperák fajzati, kicsoda intett meg titeket, hogy a bekövetkező harag elől meneküljete? Teremjete azért megtéréshez méltó gyümölcsöket, és ne mondogassátok magatokban: Ábrahám a mi atyánk! Mert mondom

¹³ Ettől a tradíciótól külön kell választanunk a Mt 7,15–20-at, melynek ugyancsak ez az anyag a forrása, de azt ez alkalommal az evangélista erőteljesen átdolgozta. „A Mt 7,13–14 (a két út) és a 7,15–23 (hamis próféták) összehasonlítása a Lk 6,43–44-gyel és a Mt 13,23–24-gyel azt a benyomást kelti, hogy a két rész legalább annyira tradíció, mint mátéi redakció.” (ALLISON, *The new Moses*, 191. – a szerző saját fordítása.) A kérdés részletes kifejtéséhez lásd KÓKAI NAGY, *Hová vezet Máté két útja?*, 131–150.

¹⁴ E tanulmányban az újszövetségi részleteket a Bibliatanácsok Világszövetsége által Londonban, 1957-ben kiadott, Károli Gáspár fordításában megjelent Szentírás alapján idézzük.

néktek, hogy az Isten ezekből a kövekből is támaszthat fiakat Ábrahámnak. Immár pedig a fejsze is rávettetett a fák gyökerére: minden fa azért, a mely jó gyümölcsöt nem terem, kivágattatik és a tűzre vetetik.” (Lk 3,7–9)

„Nem jó fa az, a mely romlott gyümölcsöt terem, és nem romlott fa az, a mely jó gyümölcsöt terem. Mert minden fa az ő tulajdon gyümölcséről ismertetik meg, mert a tövisről nem szednek fügét, sem a szederindáról nem szednek szőlőt. A jó ember az ő szívének jó kincséből hoz elő jót; és a gonosz ember az ő szívének gonosz kincséből hoz elő gonoszt mert a szívnek teljességéből szól az ő szája.” (Lk 6,43–45)

III.

Ezzel szemben a tradíciónak a Hegyi Beszédben olvasható feldolgozásában az figyelhető meg, hogy a fák jellege már eleve adott, és semmi esélyük arra, hogy ezen változtassanak:

„Őrizkedjetek pedig a hamis prófétáktól, a kik juhoknak ruhájában jönnek hozzátok, de belől ragadozó farkasok. Gyümölcsseikről ismeritek meg őket. Vajjon a tövisről szednek-e szőlőt, vagy a bojtórjáról fügét? Ekképpen minden jó fa jó gyümölcsöt terem; a romlott fa pedig rossz gyümölcsöt terem. Nem teremhet jó fa rossz gyümölcsöt; romlott fa sem teremhet jó gyümölcsöt. Minden fa, a mely nem terem jó gyümölcsöt, kivágattatik és tűzre vetetik. Azért az ő gyümölcsseikről ismeritek meg őket.” (Mt 7,15–20)

Ez persze talán magyarázható azzal, hogy a Hegyi Beszéden belül a 7,13–27 a végidők eseményét juttatja szóhoz, amikor már késő lesz mindent átgondolni; valószínűleg erre a végső stádiumra akart utalni Máté Keresztelő prédikációjának szó szerinti idézésével is (Mt 3,10 = 7,19).¹⁵

Ennek a kijelentésnek a másik aspektusa: jó gyümölcsök termését nem lehet megparancsolni egy olyan fának, amelyik alapvetően rossz,¹⁶ bármilyen kellemetlen következményekkel jár is e tény a fára nézve. További fontos üzenete ezeknek a verseknek, hogy a hamis próféták bizonyos fokig felismerhetőek, még ha a végső döntés és különválasztás csak az utolsó napokon történik is meg. A „felismerni” kifejezésnek ez esetben hármasság jelentése van: „megvizsgálni, megítélni és dönteni”.¹⁷ Ha pedig az állítás pozitív tartalmát akarjuk megragadni, úgy egyértelműen arra kell felfigyelni, hogy a jó gyümölcs is természetes velejárója az emberi, konkrétan a prófétai létnek, feltéve, hogy maga a fa jó. Olyan nincsen, hogy a fa ne teremjen semmit!

¹⁵ Vö. FIEDLER, *Das Matthäusevangelium*, 193. Ez persze nem jelenti azt, hogy a gyülekezetben aktuálisan ne lettek volna jelen a hamis próféták (vö. BETZ, *The Sermon on the Mount*, 528), hiszen tudjuk, Máté a gyülekezetet *corpus permixtum*ként ábrázolja, melynek tagjairól éppen a végidők mérlegelésénél derül majd ki, hogy valóban Krisztushoz tartozóként éltek-e le életüket.

¹⁶ SCHWEIZER, *Die Bergpredigt*, 615.

¹⁷ SAND, *Das Evangelium nach Matthäus*, 153.

További pozitív megállapítás a szöveg mondanivalójával kapcsolatban, hogy az inkább az önvizsgálatra hív, mint a kívülállók megítélésére. Ezt támasztja alá az a véletlennek semmi esetre sem tekinthető szóváltoztatás is, hogy míg a rossz fára megőrzi Máté a Q megjelölését (♠☉□□□❖♠), addig a gyümölcs esetében eltér attól (Q: ♠☉□□□❖♠ – Mt: □□■☿□□❖♠), miközben a Mt 12,33-ban megőrzi az eredeti szóválasztást. Ez is azt mutatja, hogy Máté evangélista az etikára kívánta helyezni ebben az esetben a hangsúlyt, hiszen a fizikálisan „romlott” ♠☉□□□❖♠ jelző helyett egy, inkább az etikában honos kifejezést (□□■☿□□❖♠①) választ: „rossz”-nak titulálva a gyümölcsöt. Kifejtve a képet, a fizikai romlottság, rothadság visszafordíthatatlan folyamat, ezzel szemben a morális rossz még jóra fordulhat.

Hogyan alakul e tradíció továbbfejlődése során, a későbbi iratokban? Azt láthatjuk, hogy amikor Keresztelő János igehirdetésének feldolgozásait alkalmazzák az írók, még ha gnosztikus tanítás keretén belül teszik is azt, továbbvezetik annak döntésre hívó, a megtérés, alkalmanként a megismerés és ez által a „hazatérés” lehetőségét nyitva hagyó üzenetét. Ezt figyelhetjük meg Simon mágus tanításában is:

„Minden nem nemzett megvan bennünk, de képességként, nem ténylegesésként, ahogyan a grammatika vagy a geometria. Ha ugyanis részesedik a megfelelő beszédből és tanításból, a keserű edessé válik, azaz »a lándzsák sarlókká, a kardok pedig ekevassá«, és ami keletkezik, nem pelyva és fa lesz a tűz számára, hanem – mint mondtam – tökéletes, önmagát képesített gyümölcs, hasonló és egyenlő a végtelen és nem nemzett erővel. De ha csak fa marad, nem teremve gyümölcsöt, mely képesíti önmagát, elenyészik. »Közel van már a fejsze a fa gyökereihez; minden fa – mondja –, amely nem hoz gyümölcsöt, kivágattatik és a tűzre vettetik.«”

(Ref. omni. Haeres. 16,5k)¹⁸

Mindenkinek szól a tanítás, hiszen a „szelektálás” nem magában a tanításban jelenik meg, hanem azt annak megértése vagy meg nem értése végzi el. Továbbra is érvényesül tehát a prófétai karakter, amennyiben azt a megtérésre, döntésre hívásban határozzuk meg. Ugyanez jelenik meg Fülöp evangéliumában, ahol éppen arra szólít fel az író, hogy irtsuk ki magunkból a rosszat gyökerestül:

„Ézért mondta az Ige: a fejsze már a fák gyökerére van helyezve, nem azért, hogy kivágja – amit kívágnak, újra virul – hanem a fejsze le fog hatolni, amíg ki nem hozza a gyökeret. Jézus pedig kiirtotta az egész hely gyökerét, mások azonban csak részben tették ezt meg. Mi magunk is, ki-ki közülünk ássunk le a bennünk lévő rossz gyökeréig, és tépjük ki szívből gyökerestől a rosszat. Kitépvé pedig akkor lesz, ha felismerjük. Ha azonban

¹⁸ Lásd ADAMIK, *Hippolitosz: Minden eretnekség cáfolata*, 83k.

nem ismerjük fel, akkor gyökeret ereszt bennünk, és megérleli gyümölcsét a szívünkben.” (EvPhil § 131)¹⁹

Láthatjuk, ez esetben is egyértelműen Keresztelő János igehirdetése alapozza meg a tradíciót. Sőt, ha visszatérünk még egy gondolat erejéig Simon tanításához – pontosabban a Hüppolitosz által neki tulajdonított tanításhoz²⁰ –, választ találunk arra a fentebb vázolt problémára is, hogy miként értelmezhető Keresztelő igehirdetésében a gyümölcstermés, ha egyszer már a fejsze a fa gyökerén van. Itt arról olvashatunk, hogy a pusztító tűz, amelyre a fa vettetik, minden fát érint, és csupán a jó gyümölcs marad meg. Megjegyzendő, hogy ezt a problémát áthidalni Simonnak is csak egy képzavar segítségével sikerült, hiszen nála nem a gabona kerül a magtárba, hanem a gyümölcs (vö. Mt 3,12; Lk 3,17). De lássuk a szöveget:

„Általánosságban azt lehet mondani, hogy minden létezőnek, az érzékelhetőnek és a szelleminek, amelyet ő [ti. Platon] rejtettnek és láthatónak mond, kincsháza az ég fölötti tűz; miként a nagy fa, amelyet Nabukhodonoszor látott álmában, amelyből minden test táplálkozik. És ami látható a tűzből, azt fatörzsnek, ágaknak, levélnek és kívülről körülvevő fakéregnek tartja. A nagy fának mindezen részeit elégeti a mindent elpusztító tűz – mondja – és a láng megsemmisíti őket. A fa gyümölcsét pedig, ha képesíti önmagát és megkapja alakját, a magtárba teszik, nem a tűzbe. Azért születik a gyümölcs – mondja –, hogy a magtárba tegyék, a pelyva pedig azért, hogy a tűzre vessék, az a törzs, amely nem önmagáért, hanem a gyümölcsért keletkezett.”²¹

Vagyis gyümölcstelen fa nincsen, s a gyümölcs jóságát vagy romlottságát nem az befolyásolja, hogy milyen fán nőtt, hanem sokkal inkább az, hogy képesítette-e önmagát, vagy sem; azaz megfogadta-e, vagy figyelmen kívül hagyta a tanításokat. Módosul tehát a kép, immáron nem a fa jelöli az embert, hanem a rajta megtermő gyümölcs; eleve elrendelésről tehát ez esetben szó sincs.

IV.

A tradíció továbbfejlődésének következő lépését talán a második csokor szemlélteti. Itt már egy állapot jelenik meg, egy adottság, de még mindig nem beszélhetünk arról, hogy ne lehetne a rossz fa jóvá, legalábbis ez kategorikusan nincs kijelentve. Sőt, Máténál és Lukácsnál Keresztelő János kifejezetten felszólítja a „viperák fajzatai”-t, hogy „Teremjeteik ... megtéréshez illő gyümölcsöt!” (Mt 3,7k; Lk 3,7k). Ehhez kapcsolódóan vegyük szemügyre a Tamás Evangéliumából vett két verset:

¹⁹ Lásd ADAMIK, *Csodás evangéliumok*, 99.

²⁰ A témához lásd bővebben ADAMIK, *Hüppolitosz: Minden eretnekség cáfolata*, 72–76, valamint KÓKAI NAGY, *Tűz az Újszövetségben*, 80–84.

²¹ Lásd ADAMIK, *Hüppolitosz: Minden eretnekség cáfolata*, 79.

„(43) A tanítványok mondták neki: Ki vagy te, aki ezeket mondod nekünk? (Ő mondta:) Amit mondom nektek, azokból nem ismeritek meg, hogy ki vagyok én? Sőt, olyanok lettetek, mint a zsidók, hogy szeretik a fát, gyűlölik a gyümölcsöt, és szeretik a gyümölcsöt, gyűlölik a fát. ... (45) Jézus mondta: Nem szüretelnek szőlőt tüskebozótól, sem nem szednek fügét tevetőviszről – nem adnak gyümölcsöt. [És egy jó ember jót hoz ki a kincseskamrájából]. Egy rossz ember gonoszakat hoz ki rohadt kincseskamrájából, amely szívében van, és gonoszakat szól, hiszen a szív fölőslégéből hozza elő a gonoszokat.” (TmEv 43.45)²²

Az első kulcskifejezés az „ismeret”, amely nélkül nem tudhatjuk, ki tanít bennünket. Ezt követi egy kép a fáról és a gyümölcsről. Fel kell figyelniük rá, hogy csak egy fáról van szó a szövegben, nem kettőről. Mert immáron nem az válik érdekessé, hogy a gyümölcs és a fa elválaszthatatlanok egymástól, sokkal inkább az, hogy a zsidók a fát éppen úgy gyűlölik, mint a gyümölcsöt.²³ Ezután ismételten megjelenik a kijelentés a szőlőről és a tövisről, majd – ehhez kapcsolódóan, követve Lukács sorrendjét – a jó és rossz gyümölcsről, végül a gonosz szívből szóló szájról. Feltűnő, hogy TmEv sem lépi túl azt a határt, ami a szinoptikusokban megjelenik, vagyis nem kapcsol ehhez a képhez dualisztikus elképzeléseket, és a predestinációs jelleget sem teszi hangsúlyossá, holott a mű egésze alapján ezt várnánk. A TmEv szerzője ugyanis – talán velünk ellentétben – tökéletesen tisztában volt azzal, hogy e gondolatok nem kapcsolódnak ehhez a tradícióhoz.

V.

Azt mindenesetre el kell ismernünk, hogy ebben a tradícióban a predestináció gondolata igenis jelen van, ha az eredeti változatában még nem is kap nagy hangsúlyt. A Hegyi Beszédben éppen e predestinációs jelleg megerősödését tekinthetjük talán a fejlődés harmadik stációjának. Természetesen, ahogyan arra fentebb utaltam már, ennek oka a szöveg eszkatológikus jellege. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a Jelenések könyve, ahol már véglegessé és megváltoztathatatlaná válik a jó és a gonosz jelleg, sőt az angyal kifejezetten arra szólítja fel a látót, hogy aki eddig gonosz volt, az már ne legyen jó, és fordítva:

„Aki igazságtalan, legyen igazságtalan ezután is; és a ki fertilemes, legyen fertilemes ezután is; és aki igaz, legyen igaz ezután is; és aki szent, szenteltesse meg ezután is. És imé hamar eljövök; és az én jutalmam velem van, hogy megfizessek mindenkinek, amint az ő cselekedete lesz.” (Jel 22,11–12)

Bizonyosan nem véletlen, hogy az Igazság evangéliumában éppen a Hegyi Beszédből vett *logionok* után találkozunk a gyümölcs képével, ami

²² Lásd HUBAI – PRÖHLE – RUGÁSI, *Jézus rejtett szavai*, Budapest, 1990, 69.

²³ BETZ, *The Sermon on the Mount*, 533.

immáron csak a kiválasztottak sajátja; ők azok, akik felismerik a jó gyümölcsöt, egészen konkrétan a gyümölcsről azt, ami az övék:

„Foglalkozzatok saját magatokkal, és ne foglalkozzatok más dolgokkal, amelyeket elvetettetek magatoktól. Amit kihánytatok, ne egyétek meg újra. Ne csináljatok olyat, amit szétrág a moly, sem amit megesznek a férgek, mert ezt már leráztátok magatokról. Ne adjatok helyet magatokban az ördögnek, mert ennek már véget vetettetek. ... Tegyétek hát az Atya akaratát, mert tőle származtok. Az Atya ugyanis kegyes, és akaratában az van, ami jó. Megismerte azt, ami a tiétek, hogy megpihenjete azokban, mert gyümölcsseiről lehet megismerni azt, ami a tiétek.”²⁴

Nem meglepő, hogy a két fa a gnózis egyik kedvelt képe lesz, hiszen ez egyértelművé tette, hogy aki nem jó, az nem is válhat azzá, a termés hozzátartozik a fa sajátosságaihoz. Marcion például arra használta ezt a képet, hogy radikális dualizmusát bemutassa.²⁵ Ugyanezt a gondolatiságot viszi aztán tovább a manicheizmus is, ahogyan Augustinus beszámol erről: „E szavak alapján gondolják a manicheusok azt, hogy lehetetlen, hogy a gonosz lélek megjavuljon, és hogy a jó lélek rosszá váljon...”²⁶ Itt ugyanabba a problémába ütközünk, amibe sok más herezis esetében: csak másod-harmadkézből értesülünk a tanításukról, mivel az eredeti szövegek eltűntek, megsemmisültek. Viszont ez a tény még markánsabbá teszi azt a megfigyelést, amit Simon tanításához kapcsolódva tettünk, és egyben alátámasztja a Hippolütosz által hagyományozottak hitelességét. Nyilván az egyházatya nem akart pozitívabb képet festeni Simonról, mint amilyen valójában volt, mégsem köti azonban hozzá az egyház által kategorikusan elvetett dualizmust, pedig ez talán senkinek „nem tűnt volna fel”. Ezt bizonyosan azért nem teszi, mert ennek még a lehetősége is távol állt Simontól, és természetesen az egyházatyától is: Simontól az, hogy a Keresztelő János-tradícióhoz predestinációs, dualisztikus tanítást kapcsoljon, az egyházatyától pedig az, hogy valótlanúságot állítson, még akkor is, ha ellenfeléről írt.

VI.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a fa és gyümölcsének képe eredetileg Keresztelő János prédikációjának részét képezte, és abban a megtérésre hívás, a végidők közelségébe ágyazott profetikus felszólítás volt a hangsúlyos. Ezt a tanítást, valószínűleg éppen hatásossága miatt, vagy maga Jézus, vagy a Q tradíció beépíti Jézus tanításába is, és abban már nem annyira a végítélet és a megtérésre hívás válik fontossá, de sokkalta inkább a tanításoknak megfelelő életvitel, alkalmasint az etika: jó gyümölcsöt kell teremni, „mert lehetetlen, hogy azok, akik igaz hit által Krisztus-

²⁴ Lásd ADAMIK, *Csodás evangéliumok*, 106–107.

²⁵ Vö. BETZ, *The Sermon on the Mount*, 530k.

²⁶ Lásd AQUINOI SZENT TAMÁS, *Catena Aurea I.*, 250.

ba oltattak, a háládatosság gyümölcsét ne teremjék.” (HKT 64) Persze ez esetben újabb kérdés lehet, hogy a tanításnak ebben a módosulásában mekkora szerepet játszott a Q redakciója – de ez már egy másik cikk témája lehetne. Végezetül megállapítható, hogy Máté, aki a Hegyi Beszédben tradicionális anyagait saját redakcionális kiegészítéseivel bővíti, a tanítói rész végén, amikor immáron az eszkatológiáé a főszerep, feleleveníti a jánosi prédikáció főbb elemeit, miközben a Q-ból átveszi az abban már etikaivá formálódott képet a fáról és annak gyümölcséről. Csúpan egy „hibát” vét: a végidőkre tekintettel radikálisan különválasztja a jó fát a rossztól, és kijelenti, hogy sem az egyik, sem a másik nem képes természetével ellentétes gyümölcs termésére. Ezzel viszont megnyitja az utat a tradíció dualisztikus értelmezése előtt, ami nagyon jól illett a gnózis tanításába. Csodálkozhatunk-e hát azon, ha ezzel a lehetőséggel a későbbi tévtanítások élnek is?

Felhasznált irodalom:

- ADAMIK T. (szerk.), *Apokrif iratok – Csodás evangéliumok*, Budapest, 1996.
- ADAMIK T., *Hippolütosz: Minden eretnekség cáfolata*, Vallástudományi Szemle 2005/2, 72–87.
- ALLISON, D. C., *The new Moses*, Minneapolis, 1993.
- AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Catena Aurea I.*, Szeged, 2000.
- BERGER, K., *Theologiegeschichte des Urchristentums*, 2. kiadás, Tübingen / Basel, 1995.
- BETZ, H. D., *The Sermon on the Mount*, Minneapolis, 1995.
- BÖCHER, O., *Johannes der Täufer*, in: TRE 17 (1988), 174k.
- EVANS, C. A., *Josephus on John the Baptist and Other Jewish Prophets of Deliverance*, in: A.-J. Levine – D. C. Allison Jr. – J. D. Crossan (ed.), *The Historical Jesus in Context*, Princeton, 2006, 55–63.
- FIEDLER, P., *Das Matthäusevangelium*, Stuttgart, 2006.
- FREY, J., *Die Bedeutung der Qumranfunde für das Verständnis des Neuen Testaments*, in: M. Fieger – K. Schmid – P. Schwagmeier (Hg.), *Qumran – Die Schriftrollen vom Toten Meer*, Göttingen, 2001, 129–209.
- HUBAI P. – PRÖHLE K. – RUGÁSI GY. (ford.), *Jézus rejtett szavai*, Budapest, 1990.
- KÓKAI NAGY V., *Hová vezet Máté két útja?*, *Studia Athanasiana* 2 (1999), 131–150.
- KÓKAI NAGY V., *Tűz az Újszövetségben*, in: Kustár Z. (szerk.), *Orando et laborando. A Debreceni Hittudományi Egyetem 2005/2006. évi értesítője*, Debrecen, 2006, 77–88.
- ROTHSCHILD, C. K., *Baptist Traditions and Q* (WUNT 190), Tübingen, 2005.
- SAND, A., *Das Evangelium nach Matthäus* (RNT), Regensburg, 1986.
- SCHWEIZER, E., *Die Bergpredigt*, Göttingen, 1982.
- THEISSEN, G., *Die Religion der ersten Christen: Eine Theorie des Urchristentums*, 2., durchgesehene Auflage, Gütersloh, 2000.
- VERMES G., *A zsidó Jézus*, Budapest, 1995.

Csoma Annamária
ÍZISZ ÉS OZIRISZ KULTUSZA

I. A kezdetek¹

Héliosz, a mindent látó napisten borzasztóan megharagudott Rhea istennőre, mivel az titokban házasságot kötött Kronossal (más helyen Zeusszal). Hiába volt bujdoklása, megtalálta és hatalmas átokkal sújtotta: „Ne legyen a naptárban olyan hónap, se olyan év, amikor gyermekeidet megszüülhetné!” Rhea ezért bánatában Hermészhez fordult, aki furfangos cselt eszelt ki: Leült kockázni a hold istennőjével, Selémével, és elnyerte tőle az év minden napjának hetvened részét, melyek összesen öt napot jelentettek. Eddig az évnek 360 napja volt, de ezután 365 lett, ezeken a „hozzáillesztett” napokon megszüültek aztán Rhea gyermekei.

Az első ilyen napon jött világra Geb és Nut fia, Ozirisz, akinek születésekor szózat hallatszott: „A világmindenség Ura jön a világra, Egyiptom földjének teremtője!” Kronosz egy bizonyos thébai Pamülészre bízta az újszülött nevelését és gondozását, és eljövételének hirdetését mindenfelé. A második ilyen napon született Aruérisz, akit a görögök Apollónnak, az egyiptomiak pedig idősebb Hórusznak neveznek. Harmadik nap jött a világra Tüphón (az egyiptomi szövegekben Széth vagy Sutech), de nem a megfelelő időben és helyen, ugyanis anyja oldalát hasította fel egy ütéssel, és úgy szabadult ki. A negyedik napon született Ízisz, egy vizek borította vidéken, s végül az ötödiken Nephthisz, akit Aphroditének, Teleutének, Nikének és Győzelemnek is neveznek. Azt mondják, hogy Ozirisz és Aruérisz Héliosztól, Ízisz Hermésztől, Tüphón és Nephthisz pedig Kronosztól származik. A testvérek összeházasodtak: Széthnek Nephthisz, Ozirisznek pedig Ízisz lett a felesége. Az utóbbiak már születésük előtt szerették egymást.

Van olyan vélekedés is, mely szerint Tüphón, Ízisz és Ozirisz nem ember, de nem is isten, hanem *daimón*: ők azok a lények, akik hatalmasabbak az embereknél, isteni mivoltuk vegyítetlenül és tisztán van meg bennük, érzékelik a fájdalmat, az élvezetet, különbséget tudnak tenni az erény és a bűn között. Ám később Ízisz és Ozirisz a jó *daimón*okból istenekké lettek...

¹ E fejezethez lásd: *Egyiptomi és mezopotámiai regék és mondák*, 37k; PLUTARCHOS, *Isis és Osiris*, 30; HAHN, *Istenek és népek*, 75; WESSETZKY, *Egyiptom*, 102k.

II. Ozirisz

Ozirisz neve (egyiptomi nyelven: *wsjrj*²) három hieroglifból, egy stilizált trónból és az isten jele fölött elhelyezkedő szemből áll. Ez így értelmetlen, ami azt sugallja, hogy a jelek abból az időből származnak, amikor a hieroglif írás még kezdeti stádiumban volt. Az istenség nagyon régről származik, de a legkorábbi szövegek alig említik. Ozirisz alakja himnuszokban és varázsigékben jelenik meg,

melyeket az V. és VI. dinasztia piramisainak falára véstek. A szövegek nagy része, már akkor, amikor leírták, több száz éves is lehetett. Ezekben félelmetes és tiszteletreméltó úrként jellemzik őt.

Az isten nevének kétféle értelmezése is elképzelhető. Ha egyiptomi eredetűnek tekintjük a nevet, akkor azt „sokszeműnek”³ fordíthatjuk (*os* = sok, *iri* = szem). Ha viszont görögnek, akkor a név két szóból áll: a jámbor (ὀσιος) és a szent (ἱερός) szavak összetételéből.

Ozirisz, a megistenült gabona, s így a föld termékenységének istene jóságos királyként uralkodott Egyiptom felett. Kiemelkedő munkáját azzal kezdte, hogy eltérítette az egyiptomiakat a nehéz és primitív életmódtól, megismertette velük a föld terményeit, megmutatta, hogyan műveljék a földet, törvényeket adott nekik, hogy megfékezze vad erkölcseiket, és megtanította őket az istenek tiszteletére. Mindezt nem erőszakkal, hanem szép szóval, rábeszéléssel érte el. De tevékenysége nem korlátozódott Egyiptomra: bejárta az egész világot, mindenhova széthordva és elültetve a művelődés magvait. Megismertette a népekkel a művészetek örömét, táncsal, énekkel és zenével gyönyörködtette őket. A görögök ezért Dionüszoszt, majd később Maneroszt, a zene feltalálóját is azonosították vele.

Ozirisz megjelenítése mindig emberi alakban történt. Tisztelete háttérbe szorította az egyiptomi termékenységű isteneket, mindenekelőtt Min és Chnum tiszteletét. Ozirisz az egyiptomi megfelelője a kánaáni Baalnak, a mezopotámiai Dumuznak és a hettita Telepinusnak. Némely kutatók szerint ezeknek az isteneknek a háttérében egy közös, ősi mítosz rejlik a pásztor-istenről, aki elesik a vadállatokkal vívott harcban, és a kedvese megsiratja. A Földközi-tenger térségében ez nagyon elterjedt volt. Az ókori termékenységű mítoszok szerint a termékenység istenei a bő termést előidéző erők megtestesítői, akiket az ember akkor kezdett el

² HELLER, *Starověká náboženství*, 31.

³ RAY, *Ozirisz arcai*, 14.

tisztelni, amikor áttért a földművelő életmódra, és megpróbálta mágikus erővel elősegíteni a természet termőképességét, hiszen ettől függött az élete. A termő és terméketlen időszak váltakozását ugyanis azzal magyarázták, hogy a termékenység istene egy időre megszűnt működni azért, mert elment, legyőzték, megölték, vagy bebörtönözték az alvilágban. Az isten eltűnését mindenhol komolyan megsiratták. E gyászritusok azt a célt szolgálták, hogy az istenséget visszahívják, felelésszék.⁴

Az *Ozirisz-mítosz* szerint⁵ Ozirisz isten-testvérének, Széthnek szívében ellenségeskedés támadt, és amíg Ozirisz távol volt, lázadást szított ellene. Széth cselszövése azonban nem maradt titokban, tudomására jutott Ízisznek, aki Ozirisz távollétében Egyiptomot kormányozta, és aki természetesen igyekezett minden erejével meggátolni a lázadást. Azonban Széth aljassága nem ismert határokat. Maga mellé állított 72 férfit, és az éppen ott tartózkodó etióp királynő, Aszót is a bűntársuk lett. Tüphón, aki a halál, vihar, a mindent megerőszakoló, kiszikkasztó és pusztító erőnek az istene, megvesztegette Ozirisz szolgáját, hogy vegye le ura méreteit. Ezek alapján egy díszes ládát készíttetett szikomorfából: arannyal, ezüsttel verette ki, és drágakővel díszítette. Ezután nagy lakomát rendezett, melyre meghívta Oziriszt is. A vendégek megcsodálták a ládát, és Tüphón humorosan ki is jelentette, hogy elajándékozza a ládát, de csak annak, aki pontosan belefér. Eme nagy felbuzdításra mindenki kipróbálta, és mikor Ozirisz sorra került, csodák csodájára, ő éppen beleillett. Több sem kellett ellenségeinek: rázárták, szegekkel megerősítették és még ólommal is leöntötték, hogy biztosan ne jöhessen ki. Kivitték a Nílus folyóhoz, és a tanisi torkolatnál a tengerbe eresztették. E rémes hírt a történekről először a Khemmis vidéken élő pánok, mezei istenek és szatírok tudták meg, és vitték szét mindenfelé.

Amikor Ízisz meghallotta ezt a szörnyűséget, levágta egyik hajfürtjét, gyászruhát öltött, és elindult, hogy megkeresse férjét. Tanácstalanul bolyongott mindenfelé, és csak Anubisz, a sakálfejű isten kísérte el, a holtak őrzője és oltalmazója. Útjuk során eljutottak a Nílus torkolatához, és az itt játszadozó gyerekekhez fordultak kérdezősködni. A gyerekek útbaigazításával már nyomon voltak, s megtudták, hogy a tenger Búblosz városánál egy hangabokor alatt vetette partra a díszes koporsót. A bokor hatalmasra nőtt, úgyhogy törzse körbefonta és magába zárta a ládát. Arra járt azonban a város királya, Malkathros, s meglátván a csodálatos nőt, kivágta, és palotájába vitette, hogy ott oszlopolul szolgáljon. Isteni sugallatra Ízisz megtudta eme történetet, leült egy forráshoz, sírt és csak a

⁴ HELLER, *Starověká náboženství*, 31.

⁵ Ehhez lásd PLUTARCHOS, *Isis és Osiris*, 31–35; *Egyiptomi és mezopotámiai regék és mondák*, 39–43.

királyné mosónőivel elegyedett szoba, akiknek befonta a hajukat, elrendezte ruhájukat, és még a belőle áradó illattal, az ambróziával is megajándékozta őket. Hazatérve a mosásból a szolgálónók elmesélték úrnőjüknek, ki csinította így ki őket, mire a királyné hívatta, és gyermeke dajkájává fogadta Íziszt. Az istennő a gyermeket halhatatlanná akarta tenni azzal, hogy a tűzbe tartotta, ám ezt meglátta a királyné, s így a terv megghiúsult. Ízisz felfedte kilétét, és elkérte az oszlopot, kivágta belőle a ládát, majd az oszlopot visszaadta a királynak. Ízisz a király nagyobbik fiát, a még gyermek Maneroszt maga mellé vette, és hajóval elindult vissza Egyiptomba. Amikor a Phaidrosz folyóra érkezett, heves szél támadt, Ízisz haragra gerjedt és kiszárította a folyót. Amikor biztonságos helyre ért, kinyitotta a koporsót, ám a kisfiú odalopózott, és meglátta Ízisz szomorúságát, ezért meg kellett halnia.

Azonban Ízisz egyszer magára hagyta Ozirisz koporsóját, Tüphón pedig egy éjszakai vadászat alkalmával rátalált arra. Tizennégy részre szabdalta Ozirisz holttestét, és szétszórta mindenfelé. Ízisz, mikor tudomást szerzett az esetről, papiruszcsonakba szállt, s elindult megkeresni férje holttestének darabjait. Mindenhol, ahol egyet is megtalált, síremléket állított. Ezzel kettős célja volt: Tüphón megtévesztése és Ozirisz tiszteletének növelése. Egy részt azonban nem talált meg Ízisz: a szeméremtestet. Ezt ugyanis azonnal a folyóba dobták, s a halak megették. Ám az istennő másolatot készíttetett, és az aranyphalloszt meg is szentelte. Mikor Ozirisz megtalált holttestének részeit Anubisz sikeresen összeillesztette, Ízisz mágikus képességével életet lehelt a testbe. Mikor Ozirisz megmozdult, Ízisz kányává változott és teste felett lebegett. Férje csak annyira ébredt fel, hogy megtermékenyítse a felette lebegő feleségét. Így született meg Hórusz, akit Ízisz egy papirusznádas sűrűjében szült meg, s aki Butó városában nevelkedett, Uto, az Alsó-Egyiptom védőszentjeként tisztelt kígyóistennő védelme alatt.

A halott Ozirisz az alvilág királya lett. Amikor azonban fia a Thüphón elleni harcra készült, feljött hozzá, hogy felkészítse. Hórusz, a magasban szárnyaló sólyom, a napkorong megtestesítője, az ég hatalmas istene, aki egyben az ifjúság istenének szerepét is betölti. Legfőbb feladatának a bosszút tartotta a szüleit ért sérelmek miatt, és apjától lovat kért oroszlán helyett. Neki ugyanis – mondta – nem segítségre van szüksége, hanem gyorsaságra, ha el akarja fogni az ellenséget. Tetszett mindez apjának, és a biztos győzelem tudatában engedte harcba a fiát.

Közben Hórusznak akadt még egy „segítőtársa”. Egyszer ugyanis megmentett egy sikoltozó asszonyt egy őt üldöző kígyótól, mégpedig Tüphón kedvesét, név szerint Thueriszt, aki tudtára adta, hogy Tüphón bal karja gyengébb a jobbnál. Így eme titok ismerete még biztosabbá tette számára a győzelmet.

A harc több napig tartott, és Hórusz győzelmével végződött. Megkötözve átadta anyjának a foglyot, hogy álljon rajta bosszút, ám Ízisz engedett a könyörgésnek, és elengedte. Fia azonban ezt nem bírta tetlenül nézni, és letépte anyja fejéről a koronát. Hermész az istennő segítségére sietett és egy tehénfej formájú sisakot adott neki. Közben Hóruszt azzal vádolták az istenek, hogy törvénytelen gyermek, ám Hermész megvédte. A tisztázott harcosnak még kétszer meg kellett küzdenie ellenségével, ám a végső győzelem is az övé lett. Ízisz Ozirisszel még halála után egyszer egyesült, s így jött világra a koraszülött és béna lábú Harpokratés.

Ez már a kései kiforrott formája az Ozirisz-mítosznak, mely a görögök és rómaiak számára a Plutarchos által (Kr. u. 46–120) írott *De Iside et Osiride* (eredeti görög címe: *περι ισιδος και οσιριδος*) műből vált ismertté.⁶

Ízisz és Ozirisz kultuszának helye Alsó-Egyiptom volt, pontosabban Bu-Ozirisz (latinosan: Busiris) városa. Az isten hamarosan nagy jelentőségre tett szert a királyok és a halottak kultuszában is, mint az alvilág (egyiptomi nyelven: *duah*) ura, a halhatatlan isten, a túlvilági ítélőszék legfőbb bírója. A halott fáraó, aki életében Ré fia, az alvilágban is uralkodik azáltal, hogy azonosul a halottak királyává lett Ozirisszel. Így ha a halott fáraó Ozirisz, akkor az ő utóda Hórusz, az egyiptomi királyság jogos örököse. Ezt a meggyőződést tükrözi egy, a VI. dinasztia korából származó irat.⁷

Az uralkodási jelvényekkel és múmia-pólyákba kötözöttek ábrázolt isteni alak csak egyik oldalát képviseli az Oziriszről alkotott elképzelésnek. Az Ozirisz életre kelő holttestéből kifolyó, termékenyítő víz az Egyiptomban életet jelentő víz szimbóluma, maga a holttest pedig a földbe kerülő gabona, amely mindig újra kisarjad. Így Ozirisz jelenti az egész vegetációt: a meghaló és feltámadó isten a természet fennmaradásának, örök megújulásának jelképe és megszemélyesítője. A halott Ozirisz tehát átadja termékenységet a földnek. Ezért kell a halott királyt, Oziriszt megőrizni a termékenység isteni erejének, kisugárzásának centrumaként. Ennek helyei lennének a piramisok, a teremtés kezdetén álló őshegység másolatai, és Ozirisz rangjának jelzői.

Az ókori Egyiptom népének világképében a halál, az elmúlás gondolata és az elmúlás leküzdésének vágya központi helyet foglalt el. Ezért vallásukban is kiemelkedő helye van a halottkultusznak. Úgy képzelték, hogy a halottak valahol a távoli nyugaton, ahol a Nap is lenyugszik, vala-

⁶ PLUTARCHOS, *Isis és Osiris*, 29.

⁷ HAHN, *Istenek és népek*, 71.76.79.

milyen módon tovább élnek. Eme elképzelésük szerint a halott „továbbélése” a test konzerválásának milyenségétől is függ. A testeket ezért száraz homokba temették, mely megóvja azt az enyészettől. Az előkelet díszesebb sírboltokba helyezték, melyek falait freskók díszítették. Az Óbirodalom fáraóit „égbe nyúló” piramisokba, a Középbirodalom (kb. Kr. e. 2000–1580) óta pedig a Halottak völgyének hegyoldalba vájt sziklasírjaiba, valójában földalatti monumentális szentélyekbe temették. Ezután nézetük kissé változott, és a szellemi lényként való továbbélést vallották. Ám ez nem jelentette azt, hogy eltekintettek volna a holttestek konzerválásától, balszamozásától.

Az Óbirodalom végén és a Középbirodalom elején öltött végleges formát a holtakra vonatkozó hiedelem a „kettős lélek” elképzelésében. Úgy tartották, hogy minden ember születésekor kap egy testet, a *szát*, melynek közepén van a szív, az *ab*. Az egyiptomiak az emberi lélek több komponensét különböztették meg. A *ká* lélek a halott második énje, árnyékképe; ez a halál után továbbra is a sír körül lebeg, és igényli az ajándékokat, síri áldozatokat. A *bá* nevű lélek azonban, melyet emberfejű madárként ábrázoltak, a túlvilág felé száll, ahol a halott Ozirisz vezetésével működő isteni ítélőszék tagjai elé járul, vallást tesz előttük, és ha igaznak találta, akkor az üdvözültek közé jut. Ekkor a két lélek egyesül, melyek összeolvadásából születik az *anh*, a „fénylét”, a létezés legfelső foka.⁸

Az Ozirisz-szimbólumok közé tartozik az a sajátos formában kiképzett – *ded*-oszlopnak nevezett – pillér, amely a kultuszban központi szerepet kapott, és a tartósságot jelképezte; volt olyan elképzelés is, mely Ozirisz gerinceként értelmezte. E pillér formájára kis amuletteket is készítettek. Ozirisz ünnepein kultuszi játékokban mutatták be a hős csodálatos történetét. Felajánlási tárgyként szolgáló, vagy amulettként használt szobrocskáin álló, vagy trónon ülő múmiaként ábrázolták, fején a tolldíszes, ún. *átef*-koronával, kezében az uralkodói jelvényekkel (a *hekka*-jogarral és *neheh*-légycsapóval). Még a római korban is általános tiszteletnek örvendtek, ezt bizonyítják az ebből az időszakból előkerült leletek.

Természetesen Oziriszt hamar azonosították a helyi istenségekkel, így Menoferben Szokarral, Abidoszban Hontamentivel és máshol más, kevésbé ismert istenekkel. Abidoszban az ottani Ozirisz-kultusból fejlődött ki az Ozirisz-misztérium, amely a hellén időkben is virágzott. Központi eseménye Ozirisz eltemetése és feléledése volt. A misztérium-játék a következőképpen zajlott: A menetben, amelyet „Ozirisz nagy kijövetelének” hívtak, Oziriszt elvitték a régi királyok nyugvóhelyére, a halottak városába, ahol eltemették egy, a dinasztikus kor előtti királyi sírba. Éjszaka aztán Ozirisz szobra titokzatos módon megjelent a templomban, amit a tömegek a halott isten feltámadásaként üdvívalgással fogadtak. A

⁸ HAHN, *Istenek és népek*, 80; POLÁNYI, *Az ókori világ története*, 54.

misztérium-játéknál egy sor további esemény is történt, amely a szír vegetációs rítushoz hasonlított; ezekről Plutarchos részletesen beszámol.

III. Ízisz

Ízisz, Ozirisz felesége, Egyiptom legismertebb istennője, az egyiptomi hit szerint mindentől és mindenkitől bölcsőbb lény. Az Ozirisz-mítoszban

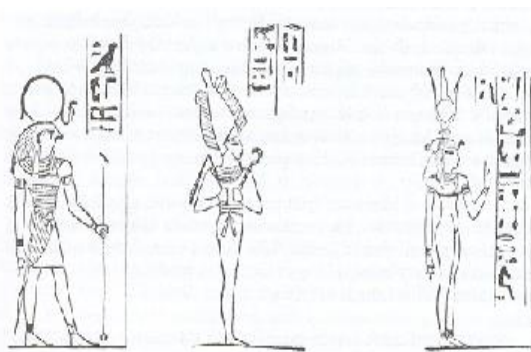

való szereplése határozza meg legjellemzőbb tulajdonságait: Ő a támaszt kereső, de egyben az életet adó női elem. Királynő, az Ég Királynője, akinek varázslatos hatalma van. Felette áll még a sorsnak is. Himnuszok, az ún. Ízisz-aretalógiák dicsőítették nagyságát. A neve (egyiptomi nyelven: *Is't*)⁹ „trónt” jelent, és ez is a jele, így ábrázolják: fejét trónszerű hieroglif jel díszíti. Néha azonban szárnyas istennőként is megjelenik, mint például amikor a királynál levő, Oziriszt rejtő oszlopot fecske képében repüli körbe, vagy amikor Ozirisz életre keltése során ká-

nyává változik.

Ízisz az életadó föld termékenységének s a holtakat magába foglaló alvilágnak a megszemélyesítője. Azt tartják, hogy minden, ami a világban rendezett, hasznos, szép és jó, Ízisznek tulajdonítható, Ozirisz és Ízisz által létezik. Ozirisz mint teremtető adja a javakat, az istennő pedig – mint a természet – magába fogadja ezeket.

Kultusza a Nílus deltájából származik, valószínűleg Isaion város (Behdet-El Hagar) környékéről. Tisztelete általános volt Egyiptom minden korszakában, de szinte minden isteni erőt magába olvaszt a későbbi korokban, a római uralom alatt, amikor kultusza diadallal vonul be

Rómába és azon keresztül a provinciákba, így Pannóniába is. (Ennek emléke a szombathelyi Ízisz-szentély.)

Sokan azt tartották, hogy Hermész, míg mások szerint Prométheusz lánya, mivel ez utóbbit a bölcsesség és előrelátás, Hermészt pedig az írás és a zene feltalálójának tekintették. Éppen ezért Hermész városában az első Múzsát Ízisznek, egyszersmind Igazságosságnak is hívják, mert

⁹ HELLER, *Starověká náboženství*, 32.

bölcs, és ő tárja fel az isteni dolgokat. A régi korban valószínűleg az ősanját, mindenek szülőjét jelenítette meg, ezért tűnhetett fel Egyiptomban úgy is, mint a másik ősanja, Hathor – innen a tehénszarvakkal, tehénfejűvel való ábrázolás. Mítoszában ezt úgy magyarázták, hogy fiának, Hórusznak sikerült dárdával vagy nyíllal a földhöz szegezni nagybátyját, Tüphónt. Ízisz azonban kiszabadítja Tüphónt, amiért a haragvó Hórusz levágja a fejét, illetve letépi a koronáját. Thot (Hermész) ekkor egy tehénfejet ad Ízisznek. Később Aphroditével azonosították, illetve a mezopotámiai Istárral, akikkel számos hasonló vonást mutatott.

Ízisznek azonban fontos szerepe van más mítoszokban is. Így például Ízisz és Ré mítosza elmondja, hogyan szerzett az istenek királya fölött varázslatos hatalmat. Történt ugyanis, hogy Ré már nagyon megöregedett, s egy alkalommal kicsordult a nyála. Ízisz azonnal ott termett, és nyálát agyaggal egyesítve kígyót formált, amit elhelyezett azon a keresztúton, ahol Ré sétálni szokott. Egyszer aztán, amikor Ré szokványos sétájára indult, hogy gyönyörködjön teremtett világában, elért a keresztúthoz, és a kígyó megmarta. Jajgatását meghallották az istenek, és a segítségére sietők közt megjelent Ízisz is, aki közölte, a mérge hatása csak akkor múlik el, ha Ré elárulja titkos nevét. Ré ekkor megsűgta a titkot, mely korábban csak Hórusz előtt volt ismert, de ő nem árulhatta el senkinek. Megtudva a titkos nevet Ízisznek már nem volt hiányossága, nem volt többé titok előtte, s ez által uralkodhatott minden felett.

A hellenisztikus római korban Ízisz és Ozirisz misztériumkultusza elterjedt a birodalom egész területén. A görögök Plutarchos műve által találkoztak a két isten alakjával, és a Kr. e. 3. században szentélyt is építettek Ízisz tiszteletére Pireusz kikötőjében. Rómában elsőként Sulla uralkodása alatt (Kr. e. 82–79) jelent meg Ízisz és Ozirisz, ám nem sokkal később be is tiltják kultuszát erkölcstelen volta miatt. Legközelebb Caligula (Kr. u. 37–41) idején a római Mars-mezőn épül templom Ízisznek. A kultusz igazi virágkorát Domitianus (Kr. u. 81–93) és Traianus (Kr. u. 98–117) császárok uralma alatt éli, annak ellenére, hogy Rómában Caracalla (Kr. u. 211–217) idejéig idegen istenként (*sacra peregrina*) tartották számon. Ízisz azok közé az istenségek közé tartozott, akiknek tisztelete egészen a kereszténység uralomra jutásáig tartott. „Íziszt, mint istenszülőt, gyerekekkel a karján, álló helyzetben ábrázolták. Vélhetőleg ő volt az előképe az álló Máriának: Máriához hasonlóan ő is sötétkék palástban jelenik meg, amelyen csillagok vannak (a lurdesi Mária is sötétkék palástot visel). Ízisz a holdsarlón áll, úgy, mint a Jelenések 12,1-ben szereplő nő, és mint ahogy később Máriát is gyakran ábrázolták. (Lásd: a Győzelmes Szűz Mária temploma Prágában.)”¹⁰ Ízisz kultuszát a 4. század végén I. Theodosius császár tiltotta be a többi pogány kultusszal együtt. Azon-

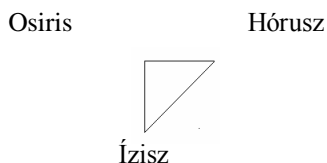
¹⁰ HELLER, *Strarověká náboženství*, 33. [– a szerző fordítása.]

ban Egyiptom legdélebbi pontján, Philában még jóval később is szentélyt építettek neki, amit végül Justinianus császár záratott be.

Íziszt, az ezernevű istennőt a tengerek és tengerjárók úrnőjének is tekintették. Később férjével való kapcsolatát háttérbe szorította a fiát gondozó anya aspektusa. Ízisz testesítette meg a Nílus áradására váró Egyiptom földjét, míg férje, Ozirisz lesz a Nílus megszemélyesítője. Az egyiptomi bölcsélet Oziriszt általánosságban a nedvességet létrehozó alapelvnek, őserőnek, a teremtés okának és a mag lényegének tartotta.

Ízisz istennő tisztelete egy őszi és egy tavaszi ünnepből állt, melyek keretében körmeneteket is tartottak. Rómában ünnepe időben egybeesett Ozirisz megünneplésével.

Az Ízisz- és Ozirisz-misztériumokba való beavatásról a madaurai Apuleis (Kr. u. 2. század) beszél, „*Az aranyszamár*” című regényében. A kultikus misztériumjáték témája részben az Ozirisz haláláról és feltámadásáról szóló mítosz, másrészt Ízisz fájdalmanak, szenvedésének, és fia, Hórusz születésének mítosza. Tehát a kultusz súlypontja az isteni háromság (mellyel összefüggésbe hozták Pithagoras tételét):

A résztvevők a szétszórt Oziriszt keresték és életre kelését ünnepelték. A „beavatott”-nak (görögül: μυστης) titkos írásjelekkel írt könyveket mutattak, majd ezután valamiféle víz-rítus és böjt keretében megtisztulási szertartások következtek. A beavatott szimbolikusan azonosult a meghalt Ozirisszel, aki fiában ünnepli feltámadását: a szertartás során a beavatottat Ozirisznek szólítják és ráolvasnak, hogy Hóruszként ő is új életre keljen, s így majd az eljövendő életben is részt szerezhetett. Ebben a misztériumban tehát a halálból való feltámadás gondolata is megjelent.

Ehhez kapcsolódva érdekes anyagokat találunk az Egyiptomi Halottaskönyvben is. A CXII–CXC. fejezetek témája a szentséges szellem tökéletessé válása Ré ölén. A szövegek között vannak Oziriszhez szóló vallomások és himnuszok is, melyek az istenséget „a Lélegzet és koporsók Urának”, „Amenti fejedelmének”, „Abydosz királyának” vagy „Az örökkévalóság parancsolójának” nevezik. Ezen kívül különféle amulettek felett elmondott költeményeket is olvashatunk: például az *uadz*-, *udzsa*-, *dzsed*- és karneol-amulettekről, melyek fügefából készült foglalatát egy darabig *ankham*-virágok vizében tartják, majd a temetés napján a halott nyakába helyezik.¹¹

¹¹ Egyiptomi Halottaskönyv, 31.46.79.125.

Az Egyiptomi Halottaskönyv adott szövegének felolvasása fontos része volt az ünnepnapokon végzett szertartásoknak. Kellő tisztelettel és meghatottsággal adták elő, mélyen tisztelt uraikat egekig magasztalva. Ezek megjelenítésének az a célja, hogy ezáltal képesnek tartsa magát a beavatott arra, hogy legyőzze fájdalmát és elérje a halhatatlanságot. A beavatásnak három fokozata volt, amelyek közül a legmagasabb az Ízisz-papság elnyerését jelentette.

Ízisz egyiptomi papságáról kevés adat maradt fenn, de bizonyos, hogy története során az istennőt férfi és női papok egyaránt szolgálták. A görög–római korban már minden papja nő volt, legtöbbjük gyógyító és bába is. A hiedelem szerint különleges képességekkel rendelkeztek: értelmezni tudták az álmokat, és hajuk befonásával vagy fésülésével képesek voltak szabályozni az időjárást. Ez utóbbi hiedelem abból alakulhatott ki, hogy az ókori egyiptomiak a csomónak mágikus erőt tulajdonítottak. Em-lítésre méltó az Ízisz-csomónak nevezett amulett, melyet általában vörös karneol vagy jáspis kőből készítettek.¹² Ezzel szemben a férfi papság kopaszra borotválta a fejét és lenruhát viselt. Erre magyarázatot egyesek szerint az adhat, hogy tisztelték a juhot, ezért tartózkodtak a gyapjútól és a juh húsának fogyasztásától is, fejüket pedig a bánat miatt borotválták. A

papok irtóznak a „fölsleges létrejöttétől”, így a legtöbb hüvelyestől, a sertés- és juhhústól, sőt a sőt is megvonták ételükből, mert ez fokozta volna szerintük az evés és ivás utáni vágyat. Ehhez köthető, hogy az Ápisz bikát, Ozirisz lelkének hasonmását is saját kútjaikból itatták, s nem engedték, hogy érintkezzen a Nílus vizével, mert az szerintük hizlal, ők pedig azt akarják, hogy tetszetős és könnyű testek vegyék körül a lelket.

A borivást is külön szabályozták. Például Heliopoliszban azok, akik az istent szolgálták, nem vihettek be bort a szentélybe, mert nem illett inni nappal, amikor az úr és a király, a Nap rájuk tekint. Mások viszont ihattak, de csak mértékkel. A királyok maguk is csak meghatározott mennyiséget fogyaszthattak a borból, mert – ahogy Hekataios írja – ők is papok voltak. A borról érdekességként elmondható, hogy annak fogyasztása csak Psammetichos óta vált elfogadottá, korábban nem ittak, és nem is mutattak be borral az isteneknek áldozatot, mivel a bor azok vérére szimbolizálta, akik az istenek ellen háborút indítottak. Ezek elestük után a földdel elkeveredtek, és belőlük lett a szőlő. A részegség is azért tesz zavarodottá, mert akik isznak, őseik vérével töltik meg agyukat.

Vallásos cselekményeiket nem színesítették mesékkel, babonákkal, semmi értelmetlennel, sőt ellenkezőleg, azok egy része erkölcsi-gyakor-

¹² Az Egyiptomi Halottaskönyv CLVI. fejezete leírja, miként kell az amulettet a halott nyakára helyezni, hogy védelmet nyújtson, lásd *Egyiptomi Halottaskönyv*, 77.

lati alapon nyugodott, más része pedig történeti, természeti, szellemi megalapozással rendelkezett.

Sajátos megközelítéssel tárgyalja az Ozirisz-kultuszt Jan Assmann.¹³ Mindenekelőtt kiemeli a mítosz történelem előtti eredetét. Ennek értelmében valószínűsíti, hogy a kora-történelmi idők teremtésmítosz töredékeit foglalja össze az Oziriszról és Íziszről szóló mítosz. Másodsorban hangsúlyozza azt a politikai-ideológiai tartalmat, amely ebben a mítoszban a Korai Birodalom eszmei megalapozását szolgálta. A király, mint Ozirisz, minden jónak a forrása és adományozója. Ozirisz életével, halálával és feltámadásával a királyi családnak, valamint a Birodalomnak a folytonosságát hivatott elősegíteni. A különféle piramis- és szarkofág-szövegek szerinte egyértelműen kultikus szövegek, melyeket a mumifikálás és temetési szertartás alkalmával az ezeket végző papok és a szertartás résztvevői mondtak el. Nagyon fontos a szerző szerint, hogy az Ozirisz-kultusz és mondakör, valamint maga Ozirisz úgy vált az Egyiptomi Birodalom legerjedtebb és legismertebb istenségévé, hogy közben soha nem lett államvallás, vagy legfőbb isten, hanem ebben a tisztben Ré, illetve később Amon-Ré maradt meg.

Ennek a kultusznak és mítosz-rendszernek további sajátossága, hogy a többi politeista vallással szemben egy bizonyos értelemben monomítoszról beszélhetünk, ahogy azt Odo Marquard is megállapítja.¹⁴ A szerző megjegyzi, hogy valójában az Ozirisz-kultusz több mítoszkörre osztható, amelyet először Plutarchos foglalt össze. A mítoszkörök a következők:

- házasságtörténet Ozirisz és Ízisz között;
- testvérvizsoly Ozirisz és Széth között;
- testvérvizsoly Hórusz és Széth között;
- anya és gyermek kapcsolat Ízisz és Hórusz között.

Maga Assmann a piramis-szövegek és sírfeliratok alapján öt cselekménykörre osztja a mítoszt:

- halál, a holttest keresése, temetés és siratás;
- a gyerek fogantatása és születése;
- születése és neveltetése;
- harc Hórusz és Széth között;
- Hórusz győzelme.

Ezen eseménycsoportok analízise alapján az is nyilvánvalóvá válik Assmann szerint, hogy a Középbirodalom idején a holtak istenének tartott Ozirisz minden halandó istene volt, ami egy bizonyos fokig „demokratizálta” az Ozirisz-kultuszt, s ezzel természetesen politikailag is egységsítően hatott a Birodalom lakosaira. Jóllehet a Napisten, mint már említett-

¹³ ASSMANN, *Ágypten*, 149–177.

¹⁴ Idézi őt ASSMANN, *Ágypten*, 150.

tük, az állam legfőbb istensége maradt, ennek ellenére Ozirisz kultusza minden más istenségét felülmúlta.

Assmann szerint külön ki kell emelni, hogy a mítosz egyes elemei megjelenítik azokat az ellentéteket is, amelyek Egyiptom bizonyos tájegységei között a történelem folyamán tapasztalhatóak voltak. Hórusz és Széth harcában a „Hamlet”-motívum mellett láthatóvá válik a Felső- és Alsó-Egyiptom közötti többé-kevésbé állandó feszültség, mivel Felső-Egyiptom nomád pásztorkodással foglalkozott elsősorban, míg Alsó-Egyiptom földműveléssel.¹⁵

Assmann a művében rendkívüli aprólékossággal tárgyalja az Ozirisz-mítosz minden momentumát. Ez által érzékelhetővé válik, mennyire fontos szerepet játszott Egyiptom életében a születés, élet, halál és újjászületés állandó körforgása, amely egyrészt megalapozta a birodalom uralkodóinak hatalmát, másrészt reményt nyújt ezen mítosz követőinek egy megújuló, talán jobb életre. Plutarchos rendkívüli munkát végzett nem csak azzal, hogy összegyűjtötte ezeket a szövegeket, hanem azzal is, hogy a mítoszok szereplőit párhuzamba állította a görög mondavilág istenségeivel, így a későbbiekben maga is segítőtjévé válik az Ozirisz- és Ízisz-kultusz Egyiptom határain túli terjesztésének. Krisztus születése előtt a Római Birodalom területén számos olyan új vallás jön létre, melyben egy mindenek felett álló istenség veszi át az addigi sokistenhit helyét. Ezeknek a szinkretista-jellegű folyamatoknak hosszú időn keresztül szintén Ozirisz válik központi alakjává.

IV. Ozirisz és Ízisz a hellenisztikus vallásban

A hellenisztikus vallások alatt azokat a görög és keleti misztérium-kultuszokat értjük, melyek elterjedtek az egész Római Birodalomban. Ezenkívül a fogalom azokat a szinkretista vallásokat jelöli, melyek a Nagy Sándor és Augustus császár közötti időszakban keletkeztek a nyugati görögség és a keleti kultúrák elemeinek keveredésével.¹⁶

I. Ptolemaiosz (Kr. e. 304–283), aki a régi fáraók vallása és a görög misztériumvallások összekapcsolásával egyesíteni akarja az egyiptomiaikat és a görögöket, Ápisz, a memphiszi szent bika és Ozirisz egyesítéseként megalapítja a hellenisztikus gyógyító isten, Szerápisz kultuszát, és azt a birodalom hivatalos vallásává teszi. Szerápisz egy görög ruhás, szakállas istenalak, fején a termékenységet, bőséget jelképező edény, a *kalathosz* volt. Titokzatos alakja ebben az időben gyakorolta a legerősebb befolyást a misztikumot kereső görög gondolkodásra. A Szerápisz és Ízisz nevében végrehajtott szertartások és meghirdetett titkos tanítások a

¹⁵ ASSMANN, *Ägypten*, 162.

¹⁶ BELLINGER, *Nagy valláskalauz*, 148.

görög gondolkodás közege át a későbbiekben eljutottak a kereszténységhez is.

A Ptolemaida uralkodók és az alexandriai fél-görög lakosság legfőbb istenét Szótérként (üdvözítőként és megmentőként) tisztelték. A gyógyító isten csodatételeit inkubációval végzi. Templomai mindenfelé elterjedtek. A legjelentősebbek Alexandriában és Memphiszben álltak; az alexandriai szentély víziós jóslások színhelye is volt. A hellenizmus korában az istenekről szóló tanításokban a görög, illetve a római értelmezést alkalmazták (*interpretatio graeca* és *romana*), azaz a görög és a római világba

bevezetett új, keleti isteneket felruházták a már ismert görög és római istenek nevével.

Eme kornak a fő jellemzője Nagy Sándor szakrális tisztelete, a diadochosok kultusza. A kései ókorban a császárkultusz mint egységes erő szállt szembe a hellenizmus sokrétű vallási világával. Az uralkodó szakrális

igénye az általa választott címekben jut kifejezésre. Ebben az időszakban azonban egy új jelenség is megfigyelhető, mégpedig az istenalakok elvont istenfogalommá válása. Ez egy monotheisztikus jellegű tendencia, ami azonban nem jutott teljes győzelemre. Csak Amon és Ozirisz kultusza ellen irányult, a többi isten alárendelt alakban megtarthatta templomát.

Előtérbe került az egyéni vallásosság, mely a teljes megváltást várta. E megváltás ígérését hozta el a keresőknek a mindjobban terjedő misztériumvallások, legfőképpen a keletiek, mint például Ízisz és Ozirisz misztériuma. Ezek a természeti meghaló és föltámadó istenek ekkor már megváltást hozó istenökké alakultak át, és a velük való azonosulás (a fölavatás során, étel vagy ital elfogyasztása, szent nász vagy fiúvá fogadás útján) jelentette a megváltást. A megváltottaknak nem kellett törődniük

evilági sorsukkal, mert „lelkileg” fölszabadultak, és különbekké váltak mindenkinél.

V. Kultuszhelyek, templomok, szentélyek...

Ízisz tiszteletére épültek templomok a mai Irak, Görögország, Olaszország és Anglia területén is. Philaiban kultusza a Kr. u. 6. századig fennmaradt, tehát jóval a kereszténység elterjedése utáni időkg. Az itt található templom szentélyében félhomály uralkodik, és csak fent, az oldalfalakon vágott két keskeny rés világítja meg a vörös gránitoltárt, melyre Ízisz istennő szent bárkáját helyezték. Ízisz ebben a templomban Szóthisszal, a Szíriusz csillag egyiptomi megfelelőjével, Ozirisz egyik megjelenési formájával társult, mely az áradás kezdetét jelezte: az itteni Ízisz-kultusz szorosan összefüggött a Nílus áradásával.

Kultusza, mint említettük, Egyiptomon kívül is elterjed. Így például Búbloszban Astarté sémita istennő helyét vette át, több hasonlóságuknak köszönhetően. Ízisz-templom található Asszuán, az ókori Szüéné néhány régi emléke közt. Az el-mahárrakai templom Ízisznek és Szerapisznak volt a székhelye, és a római korban készült. Ízisz-szentéllyel találkozhatunk Beneventumban is, a Pompeiben található templom falfestményein pedig az Ízisz-papnők kultikus táncát szemlélhetjük.

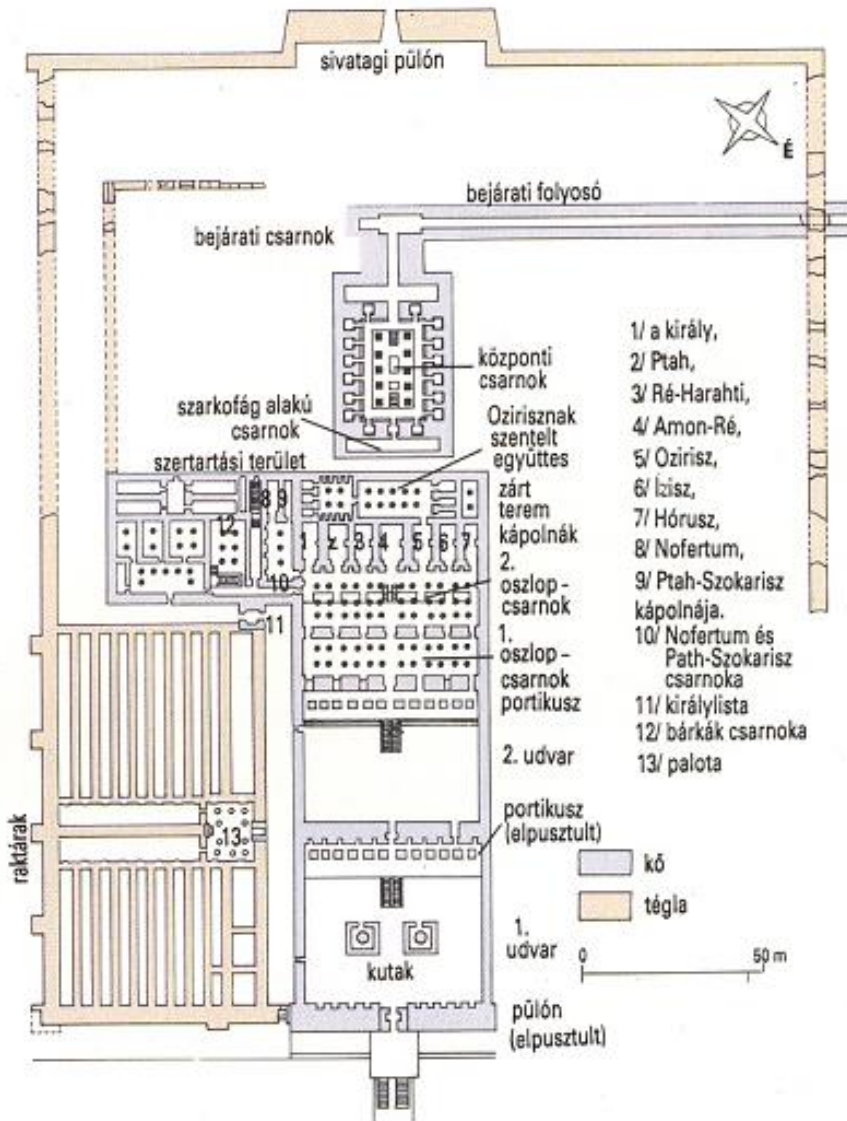
Különféle sírreliefeken is találhatunk Ízisz-papnők ruhájába öltöztetett nőket, abban a különleges, mell alatt megcsomózott ruhában, amelyet az istennő hordott.

Nagyon sok hiedelem és találgatás született meg azzal kapcsolatban, hogy hol lehetett Ozirisz nyughelye. Egyesek szerint Thinis kisvárost azért nevezik így, mert ez az egyetlen hely, ahol a valóságos holttest van. Mások úgy vélték, hogy mivel Memphisben táplálják az Ápisz bikát, ott nyugszik Ozirisz teste is. Szerintük a város neve is ezt jelentené: „Ozirisz sírja”, mások ezt cáfolva azt a „jók kikötője” jelentéssel fordították.

Philaihoz közel van egy sziget, melyre senki sem léphetett, madarak s halak sem közelíthették, csak a papok vihettek halotti áldozatot és koszorúzhatták meg a sirt, de ezt is csak meghatározott időben. Voltak olyan vélemények is, hogy bár Egyiptomban rengeteg helyet említenek, Ozirisz teste valójában Busirisban van, mely egyben születési helye is. Taphosiris még világosabban adja tudtul, hogy az isten sírhelyének tekintették, hiszen a város nevének jelentése: „Ozirisz sírja”.

ÍZISZ ÉS OZIRISZ KULTUSZA

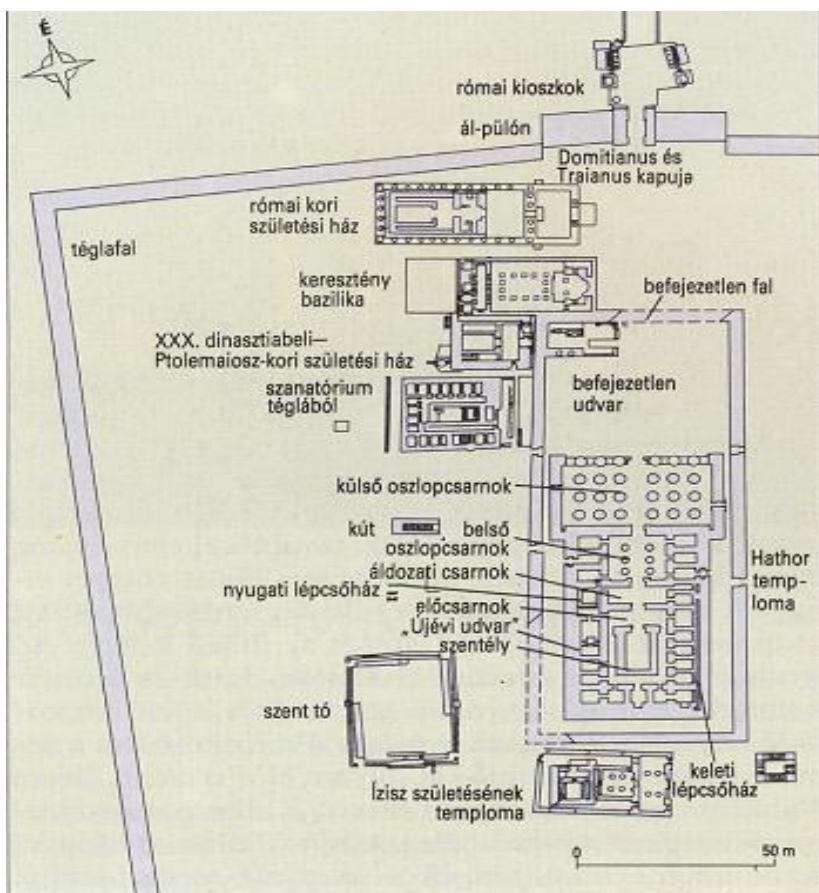
Az itteni papok szerint az isteneknek csak a teste nyugodott a földben, lelkük csillagként ragyog az égen. (Volt egy hajó, melyet a görögök Argónak hívtak: ez Ozirisz hajójának volt a képe, amely az ő tiszteletére vált csillaggá, s útja nincs messze az Orionétól és a Kutya-csillagképtől, az előbbi az egyiptomiak vélekedése szerint Hórusznak, az utóbbi Ízisznek van szentelve.)

Jelentős szerepet tulajdonítottak a felső-egyiptomi Abüdosz városának is, amit Ozirisz városának neveznek. A város a pre-dinasztikus kortól a halotti kultusszal szorosan összefüggő vallási központ volt.

Kezdetben egy Henti-Imentiu nevű istent tiszteltek itt, akit a „Halottak uralkodója” névvel illettek. Ez az istenség később azonosult Ozirisz egyik megjelenési formájával, de lehetséges az is, hogy Henti-Imentiu Ozirisz neve volt végig, csak az isten valódi nevét túl félelmetesnek tartották ahhoz, hogy megemlítsék, s így egy kevésbé rettegett nevet találtak neki.

Az egyiptomiak úgy hitték, hogy Ozirisz sírja Abüdoszban van, ezért szent városnak és zarándokhelynek kiáltották ki. Ebben a városban temették el az I. dinasztia összes fáraóját és a II. dinasztiából származó két uralkodót is, ezenkívül a Középbirodalomtól kezdve, (de főleg a XVIII. és XIX. dinasztia idején) nagyon sok fáraó kenotáfiumot (álsírt) emelte-

tett itt magának, hogy szimbolikusan részt vehessen Ozirisz újjászületésében. I. Széthi két emlékművet is építtetett itt: az egyik egy templom,

melyben a híres abüdoszi királylista található, a másik pedig egy kenotáfium, az Ozirisz-mítosz egyik építészeti példája. Ez a sírkő most a Louvrebán csodálható meg.

A következő város Dendera, Hathor birodalma, ahol a denderai templom kerületében, a főépítménytől délnyugatra egy szent tó található. Ez a tó a papság rituális tisztálkodásában és az Ozirisz halálát és feltámadását bemutató misztériumjátékban játszott fontos szerepet. A szent tó másik oldalán Ízisz születésének temploma található, amely Augustus császár idejében készült. A Hathor-templomon hat, Ozirisznek szentelt kápolnát is építettek, mert azt hitték, hogy Dendera az isten egyik sírjának otthona.

Ozirisz ábrázolásokat találhatunk például¹⁷:

- I. Széthi szarkofágtermének északi falán, ahol az alsó sávban tűnik fel Ozirisz, a halottak uralkodója több jelenetben.
- I. Ramszesz sírkamrájában. Itt szokásos jelvényeivel ábrázolják.
- Tutankhamon megtalált sírjában, ahol az ifjú uralkodó három ábrázolásban látható: jobbra Oziriszként jelenik meg utóda, Ay fáraó előtt a szájmegnyitási szertartáson. Középen Nut égistennő előtt áll, a harmadik jelenetben pedig nemes-fejdísszel áldoz Ozirisznek, míg háta mögött *ká*-lelke áll.
- III. Ramszesz medinet-habui templomának második udvarán a pillérek elé állítva Ozirisz-kolosszusok formájában.
- Abu-Szimbelben, a homokba rejtett templomban. Belül az előcsarnokból nyíló nagy hüposztíl csarnok mennyezetét nyolc Ozirisz-pillér tartja. A szobor a fáraót ábrázolja, és mint minden déli oldalon álló kolosszus, a felső-egyiptomi fehér koronát viseli (ami a *neszu*, a fáraó isteni eredetének szimbóluma), mellén keresztbe tett karral, kezében az uralkodói jelvényekkel. Az északi oldal kolosszusait Felső- és Alsó-Egyiptom kettős koronájával ábrázolták. Így Felső-Egyiptom elsőbbsége nyer kifejezést. Koronájuk csúcsa a mennyezetig ér, mely kb. 30 láb magas.
- II. Ramszesz sziklafalba vésett templomában, ahol a fáraót szintén Oziriszként ábrázolták. A szentély előtti csarnokban nyolc darab 10 méter magas kolosszust faragtak ki.

VI. A vég

Az áttanulmányozott irodalom alapján egy olyan mítoszt ismerhetünk meg, amelynek alapjai a történelem előtti időkbe nyúlnak vissza. Az emberiség kultúrájának egyik bölcsője Egyiptom, ahol ez a mítosz kialakul, és ez hosszú évezredekig keresztül befolyásolja nem csupán Egyiptom,

¹⁷ SILIOTTI, *Egyiptom* c. könyvéből válogatva, lásd a 186–197.240.275.277. oldalakat.

hanem a Földközi-tenger medencéjének vallási, politikai, társadalmi és kulturális életét. Az említett vallási vonatkozások mellett nem lehet szó nélkül hagyni azt a politikai, társadalmi eszmeiséget sem, amely nélkül bizonyára másként alakult volna a Római Birodalom sorsa. De nem hanyagolható el a mítosznak a gazdasági vonzata sem: e mítosz adott ugyanis reményt az egyiptomiaknak a természet megújulására, s ez a mezőgazdasági termelés viszonylatában is döntő szerephez jutott. Nem szabad elfelejtenünk: Egyiptom gazdasága nagymértékben a Nílus partvonalára körüli keskeny termékeny sávra összpontosult, amelynek esetleges terméketlensége milliók éhezését, esetleg halálát vonhatta maga után.

Vallási vonatkozásban Ozirisz és Izisz kultusza, a meghaló és újra feltámadó istenség motívumával mintegy előképe Krisztus feltámadásának, s így a keresztyén bizonyágtétel megértése és befogadása előtt is előkészíthette a talajt. Míg azonban a keresztyén feltámadás egyenes vonalú, addig Ozirisz mítosza a természet körforgásán, a termékeny és terméketlen időszakok váltakozásán alapul.

Felhasznált irodalom:

- ASSMANN, J., *Ägypten – Theologie und Frömmigkeit einer frühen Hochkultur*, Stuttgart / Berlin / Köln, 1991.
- BAINES, J. – MÁLEK, J., *Az Ókori Egyiptom atlasza*, Budapest, 1992.
- BELLINGER, G. J., *Nagy valláskalauz*, Budapest, 1993.
- CERAM, C. W., *A régészet regénye*, Budapest, 1965.
- CORNELL, T. – MATTHEWS, J., *A Római Világ atlasza*, Budapest, 1999.
- DOBROVITS A. – KÁKOSY L. (szerk.), *Egyiptomi és mezopotámiai regék és mondák*, Budapest, 1995.
- [szerk. nélkül], *Egyiptomi Halottaskönyv* (fordította Bánfalvi A.), Budapest, 1995.
- HAHN I., *Istenek és népek*, Budapest, 1980.
- HELLER, J., *Starověká náboženství*, Edice Kalich, 1978.
- [szerk. nélkül], *Introductory Guide – To the Egyptian Collections*, The Trustees of the British Museum, London, 1969.
- PLUTARCHOS, *Isis és Osiris* (Szerkesztette: Kákosy L. és Fóti L.), Budapest, 1976.
- POLÁNYI I., *Az ókori világ története*, Budapest, 1978.
- RAY, J., *Ozirisz arcai*, Budapest, 2001.
- REID, H., *Halhatatlanok nyomában*, Debrecen, 1999.
- SILIOTTI, A., *Egyiptom – Templomok, Istenek, Fáraók*, Budapest, 1996.
- WESSETZKY V., Szócikk „Egyiptom”, in: Bodrogi T. – Dobossy L. et al. (szerk.), *Mitológiai Ábécé*, Budapest, 1970, 91–114.

Képjegyzék:

114. oldal – Ozirisz (BAINES – MÁLEK, *Az Ókori Egyiptom atlasza*, 214)
115. oldal – Anubisz (BAINES – MÁLEK, *Az Ókori Egyiptom atlasza*, 214)
117. oldal – Harpokratés (BAINES – MÁLEK, *Az Ókori Egyiptom atlasza*, 214)
119. oldal – Ízisz, ölében Harpokratés (BAINES – MÁLEK, *Az Ókori Egyiptom atlasza*, 214)
– Ré, Ozirisz és Ízisz (CERAM, *A régészet regénye*, 114)
122. oldal – Ápisz bika (BAINES – MÁLEK, *Az Ókori Egyiptom atlasza*, 214)
125. oldal – Herculaneumból származó falfestmény, Ízisz és Ozirisz-Szerápisz tiszteletére adott szertartása (CORNEILL – MATTHEWS, *A Római Világ atlasza*, 97)
126. oldal – Philae szigetén fekvő Ízisz-templom legtitkosabb helyisége (SILIOTTI, *Egyiptom*, 264)
127. oldal – Abüdosz városának térképe (BAINES – MÁLEK, *Az Ókori Egyiptom atlasza*, 116)
128. oldal – Dendera városának térképe (BAINES – MÁLEK, *Az Ókori Egyiptom atlasza*, 112)

KÁLVINI VONÁSOK A MAGYAROK LELKI ARCÁN.

I. RÉSZ: KÁLVIN ÉS DEBRECEN

I. Történelmi előzmények

A németországi reformáció megindulása utáni években számos magyar fiatal tanult Wittenbergben. Hallgatták mind Luthert, mind pedig Melanchtont. Heidelbergbe is szívesen mentek, de megismerkedtek a svájci reformáció tanításaival is. Hazajöve először a lutheri reformációt terjesztették, majd az 1550-es évektől egyre többen lettek a helvét irányú reformáció követői. Bullinger, Bucer, Béza és Kálvin hatása volt számottevő.¹ Az 1567-ben Debrecenben tartott zsinaton Méliusz Juhász Péter vezetésével létrejött a Magyarországi Református Egyház, de még csak hitvallásos alapon.² Ekkorra már nagyon nagy többségben voltak a helvét irányú reformáció követői, akiket később úgy azonosítottak, mint kálvinistákat. A résztvevők aláírták a Második Helvét Hitvallás elfogadását.

Politikai szempontból a korszak zűrzavaros volt. 1541-ben Magyarország három részre szakadt: a törökök elfoglalták a középső nagyobb hányadát, az északi és nyugati részek az osztrák császár fennhatósága alá kerültek, Erdély megmaradt önálló magyar állammak. A magyar lakosság a 16. század utolsó évtizedében már szinte teljesen a reformált egyházakhoz tartozott. A lutheri reformáció főként az északi, német ajkú lakosság körében terjedt, a kálvini reformáció viszont gyökeret vert az egész országban, de leginkább az Alföldön és Erdélyben. A Magyarországon bekövetkezett 17. századi ellenreformáció viszont annyira kegyetlen és véres volt, hogy hatása az egyházak egymáshoz való viszonyában szinte mindmáig érezhető. A magyar kálvinista és lutheránus lelkészek közül negyvenegyet gályarabságra ítélték, mivel megtagadták a római katolikus egyházba való visszatérést. Tudjuk, hogy Európában John Knox és a francia hugenották mellett a magyar protestáns lelkészek szenvedtek gályarabságot hitükért. De a 18. században is komoly elnyomásnak voltak kitéve a protestánsok. Meggyőződésüket azonban nem adták föl. Különösen is az alföldi magyarság tartott ki hűségesen kálvinista hite mellett, még ha az üldöztetések miatt ezen a területen a protestánsok száma egyharmadára csökkent is. Erdélyben valamennyi felekezet vallásszabadságot élvezett 1568-tól. A törökök kiűzése után, 1686-tól Magyarország nagyobbik része a Habsburgok fennhatósága alá került. Erdély 1604-től

¹ ZSINDELY, *Bullinger Henrik magyar kapcsolatai*, 57–86, valamint RÉVÉSZ, *Méliusz és Kálvin*, 295–340.

² RÉVÉSZ, *Méliusz és Kálvin*, 295–340.

református fejedelmek kormányzása alatt élt, de a század végétől fokozatosan elvesztette önállóságát.

Hogy a 16–18. századokban mi volt a szerepe a kálvini egyháznak, azt a következőkben lehetne összefoglalni. (1) Bibliás prófétai szellemű prédikálással a nép számára reménységet hirdettek a nehéz történelmi időkben. (2) Egy rendkívül komoly iskolarendszert hoztak létre a szellemi szint emelése érdekében. (3) A protestánsok, főként a kálvinisták, biblikus elhivatás-tudatuk révén a magyar függetlenségi mozgalmak kezdeményezőivé váltak. (4) A latin nyelv tanításával Európához kapcsolódtak, a magyar nyelv művelésével a nemzeti kultúrát élesztették. (5) A keresztyén kegyességi élet szabályait kiterjesztették a mindennapi tevékenységre, a munkára, az erkölcsi életre és a tudományos előmenetelre egyaránt. (6) Bevezették a presbiteri rendszert, s ezzel hozzájárultak az egész nemzet társadalmi tudatformálásához, későbbi demokratizálódásához.

Így élte meg a reformáció első 250 évét a magyar protestantizmus. E küzdelmes korszakban a kálvinista egyház vált dominánssá. Egymást követték a szabadságharcok és függetlenségi mozgalmak. Magyarország soknemzetiségűvé vált, a nemzetiségek azonban békében éltek egymással. Természetesen a magyarság volt mindig többségben. A kálvini egyház élete egybeolvadt a magyarság sorsával. Így érte a magyar nemzetet a felvilágosodás korszaka, majd a reformkor. Hogy mégis milyen légkör uralkodott a 19. századi Magyarországon, s milyen szellemi környezet vette körül a kálvini irányzatú egyházat, ennek bemutatásához fontos idéznünk történelmi dokumentumokat. A 18. század végi vallási helyzetet jól jellemzi az államtanács egyik jegyzőkönyvéből vett adat, mely szerint egy Izdenczy nevű tanácsstag részéről a következő kijelentés hangzott el:

*„A kálvinisták mind magyarok. Ha egy kálvinista parasztot megkérdek, vajjon mi a vallása, ez azt feleli: Magyar hitű vagyok. A magyar nyelv uralma kálvinista uralmat fog jelenteni.”*³

Az volt ekkor a kérdés, hogy a magyar nyelv legyen-e egyáltalán hivatalos nyelv az országban, vagy csak a német nyelvet fogadják el hivatalos nyelvnek. Egy Hoffmann nevű pesti szenátor az 1811/1812. évi magyar országgyűlésről a következő titkos jelentést küldte az osztrák császárhoz:

„Tagadhatatlan, hogy a kálvinisták mind jól beszélnek magyarul és nagy szónokokkal rendelkeznek: mihelyt tehát a magyar nyelv lesz a hivatali állás betöltésének föltétele, nyilvánvaló, hogy minden fontos állás lassanként a kálvinisták kezére kerül, akik végre is olyan diktatúrát fognak gyakorolni, melynek következményeit késő lesz megbánni. ... Ha kálvinista uraink célt

³ RÉVÉSZ, *A kistemplom történetének legszebb napja*, 399. Révész itt Kornis Gyula katolikus történész *A magyar művelődés eszményei* című művét idézi.

*érnek, ezzel vége a katolikus egyháznak s mindazoknak, kik a legmagasabb osztrák ház iránti ragaszkodást főntartani kívánják.*⁴

A kálvinistáktól való félelem még 1840-ben sem szűnt, amikor is szintén az államtanácsi ülésen a cseh Kollowrat így érvelt a magyar nyelv iskolai bevezetése ellen:

„A magyar nyelv kikényszerítése református érdek, mert a kálvinistáknak nem kell az iskolában a magyar nyelvvel küzdeniük, mint a katolikus németeknek és tótoknak, ezért majd többet tudnak, jobban tanulnak s így majd elárasztják a közigazgatási hivatalokat. Még a katolikus papnövendékek is református szellemet fognak magukba szívni a magyar tannyelvű iskolákban.”⁵

Ekkorra már a szlovák származású lutheránusok is mozgolódtak a magyarok ellen, annak ellenére, hogy egyazon evangélikus egyházhoz tartoztak a magyar evangélikusokkal. A magyar történelem egyik legnagyobb alakja, Kossuth Lajos 1842-ben ezt írta gróf Zay Károly evangélikus konventi főfelügyelőnek:

*„Hogyha konventünk a tótok ellenében egyházunk becsületét a magyar nemzet előtt meg nem menti, én és igen sokan átme gyünk református atyáinkfiaihoz s megszűnünk tagjai lenni azon egyháznak, mely magát nemzetellenes érdekekkel identifikálja.”*⁶

II. A kálvinista Róma

Ezek a tények olyan szemüvegül szolgálnak, amely a valósághoz hűbb képet mutat a magyar reformátusság 19. és 20. századi jelentőségéről az egész nemzet boldogulása tekintetében. Bár a magyar reformáció kálvini ágának hívei az országban mindenütt megtalálhatók voltak, nagyobb számban főként az ország keleti részében laktak. Elsősorban a Bécstől távolabb eső Tiszántúlon és Erdélyben. A magyarság természetesen mindig is Pest-Budát, 1872-től Budapestet tartotta politikai fővárosának, de vallási szempontból más fővárosa is volt az országnak. Már a 16. század közepétől jelentős szerepet játszott Debrecen a maga erőteljes kálvinista szellemiségével. A debreceni teológusok, elsősorban Méliusz Juhász Péter, igen kemény csatát vívtak az erdélyi antitrinitáriusok ellen. Ez utóbbiak tekintélyes vezére volt Dávid Ferenc, aki gúnyosan elnevezte Debrecent *kálvinista Rómának*, Méliuszt Juhász Pétert pedig *Péter pápának*.⁷ Ezért kaphatta a legnagyobb magyar reformátor, Méliusz a ma-

⁴ RÉVÉSZ, *A kistemplom történetének legszebb napja*, 399.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ Lásd TÓTH, *A magyarság szálló igéi*, 183k, valamint RÉVÉSZ, *Méliusz Péter és a reformáció két arca*, 365. Révész úgy tudja, hogy Dávid Ferenc egy névtelen unitárius íróval pellengéreztetette ki Méliuszt mint valami tudatlan és gyáva főpapot, s ezért csúfolja „Péter pápának”.

gyar *Kálvin* megtisztelő nevet, bizonyosan már csak az utókortól.⁸ A 19. század elején Debrecen híres Református Kollégiumával még mindig az ország egyik legerősebb szellemi fellegvárának számított. A város kálvinista polgárai, az iparosok, kereskedők és földművesek tartották el az iskolát, de ők voltak a debreceni nyomda legszorgalmasabb olvasói is. A városon kevésbé látszott az európai felvilágosodás frissessége, polgárai inkább tartózkodóak voltak, egyfajta egészséges konzervativizmust képviseltek. Mindamellett a Kollégiumban olyan professzorok tanítottak, akiknek tudása révén a város iskolája akár egyetemmé is válhatott volna. A Kollégium egyik híres diákja, a költő és író, nyelvújító Kazinczy Ferenc nem nézte jó szemmel ezt a debreceni konzervativizmust, és maró gúnnyal ismét ráragasztotta a városra a *kálvinista Róma* jelzőt.⁹ Ezt a debreceniek nehezen viselték, mert igazából ebben a csúfnévben az ő puritán bibliás kegyességüket látták összehasonlítva Rómával, azaz a fényűző egyházi pompával. A kálvinista debreceni polgár arra volt a legbüszkébb, hogy a Szentírást szorgalmasan tanulmányozta, és annak tanításait a mindennapi életben alkalmazta. Ortodox módon ragaszkodott bibliás hitéhez, és puritán életszentséggel dolgozott családjáért és nemzetéért. Ezt azzal tudta kifejezni, hogy sokat áldozott híres Kollégiumára, amely a kálvinista magyarság fiataljainak legnagyobb szellemi központjává vált. Kisugárzó hatása az egész országban érezhető volt. E szigorú kálvinista magatartást a debreceniek öntudatosan vállalták, még akkor is, ha azt konzervatívnak bélyegezték, de nem tartották magukat maradinak. Józanok voltak! A műhelyekben ugyanis dolgozniuk kellett, a földet meg kellett művelni, a jószágnak enni kellett adni, az árut el kellett adni még külföldön is. Sőt, az iskolájukat, a Kollégiumot is el kellett tartani. Minde mellett művelték is magukat olvasással. Az adott történelmi helyzetben ennél többet nem tehettek! Ezt azonban becsülettel tették, még ha a szellemiekkel foglalkozó írók, költők ezt nem is vették észre. Ezért tartották magukra nézve sértőnek a *kálvinista Róma* megbélyegzést Kazinczytól, a Debreceni Kollégium diákjától. A 19. század utolsó éveiben egy másik híres magyar költő is a Kollégium diákjaként tanult Debrecenben, Ady Endre (1877–1919), aki egyrészt becsülte a város szellemiségét, másrészt pedig alvónak tartotta.¹⁰ A hagyomány szerint ő is megcsipkedte a debrecenieket azzal, hogy *kálvinista Rómának* nevezte városukat.¹¹

⁸ BALOGH, *A magyar protestáns Egyháztörténelem részletei*, 98k; KATHONA, *Méliusz Péter és életműve*, 107.

⁹ Hogy ezt a jelzőt Kazinczy Dávid Ferentől vette volna, nem tudjuk. Révész Imre történész írásai alapján úgy tűnik, hogy ő Kazinczynak tulajdonítja, ugyanakkor pedig tud róla, hogy Dávid Ferentől származik, lásd RÉVÉSZ, *Debrecen lelke*, 358.

¹⁰ Lásd GYÖRI, *A Kollégium szerepe a magyar irodalom művelésében*, 679.

¹¹ Ezt nem tudjuk pontosan. Valószínűleg a *kálvinista Róma* név a 19. század második felében már kezdett pozitív jelentéssel bírni, hiszen egy Szilágyi Ferenc nevű tudós, akadémikus is ilyen értelemben használja 1864-ben a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap

Így érkezett Debrecen a 20. századba. Viharos idöket kellett megélnie: a két világháborút, az 1919-es kommunista diktatúra pusztítását, a negyven évig tartó kommunista kormányzást 1948 és 1989 között. Ősi iskoláját, a magyar kultúrtörténetben fogalommá vált Debreceni Kollégiumot a Magyarországi Református Egyház átmentette. A diktatorikus idökben nem volt célszerű *kálvinista Rómáról* beszélni. Az 1989. évi rendszerváltással azonban újból használni kezdték e titulust. E becenevet manapság szinte az egész ország használja. Az értelme azonban megváltozott. Már senki nem tudja, hogy egykor gúnynév volt. Ma mindenki büszkén említi a *kálvinista Róma* nevet mint a kitartás, az állhatatosság jelképét. A magyarság őrzőjét, a politikailag nem ide-oda csapódó várost tisztelik benne, és természetesen megmaradt a magyar reformátusság legnagyobb szellemi-lelki központjának. Hiába javasolták neves emberek a *magyar Genf* elnevezést¹², Debrecen lakossága kitartott a *kálvinista Róma* kifejezés mellett.¹³ Ennek üzenetértéke is van. A város – úgy tűnik – a maga öntudatosan magyar szellemiségével politikai-nemzeti értelemben is *kálvinista Róma* akar maradni, egyúttal pedig a hívök kálvini reformációban legmélyebben gyökerező és legnagyobb létszámú seregének *Rómája* szeretne lenni a jövőben is, mégpedig *kálvinista*.

III. A kálvini szellem kisugárzása a „szabadság őrvárosából”

Debrecen nemcsak vallási szempontból vált fővárossá mint *kálvinista Róma*, hanem az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején politikai értelemben is, tehát valóságosan Magyarország fővárosa volt. Kossuth Lajos és a Magyar Parlament innen irányította az osztrákok elleni szabadságharcot több hónapon át. A Debreceni Kollégiumban, a kálvinisták iskolájában fogalmazták meg a Magyar Nemzet Függetlenségi Nyilatkozatát a Nemzetgyűlés alsó- és felsőházának közös ülésén, majd pedig a debreceni Nagytemplomban hirdették azt ki 1849. április 14-én. Kossuth Lajos Debrecen városát a *Szabadság őrvárosának* nyilvánította.

Hogyan lehet Kálvint kapcsolatba hozni a szabadságharcokkal? A szabadságharc vezetői, katonatisztjei között általában több volt a katolikus. Kossuth maga evangélikus volt, Batthyány Lajos miniszterelnök pedig katolikus. A tábornoki kar nagy része szintén katolikus volt, többen közülük a lengyel, a szerb, a szlovák és a német nemzet fiai. A honvédseregek többsége azonban református volt. A Debreceni Kollégium felsőfokon tanuló diákjai és tanárai, valamint a városi lelkészek szinte valamennyien csatlakoztak a szabadságharchoz. A forradalom Pesten kezdődött 1848.

hasábjain.

¹² Lásd RÉVÉSZ, *Debrecen lelke*, 354–359.

¹³ A történelem során a város sok nevet kapott: maradandóság városa, ókikötő, szabadság őrvárosa, civis város, magyar Genf, a Napba néző város, a Főnix városa.

március 15-én, és abban jelentős szerepet játszott a francia forradalom jelszava: *szabadság, egyenlőség, testvériség!* Ez lényegében a felvilágosodás polgárosodó világának volt a természetes életérzése, hogy tudniillik ezeket a kiváltságokat az ember születésénél fogva birtokolja. A pesti forradalmi eseményeket ez a fajta szekuláris filozófia hatotta át. Amikor azonban kiderült, hogy a pesti forradalom még nem elég, hanem fegyverrel is harcba kell menni a haza függetlenségéért, a honvédcsepatokek már nem elsősorban Pestről kerültek ki, hanem nagyobb részben az alföldi magyarság köréből. Ezek pedig jobbára kálvinisták voltak. Debrecen lett a központja a szabadságharcnak. Ebben a városban is ismerték a francia forradalmi eszmék *szabadság, egyenlőség, testvériség* gondolatát, ezeket azonban másképpen értelmezték. Másként fogták föl az egész nemzet szabadságharcát. Ennek a másságnak a lényegét szeretnénk röviden bemutatni.

Előszőr. Amikor Kossuth Lajos 1849. január 7-én megérkezett Debrecenbe, a kapuőr így jegyezte be a nevét: *Kossuth magyarok Mózesé.* Őt tehát ekkor már a „magyarok Mózesének” tekintették, később ezt számos írásban, kiáltványban is megtaláljuk. Nem ok nélkül. Már a Kossuth érkezése előtti karácsonyon a Debreceni Nagytemplom lelkésze egy szabadító iránti váradalomról prédikált:

„Isten nem tűrheti azt, hogy ő képét viselő ember illy szánandó elnyomatásban éljen mind örökké. S e gondolatok vágyat költöttek kebleikben egy szabadító iránt, ki az emberi elnyomott jogokat kifogja vivni.”¹⁴

Ebben a prédikációjában Fésüs András lelkész egyértelműen azt kifogásolja, hogy a király, azaz a Habsburg uralkodó a nemzet szabadságát igazságtalanul lábbal tiporja, és arra törekszik, hogy „a népet pedig butaságban neveljék”, s eljut odáig, hogy jönni kell a szabadító nemzedéknek:

„Lehet, ... hogy ... nekünk is a halál sötét völgyén által kell utaznunk nemzeti szabadságunkért: de a halottak csontjaiból, mellyek a halál völgyében elsenyvednek, igazság-bosszuálló bajnokai támadnak fel az unokákban, kik e nemzet vérrrel áztatott szabadságát bizonyosan kivivandják, s annak édes gyümölcszeit maradékainkra is átbocsátandják.”¹⁵

Honnan származnak ezek a gondolatok? Nyilvánvalóan Kálvin *Institutio*-jából. Ezt nagyon jól ismerték a Debreceni Kollégiumban. A református lelkészek különösen!¹⁶ Kálvin ugyan nem eszményít egyetlen politikai rendszert sem, saját korában a „polgári közrend által kormányzott állam” formáját találja a legelfogadhatóbbnak,¹⁷ ugyanakkor az

¹⁴ Lásd GÁBORJÁNI SZABÓ, *A szabadság szent igéi*, 117.

¹⁵ Lásd GÁBORJÁNI SZABÓ, *A szabadság szent igéi*, 120.

¹⁶ A teljes *Institutio* magyar nyelven már 1624-ben megjelent Szenci Molnár Albert fordításában. A lelkészek jelentős része latinul ismerte.

¹⁷ Vö. KÁLVIN, *A keresztyén vallás rendszere (Institutio)*, 754.

államhatalom kérdésében biblikusan nyilatkozik, amikor elismeri, hogy bármilyen legyen is az, Istentől való, abból a célból, hogy biztosítsa a rendet, békességet, igazságosságot, és védelmet nyújtson az alattvalóknak. Ha azonban olyan helyzet alakul ki, hogy Isten megelégné a zsarnokságot, akkor majd küld szabadítót:

„olykor az ő szolgálói közül támaszt valakit ... és megbízza azzal, hogy ... szabadítsa meg az igazságtalanul elnyomott népet szánandó nyomorúságából. ... Így szerzett szabadulást az Úr ... Izráel népének Mózes által.”¹⁸

Lehetetlen nem észrevennünk Kálvin közvetlen hatását a magyar református prédikátorok igehirdetésében. Amikor tehát Kossuth Lajost a „magyarok Mózesének” nevezik, akkor ezt nem a költőktől veszik, nem is a népmese vagy a képzelet világából, hanem a biblikus gondolkodásuk eredménye ez, mégpedig közvetlenül Kálvin nyomán, főként a lelkészek prédikációi révén.

Másodszor. Amikor a debreceni kollégiumi ifjúság előtt 1848. március 22-én Révész Bálint tanár beszédet mond, annak első részében borús szavakkal mutatja be hazánk nyomorult helyzetét, majd derűsebben folytatja, és idézi a francia forradalom jelszavait: *szabadság, egyenlőség, testvériség.* De ezeket nem mint politikai lelkesítő eszméket említi, hanem mint amelyeknek „magyarázata az örök Isten ujjai által mindenkinek a szívébe íratott”.¹⁹ Hangsúlyozza, hogy ezek nem új gondolatok, hanem egyidősek az emberiséggel. Ezt a gondolatot csupán szónoki fogásnak tekinthetjük, mert utána mind a három szót bibliai idézetekkel magyarázza. Végül a szónok beszédében tettekre buzdítja a fiatalokat, mert a munka még nincs befejezve, fegyverrel is harcolni kell majd a hazáért. Ezt Révész Bálint jól érzékelte, a szabadságharc hamarosan megkezdődött.

Nagyon érdekes, hogy a püspöki rangú szuperintendens-lelkész, Szoboszlai Pap István szintén megszólalt a Nagytemplomban az 1848. március 26-i istentiszteleten. Prédikációját a 95. zsoltár első két versével kezdte: *„Jöjjetek el, örvendezzünk az Urnak; vigadjunk a mi szabadításunk kősziklájának; menjünk eleibe hálaadással; énekeljünk neki dicséretet.”* Az elhangzott igehirdetés nagyon is textusszerű, arra törekszik, mit mond Isten az ő igéje által abban a történelmi helyzetben az akkori gyülekezetnek.²⁰ Más helyekről is idézi gyakran a Szentírást, az Írást az Írással magyarázza, mint Kálvin, és arra tanítja a népet, hogy mit kell tennie a nemzet szabadságáért. Minden, ami történik, Isten által van. Isten az újjászületésnek és ígéretnek a földjét kínálja. Ez lesz egy új Magyarország. A különös itt az, hogy a szuperintendens beszédében egyszer

¹⁸ KÁLVIN: *A keresztyén vallás rendszere (Institutio)*, 301.

¹⁹ Lásd GÁBORJÁNI SZABÓ, *A szabadság szent igéi*, 64.

²⁰ Lásd GÁBORJÁNI SZABÓ, *A szabadság szent igéi*, 71–76.

sem említi meg a szabadság, egyenlőség és testvériség szavakat. Mindent a Biblia alapján magyaráz. A politikai természetű jelszavakhoz nem tud, vagy nem akar igei mondanivalót kötni.

Hogy miért történhetett ez így, azt a Nagytemplom másik híres prédikátorának két fennmaradt beszédéből értjük meg. A lelkész neve Könyves Tóth Mihály. Mélyen elkötelezettje volt a forradalmi változásoknak és a szabadságharcnak, igazi harcos szellemű, forradalmi alkat. Ő olyan személy volt, aki Kossuth Lajos mellett szellemi tanácsadó szerepet töltött be. „Kossuth papjának” hívták. Nála nem meglepő, hogy két beszédében is nagyon bőven szólt a *szabadság, egyenlőség, testvériség* hármasság forradalmi eszményéről. Érdemes fölfigyelni arra, hogy ez a híres lelkész az egész beszédét kálvini biblikus szellemben fogalmazza meg. Először ő is igét olvas a Szentírásból. 1848. március 26-án ez a textusa:

„A szabadságban álljatok meg, és ne kötelezzétek meg ismét magatokat szolgálatnak igájával. Mert mi, lélekben hit által, várjuk az igazságnak reményességét. Ti! atyámfiai szabadságra hivatottok, csak hogy a szabadságot ne adjátok a testnek bűnre való alkalmatossággul: hanem szeretetből egymásnak szolgáljatok. Ezt mondom pedig, hogy lélek szerint járjatok. A léleknek gyümölcsei a szeretet, öröm, békesség, béketűrés. Hogyha egymást marjátok és elnyelitek: meglássátok, hogy viszonylag egymástól meg ne emésztessek...” (Gal 5,1.5.13–14)

Könyves Tóth Mihály az ige magyarázatát azzal kezdi, hogy nyíltan megmondja: a református álláspontonról akar beszélni a forradalommal kapcsolatban és annak következményeiről a polgári életben.²¹ Miután felidézi az egyetemes történelemnek a népek szabadságára vonatkozó legkomolyabb tanulságait, rátér arra, hogy Pál apostol miként érti a felolvasott igéket: ezek az igék is a szabadságról, az egyenlőségről és a testvériségről beszélnek, még hozzá keresztyén alapon. Sokan vannak azonban – folytatja a prédikációt –, akik egészen másként értik a szabadságot, egyenlőséget és testvériséget. Végül is eljut oda, hogy mi csak a Szentírás tanítása alapján értelmezhetjük, és ilyen alapon vehetünk útmutatást magunknak az előttünk álló küzdelmes időszakra. Ez teljesen egyezik a kálvini magatartással. A prédikátor legvégül az egész magyar néphez szól biblikus üzenettel:

*„Te pedig kedves édes Hon! felséges magyar Haza! Halld meg az igazi boldogító egyenlőségnek, igazi boldogító szabadságnak, igazi boldogító testvériségnek isteni hirdetőjét Krisztus Jézust...”*²²

Ha Könyves Tóth Mihály második híres beszédét olvassuk, melyet két héttel később mondott el, azt tapasztaljuk, hogy az egész prédikáció nem más, mint a szabadság, egyenlőség, testvériség forradalmi jelszavak

²¹ Lásd GÁBORJÁNI SZABÓ, *A szabadság szent igéi*, 77–85.

²² Lásd GÁBORJÁNI SZABÓ, *A szabadság szent igéi*, 85.

biblikus magyarázata, kifejtése.²³ Jakab apostol leveléből vett igével kezdi:

„Az, aki beletekint a szabadságnak tökéletes törvényébe és megmarad abban; mivelhogy nem feledékeny hallgató, hanem a cselekedetnek követője; az boldog lesz az ő cselekedeteiben.” (Jak 1,25)

Lényegében azt magyarázza el nagyon részletesen, hogy önmagukban e forradalmi jelszavak nem valósíthatók meg. „A nemzetek ajkain egygyéolvadt polgári szentháromság jeliséi”-it, ahogyan ő nevezi a *szabadság, egyenlőség, testvériség* eszmét, csak a biblikus értelmezés „nemesíti meg”, mert csak a keresztyén ember érti jól, aki „beletekint a szabadságnak tökéletes törvényébe”.²⁴

Ezek a beszédek egyértelműen evangéliumi töltetűek. Egy politikailag fölkavart helyzetben hangzottak el. Hírük, tartalmuk széles körben terjedt a szabadságharcra készülő magyar nemzet egésze körében. Várták is az eligazító üzenetet, különösen Debrecenből. A kérdésünk ez: Mire következtethetünk ezekből a megnyilatkozásokból? Nyilvánvalóan arra, hogy a debreceni kálvinistákat, a Debreceni Kollégium diákjait és természetesen a szabadságharcban részt vevő reformátusok nagy többségét korántsem a francia forradalom jelszavai lelkesítették a harcra, hanem az ő bibliás hitük szerinti eleve-elrendeltségük tudata. Közelebről, a még élő és ható puritán szemléletük révén²⁵ az a biztos meggyőződésük, hogy őket Isten kiválasztotta nagy történelmi feladatok véghezvitelére, s ezt hazájukért még életük odaáldozásával is meg kell pecsételniük. A körükben még mindig élő és ható puritán tanok egyik legerősebb hatása volt a kálvini értelemben felfogott kiválasztottság átérzése, a nemzetért érzett felelősségtudat. Erről tanúskodnak a harcba induló debreceni diákok levelei is.²⁶ Ez pedig nem más, mint Kálvin tanainak visszatükröződése a magyar nemzet függetlenségi harcában. Így értjük meg, miért sorakoztak föl valamennyien a „magyarok Mózesé”, az „Isten által küldött szabadító” mögé.

Felhasznált irodalom:

- BALOGH F., *A magyar protestáns Egyháztörténelem részletei*, Debrecen, 1872.
 B. PAP I. – KOVÁTS J. I. (szerk.), *Kálvin jubileumi emlékkönyv. A magyarok genfi útja*, A Kálvin-Szövetség kiadványa, Budapest, 1910.

²³ Lásd GÁBORJÁNI SZABÓ, *A szabadság szent igéi*, 85–92.

²⁴ Lásd GÁBORJÁNI SZABÓ, *A szabadság szent igéi*, 91.

²⁵ Ehhez lásd CZEGLÉDY, *A teológia tanítása a Kollégiumban*, 562.

²⁶ Egy mezőtúri kollégiumi diák levelét ismertette a Magyar Rádió 2003. március 15-én. A levél tartalma az, hogy az ifjú kész életét hazájáért feláldozni, s ha elesne a harcokban, a hátramaradt könyveit az öccsére hagyja, hogy ő is tanulhasson a Debreceni Kollégiumban.

- CZEGLÉDY S., *A teológia tanítása a Kollégiumban*, in: Barcza J. (szerk.), *A Debreceni Református Kollégium története*, Budapest, 1988, 534–591.
- GÁBORJÁNI SZABÓ B., *A szabadság szent igéi*, Debrecen, 1999.
- GYÖRI L. J., *A Kollégium szerepe a magyar irodalom művelésében*, in: Barcza J. (szerk.), *A Debreceni Református Kollégium története*, Budapest, 1988, 627–696.
- KÁLVIN J., *A keresztyén vallás rendszere (Institutio). I–II. kötet* (fordította: Czeglédy Sándor és Rábold Gusztáv), Pápa, 1909–1910.
- Kálvin hatásáról monográfiák. 11 mű egybekötve a Debreceni Kollégium Nagykönyvtárában.* A szakaszban felsorolt írások ebben mind megtalálhatók. Jelzete: 2–46.962
- KATHONA G., *Méliusz Péter és életműve*, in: Dr. Bartha T., *Studia et Acta Ecclesiastica*. II. kötet, Budapest, 1967, 105–192.
- KOVÁCH P., *Az 1909. évi genfi Kálvin-émlékünnepély és a Magyarországi Református Egyház*, Debrecen, 1989.
- RÉVÉSZ I., *Kálvin élete és a kálvinizmus*, Pest, 1864.
- RÉVÉSZ I., *Debrecen lelke*, in: *Tegnap és ma és örökké* [szerk. nélkül], Debrecen, 1944, 354–359.
- RÉVÉSZ I., *Méliusz Péter és a reformáció két arca*, in: *Tegnap és ma és örökké* [szerk. nélkül], Debrecen, 1944, 360–366.
- RÉVÉSZ I., *A kistemplom történetének legszebb napja*, in: [szerk. nélkül], *Tegnap és ma és örökké*, Debrecen, 1944, 397–405.
- RÉVÉSZ I., *Méliusz és Kálvin*, in: *Kálvin és a kálvinizmus* [szerk. nélkül], Debrecen, 1936, 295–340.
- TÓTH B., *Szájmul szájra. A magyarság szálló igéi*, Budapest, 2002, Reprint: Budapest, 1901.
- ZSINDELY E., *Bullinger Henrik magyar kapcsolatai*, in: Dr. Bartha T. (szerk.), *Studia et Acta Ecclesiastica*. II. kötet, Budapest, 1967, 57–86.

Iain R. Torrance
POLÁNYI MIHÁLY ÉS A „SZENTÍRÁS-ÉRTELMEZÉS”¹

I.

A Szentírás értelmezése minden nemzedék számára új kihívást jelent. Az új ezredfordulón nemcsak a posztmodernizmus tette kérdésessé a 19. századi kiegyensúlyozott, elfogulatlan hermeneutikát, de mostanra megújult az érdeklődés a Szentírás közös olvasása és értelmezése iránt, s szinte az ábrahámi hittől az istentiszteleti közösségek Írás-használatáig minden számadásra késztet bennünket. Egy példa erre David Weiss Halivni „*A helyreállított kijelentés: az isteni Szentírás és kritikai válaszok*” című műve². Halivni nézőpontja szerint az Írás olvasásának célja a jelen kríziseire való válaszadás. Módszerét szándékosan sorolja a Misna hermeneutikai gyakorlatához. Ez nem volt más, mint a Tóra írott hagyományának befogadása és javítása a judaizmus megújítása végett. Egy ilyen látásmód, melyet néha „Szentírás-értelmezésnek” hívunk, különös kihívást jelent az akadémiai világ számára: Miként tudjuk fenntartani a kapcsolatot vagy dialógust a szent szöveg közérthető olvasata és annak tudományos szempontú, mélyebb értelme között?³ Ennek az alkalomnak a tiszteletére az 1976-ban elhunyt nagy magyar kémikus és filozófus, Polányi Mihály hermeneutikájáról szeretnék összefoglaló képet adni, s az ő választát a fenti kérdésre felmutatni.

Polányi Mihály a készségek elemzésével kezdi hermeneutikai fejtegetéseit.⁴ Gondoljunk egy kisgyerekre, írja, aki először próbál írni tolltollal! Sem a súlyát, sem az egyensúlyozását nem szokta még meg. Esetlenül és göröcsösen tartja. A tollhegy pedig úgy viselkedik, mintha önálló életre kelt volna. A gyermek egész kezével nekifeszül, és mégis: a feladat végrehajtása egyre nehezebb. Minél inkább a kezére és a tollra figyel, annál inkább megbénítja magát. Polányi erre azt mondja: azért, mert a gyerek elsődleges tudatossága a kezére és a toll érzésére irányul. Minél inkább ezekre koncentrálnak, annál esetlenebbek lesznek a mozdulatai. Ahhoz, hogy írni tudjon, meg kell nyugodnia, és el kell felejtkeznie a kezéről, a kéz helyett a koncentrálásának el kell tolódnia egy olyan

¹ Elhangzott a DRHE-en disszertációs székfoglaló előadásként 2006. november 9-én, a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából.

² Lásd HALIVNI, D. W., *Revelation Restored: Divine Writ and Critical Responses*, Boulder, Colorado, 1997. Halivni tanulmánya annyira alkotóan veti föl a kérdéseket, hogy két előszava is van. Az egyiket Peter Ochs írta, aki *Edgar M. Bronfman-professzor* a Virginia Egyetemen modern judaisztika tárgyából, a másikat Stanley Hauerwas, aki *Gilbert T. Rowe-professzor* a Duke Egyetemen teológiai etika tárgyából.

³ Vö. OCHS, *Scripture*, 115.

⁴ Polányi e témának klasszikus tárgyalását a *Personal Knowledge* című művében adja, lásd POLÁNYI, *Personal Knowledge*, Routledge and Kegan Paul, London, 1958, 49–65.

irányba, amely túl van a tollon: annak tartalmára kell irányulnia, amit írni akar. Csak akkor lesz képes írni, ha nem a kezét figyeli, hanem túlnéz azon. Polányi egy sereg további példát hoz föl e jelenség illusztrálására: biciklizés, billentyűzettel való foglalatosság, egy üreg kitapogatása szon-dával. Ezek révén azt próbálja bemutatni, hogy minden emberi készségnek van egy alapszerkezete: valamitől meg kell szabadulnunk, el kell tekintenünk, és a siker érdekében azon túl valami más felé kell a figyelmünket fordítanunk.

Polányi továbbviszi ezt a gondolatot, és a készség szerkezetét úgy mutatja be fehéren-feketén, mint minden emberi ismeret be nem vallott, fel nem ismert szerkezetét. Szerinte az emberi képzelet nem egyszerűen úgy működik, mint egy komputer, amely megvizsgál millió lehetséges alternatívát.⁵ Ehelyett az emberi képzelet túlnéz valamin vagy eltekint valamitől, mégpedig a külső részletek nagy tömegétől, abból a célból, hogy a lényegét lássa a maga integráltságában, ami egyébként nem látható a maga explicit mivoltában. Ha meg akarnánk ismerni az integráltságnak ezt az explicit mivoltát, az olyasmí lenne, mint amikor a gyerek az ujjaira koncentrálnak az írás helyett, vagy amikor a zongorista a billentyűzetre összpontosít a játék helyett. Mindkét esetben a koncentrálnak az integráltság helyett, amit éppen keresnénk, szétsziláltságot és bénultságot okoz.

Eddig az érvelés tényszerű. Most azonban, ismeretelméleti szempontból nézve a dolgot, meg kell kérdeznünk: miért nem válik explicitté az integráltság? Azért, mert az integráció, vagy a dolog lényege, amelyet el akarunk érni, nem érhető el deduktív módon. Ellenkezőleg, az mindig dinamikus, és ugyanakkor „dialógusban van” azokkal a részekkel, amelyekről eltekintettünk; állandóan finomodik a velük való kapcsolat által. Ezért a dolgok lényege vagy azok integráltsága sohasem mechanikus, hanem személyes, amelyben benne foglaltatik a személy kreatív integrációs készsége és képzelőereje. Sőt, Polányi azt is állítja, hogy „abban nyoma sincs az ön-elégedettségnek. A felfedező ilyenkor eltelik egyfajta kényszerítő felelősségérzéssel a rejtett igazság megkeresése iránt.”⁶

II.

Vázlatosan bemutattuk, hogyan képzelel el Polányi a lényeg fölfedezését és előhozatalát. Kritikai szemmel nézve három kérdést tehetünk föl. Először: Mennyire vagyunk részesei a lényegnek? Másodsor: Mennyire személyes az? – azaz: annyira személyes-e, hogy egy szöveg, mint a lényeg kifejezője, megfejtethetetlenül kötődik a szerzőjéhez? És harmadszor: Miben rejlik egy szöveg hitelessége?

⁵ Vö. POLÁNYI – PROSCH, *Meaning*, 97.

⁶ POLÁNYI, *The Tacit Dimension*, 25. [Itt és a folytatásban a Polányitól vett idézetek Gaál Botond saját fordításában szerepelnek – a szerkesztő.]

1) Annak a kérdésnek a megválaszolásához, amely a lényegben vagy fölfedezésben való részvételünkre vonatkozik, Polányi visszakanyarodik saját okfejtéséhez a készségek analíziséről. Egy ügyes radiológus képes a rákos szövetet diagnosztizálni a röntgenlemez halovány elváltozásából. A radiológus megpróbálja felismerését megosztani a hallgatóival. Valójában amit ő mond, az érthetetlen. A hallgatói nem lesznek képesek azonosítani azt a foltot, amelyre ő éppen rámutat. Nekik meg kell tanulniuk nem a röntgenlemezre, hanem azon *keresztül* nézni. Ez egy olyan folyamatot jelent, amelynek során eltekintünk a röntgenlemez tényleges fizikai elszíneződésétől. Polányi ezt így fogalmazza meg: „...amikor meg akarjuk érteni valaminek az összértelmét, lényegét, az nem úgy történik, hogy magát a dolgot nézzük, hanem behelyezkedünk a dologba.”⁷ Sőt, mi több, e behelyezkedést akarati tényezők is meghatározzák: a radiológus szavai áthatják a hallgatót azzal a hittel, hogy tanára lát valamit, s ezért szenvedéllyel és képzelőerővel szeretne belépni egy új, különös világba. Amit a hallgató végül megtalál, nem pontosan egyezik tanárának a látható nyomokról szóló tényleges összképével, de ugyanazzal az elszántsággal behelyezkedve a dologba elérkezik az ő saját összképéhez, amely parallel azzal, vagy ugyanolyan irányba mutat, mint a tanáré. Az ő jó szándéka végül is előfeltétele annak, hogy elfogadta nevelőjének tekintélyét – ehhez még vissza fogunk térni. A másik ehhez kapcsolódó kérdés a szöveg tiszta értelmezése Polányi episztemológiájában. A modell itt a *keresztül*- vagy *túlnézés*, ahelyett, hogy *reá* néznénk.

2) Mennyire személyes az integráció, az összkép? Vajon annyira személyes-e, hogy egy szöveg, mint a lényeg kifejezése, nem tud elszakadni a szerzőjétől? Polányi ezt tagadja. Ez a kérdés kapcsolatban áll a részvétel (részesnek lenni) témájával. A lényeg megalkotása egy heurisztikus aktus, de valahányszor létrejön egy integráció, az útjelző táblaként fog működni, mutatva az utat mások számára. Egy tudományos fölfedezés aktusa lehet hatalmas teljesítmény a felfedezője részéről, a felhasználó oldaláról azonban az mégis gyakran csupán egy gyorsan megvalósuló gyakorlatról vagy jártasságról szól.

A művészetben egy kissé más a helyzet. A művésznek vagy írónak a művét nem lehet csupán a jártasság vagy a köznapi gyakorlat révén elsajátítani, hiszen az egy képzelőerőtől áthatott „új-teremtést” jelent és részesedést mások által. Nem mindenki képes erre. Valóban, Polányi kényszeredetten megjegyzi: „Egy művészi alkotás mások általi megismerése, értése ... nem olyan, mint amikor egy telefont használunk.”⁸ Mindazonáltal amikor belépünk egy művész vagy író összképébe, integráltnak alkotott világába, nem tapasztalhatjuk meg kellő módon a művész teljesen és

⁷ POLÁNYI, *The Tacit Dimension*, 18.

⁸ POLÁNYI, *The Tacit Dimension*, 85.

szigorú értelemben vett személyes érzéseit. Az integrációt mint teljesség válást úgy érhetjük el, ha magunkat kívülre helyezve figyelünk rá és így közeledünk hozzá. Ez a kívülre helyezés, érvel Polányi, olyan művészi alkotást vagy munkát eredményez, amely „egy bizonyos fajta élet-valóságához vezet, elszakadva az alkotója személyiségén nyugvó állandó függéstől, és ezért nem is vagyunk képesek megértetni magunkat mások személyisége által.”⁹ Sőt, Polányi még továbbmegy: „...egy költeménynek a formai szerkezete olyan akadályozó tényező, amely elszigeteli a költeményt a költőtől mint személyiségtől. Amikor elragad vagy magával ragad bennünket egy költemény, ...a szó szoros értelmében a költemény beszél hozzánk, nem pedig a költő.”¹⁰ Itt érkezünk el Polányinak a szöveg autonómiájáról vallott gondolataihoz. A szöveg azért autonóm, mert megszűnt az az akadályt jelentő torlasz, amely a szerző részéről létrehozta a zártsgot, így most már mások is szabadon hozzáférhetnek a művész által látott teljességhez.

3) Mielőtt még általánosabban gondolkodnánk erről, szeretném, ha kitérnénk az alkotások hitelességének kérdésére. A hiteles magyarázat Polányi meghatározásában mint „klasszikus” tényező jön számításba. De ez mennyivel ér fel? Minek felel meg? Mind a tudomány, mind pedig a művészet létrehoz valamilyen rendezettséget különböző látásuk és problémáik megválaszolására. Amint Polányi megjegyzi, és amint azt mi is láttuk, a természettudományban már létrejött egyfajta integráció, rendezettség, amely az egzaktuság jegyében történt és amelynek használata majdnem mindenkit érint. Mindnyájan használunk elektromos fényt. A művészetben azonban „csak egy hamisító próbál új Renoir és Cézanne képeket festeni”.¹¹ Mit akar ezzel Polányi mondani? Egyszer már kijelentette, hogy a szöveg autonóm: a művész eltávolítja azt magától. Megkísérli ezt visszahozni? Nem. Polányi ezt írja: „Amikor a művész megalkotja művét, akkor egyúttal el is szakítja azt az ő személyes életétől, de éppen eme aktus által belefoglalja az ő saját egyedi művészi problémáját és az arra adott megoldását a keretbe, amely különválasztja azt a területet, amelyet ő a nyilvánosság számára szán. Valójában ez az egyedi alkotásban való megtestesülés miatt van így, amit legfeljebb egy különös művészi alkotás hamisítványai kísérhetnek meg visszaadni, és emiatt van értékük.”¹²

Láthatjuk, hogy Polányi a maga interdiszciplináris tanulmányain keresztül sikerrel oldott meg egy problémát. Adott ugyanis egy kielégítő leírást a szerző művében tovább ható szerepének fontosságáról, miközben egyúttal teret adott a mű, illetve a szöveg autonómiájának, oly mértékben,

⁹ Uo.

¹⁰ POLANYI, *The Tacit Dimension*, 86.

¹¹ POLANYI, *The Tacit Dimension*, 102.

¹² Uo.

hogy azt alkotó módon használhatják az istentiszteleti közösségek. Ily módon jelentősen hozzájárult számos 21. századi hermeneutikai téma fölvetéséhez, megoldásához.

Fordította: Gaál Botond

Felhasznált irodalom:

HALIVNI, D. W., *Revelation restored: Divine Writ and critical Responses*, Colorado, 1997.

OCHS, P., Szócikk „*Scripture*”, in: D. Ford – B. Quash – J. M. Soskice (ed.), *Fields of Faith: Theology and Religious Studies for the Twenty-First Century*, Cambridge, 2005, 115.

POLANYI, M., *Personal Knowledge*, London, 1958.

POLANYI, M. – PROSCH, H., *Meaning*, Chicago / London, 1975.

POLANYI, M., *The Tacit Dimension*, London, 1966.

Kovács Ábrahám
HITVALLÁS, MILLENNIALIZMUS ÉS MISSZIÓ.
A ZSIDÓMISSZIÓ KEZDETEI ÉS TEOLÓGIAI ALAPJAI
NAGY BRITANNIÁBAN

A világvége, Krisztus eljövetele már az ősegyház korában, és azóta is erősen foglalkoztatta az egyház tagjait. Nemcsak Pál, hanem az utána következő keresztyének is évszázadokon át, bár változó intenzitással, de komoly várakozással tekintettek Krisztus visszajövetelére. Ebbe a teológia-történeti vonulatba illeszkedik bele a 17. századtól az az angol és skót protestantizmusban megjelenő várakozás is, amely a modern Nyugat-Európa egyik vezető társadalmának szövetébe nagyon mélyen beleivódott.

Mind Nagy-Britannia, mind szellemi értelemben vett gyermeke, az Amerikai Egyesült Államok társadalma magában hordozza a puritán szellemiséget. Jelen tanulmány a puritanizmusban is jelenlevő, majd az abból kialakuló brit, még pontosabban skót evangélikalizmus egyik legérdekfeszítőbb elképzelésével, az angol és skót hitvallásokból is táplálkozó egyik meghatározó eszkatológiai kérdéssel, a millenniummal, azaz a világvégének, különösen az ahhoz kapcsolódó ezeréves krisztusi királyságnak a tanításával, illetve ehhez kapcsolódva a keresztyénség modernkori terjesztésének és a zsidómisszióknak a kérdésével foglalkozik röviden és vázlatosan.

Már a puritanizmus korai szakaszában felmerült az a teológiai kérdés, hogy mi lesz Izrael sorsa az „utolsó időkben” és hogy mit is jelent pontosan az a kifejezés, hogy „a pogányok ideje betelik” (vö. Róm 11,25k). A találgatások hosszú sora különféle millennializmusról szóló elképzelésekhez vezetett.¹ A kálvini alapon álló angol és skót egyházak gondolkodásába mélyen beépült a világvégének váradalma. A legtöbb 17. századtól megjelenő vallásos irat Krisztus visszajövetelét összekapcsolja a zsidóság megtérésével. A Westminsteri Nagy Katekizmusnak a 191. kérdésre adott válasza így fogalmaz: „Imádkozzunk, hogy a bűn és a Sátán országa leromboltassék, az evangélium hirdetessék szerte a világba, a zsidók megtérjenek és a pogányok ideje beteljen...”² A skótok mindig is imádkoztak a zsidókért presbiteriánus liturgiájukban. A skót államegyház szertartáskönyvében (*A Directory of Public Worship*) is hasonló gondolatokat találunk, amely arra buzdítja a lelkészeket, hogy nyilvános istentisz-

¹ CHANEY, *The Birth of Mission in America*, 271–274; SCULT, *Millennial Expectations and Jewish Liberties*, 32–34. A puritánok missziói teológiáját legjobban ROOY, *The Theology of Mission in Puritan Tradition* című könyve mutatja be.

² NEEDHAM, *Millennialism*, 562. Részletesebben tárgyalja a kérdést MURRAY, *The Puritan Hope*.

teleteken imádkozzanak „az evangélium és Krisztus országának minden nép között való hirdetéséért, a zsidók megtéréséért, a pogányok számának beteljesedéséért, az Antikrisztus uralmának bukásáért, hogy a mi Urunk második visszajövetele sürgettessék.”³

A millenniumról, az ezeréves krisztusi uralom idejéről és „hogyan”-járól eltérő felfogások alakultak ki a brit és amerikai protestantizmuson belül. Grenz szerint a puritánok kálvinista felfogása általában poszt-millennialista volt, s ezt a megállapítását a „szent életű”, puritán Daniel Whitby írásával illusztrálta. Whitby azzal érvel, hogy a millennium nem a halottak közül feltámasztottak uralma, hanem a zsidóság megtérése után dicsőségesen uralkodó és virágzó egyház ezeréves uralma, amikor „minden nemzet hozzájuk – *ti. az egyházhoz és a megtért Izraelhez* – fordul és így megtérnek a keresztyén hithez”.⁴ Mel Scult doktori dolgozatában a zsidómissziókat tanulmányozva arra a következtetésre jut, hogy a zsidóság megtérését a nép egészének megtéréseként képzelték el az angolok és a skótok, a puritanizmus vallási felfogásából adódóan. Mint írja, ezt a nézetet az 1660 és 1750 közötti időben „minden angol osztotta, beleértve olyan jól ismert embereket, mint John Locke vagy Sir Isaac Newton”.⁵ Ezt a vallási meggyőződést nevezte el „konverzionista hitnek”, amely szerinte évszázadokon keresztül megmaradt a populáris vallásosságban és a teológiai irodalomban, hogy ismét erőteljesen előbukkanjon a 18. és 19. század evangélikalizmusában.

Amikor Joseph Frey a 19. század elején elkezdte hirdetni a zsidómisszió fontosságát Angliában, akkor nem történt más a kortárs evangélikalizmusban, csak markánsan felszínre jött a régi, puritánok által vallott vallási elképzelés. Egyik új eleme az volt, hogy a misszió területe a Brit Birodalom terjeszkedésével párhuzamosan kibővült. Másik eleme, hogy Frey millennializmusról vallott elképzelése, a széles körben elterjedt kortárs poszt-millennialista elképzelésekkel szemben, pre-millennialista volt. Frey a *London Missionary Society* (LMS) munkatársa lett, miután David Bogue gosporti iskolájában teológiát tanult.⁶ Hamarosan összekülönbözött az LMS vezetőivel és saját társaságot alapított *London Society for Promoting Christianity among the Jews* elnevezéssel 1809-ben, amely a zsidómissziót tűzte ki elsődleges céljául. Munkatársai különböző felekezetekből jöttek.⁷ Élete nagyon jól illusztrálja a kibontakozó kortárs evangélikalizmus felekezeti és nemzetközi karakterét.⁸ Hat év múlva

³ *A Directory for the Public Worship*, 10.

⁴ Idézi GRENZ, *The Millennial Maze*, 69.

⁵ SCULT, *Millennial Expectations and Jewish Liberties*, 53.

⁶ DRUMMOND, *Kirk and the Continent*, 183.

⁷ SCULT, *Millennial Expectations and Jewish Liberties*, 93–97.

⁸ A kérdéshez lásd MARTIN, *Ecumenical Stirrings in Pre Victorian Britain, 1795–1830*, valamint VRETE, *The restoration of the Jews in English Protestant thought*.

a társaság mégis az anglikán egyház által támogatott missziós társaság lett – mindenekelőtt Lewis Way keresztyén publicista hatásának köszönhetően.⁹ Way, Basilicus álnév alatt, számos cikket írt a zsidóság jövőjéről a társaság folyóiratában, a *The Jewish Expositor*-ban. Hitt Krisztus személyes és nagyon hamar bekövetkező visszajövetelében, melyet nagyon várt. Way nézetei befolyásolták Henry Drummondot is, aki a társaság alelnöke lett 1823-ban. Drummond igen nagy érdeklődést mutatott a bibliai próféciaik iránt, és Edward Irwinggel¹⁰ ők kezdték el a híres Albury találkozókat.¹¹ Ridley Herschellel kibővülve ők hárman voltak e korban az újra és újra előbukkanó pre-millennializmus fő szószólói. Hatásukra a skót államegyház (*Church of Scotland*) fő vonalától eltávolodó Bonar testvérek (Horatius és Andrew) is elkezdtek hirdetni tanáikat.¹²

Azonban a 19. századi skót államegyház híveinek és benne az evangelikáloknak nagy többsége poszt-millennialista volt, akik a millenniumot, Krisztus ezeréves országlását az evangélium minden nép közt való hirdetése által kívánták elérni.¹³ Abban hittek, hogy az emberiség könnyedén fog majd belépni a történelem következő korszakába, és Krisztus az egyház hihetetlen mértékű kiterjedésének megvalósulása után fog visszatérni.¹⁴ Ezt a gondolatot a viktoriánus társadalomban élő vallásos vagy kevésbé vallásos emberek által egyformán vallott, a keresztyénység felsőbbrendűségébe vetett hit sugallta. Ehhez hozzájárult az, hogy a populáris kulturális felfogás szerint a britek önmagukat Isten választott népének tekintették, hiszen önmaguk szemében hihetetlenül magas civilizációs szintet értek el, és ez – szerintük – mindenütt éreztette „jótékony” hatását. E sajátos világszemlélet alól a brit evangelikálok sem vonhatták ki magukat, sőt ennek vallási aspektusát hangsúlyozták különféle hitbuzgalmi és missziói egyesületek alapításával, melyek a társadalom megjobbítását, pontosabban krisztusi útra való térítését tűzték ki célul.

A poszt-millennialista elképzeléssel szemben a pre-millennialisták azt vallották, hogy az a kor, amelyben élnek, üldöztetésekkel fog lezárulni. A keresztyének számára elnyomással és feszültségekkel teli időszaknak Krisztus második visszajövele fog majd véget vetni. E visszajövetel nem a távoli jövőben várható, hanem szinte bármikor bekövetkezhet. Jézus Krisztus országlását, melynek során itt a földön testileg lesz jelen, az Antikrisztus ítéletével és az igazak feltámasztásával fog-

⁹ GINDEY, *The Jews and Their Evangelisation*, 91.

¹⁰ BEBBINGTON, *Evangelicalism In Modern Britain*, 78kk.

¹¹ CARLYLE, *Reminiscences*, 287.

¹² NEEDHAM, *Millennialism*, 563.

¹³ MARTIN, *Ecumenical Stirrings in Pre Victorian Britain, 1795–1830*, 30.

¹⁴ BOETTER, *Millenium*, 4.

ja megkezdeni, s ezt követően jön el az ezeréves békeország.¹⁵ A *parúzia* ideje alatt a Sátánt megköttözik és az igazságosság korszaka köszönt a földre. A millennium után a Sátán egy rövid időre szabadon bocsáttatik, és fel fog lázadni.¹⁶ Végül a millenniumot egy általános érvényű feltámadás, a halottak feltámadása fogja követni, ezt pedig az utolsó ítélet. Ezek után köszönt be az örökké tartó új ég és új föld világekorszaka.

A poszt- és pre-millennialista elképzeléseken belül is jelentős eltérések alakultak ki, a sorrendiséget és az „idők jeleit” illetően. Skóciában is ez volt a helyzet. Az angolokhoz hasonlóan itt is a poszt-millennialista elképzelések domináltak. A *Church of Scotland*, a skót államegyház 19. századi meghatározó evanglikál személyiségei a puritanizmus ideje óta poszt-millennialista tanokat vallottak. John Duncan (1796–1870),¹⁷ a világhírű A. B. Davidsont felfedező neves orientalista professzor erősen hitt abban, hogy a zsidók megtérése ideje közel van, és majd a Szentlélek küszöbön álló kitöltetése jelzi azt. Szerinte ez akkor következik be, amikor a világtörténelem az utolsó idők szakaszába érkezik. Duncan meg volt győződve, hogy mindez az ő idejében meg fog történni. 1839-ben, egyik igehirdetésében arról értekezett, hogy a zsidók egybegyűjtése egyetemes lesz és maradandó.¹⁸ Ebből fakadóan, csakúgy, mint a puritánok, abban hitt, hogy a zsidók megtérése – amely a szétszórattatásban élő zsidóság egybegyűjtésével egyidejűleg történik meg – egységesen, kollektív módon következik majd el.¹⁹ A puritán elképzelésekkel összevetve itt az új elem a zsidóság világot átívelő egybegyűjtésének gondolata volt. Duncan úgy vélekedett, hogy a zsidók „különösen vonzónak tartják a brit keresztyénséget (*értsd: evanglikalizmust – a szerző*), amely szerinte természete szerint toleráns volt és a polgári és vallási jogok védelme mellett mindig kiállt”.²⁰ Vallási elképzelésének szerves része volt a „pogányokról” szóló nézete. A pogányok száma addig nem telhet be, míg a zsidóság népként meg nem tér. Addig a keresztyén misszióknak mindenképp folytatódnia kell. Korát úgy szemlélte, hogy a zsidó nép egy része még „vakságban él”.²¹ Érvelése szerint tehát a zsidómisszióknak kiemelt fontosságúnak kell lennie.

Duncan Bibliából táplálkozó világképe más szempontból is illeszkedik a puritán örökség világszemléletébe. Számára az a kor, amelyben

¹⁵ ERICKSON, *Contemporary Options in Eschatology: a Study of the Millennium*, 91k.

¹⁶ BROWN, *Christ's Second Coming: Will it be Premillennial?*, 399–420.

¹⁷ Életéhez lásd ISBELL, *Duncan, John*, 262k.

¹⁸ SINCLAIR, *Rich Gleanings After the Vintage from „Rabbi” Duncan*, 330.

¹⁹ MOODY, *Recollection of the Late John Duncan*, 205.

²⁰ BROWN, *Life of the Late John Duncan*, 438. Brown hivatkozik itt Duncan 1862-es zsinati beszédére.

²¹ DUNCAN, *Addresses in the Free Church Assembly on the Mission to the Jews in Hungary*, 44–48, vö. SINCLAIR, *Rich Gleanings After the Vintage from „Rabbi” Duncan*, 360.

élt, „telve volt a nagyszerű dolgok és változások iránti várakozással”. Pálhoz és a puritánokhoz hasonlóan ő is abban hitt, hogy Krisztus az ő idejében fog eljönni, hisz az idők jelei szerinte erre utalnak. A világtörténelem eseményeit összekapcsolta a bibliai próféciákkal, és azokkal magyarázta őket. Ennek szemléletes példája a következő. A Biblia sajátos értelmezéséből kiindulva arra a következtetésre jutott, hogy „az Oszmán Birodalom katonai hatalma meg fog gyengülni, az iszlám félholdja gyorsan el fog fogyni”. Szerinte, mint írja: „a világ állása azt mutatja, hogy a pogányok száma mindjárt betelik, sőt (Krisztus visszatérése) már az ajtó előtt áll.”²² A puritánokhoz hasonlóan ő is hitt abban, hogy a pápaság, „bálványimádása” miatt, India és Kína vallásai pedig szintén „bálványimádásuknak” köszönhetően hamar el fognak tűnni. Mindezek sürgetik a zsidók népként való megtérését.

Érdekes, hogy Duncant sohasem érdekelte a próféciákból kiolvasható időrendi táblázatok elkészítése, bár a zsidóság megtérésének kérdése miatt mégis állított fel hipotéziseket. Őt sokkal inkább foglalkoztatta az az ígélet, miszerint Isten megáldja azokat, akik az ő népe felé fordulnak az evangéliummal.²³ Duncan, nagyon sok lelkes kortársához hasonlóan, rengeteg válasszal adós maradt. Teológiájának egyik legizgalmasabb nyitott kérdése, hogy hogyan függ össze egymással a zsidóság irányába végzett, az egyéni megtérést hangsúlyozó missziói tevékenység és a zsidóság kollektív megtérésének váradalma.

A neves orientalistához hasonló nézeteket vallott Alexander Keith, St. Cyrus-i skót lelkész is. Keith a kortárs skót populáris vallásosság legmeghatározóbb alakjai közé tartozott, akinek a próféciákról szóló műveit tízezrek olvasták. Leghíresebb könyvében, amely igen vaskosra sikerült, Izrael valós restaurációjáról, a zsidóknak a Szentföldre való visszatéréséről szól.²⁴ A könyvében részletesen belebocsátkozik – a próféciák „biztos” értelmezésének birtokában – az események sorrendiségébe. Itt nem az utolsó idők egészének történéseit írja le, hanem abból egy eseményt: a zsidóság egybegyűjtését ragadja meg. A kortárs brit evangélikalizmusban nagy népszerűsége tett szert a „biztos kézzel” megírt mű. Keith hihetetlen részletességgel ecsetelte azt a „termékeny földet”, amely Izrael területe lesz ismét, olyannyira, hogy még szélességi fokokkal is kijelölte az ország határait a bibliai próféciák alapján.²⁵ Ő a bevett „kánon” hangját jelentette a brit angolszász tradicionális evangélikalizmusban egy olyan korban, amelyben megjelennek a mormonok, később a

²² A fenti idézetekhez lásd DUNCAN, *Addresses in the Free Church Assembly on the Mission to the Jews in Hungary*, 39–42.

²³ MOODY, *Recollection of the Late John Duncan*, 205.

²⁴ KEITH, *The Land of Israel According to the Covenant*.

²⁵ KEITH, *The Land of Israel According to the Covenant*, 161.

Jehova tanúi és a hetednapos adventisták a maguk tanításaival, különösen az Egyesült Államokban.

A különféle elképzelések csak abban voltak azonosak, hogy a bibliai próféciaikat magyarázó szöveg szerint értelmezték. Azonban még a két markáns pozíción belül is, az alapvető konszenzusos értelmezések mellett, mást és mást olvastak ki az igehelyekből. Abban Keith és Duncan is egyetértett, hogy a zsidó nemzet egy nap újjá fog éledni, mint a görögök, hiszen az Oszmán Birodalom lassan gyengülni kezdett, és ez szerintük „a zsidók visszatérésének az útját egyengeti”. Természetesen ez a bibliai várakozás a vágyak határán túl nem léphetett, ismerve az akkori politikai eseményeket és történéseket.²⁶ Duncan és Keith osztotta a puritánok millennializmusát, mely szerint a zsidók népként térnek majd meg, és a világtörténelem eseményeit a bibliai próféciaik fényében kell olvasni. Azzal viszont új elemet hangsúlyoztak, hogy a Római levél alapján elkezdték hirdetni: a misszió elsődleges célja a zsidók megtérítése kell, hogy legyen.

Az 1830-as évek Skóciájában, a keresztyénség történetében a korai egyház óta elfelejtett, zsidók felé irányuló misszió kibontakozása valóban történelmi unikum. Annál is inkább az, mert a skótok zsidósággal való érintkezése minimális volt: bár nem voltak jelentős zsidó közösségek az országban, a vallási meggyőződésnek e fejlődése 1838-ra a zsidómisszió beindítását eredményezte.

A skót zsidómissziót markánsan az különböztette meg az Angliában kialakult hasonló tevékenységtől, hogy az ottani zsidómissziót végző evangélikusok inkább pre-millennialisták voltak, szemben a Duncan, Keith és a skót presbiteriánus többség által vallott poszt-millennialista elképzelésekkel.²⁷ Ezenkívül volt még egy másik sajátos jellegzetessége a skóciai zsidómisszióknak, amelyet a skót államegyház 1838-as zsinata így fogalmazott meg: „A zsidómissziót sokkal eredményesebben végezheti az egyház, mint ahogy azt az önkéntességre alapuló angol társaságok teszik.”²⁸ Ez a két sajátos jellemvonás, a poszt-millennializmus és az egyház által végzett misszió határozta meg a Skóciából Európába és Palesztinába irányuló zsidómissziót.

A Krisztus visszajövetelének „elősegítését” szolgáló missziós törekvések így illeszkedtek bele a skót és angol társadalmat alapvetően befolyásoló evangélikál gondolkodásba. A zsidóság megtérésének kezdete az utolsó idők egyértelmű jele volt számukra. A demokratikus jogokért, a

²⁶ KEITH, *The Land of Israel According to the Covenant*, 477.479.

²⁷ A skót poszt-millennialista váradalmakat legjobban Brown vitázó könyve írja le, lásd BROWN, *Christ's Second Coming: Will it be Premillennial?* Az eltérő kisebbségi álláspontot Andrew Bonar képviselte, lásd GRIBBEN, *Andrew Bonar and the Scottish Presbyterian Millennium*, 177–202.

²⁸ *The Last General Assembly*, 246.

rabszolgaság megszüntetéséért és a zsidóság emancipálódásáért egyaránt harcoló evangelikáloknál a társadalmi igazságosság és – ahogy fentebb bemutattuk – az isteni üdvterv biztos ismeretéről való meggyőződés szorosán összekapcsolódott. Ennek a kálvinista alapokon nyugvó civil társadalomhoz való viszonya azonban egy további tanulmány témája lesz.

Felhasznált irodalom:

- [név nélkül], *A Directory for the Public Worship*, Edinburgh, 1645.
- BEBBINGTON, D. W., *Evangelicalism in Modern Britain*, London / New York, 1999.
- BOETTER, L., *Millenium*, Philadelphia, 1957.
- BROWN, D., *Christ's Second Coming: Will it be Premillennial?*, Edinburgh, 1849.
- BROWN, D., *Life of the Late John Duncan*, Edinburgh, 1872.
- CARLYLE, T., *Reminiscences* (szerk., C. E. Norton), London, 1972.
- CHANEY, C. L., *The Birth of Mission in America*, California, 1976.
- DRUMMOND, A. L., *Kirk and the Continent*, Edinburgh, 1956.
- DUNCAN, J., *Addresses in the Free Church Assembly on the Mission to the Jews in Hungary, and on the Christian Future of the Jewish People 25 Monday, 1857*, in: [szerk. nélkül], *Proceedings of the General Assembly of the Church of Scotland Held at Edinburgh May, 1857*, Edinburgh, 1857.
- ERICKSON, M., *Contemporary Options in Eschatology: a Study of the Millennium*, Grand Rapids, 1977.
- GINDEY, W. T., *The Jews and Their Evangelisation*, London, 1899.
- GRENZ, S. J., *The Millennial Maze*, Illinois, 1992.
- GRIFFEN, C., *Andrew Bonar and the Scottish Presbyterian Millennium*, in: C. Griffen – T. F. Stunt (ed.), *Prisoners of Hope*, London, 2004, 177–202.
- ISBELL, S., Szócikk „*Duncan, John*”, in: N. M. de Camerun (ed.), *Dictionary of Scottish Church History and Theology*, Edinburgh, 1993, 262–263.
- KEITH, A., *The Land of Israel According to the Covenant with Abraham, with Isaac, and with Jacob*, Edinburgh, 1843.
- MARTIN, R. H., *Evangelicals United: Ecumenical Stirrings in Pre-Victorian Britain, 1795–1830*, Scarecrow, 1983.
- MOODY, A. S., *Recollection of the Late John Duncan, LL. D.*, Edinburgh, 1872.
- MURRAY, H. I., *The Puritan Hope*, Edinburgh, 1971.
- NEEDHAM, N. R., Szócikk „*Millennialism*”, in: N. M. de Camerun (ed.), *Dictionary of Scottish Church History and Theology*, Edinburgh, 1993, 562–564.
- ROOY, S. H., *The Theology of Mission in Puritan Tradition*, Grand Rapids, 1965.
- SCULT, M., *Millennial Expectations and Jewish Liberties* (Studies in Judaism in Modern Times 2), Leiden, 1978.

KOVÁCS ÁBRAHÁM

- SINCLAIR, J. S., *Rich Gleanings After the Vintage from „Rabbi” Duncan with Biographical Sketch*, 2. kiadás, London, 1925.
- [név nélkül], *The Last General Assembly*, Church of Scotland Magazine 5 (1838), 1–3.
- VRETE, M., *The restoration of the Jews in English Protestant thought, 1790–1840*, Middle Eastern Studies 8/1 (1972), 16–19.

Szociáletikai és Egyházzociológiai Tanszék:

Ferencz Árpád

**A TITOK FELÉ NYÚJTÓZKODVA...
MEGJEGYZÉSEK K. H. MISKOTTE TEOLÓGIÁJÁNAK
MARGÓJÁRA¹**

0. Bevezető

Magyar nyelvterületen, különösen az utóbbi évtizedekben, de már korábban is, nagy érdeklődésre tart és tarthat számot a holland teológia. Ezen teológiai iskolák (hiszen Hollandia összefüggésében a pontosság okán talán teológiákat kellene írunk) egymástól nagymértékben különböznek, s hatásuk is különböző formában jelentkezik magyar nyelvű teológiánkban.²

Jelen tanulmány azt a célt tűzi maga elé, hogy egy olyan nagyformátumú teológus gondolatvilágába nyújtson betekintést, akinek életműve, meglátásom szerint, komoly tanulságokkal szolgálhat a magyar nyelvű teológia számára.

Kornelis Heiko Miskotte nevének hallatán az értő teológus olvasó felkapja a fejét, hisz munkássága döntő módon befolyásolta a 20. századi teológiai gondolkodást, éspedig a szekularizált világgal való párbeszéd, kapcsolattartás tekintetében.

Édesapjáról emlékező könyvében Miskotte fia idéz egy verset, amelyet a leideni egyetemről való kibúcsúzásakor írt egy hűséges barát és tisztelő, s ehhez kapcsolja gondolatait. Eszerint Miskotte úgy állt a korabeli világban, mint egy „szavak uszályával díszített gyöngytyúk”, egy „hatalmas idegen állat” a többi állat között, vagy mint egy „sokszínű kultúrakadály”³. Fia számára ez a vers sokat elmondott édesapja személyiségének jellemzőiről, s ezért fontosnak láttam ideiktatni ezt a tréfás jellemzést. A „heroikus alak”⁴, ahogy őt az idézett költemény jellemzi,

¹ *Barátsággal ajánlom Marjovszky Tibornak. Az írás azonos cím alatt megjelent: Református Szemle 2007/3, 552–575.*

² Lásd pl. Sebestyén Jenő tanulmányait a holland kálvinizmusról, vagy a napjainkban megjelenő fordításokat. Sajnálatos, hogy nagy formátumú kortárs teológiai gondolkodók, mint pl. G. Mannenschijn, vagy a sokat vitatott H. M. Kuitert, de az Erdélyben nagy tiszteletnek örvendő A. van de Beek művei sincsenek jelen megfelelő módon a magyar teológiai közéletben.

³ „Zo staat gij te boek, Miskotte... als een haan, een parelhoen met een staart van worden... een groot vreemde dier, een gekleurd obstakel cultuur”, lásd Miskotte, *Niet te vergeten Miskotte*, 9. A költemény képi világa egyebekben az anderseni meséből ismert rút kiskacsa képére épít, csak ebben az esetben a tyúkudvarra tévedt gyöngytyúk képét használja mondanivalójának illusztrálására.

⁴ Szinte lehetetlen visszaadni magyarul a „waaghals” kifejezés pontos értelmét, de talán ezzel a szókapcsolattal megközelítőleg érzékeltetni lehet, hogy kortársai miként látták a teológia peremvidékein korlátokat feszegető teológus munkásságát.

valóban korlátokat feszeget, s ha a kortárs teológia európai kontextusában megpróbáljuk elhelyezni a leideni teológiai tanár, az egyház peremére szorultak között munkálkodó amszterdami lelképásztor munkásságát, nehéz dolgunk van. Sokszínű és változatos tevékenysége ugyanis nem illeszthető be egyetlen séma keretei közé sem. Lehetséges őt a kultúra teológusának nevezni, de ezzel még nem fedtük le munkásságának teljességét. Fogalmazhatunk úgy is, hogy ő az Ige teológiájának prominens holland képviselője, de ebben az esetben nem vesszük figyelembe teológiai gondolatvilágának alapvetően nyitott jellegét, mely az Ige teológiáját, a Jézus Krisztusban adott Kijelentést igyekezett a „modern” ember, s különösképpen a szekularizált értelmiség felé közvetíteni. Bármennyire is igazak ezek a jellemzők, Miskotte teológiájának és gondolatvilágának lényege, meg nem ismételtető varázsa nem szorítható be ilyen sablonos meghatározások keretei közé. Ő a kortársak között talán a legnagyobb tudással és legátfogóbb ismeretekkel oktatót éveken keresztül, mégis azt mondja magáról, hogy a teológiai munkában végső soron csak „diletáns”, s ha néha sikerült egy-egy „nyitányt elvezényelnie”, azt különleges sikerként élte meg.⁵

Gondolatvilágában minden időben fontos szerepet játszott a teológiai tudomány és az egyházi gyakorlat közötti összefüggés kérdése. Erről ő maga így vall: „Amennyiben, amint azt láttuk, az egyház sajátos feladata a prédikációban csúcsosodik ki, úgy a prédikáció lényegét illetően fel kell számolnunk a lehetséges félreértéseket. Amikor ‘predikációt’ mondunk, nem erkölcsi intést értünk alatta, nem is szóbeli kioktatást, s éppoly kevéssé ünnepélyes építő és vigasztaló szavakat. A teológia feladatának kicsúcsosodása nem állhat valamilyen, ‘teljesen mindegy, milyen’ jellegű vallásos értékben. Sokkal inkább a prédikációban, ebben a szegény Szent Sebestyénben, amit az emberi okoskodás kemény nyilai átszegeznek és a szakadatlan mártíromság állapotában tartanak! Mert kevesen, nagyon kevesen veszik észre, hogy micsoda mártíromságot ünnepelhetünk a prédikációban: az emberi szó Isten Igéje iránti szolgálatának titkát, mely ezek nélkül az emberi szavak nélkül nem mutatkozik meg... Azon meggyőződés, hogy a teológia feladata a prédikációban csúcsosodik ki, elsősorban is azt a parancsolatot foglalja magába a teológusra nézve, hogy az igaz prédikáció becsületének megmentésén fáradozzon. Megmentésén a szó legszorosabb értelmében, azaz tisztességének helyreállításán! A prédikáció ugyanis egy proklamáció, melyhez hasonló nem létezik, s ilyenformán konkurencia nélküli, aminthogy a hit is, mely erre a proklamációra válaszol (*sola fidei*), úgyszintén nem vetélytársa semmiféle nézetnek, meggyőződésnek, vagy gondolatnak.”⁶

⁵ Vö. MISKOTTE, *Der moderne Dogmatiker als Dilletant und Dirigent*, 205.

⁶ MISKOTTE, *Der spezifische Auftrag der Theologie*, 97. [Itt és a folytatásban Miskotte szavai magyarul a szerző saját fordításában szerepelnek – a szerkesztő.]

A holland teológus egész teológiája számára kulcsfontosságú volt, amit svájci mestere és fegyvertársa, Karl Barth a maga teológiai fejlődésének egy pontján így fogalmazott meg: „A teológia a titok felé nyújtózkodó racionális igyekezet.”⁷ Ennek a titok felé nyújtózkodásnak volt Miskotte fáradhatatlan képviselője.

A következőkben életútjának felvázolása után teológiai nézeteit ismertetem, különös tekintettel főművének is tekinthető munkájára, a „*Wenn die Götter schweigen*” című műre.⁸ Emellett a munka mellett természetesen más művekkel is foglalkozom: a válogatás ezek esetében nem a művek fontossága vagy ismertsége, hanem szubjektív szempontjaim alapján történik.⁹ Az életmű áttekintését azért is célszerű a „*Wenn die Götter schweigen*” köré felépíteni, mert egyedülálló módon ötvöződik benne a holland teológusra oly jellemző három elem: a biblikum iránti hűség, a pontos és tiszta rendszeres teológiai gondolkodás, illetőleg a kultúra igaz ismerőjeként annak konstruktív felhasználása. Mindemellett a munka magán hordozza annak a folyamatos törekvésnek a jegyeit is, mely a prédikációra tekint, s a modern kor emberét a maga élethelyzetében igyekszik megszólítani. Talán kevés annyira profetikus diagnózis van a posztmodern kor emberéről, mint a fent említett könyv bevezetője, amelyben a szerző az Isten nélküli világ emberével néz szembe.¹⁰ Ebben

⁷ BARTH, *Kirchliche Dogmatik I/1*, 388.

⁸ Tanulmányomban alapvetően a következő német kiadást idézem: MISKOTTE, *Wenn die Götter schweigen. Vom Sinn des Alten Testaments* (ford. Hinrich Stoevesandt), Chr. Kaiser Verlag, München, 1963. Ezt maga Miskotte is jobbnak tartotta az eredeti holland változatnál, s megjelenése előtt némiképp át is dolgozta.

⁹ Egy ilyen átfogó jellegű tanulmány megírása óhatatlanul magával hozza a választás és válogatás szükségességét. Nem tudok objektív kritériumokat megadnia erre vonatkozóan. A kiválasztott – hadd tegyem hozzá: a teljesség igénye nélkül válogatott – írások olyan gondolatokat tartalmaznak, melyek a mai teológiai helyzetben is meggondolandóak, ha meg akarjuk őrizni teológiánk hitelességét és tisztán akarjuk megtartani annak igazságigényét.

¹⁰ „Bölcsök, akik nálunknál bölcsebbek, meglátták s talán nem átgondoltan, de így neveztek: a negyedik ember. A negyedik ember, aki már nem hisz a szó bibliai értelmében véve, persze, ez is, de hát éppen úgy süket más istenek irányába is, és minden istenhez hasonló érték megkötő erejétől szabad. Az az ember, aki semmilyen lelki ráhatásra nem reagál, sőt, az erre való képességet is el kell tőle vitatni. Gondolhatunk-e arra, hogy akkor legalább az időben és életének üressége miatt szenved? Ezt sem szabad gondolni, mondják a bölcsek, akik minden más bölcsnél bölcsebben az embert megcáfolythatatlan statisztikákkal és elemzésekkel elembertelenedéséhez kötötték. Úgy tűnik, mintha Franciaországban különlegesen vidáman növekedett volna ez, a negyedik ember. Némelyek nem hisznek benne, mert hát az ember lényege szerint vallásos lenne, s önmaga ellen lázadna, önmagát játszaná el, ha elfogadjuk, hogy olyan, amilyennek nekünk szuggerálják. De hát olyan biztos az, hogy az ember természete és lényének mélye szerint vallásos? Valóban olyan biztos, hogy valaha is igazán komolyan veszi az ‘Istent’? Azon a krízisen túl, melybe a Kijelentés bizonyosan szükségszerűen vezet, létezik minden esetben a vallás bizonyos immanens problémája is. Lehet, hogy az első egy titokra utal és ilyenformán egy teológiai állítás, a második azonban egy vallástörté-

a helyzetben a „dilettáns és dirigens” rendszeres teológus nem tehet egyebet, mint hogy arra az Istenre hagyatkozik, akinek teljes mássága áthatja az emberi életet, s bár nem tudja félretenni a gondolatot, hogy a „templompadok tele vannak *in spe* ateistákkal, akik még nem tudják, hogy ki akarnak törni”¹¹, mégsem adhatja fel a teológia saját és sajátos feladatának felvállalását és tisztességének megvédését.

I. Kornelis Heiko Miskotte életútja

1894 szeptemberében született Titia Alagonda Haan és Hermannus Miskotte első gyermekeként a hollandiai Utrechtben. Édesapja den Hamból származott. A családra az ottani lelkész, Kohlbrugge kegyessége olyan nagy hatást gyakorolt, hogy a fiatal teológus később egyenesen Kohlbrugge teológiájából akart doktorálni. Iskoláit Utrechtben végezte, itt is érettségizett, és itt kezdte el teológiai tanulmányait az egyetem teológiai karán. Teológus évei alatt rendkívül nagy hatást gyakorolt rá Kierkegaard filozófiája, valamint Bavinck és Kuyper teológiai munkássága. A későbbiekben olyannyira jellemző, misztikára való fogékonysága életének már ebben az időszakában jelentkezik. Naplójában feljegyzi, hogy akkor tudott igazán megnyílni az emberek felé, amikor a transzcendensről beszélhetett.¹² Ez a tulajdonsága, ti. maximális nyitottsága a transzcendens felé, vezette őt tanulmányai során, s segített eligazodnia a kultúra sokszínű világában. Nem volt tillichi értelemben vett kultúrteológus: az Ige teológusa volt, és az is akart maradni mindvégig. Az Igéhez való hűsége lelkészi pályájára is rányomta bélyegét. A barthi „lehetetlen lehetőség”, hogy Istenről beszélni kell, de igazából nem tudunk róla beszélni¹³, illetőleg az ebből fakadó feszültség a meppeli gyülekezet lelkésze számára a későbbiekben egzisztenciális problémaként jelentkezett, melyet ki mással is oszthatott volna meg, mint éppen a „Mesterrel”.¹⁴ Ebből a kapcsolatból aztán Barth és Miskotte mély barátsága ala-

neti adottság, ami sokféleképpen világossá tehető.” – lásd MISKOTTE, *Wenn die Götter schweigen*, 11.

¹¹ MISKOTTE, *Wenn die Götter schweigen*, 68. A német szövegben az ateisták helyett „nihilisták *in spe*” szerepel, de a megnevezés alatt értelemszerűen az ateistákat értjük.

¹² 1917 februárjában írja: „Legemberibb akkor vagyok, amikor a nem-emberiről, az emberin kívülről, az emberfeletti valóságról beszélek. Akkor nyitottan, melegen beszélek, közlékeny vagyok, egy jóleső, melengető érzés érzek bensőmben... Fordítva, az emberekkel szemben nagyon idegennek érzem magam, s (valószínűleg) nagyon ‘embertelen’ benyomást keltek...” A továbbiakban a misztikáról ezt olvashatjuk ugyanabban a feljegyzésében: „Az emberfelettihez, a misztikushoz tartozhat alkalmasszerűen egy muskátli, amely a pincében telet á, majd kikerült a szabadba, s az ovális virágágyás peremén végtelenül elidegenedetten néz ki.”, lásd MISKOTTE, *Uit de Dagboeken 1917–1930*, 27.

¹³ Lásd BARTH, *Das Wort Gottes als Aufgabe der Theologie*, 156k.

¹⁴ Miskotte egy 1929 áprilisában keltezett levélben így ír: „Mélyen tisztelt Professor Úr!

kult ki, mely hamar túllépett a szokásos mester–tanítvány sémán, még akkor is, ha mindkét fél alapvetően zárkózott, bizalmatlan természetű volt. Ezzel kapcsolatosan jegyzi meg a kiváló Miskotte-monográfia írója: „Miskotte maga mélyebben megélte a vallásosság ambivalens voltát, mint Barth, s ezt ő fel is használta teológiájában... Nihilistának tudta magát. A modern emberrel való szolidaritása nem csupán hitbéli cselekedet, hanem a sorsközösség belátása... Miskotte szellemének van egy olyan sötét mélysége, mely egyértelműen hiányzik Barthnál.”¹⁵

Akár így, akár úgy, Miskotte munkásságát saját szülőhazájának nagy teológusa, Hermannus Gunning mellett éppen Karl Barth határozta meg. Sajnálatos azonban, hogy a Miskotte–Barth barátság nem vezetett odáig, hogy a svájci „mester” reagált volna holland „tanítványának” sokszori sürgetésére, miszerint érdemes lenne a kiváló zsidó teológus és filozófus, Franz Rosenzweig munkásságával foglalkoznia.

Ezzel nagyjából fel is vázoltuk azoknak a neveit, akik a későbbi kultúrkritikus teológus nézeteit befolyásolták. Nem mehetünk azonban tovább anélkül, hogy ne említenénk meg Oepke Noordmans nevét is. Noordmans elsősorban teológiájának klasszikusan szép nyelvezetével hatott a fiatal teológusra, de mindemellett azzal a felfogásával is, hogy a teológiának az igehirdetésre kell néznie, s nem is nézhet másra. Miskotte munkáit olvasva képet nyerhetünk magunknak arról, hogy ez az esztétizáló hozzáállás mennyire meghatározta a későbbi teológiai tanár publicisztikai munkásságát. Teológiai nyelvezete barokkosan bonyolult, de bonyolultságában hasonló a szépen felépített zeneművekhez, melyben a mellékletek hangja csak kiemeli és hangsúlyozza a főtételt, melyet ebben az

Meg kell zavarnom önt szorgalmas munkájában egy egészen személyes dologgal. Tegnap este az istentiszteleten történt, hogy midőn a Heidelbergi Káté 44. kérdéséről szóló igehirdetésbe kezdtem volna, hirtelen olyan ellankadás és a lélekjelenlét oly hiánya vett rajtam erőt, hogy egyszerűen nem viseltem el. A gyülekezetnek megmondtam, hogy nem tudok prédikálni, hogy imádkozni és énekelni fogunk, majd hazamegyünk. A feszültségek, melyek között az utolsó időben ebben a félig metodista, félig liberális gyülekezetben éltem, olyan hirtelen kisikláshoz vezettek, melyet senki sem értett meg... A gyülekezet és az Ügy (kísértés) közötti legszélsebésebb idegenség a szívemre telepedett. Egyszer csak elvesztettem a kapcsolatot az emberekkel, de elvesztettem a kapcsolatot felfelé is, egy rettenetes ürességben találtam magam hirtelen, melyben minden szó, minden gesztus értelmetlennek tűnt... Oh, kérem, mondja meg nekem, mit tart erről a beszélni-képtelenségről, sűrűn előfordul-e, s más lelkészek hasonló helyzetben milyen következtetéseket vontak le ebből...”, lásd MISKOTTE, *Karl Barth. Inspiratie en vertolking: inleidingen, essays, briefwisseling*, 434k. (Nem igazán világos mindenestre a szövegben a „kísértés” szó értelme. A német szövegben szereplő „Anfechtung” kifejezés értelmezéseként úgy vélem, hogy a gyülekezet és az Ügy közötti éles ellentét jelenti igazában a kísértést. Miskotte viszonylag töredékes német-sége magyarázza, hogy az egyébként a szövegben zárójelben szereplő fogalom nehezen értelmezhető.)

¹⁵ DE KRUIJF, *Een studie over de theologie van K. H. Miskotte*, 22.

esetben főműve címének parafrázálásával így lehetne megfogalmazni: *amikor hallgatnak az istenek, beszél az ISTEN.*

Mielőtt azonban könyveivel ismertséget szerzett volna magának, a fiatal teológus 1921-ben Kortegenebe kerül lelkésznek (1921–1925). Amint ezt naplójában fel is jegyzi, kortegenei lelkészsége alatt kerül kezébe Barth Római levélhez írott kommentárja. Ez maradandó élmény-nyel gazdagítja, s a későbbiekre nézve mélyen befolyásolja életművét. Ez az időszak számára a nyugodt tanulmányozás idejét jelenti, de nem mentes teljes mértékben a feszültségektől, a misztikummal való küzdelemtől sem. Naplójegyzeteiben erről az időszakról viszonylag sokat ír, de ezekben elsősorban a tanulmányokról, olvasmányokról szóló beszámolóik dominálnak. Sorra-rendre jelennek meg Rilke, különböző orosz írók nevei (Dosztojevszkij, Tolsztoj), de komoly teológiai reflexiókat is találunk ezek között. Talán legtalálóbban egy félmondat jellemzi helyzetét, amikor önmagának teszi fel a kérdést egy csendes csónakázás után: Mit is mondhat ő voltaképpen Istenről?¹⁶ Ez kérdés a későbbiekben sem hagyja nyugodni a teológust, s ez ahhoz a Meppelben megtörtént esethez vezet, melyet, amint azt a fentiekben jeleztem, Barthal oszt meg.

Kortegenei éveit, 1923-ban megnősül. Felesége, Cornelia Johanna Cladder, egy amszterdami polgárcsalád gyermeke, aki betegápolóként dolgozik egy kis amszterdami kórházban, minden tekintetben férje méltó intellektuális partnere. A naplójegyzetek fényt vetnek arra, hogy a házaspár igen élénken részt vett a kor kulturális életében. Nem csupán modern irodalmat olvastak, hanem eljártak kiállításokra is, és minden jelentősebb koncerten részt vettek. Miskotte ezekben az években szerez olyan mély és alapos kulturális ismereteket, amelyek szinte predestinálják arra, hogy a későbbiekben az egyház peremére szorult értelmiségiekkel foglalkozzon, Amszterdam Zuid gyülekezetében.

Kortegene után Meppel gyülekezete következett. Itt mindössze öt évet töltött a házaspár (1925–1930), de nem igazán találták meg helyüket a tradicionális és pietista elemeket ötvöző gyülekezetben.¹⁷ 1930-tól 1938-ig Miskotte Haarlem lelkésze lesz. Ez az időszak több intellektuális kihívást jelent számára, de itt is folyamatosan foglalkoztatják a prédikáció nagy elvi kérdései, s mindemellett aktív figyelemmel kíséri a kultu-

¹⁶ MISKOTTE, *Uit de Dagboeken 1917–1930*, 179: „De közben mit mondok én Istenről, a homályosról, s Jézusról, a szeretetről, a lehetetlenről, aki egy csókkal a világ szörnyűségét és vadságát semmibe vette, vagy elűzte?” Miskotte egy későbbi, 1927-ben elmondott prédikációjában ismét felveti a kérdést: Miért is nem értették meg Jézust az emberek, miért volt idegen üzenete, s miben is áll az életet megvilágító értelme annak az evangéliumnak, amely ez emberi élet sötétjébe világosságot képes hozni? – lásd MISKOTTE, *Gesetz und Evangelium*, 7kk.

¹⁷ Hogy mennyire így van ez, egy rövid félmondatlal szemléltetem az 1926. február 23-i naplójegyzetből: „A tél, száműzetésünk ösképe...”, lásd MISKOTTE, *Uit de Dagboeken 1917–1930*, 287.

rális és politikai élet fontosabb eseményeit is. Ezt az időszakot jól jellemzi azon 1930 decemberében lejegyzett Kafka idézet, amely arról szól, hogy vannak olyan kérdések, amelyeket nem lehet megkerülni.¹⁸ Számára a nem megkerülhető kérdések közé tartoznak, naplójegyzeteinek tanúsága szerint, a szociális és politikai kérdések, melyek az új gyülekezetben még élesebben jelentkeztek, mint a viszonylag elszigetelt Kortegene, vagy Meppel esetében. Teológiailag különösen érdekes ez az időszak, mert a zsidósággal való intenzív kapcsolatok eredményeképpen megszületik „*A zsidó vallás lényege*” című teológiai doktori dolgozata, melyben elsősorban Cohen, Buber és Rosenzweig nézeteit vizsgálva igyekeznek a zsidó vallás lényegét, annak fontos kérdésfelvetéseit ismertetni.¹⁹ Az időközben jelentkező politikai problémák, melyek a német viszonyokat jellemzik, illetőleg azok teológiai vetületei nem hagyják hidegen Miskottét sem. Barthoz írott leveleiben aggodalmának ad hangot az egyház „hallgató szájának istentelen brutalitása miatt, hisz egy zárt száj is lehet brutális...” – írja például 1933-ban.²⁰ Természetesen a hitleri politika veszélyeit éles szemű megfigyelőként már nagyon korán felismeri, de annak igazi mértéke csak később válik számára is világossá.²¹

1938 jelentős változást hoz a Miskotte család életében, mert a családfőt megválasztják előbb az Amszterdam-Jordaan, majd később az Amszterdam-Zuid gyülekezet lelkészének. Feladata ez utóbbi helyen az egyház peremére szorult „peremlakó” értelmiségiekkel való foglalkozás. Ez az időszak döntően befolyásolja egész későbbi teológiai munkásságát: Itt végre szellemi energiáit igénybe vevő és tehetségét kibontakoztató munkában készülhet a további kihívásokra.

A szellemi kihívások mellett azonban ebben az időszakban egyre inkább politikai kihívások is érték. J. Koopmannal és a magyar nyelvterületen is jól ismert Hebe Kohlbruggével együttműködve a német megszállás idején igyekeztek az ellenállás lelkületét ébren tartani a holland népben. Erre az időszakra esnek jelentős teológiai munkái is, mint például a „*Bibliai Abc*” vagy a „*Történelem summája*”, de ide sorolható az „*Edda*

¹⁸ „Vannak kérdések, amelyeket nem kerülhetünk meg, ha a természet nem szabadítana meg minket azoktól.”, lásd MISKOTTE, *Uit de Dagboeken 1930–1934*, 27.

¹⁹ Hogy mennyire fontos volt számára ez a munka, s természetesen az arra érkező visszajelzések, mi sem mutatja jobban, mint egy 1933. június 23-án kelt, Barthoz írott levele, melyben arról panaszkodik, hogy Barth semmilyen módon nem reagált munkájára, lásd MISKOTTE, *Karl Barth. Inspiratie en vertolking*, 436.

²⁰ MISKOTTE, *Karl Barth. Inspiratie en vertolking*, 437.

²¹ 1934. szeptember 23-i naplójegyzetéből kiderül, hogy a hitleri politika veszélyeit felismerte. Egy aznap tartott ifjúsági bibliaórán az Antikrisztus kapcsán emlegeti Hitler nevét, lásd MISKOTTE, *Uit de Dagboeken 1930–1934*, 507. Ugyan Ausztria megszállását és Dolfuss meggyilkolását csak egy rövid mondatban említi, de 1934. július 25. után szinte folyamatosan jelen van naplójegyzeteiben az egyre fenyegetőbbé és feszültebbé váló politikai helyzet, illetve az arra való reflektálás.

és Tóra” című nagyszabású monográfia is. Ezekben nem csupán teológiai kérdésekre keresi a választ, de a Kijelentés fényében arra törekszik, hogy a megismert bibliai értékek mindenkori jelenbe mutató értelmezését adja. 1941-ben Miskotte tollából, de álnév alatt jelenik meg egy ellenállásra biztató irat, melyet ő a *Lunterse kring* (Lunteren-i Kör) nevű lelkészi ellenállócsoport tagjaként írt. Röpirata nagyon hamar az egyik legolvasottabb kiadvány lett a német megszállás alatt szenvedő Hollandiában.

Politikai elkötelezettsége azonban nem némította el benne a teológust. Amikor a világháború végén, a felszabadítás utáni első nagy ünnepi istentiszteletet tartotta az amszterdami Új-templomban, prédikációjának a címe beszédes volt: „*Isten ellenségei meghalnak*”. Monográfiájában de Kruijf különösen is kiemeli, hogy mennyire éles teológiai tisztánlátással kezelte Miskotte a győztes–legyőzött kérdést egy érzelmeiktől túlfűtött helyzetben.²²

A háború után Miskotte otthagyja a gyülekezeti szolgálatot és már ismert teológusként egyházi megbízással tanár lesz a leideni egyetemen.²³ Nagyon különböző tárgyakat oktat, hiszen a rendszeres teológia mellett egyebek között missziológiát és egyházjogot is tanít, és teológiai tanárként részt vesz a diákok homiletikai gyakorlatainak szervezésében is. Fia visszaemlékezése szerint a leideni évek nem voltak feszültségektől mentesek: Amint azt a bevezetőben idézett vers sorai is mutatták, a saját útját járó teológust nehezen, vagy egyáltalán nem akarta, és nem tudta befogadni a saját hagyományaihoz mereven ragaszkodó egyetemi közösség. Nem csupán ellenérzésekkel, de nyílt ellenségeskedésekkel is kellett számolnia a lelkészből lett tanárnak, s ezek az ellentétek felőrölték szellemi energiái egy részét.²⁴

²² Vö. DE KRUIJF, *Een studie over de theologie van K. H. Miskotte*, 27. A jelzett prédikáció egy részlete sokatmondó e tekintetben is: „Jóllehet a minket meghódítók nem a nemzetközi jog értelmében vett hagyományos hódítók voltak, hanem ez a háború egyben egy forradalmat, egy, a saját ideológiájuk által vezérelt világorradalmat akart véghezvinni, melyben minden találatot a legnagyobb mértékben felfűjtak. Nos, még ekkor sem lehet ezt a konfliktust önmagában egy Isten és az Antikrisztus közötti összeütközésként feltüntetni, ez sem ad nekünk jogot arra nézve, hogy azt mondjuk: Nézd, ott, pontosan ott van Isten ellensége! Itt is azt kell mondanunk: óvakodjunk a túlságosan nagy szavaktól. Ez a felszabadítás egy jel, egy teljesen más felszabadítás jele, amikor is egy apokaliptikus harcban Krisztus és az Antikrisztus egymással szemben állnak. Amint ezen háború vétkese nem maga az Antikrisztus, hanem csak annak egy hírnöke, úgy rettenetes karmaiból való szabadulásunk sem Isten országának kezdete, hanem csak annak elő-jele s mi most ezt az elő-jelet ünnepeljük!” – MISKOTTE, *Predigten*, 75.

²³ A holland egyetemi élet sajátos rendje szerint, melyet ott „duplex ordo” néven ismertek, a teológiai fakultásokon oktató tanárokat az állam nevezte ki, s az egyházi felsőbbség csak a sajátosan egyházi tárgyakat oktató tanárokat, jelesen a rendszeres és gyakorlati diszciplínák művelőit fizette és nevezte ki.

²⁴ Lásd MISKOTTE, *Niet te vergeten Miskotte*, 88kk.

Mindemellett 1946-ban, egy tragikusan végződő esküvői ebéden, ételmérgezés következtében elvesztette feleségét és legnagyobb lányát (felesége 49, lánya 21 éves volt). Ez az élmény nagyon mélyen rányomta bélyegét egész további életére. Jóllehet 1953-ban újránősült, feleségül véve J. van Empel–van Pienbroek lelkészözvegyet, a De Pietersberg egyházi konferenciaközpont vezetőjét, alapvetően búskomor életérzése nem tudott többé feloldódni.

Ennek ellenére éppen ebben az időszakban erősödik meg annyira, hogy az addig összegyűjtött anyagot feldolgozza, és megjelentesse könyvét, mely nevét Hollandián kívül is ismertté teszi: ez a „*Wenn die Götter schweigen*” (azaz: „*Hogyha hallgatnak az istenek*”) címet viseli. Munkája igazán a német, több helyen átdolgozott változatának 1963-as megjelenése után vált teológusok generációinak meghatározó olvasmányélményévé.

Leideni munkássága alatt szinte minden dogmatikai témával foglalkozott. Különösen kiemelendők etikai előadásai, melyekben a Tízparancsolat köré csoportosította a fontosabb etikai kérdéseket, valamint a materiális dogmatikával foglalkozó előadások. Nem csak ismeretséget tartott fenn korának jeles teológusaival, de nézeteiket is ismertette előadásaiban. Ökumenikus érdeklődését bizonyítja, hogy foglalkozott a mariológia kérdéskörével, de a vallások közötti párbeszéd korai előfutáraként az iszlám tanításairól is tartott előadásokat. 1959-es búcsúelőadásában már-már profetikus hangnemben sorolja azokat a kérdéseket, amelyeket az elkövetkezendő időszakban nem lehet majd megkerülni, s melyekkel a teológiának mindenképpen foglalkoznia kell. Ezeket a kérdéseket csak átfutva, kiemelnék közülük olyanokat, amelyek ma sem veszítettek semmit aktualitásukból: egy új antropológia kérdésköre, egy új módon megalapozott pneumatológia, a judaisztika tudományághoz tartozó diszciplínák és a teológia kapcsolata, a hit és természettudomány kapcsolata, különös tekintettel az ismeretelméletre.²⁵ Ezek a kérdések ma sem megoldottak, amint azt az utóbbi idők ökumenikus egyházi törekvései és a kérdésekben indított hazai és nemzetközi kutatóprogramok is jelzik.

Miskotte leideni munkásságának idejére esik az új zsolttárfordításban való részvétele is. Számára ez a munka, melyben a hollandiai Református Egyház Zsinata által felkért szakértőként vett részt, művészi hajlamainak, esztétizáló hozzáállásának és teológusi kompetenciájának megélését jelentette. Az 1959-ben megjelent zsolttárfordítás valóban magán hordozza az igényes esztéta és teológus munkájának szignifikáns jeleit.

Leideni búcsúelőadását 1959. december 14-én tartotta, melyben a modern dogmatikus feladatáról értekezett, és egyik legnagyobb bánataként azt nevezte meg, hogy munkássága alatt látnia kellett, hogyan lesz a

²⁵ Lásd MISKOTTE, *Der moderne Dogmatiker als Dilletant und Dirigent*, 205k.

dogmatikából, mely egykor a teológiai tudományok királynője volt, a „legutolsó utcanő”.²⁶

Visszavonulása után, 1976-ban bekövetkezett haláláig, Voorstban élt, megrendült egészségére való tekintettel meglehetősen visszavonultan. Halálával a holland és az európai teológia egy nagy formátumú, önállóan gondolkodó és saját útját járó teológust veszített, aki makacs kitartással haladt a maga által választott úton, mindenkor a Kijelentésben adott parancsra figyelve.

II. Miskotte teológiájának váza

A következőkben Miskotte teológiájának néhány fontos eleméről szeretnék összefoglalóan írni, melyek alaphangulatként meghatározzák a miskottei teológia egészét. Ezek a következők: A Név, A vallás, A három alaphozzáállás: Pogányság, Zsidóság, Keresztyénség, illetőleg a Kultúra, Idő, Tudat, Kijelentés kérdésköre.

II/1. A Név

Már legkorábbi teológiai munkáiban is felismerhető Miskotte érdeklődése a zsidóság, illetőleg az Ótestamentum sajátos világa iránt. Egyike volt azon teológusoknak, akik belátták, hogy az Ótestamentum világát egy egészen sajátos kozmoszként kell értelmezni, melyben egyebek mellett központi szerepe van a kijelentett névnek is. Ez nem azt jelenti, mint ha mindez korábban nem lett volna ismert, viszont jelenti azt, hogy Miskotte az egyik első keresztyén teológus, aki ezt ilyen mértékben hangsúlyozta. Felfogása szerint a Kijelentésből megismerhető Isten. Ez a megismerhető Isten minden más Istentől különbözik abban, hogy neve van, amelyet az embereknek kijelentett. Ebben a kijelentett névben benne van Isten lényege is, ami a szeretetként határozható meg.²⁷ Azt jelenti ez, hogy a miskottei teológiában az istenismeret kulcsa a Név ismerete. A Kijelentésre hallgató ember nem valamifajta összavakat vagy elvont fogalmakat keres, hanem a Névre figyel, és ebből a konkrétumból kiindulva ismeri fel és ismeri meg az Istent.²⁸ A Név tehát nem pusztán valamiféle elnevezés: a *nomina sunt realia* vallástörténeti elv értelmében a hívó ember a Névvel találkozik, azt felismeri a történelemben, melyben

²⁶ Lásd MISKOTTE, *Der moderne Dogmatiker als Dilletant und Dirigent*, 206. Erről a kérdésről Miskotte nem is beszélt részletesen, mert szerinte ez „elmondhatatlan”.

²⁷ MISKOTTE, *Wenn die Götter schweigen*, 197: „Isten léte a szeretet tetteiben megjelenő lét.”

²⁸ MISKOTTE, *Wenn die Götter schweigen*, 76: „A kimondhatatlan Név a mércéje annak, hogy mi érdemli meg az istenség nevet, és nem fordítva. Ilyenformán, amikor YHWH ‘mindenhatónak’, ‘igazságosnak’ stb. neveztetik, úgy Ő a saját módján az, saját célja értelmében, s nem általános, megszokott vallásos fogalmak szerint.”

nem csupán benne él, de önmagát ki is jelenti.²⁹ De Kruijf hívja fel a figyelmet arra, hogy a miskottei teológia a Névhez egy sajátos ismeretelméleti módszert kapcsol.³⁰ Ebből a szempontból a „*Bibliai Abc*” című művében kifejtett elvek a legfontosabbak. Ezek szerint ugyanis a Név sajátos megismerési módszerének kapcsán a következő lépéseket kell végigjárni a megfelelő következtetés levonásához: ez az Isten a mi istenünk, ez az Isten az egyetlen, a mindenható. Ismeretelméleti szempontból az elsőrangú kérdés az, hogy ez az Isten a mi istenünk, és nem más.³¹ Miskotte azért tartja szerencsésebbnek Istennel kapcsolatban a Névtől kiindulni, mert így véli biztosítottnak azt, hogy az Istenről való beszéd nem marad az antropomorfizmusok foglya, hanem a névben rejtőző lehetőségekkel élve az ember a kijelentett Névben úgy ismeri meg az Istent, mint aki azért jelentette ki magát, hogy megismerhető legyen az emberek számára.³² A Névvvel kapcsolatban arra is figyelni kell ebben az összefüggésben, hogy az nem izraeli eredetű, azaz mint olyan egy „név nélküli név”, akként exkluzív, de exkluzivitásában egyetemes is.³³

²⁹ Uo.

³⁰ DE KRUIJF, *Een studie over de theologie van K. H. Miskotte*, 43.

³¹ Vö. MISKOTTE, *Bijbels ABC*, 37.39.

³² MISKOTTE, *Wenn die Götter schweigen*, 76k. Ugyanebben a műben, a 128. oldalon a következőket olvassuk: „Véleményünk szerint azonban sokkal nagyobb mértékben áll YHWH-ról, hogy ő minden vallás mélyenszántó krízisét jelenti, vagy másképpen fogalmazva, önkifejtése minden vallás megszüntetése. Ahol soha nem virágozott a vallás, ott nem is találunk az ateizmus büszkeségének pompázó őszi színeiből semmit. Fordítva: ahol ez a büszkeség jelentkezik, démonikusan vagy ráérősen, agresszíven vagy búbanatosan, ott mindig a vallás talaján állunk. YHWH úgy az egyik, mint a másik lehetőségét feloldja, de úgy tűnik, hogy napjainkban az emberi léleknek először a nihilizmus által kell medréből kivettetni, hogy ismét komolyan vegye az ismeretlen isten nevét.”

³³ Vö. részletesen MISKOTTE, *Wenn die Götter schweigen*, 127–140, ahol „A kimondhatatlan Név” címszó mellett a Név és az antropomorfizmusok kapcsolatáról is értekezik. Kiemelendő ezzel a kérdéssel kapcsolatban a 128kk. oldalak fejtegetéseinek logikája: „YHWH egy név nélküli név. A nép kérdésére (Ex 3,13): ‘Mi az ő neve?’ vagy ‘Mi a lénye?’, az igei forma válasza: ‘vagyok’, vagy ‘leszek’, vagy ‘náltak jelen leszek’. Közelebről: ‘ott leszek, ahogyan ott leszek’ (vö. Ex 33,19). A jelentősége mindennek elsődlegesen az, hogy Izrael Istene ezzel minden megidézés előtt elzárkózik, ezzel a név nélküli névvel nem köthető meg, s nem lehet egy cél szolgálatába állítani. Közelebről, s ez az, ami minket is érint, Izraelt ez a név arra az eseményre figyelmezteti, mely YHWH-tól indul ki, s arra irányul, amit ő véghezvisz. Az út Óvele – úgymint Izrael kivonulása Egyiptomból, bevonulása az ígért földjére, majd a száműzetésbe és a diaszpórai létbe – azokra a ‘napokra’ és ‘tettek’ figyelmeztetnek, melyek Isten napjai és Isten tettei. Belsőleg lehetetlen tehát a nevet ‘az örök’-nek fordítani (jóllehet ezt is nevezhetjük egy név nélküli névnek), mert a vallással és nihilizmussal való vitában minden attól függ, hogy a fogalmi ontológiával kapcsolatos félreértésektől megszabaduljunk.” A fogalmi ontológiával kapcsolatos félreértésekre Miskotte már korábban is felhívta a figyelmet, pl. az *Edda en Thora*-ban: „Ezért úgy kell tekintenünk az ‘ontológiára’, mint az eredetmítosz egy utolsó tudálékos formájára; felfogása-

A YHWH mint tulajdonnév azonban nem csupán ilyen értelemmel bír. Amennyiben a Név, a kijelentett Név jelentőségét vizsgálja a teológus, óhatatlanul szembesül az Ótestamentum sajátos gondolatvilágával, mely szerint a Név, mely ugyan „név nélküli név”, mégis tulajdonnév. Isten, akihez ez a név tartozik, folyamatosan jelen van a világban.³⁴ Az Ótestamentum ezt a kontingens jelenlétet a Névvvel kívánja kifejezni, mely az Istent minden más istentől megkülönbözteti.³⁵ Miskotte nagyon tudatosan a Kijelentés teológusa. Megmutatkozik Isten Kijelentéséhez való hűsége abban is, hogy nem valamifajta vallásos *a priori*-ból indul ki, s az Ótestamentum Istenével kapcsolatosan nem általános fogalmakat akar meghatározni, hanem az egy és nagyon konkrét Névből indul ki, melyet Isten népe megtapasztal. Másképpen fogalmazva: a Név nem csupán létezik, a Név megtörténik, története van, történelmet ír. Ezzel kapcsolatosan fontosnak tartja megjegyezni, hogy nem egy monoteista elméletet állít fel, hanem az egy Névhez kapcsolódóan keresi Isten Kijelentését: „Ahogy a ‘krisztusi lélektől’ nem jutunk el a Jézussal való találkozásig, éppen oly kevésbé találunk valaha is egy központi, monarchikus helyet YHWH számára addig, amíg az ‘istenség’ általános fogalmát állítjuk a csúcsra. A Név, a Kijelentés egy tulajdonnévben koncentrálódik. Ez egyben az a retesz is, mely a ‘monoteizmus’ elméleti képződményei előtt az utat elzárja. A tulajdonnév által elénk adatik és felkínáltatik számunkra a döntés lehetősége, ezt az Egyet a ‘mi’ Istenünként elismerni, s így az ősidő, a mindenség, a beteljesedés Istenének vallani.

ban a lét szent, az időit a térben fogja fel, a normából tényt alkot, s nem hagy helyet a teremtményi szabadság számára.” – lásd MISKOTTE, *Edda en Thora*, 400.

³⁴ MISKOTTE, *Wenn die Götter schweigen*, 169: „YHWH-nak nincs képe, mintha valami földi valósághoz hasonlítana, de nincs igazi háza sem (lásd pl. 2Sám 7,4kk). Amilyen rettenetes az ugariti istenek számára a ház-nélküliség, olyan magától értetődő ez (s fogalmazzunk most kivételesen így) ezen ‘pusztai isten’ számára. Nincsen tere, s népének sincsen, annak ellenére, hogy fennáll az országgal kötött szövetsége; nincs olyan helye, ahol kiterjeszkedhetne. Sion egy idői nagyság, és így Kánaán is idői. De a Név jeleként Sion ‘örök’, amint a szövetség jegyeként az ország is az idő előtti időtől az idők végéig összekapcsolódott ezzel a ‘szent’, azaz teljesen más s végső értelmét tekintve a végidőkig elpecsételt történelemmel.”

³⁵ MISKOTTE, *Wenn die Götter schweigen*, 129k: „YHWH mégis egy tulajdonnév – nem csupán azért, mert egy olyan néppel van korrelációban, mely maga is egy tulajdonnevet visel, hanem azért is, mert minden attól függ, hogy az istenek világától valóságosan megkülönböztessen, s Izrael számára az ‘egy’ istenként mutassa fel magát. Amennyiben a ‘Név’ a ‘Kijelentés’ teljességét magába foglalta, annak az az elvi magyarázata, hogy ez a YHWH-név *több*, mint az istenség, mert az istenségnél *kevesebbé* lett. A ‘Kijelentés’ teljes fogalmi összefüggésrendszere egyszerűen nem végigvezethető, amennyiben nem ‘egy’ isten ismertetik fel és ismertetik el istenségnak. A minden ‘Kijelentésének’ tagadásához vezetne, ha az istenség primer megéléséből ‘indulnánk ki’, hogy aztán ezen általános megélés terében egy bizonyos szekunder formát a ‘mi’ istenünként emeljük ki.”

‘Ismerjétek be, hogy YHWH az istenség!’ (Zsolt 100,3).³⁶ Fideisztikus-e Miskotte Istenről vallott felfogása? Minden kétséget kizáróan teológiai, s mint olyan, ebben az összefüggésben akár fideisztikusnak is tekinthető, ahogyan akár egész teológiája is.³⁷

Ugyanezt a gondolatot, miszerint Istent úgy és ott a Kijelentésből kell megismerni, ahogyan és amiként ő önmagát megmutatja, s mindez csupán hit által lehetséges, egy 1959-es előadásában más összefüggésben tárgyalja. Ennek az előadásának, mely eredetileg „*Az Isten Igéje és az élet értelmetlensége*” címet viselte, már a végső címe is sokat mond: „*Der (Un)Sinn des Lebens*” – azaz: „*Az élet értelme(tlensége)*”. Ebben az emberi élet szemszögéből vizsgálja az élet értelmének kérdését, melyre végső fokon csak a Kijelentett Istenbe vetett hit ad választ. Megállapítása szerint az ember azért kérdezhet rá az élet értelmére, mert életének célja már régen megmondott neki a gyülekezeti közösségben.³⁸ A deizmus talaján a felnőtt értelemmel kapcsolatos kérdés nem elvetendő ugyan, de a keresztyén ember élete célirányos élet. Természetesen az élet „értelme” felőli kérdés egy meglehetősen súlyos antropomorfizmus, melyet a holland teológus maga is kellő kritikával kezel, de mindenképpen segítség és lehetőség a Kijelentésben adott Név, amelyet nem birtokolhatunk, s mely az emberi kérdésekre adott válaszainkat megfelelő módon korrigálja. Mindez azért lehetséges, mert a „Név formát öltött egy ember életében, egy egész emberi élet lett Kijelentéssé.”³⁹ Ennek következményeként a gyülekezet számára Jézus Krisztus neve az egy Isten, YHWH nevének beteljesülése, megerősítése és folyamatosságának biztosítása.⁴⁰ Mindez azt is jelenti, hogy Jézus neve értelmezi a keresztyén közösség számára az életet, hagyományba állít, sőt a hagyományt is újraértelmezi. E helyen ismét megfigyelhető Miskotte református meghatározottsága és

³⁶ MISKOTTE, *Wenn die Götter schweigen*, 130. – a bibliai idézet a Miskotte által használt fordítást követi.

³⁷ MISKOTTE, *Wenn die Götter schweigen*, 131: „Ilyenformán a bizonyágtétel egésze adja meg a név körvonalait, s a bizonyágtételre adott válasznak, a segítségül hívásnak, a hódolatnak, az engedelmességnek *hitbeli jellegét* adja. A hitet, a maga esetleges, fragmentális, alap nélküli módján nem csupán ‘az Úr az Isten’ hangsúlyozása adja, hanem a vallás projekcióival való merész azonosulás is.”

³⁸ „Az élet céljára való rákérdés ezzel szemben egy kátékérdés. Az élet értelme – vagy reálisabban fogalmazva: jelentősége – abban van, hogy létezünk, teremtményi módon vagyunk, abban az értelemben, hogy az ember mint különleges teremtmény életének célja felől kérdeztetik. Erről a célról az ember tudhat, mert régen megmondott neki a gyülekezetben. A cél azt jelenti: Istent megismerni, neki szolgálni, őt dicsőíteni. Az igaz élet a dicséretben áll. Az embernek nincsen más célja, mint fájának megfelelően itt, azaz Isten előtt lenni, mint egy válaszoló teremtmény.” – lásd MISKOTTE, *Der (Un)Sinn des Lebens*, 145.

³⁹ MISKOTTE, *Bijbels ABC*, 43.

⁴⁰ MISKOTTE, *Bijbels ABC*, 44. (A „bestendinging” holland főnevet nem szó szerint, hanem értelemszerűen fordítottam a „folyamatosság biztosítása” kifejezéssel.)

a barthi iskolához való kötődése, mely iskola az Ószövetség Krisztusról szóló bizonyágtételének egész köteteket szentelt.⁴¹

A felszabadító név nem csupán Isten hatalmát jelenti ki az emberek felé, hanem ugyanakkor felmutatja azt is, hogy a keresztyénségnek a zsidóság az előzménye, s ilyenformán az Újszövetség az Ó beteljesedése, ugyanakkor a Biblia újszövetségi része is az ószövetségi rész kommentárjaként fogható fel. A Név – Kijelentés, a Név – YHWH, a Név – Jézus Krisztus hármassága⁴² meghatározó Miskotte egész teológiájára nézve. A megnyert, ajándékba kapott életet az ember csak a Kijelentés felől, a Név felől értheti meg igazán, és csak ebben az összefüggésben érthető az is, hogy a Név valójában a *simplicitas Dei* kifejeződése, gondolkodásunk *a priori*-ja és *telosz*-a is egyben.⁴³

Ezek a gondolatok alapozzák meg a holland teológus teológiájának alapvető döntéseit. Ugyan a korábban idézett tanulmányában arra figyelmeztet, hogy a *simplicitas Dei* minden rendszer ellenében érvényesül, sőt a rendszerképzést egyenesen megakadályozza, sejtetni engedi viszont, hogy a központi hitigazságoktól kiinduló teológiai gondolatok metszéspontjában egy és ugyanaz az igazság áll,⁴⁴ s ezzel bizonyos mértékig mégis egy rendszer felé indít el. A rendszeres teológus alapvető teológiai döntése, Barth teológiája melletti elkötelezettsége teológiai gondolatvilágának alapvető döntéseiben is érzékelhető. Világosan, s a kívülről számára is megragadhatóan mutatkozik meg mindez a vallásról alkotott felfogásában.

II/2. A vallás

Barth teológiai felfogásában a „vallás” egyértelműen negatív fogalom. A *Die Kirchliche Dogmatik* II. kötetében találjuk meg ide vonatkozó híreshírhedt tételét: „A vallás hitelenség, a vallás egy ügy, szinte azt kényszerülünk mondani, hogy az istentelen ember ügye.”⁴⁵ E barthi mondás a vallásról mint hitelenségről akkor érthető a magyar olvasó számára, ha ismeri a mondat mögötti teológia állásfoglalást, amely minden emberi

⁴¹ Lásd például VISCHER, W., *Das Christuszeugnis des Alten Testaments*, München, 1935.

⁴² MISKOTTE, *Bijbels ABC*, 44.

⁴³ MISKOTTE, *Der praktische Sinn von Gottes Einfachheit*, 41: „Vajon kiterjed e gyakorlati jelentőség a tudományos teológiai munkára is? Bizonyára, s magától értetődő, hogy ez így van! A *simplicitas Dei*-t gondolkodásunk apriorijának és *telosz*ának kell tekintenünk. Amiként Isten a legközelebb van hozzánk, de legtávolabbinak tűnik fel előttünk éppen egyszerűsége végett, úgy az igazi teológia is egyszerre magától értetődő – Isten egyszerűsége apriori voltának köszönhetően – s egyidejűleg a világ leghetetlenebb dolga is. Olyan ismeret ez, amelyet az ember mindig csak megközelít, de soha nem vihet kiteljesedésre – éppen a *telosz* elismerése, a végső és örök egyszerűség megismerése miatt.”

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ BARTH, *Kirchliche Dogmatik II/1*, 327.

törekvések ellenében, éppen az istenismeret terén, a teljesen más Isten abszolút szuverenitását hangsúlyozza. Barthnak a Brunner teológiájára kimondott hangsúlyos elutasítása szerint az ember nem *per definitionem* vallásos, s mint olyan nem képes saját törekvései által megismerni az Istent, hanem feltétlenül rá van utalva a hozzá közel jövő Isten Kijelentésére, amennyiben istenismeretre akar jutni. Nem létezik olyan „kapcsolódási pont” az emberi természetben, amelyhez a bűneset után az isteni kegyelem kapcsolódhatna. Ezek a nézetek határozzák meg Barthnak a „*Die Kirchliche Dogmatik*” vallást elítélő és teljes mértékben elvető részeit.⁴⁶ Még egyszer hangsúlyoznom kell: a vallásról itt mint olyan emberi lehetőségről van szó, amely lehetővé teszi, hogy az ember a végtelesen más Istennel saját erejéből és kezdeményezésére kapcsolatba léphessen.

Miskotte vallásról alkotott felfogása, amint azt de Kruijf kimutatja,⁴⁷ egyértelműen a barthi valláskritika hatására alakult ki. Az előbbieken sematikusán vázolt felfogásban a Kijelentés feloldja a vallásosságot. Nem található meg azonban – legalábbis kimutathatóan nem – a barthi „*Lichterlehre*”⁴⁸ vallásra vonatkozó fejtegetései: erre azonban nem találunk magyarázatot Miskotte írásaiban.

A vallás tematikáját életművében legvilágosabban az „*Edda en Thora*” című írásában fejti ki, de közvetve foglalkozik a kérdéssel a „*Wenn die Götter schweigen*” lapjain is. Nem szándékozom ezen a helyen sokkal többet elmondani a kérdéstről, mint azt, hogy Miskotte személyében az egyik első olyan európai teológussal van dolgunk, aki egyfajta *theologia religionum*-ot kísérelt meg kidolgozni. Ezen kitétel illusztrálásaként elégséges csupán arra utalnom, hogy a miskottei teológia nem ismeri a keresztyénség primátusát a többi vallás fölött. A vallás mint emberi igyekezet egyformán megítéltetett, teljesen mindegy, hogy az

⁴⁶ Barth jellegzetes értékelését olvashatjuk a vallásról például a *Kirchliche Dogmatik II/1*, 325. oldalán: „...a vallás ezen kijelentett lényege, formája és tartalma szerint nem alkalmas arra, hogy a vallásos emberiségen belül a jó és a rossz, az igaz és a hamis között különbséget tegyen. Még csak a Kijelentésben az egyháznak adott különleges kitüntetés sem, mely szerint az egyház az igaz Kijelentés helye, szóval még ez sem hatalmaz fel arra, mintha a keresztyén vallás az emberi vallás betöltött lényege lenne, mintha ezért a keresztyén vallás az igazi, a többi vallásnál alapvetően magasabb rendű lenne. A keresztyén vallás igazságát nem lehet elég szigorúan kapcsolatba hozni a Kijelentés kegyelmével. Különösen ki fogjuk majd emelni a továbbiakban, hogy az egyház kegyelem által kegyelemből él, s ennyiben az igaz vallás megnyilvánulási helye.” Ebben az értelemben tehát a keresztyénségnek nincsen is mit felmutatni, mely a keresztyén vallásosságot megkülönböztetetten kiemelné. A következőkben, a 327. oldalon találjuk aztán a fentiekben közölt, híres-hírhedt barthi idézetet.

⁴⁷ DE KRUIJF, *Een studie over de theologie van K. H. Miskotte*, 81.

⁴⁸ Lásd BARTH, *Kirchliche Dogmatik IV/1*.

pogány, zsidó vagy keresztyén. A Kijelentés megítéli a vallást, mert szemben áll azzal.⁴⁹

II/3. A három alaphozzáállás: pogányság, zsidóság, keresztyénség

Miskotte teológiájának legjellegzetesebb témája a valláshoz való három alapállás meghatározása. Már korai munkáiban is találkozhatunk azzal a felfogásával, hogy a valláshoz, azaz pontosabban a Kijelentéshez való viszonyában az emberiség három nagy csoportra osztható. Ezt a három nagy csoportot nevezi pogánynak, zsidónak és keresztyénnek. Természetesen e helyen nem a létező vallások képviselőire kell gondolni, s nem is valamifajta vallástörténeti értékelésre, hanem sokkal inkább olyan emberi hozzáállások megnevezésére, amelyek, ha nem is mindig tiszta formában, de megfigyelhetők a világban.

Megállapítható, hogy e miskottei tipológia kialakulásában jelentős szerepe volt Max Brod és Franz Rosenzweig nézeteinek, jóllehet Miskotte forrásként nem hivatkozik rájuk.⁵⁰ A tipológiát ugyan először Brod műveiben figyelhetjük meg, de sokkal valószínűbb, hogy Rosenzweig hatására alkalmazza azt a holland teológus. Rosenzweig fő műve a „*Der Stern der Erlösung*”, amelyben az európai kultúra krízisét felismerő gondolkodó igyekezett a válságból kivezetni az európai szellemi életet⁵¹.

Rosenzweig munkája egy sokrétű és sokszínű tanulmány, amelyben három nagy, egymásba nyúló, egymást néha fedő kérdéskörrel találkozunk: a történeti, a filozófiai és a teológiai kérdések körével. Történeti szempontból az igazság, azaz pontosabban fogalmazva az általánosan érvényes igazság megtalálásának kérdése az irányadó. Filozófiai téren a hegeli metafizika hatására alakuló rosenzweigi munka az igazság kommunikálhatóságával harcol. A teológiai kérdéskör az előbbi kettőnek a hozadéka, azaz az igazság iránti kérdés, illetve az igazság kommunikálhatóságának kérdése magával hozza azt, hogy mindennek valamilyen közösségben kell megtörténnie. Ezt a közösséget véli Rosenzweig a vallásos közösségekben megtalálni. De Kruijf szerint Rosenzweig munkája nem egyéb, mint a hegeli filozófia kritikája, annak lezárt világképe okán.⁵² Egyebekben igen érdekes, hogy Miskotte maga egyik tanulmányában arra figyelmeztet, hogy Hegel a kegyességtörténetnek három szakaszát külön-

⁴⁹ Lásd DE KRUIJF, *Een studie over de theologie van K. H. Miskotte*, értékelését a kérdésről. Igaz ugyan, hogy de Kruijf kiemeli, a kérdést kellő óvatossággal és fenntartásokkal kell kezelni (209. old.), de véleményem szerint akkor is kissé elsietett a kérdés illeten való felvetése. Amennyiben a Kijelentés megítéli a vallásokat, valóban lehet és kell egyfajta *theologia religionum*-ról beszélnünk, de valóban ez-e a vallások teológiájának lényege?

⁵⁰ Lásd DE KRUIJF, *Een studie over de theologie van K. H. Miskotte*, 85.

⁵¹ E tanulmányban művének alábbi kiadását használtam: ROSENZWEIG, F., *Der Stern der Erlösung*, Haag, 1976.

⁵² Lásd DE KRUIJF, *Een studie over de theologie van K. H. Miskotte*, 87.

böztette meg: a pogányságot, a keresztyénséget és a jövendő vallását, s egyben arra hívja fel a figyelmet, hogy a rosenzweigi javasolt tipológia, de magának Rosenzweignak az egész munkássága egy „*avant date fenomenológus*” sejtet.⁵³

Az egész életmű egyik legérdekesebb vonása az, hogy Miskotte miként építkezik a Rosenzweig által is használt tipológiából, a keresztyén Kijelentés-fogalomhoz kapcsolva azt. Rosenzweig értékelésében a zsidóság és a keresztyenség egyforma értéket képvisel, s feladatukként megfogalmazható a pogányoknak az önmagát Kijelentett Istenhez való térítése. Ebben a szemléletben a keresztyenség az úton-létel, az örök kezdet, mely erejét újra és újra megújítva hat ki a világba.⁵⁴ Ezzel a pozitív megítéléssel azonban Rosenzweig messze nem zárja le a keresztyenség értékelését, hanem arra figyelmeztet, hogy a zsidóság otthon van Isten szövetségében, míg a keresztyenség úton van a haza felé. Természetesen Miskotte nem osztotta, mert alaphozzáállásából következően nem is oszthatta ezt a nézetet, hiszen véleménye szerint természetét tekintve a zsidó is pogány vallásosság.

De Kruijf idézi Miskotte 1945-ben, közvetlenül a háború befejezése után tartott előadásorozatát, amely a „*Balans van der oorlog*” (azaz: „*A háború mérlege*”) címet viseli. Ebben Miskotte világosan kifejti azon nézetét, hogy az Igéhez való viszonyulás tekintetében három embertípust lehet megkülönböztetni.⁵⁵ Hogy milyen mélyen áthatotta ez a téma az egész miskottei teológiát, mi sem mutatja jobban, mint hogy a reprezentatív német prédikációválogatásai között megtalálhatjuk azt az Apostolok Cselekedeteiről tartott igehirdetését is, amelyben a gyülekezet számára fejti ki a három embertípus jellegzetességeit.⁵⁶

⁵³ MISKOTTE, *Over Franz Rosenzweig*, 257.

⁵⁴ Lásd ROSENZWEIG: *Stern der Erlösung*, 399: „A kereszt mindig kezdet, mindig a világ koordinátáinak kiindulópontja. Ahogyan a keresztyén időszámítás ott kezdődik, úgy a hit is onnan nyer mindegyre megújuló hajtóerőt. A keresztyén örök kezdő, a beteljesedés nem az ő dolga – minden jó, ha a kezdet jó. Ez a keresztyének örök fiataltsága. Igazából minden keresztyén minden nap úgy éli meg keresztyenségét, mintha az ama első nap lenne. Ilyenformán a vasárnap – a maga, a hét munkanapjaira erőt árasztó áldásával – a megfelelő kép a keresztyenség ezen friss, mindig fiatal, mindegyre a világba kisugárzó erejére.”

⁵⁵ Idézi őt DE KRUIJF, *Een studie over de theologie van K. H. Miskotte*, 90: „Ami az emberiséget felosztja, fel kell, hogy ossza, szükséges, hogy felossza, az az a hozzáállás, amivel az Igéhez viszonyulnak. Gondolok itt a teljes életet meghatározó hozzáállásra, a mindent átfogó elfogadásra, elvetésre vagy kikerülésre. Három embertípus létezik: a pogányok, a zsidók és a keresztyének.”

⁵⁶ A prédikáció egyebekben a *Világos örület (Reine Raserei)* címet viseli, és alapigéje Pál és Festus találkozása (ApCsel 26,24.25), lásd MISKOTTE, *Predigten* 122–147. Különösen jellemző az I. rész kezdete: „Ilyenformán ott, abban a teremben szinte hiánytalanul megtaláljuk azokat a szellemi hatalmakat, melyeket mi a mi időnkben és a mi világunkban is megtalálunk... Arról van szó, hogy legyünk valamik. Lehetséges (magam nem vagyok biztos benne), hogy az ember lehet ateista is, de egyebekben az

A következőkben a három típus alapvető jellemzőit foglalom össze Miskotte teológiájának alapján.

II/3a) Pogányság

Miskotte felfogásában a pogányság a vallásosság azon formája, amely a természeti ember (*homo naturalis*) sajátja.⁵⁷ De Kruijf elemzése szerint az „*Edda en Thora*” megírása során jutott a fiatal teológus arra a kiérlelt nézetre, mely aztán meghatározta későbbi hozzáállását a pogányság kérdéséhez. A germán mitológiával és pogány vallással való foglalkozás vezette el a továbbiakban a pogányság alapvető jellemzőjének, a mítosznak a meghatározásához. Fejtegetéseiben Ernst Cassierer munkáira támaszkodik, aki a mítoszt a szellemi élet önálló területének tekintette, és ennek kapcsán a mítosz három alapformáját különböztette meg. A mítosz ezek szerint jelenthet olyan világnézetet, amely a modern természettudományok által meghatározott világréptől különbözik, de jelentheti vallásos, metafizikai vagy transzcendens igazságoknak képekbe, szavakba foglalását, ugyanakkor használható „örök” természeti jelenségek leírására is.⁵⁸ Fejtegetéseiben Miskotte végigvezeti a mítosz történetével kapcsolatos elképzeléseket, majd Rosenzweigra támaszkodva arra a következtetésre jut, hogy a mítosz alapján véve nem tesz egyebet, mint egy olyan állapotot konzervál, amelyben a létezők állandónak tekintendők és tekinthetők.⁵⁹ Ennek következményeként az ontológiákat is a mítosz utolsó formáinak tekinti, s óv azok veszélyeitől. Az Edda, azaz a germán eredetmítosz és a Tóra szembeállításával alapvetően két világnézetet állít egymással szembe: Egyikben az abszolútnak tartott, és, mint olyan, a létnek értelmet adó mítosz a meghatározó, míg a másikban a teremtettség, a Teremtőhöz való viszonyulás a kiemelten fontos.

Az Edda és a Tóra szembeállítása a „*Het wezen der joodsche religie*” című munkában is megfigyelhető. Minket e helyen elsődlegesen a zsidóságra vonatkozó kitételek érdekelnek.

ember vagy pogány, vagy zsidó, vagy keresztyén. Ezzel fejeződik ki legmélyebb létmódja, s az emberi életre vonatkozó végső döntése is. Nincsen a maga módján mélyebb a pogányságnál, zsidóságnál, keresztyénségnél. Nem, a pogány-létnél, a zsidó-létnél, a keresztyén-létnél. Az ‘irányzatok’, ‘áramlatok’ provinciálisak.”

⁵⁷ MISKOTTE, *Edda en Thora*, 29: „A pogányság nem ateizmus, hanem ellenkezőleg, egy nagyon szilárd, jól átgondolt vallás, a pogányság nem liberalizmus, vagy libertinizmus, hanem éppen ellenkezőleg, egy, folyamatosan az államhoz való kötődésre és annak tiszteletére tekintő közösségi élet... Röviden: a pogányság az emberi természet vallása mindig és mindenhol.”

⁵⁸ MISKOTTE, *Edda en Thora*, 84.

⁵⁹ Igen érdekes de Kruijf megállapítása ezen fejtegetések kapcsán, hogy tudniillik a mítikus gondolkodás nem ellentéte a természettudományos gondolkodásnak, sőt, egy abszolutizált természettudományos gondolkodás alapján véve maga sem egyéb mítosznál, lásd DE KRUIJF, *Een studie over de theologie van K. H. Miskotte*, 103.

II/3b) Zsidóság

Miskotte szerint a zsidó vallásosság típusára jellemző a naponkénti igyekezet a Törvény betöltésére. A zsidó az erkölcsi ember. Miskotte disszertációjában a zsidó lét lényegére kérdez rá, neves zsidó gondolkodók, mint például Franz Kafka, Leo Baeck, Max Brod vagy Franz Rosenzweig munkáinak elemzésével. A zsidóság jellemzőjeként szerinte legkönnyebben a korreláció ragadható meg: Isten és az ember korrelációja. Ennek a korrelációnak a következménye az ethosz hangsúlyozása a zsidó típus esetében, mely nem pusztán adottság, hanem annak a fel fogásnak a következménye, hogy a zsidó vallásosság alapjait tekintve relációkban gondolkodik.⁶⁰ A zsidó ember gondolkodásának alapját nem absztrakt fogalmak határozzák meg, mint például a pogány filozófiáét, hanem a kiindulópont, s egyben a minden további döntést meghatározó alapállás az Isten-ember korreláció. Ennek köszönhetően a zsidóság nem fogalmakban, hanem viszonyokban gondolkodik, melyeket azon alapvető viszony határoz meg, mely szerint Izrael népe a metafizikai, a kiválasztott nép.⁶¹ Születésétől fogva kiválasztott, Isten népe a földön. A zsidóság egy alaphozzáállást is jelent, egy alapvető metafizikai nyitottságot, mely egyben a másik, nem zsidó ember felé való nyitottságot is megelőlegezi. Innen nézve van lehetőség egy pozitív párbeszédre a zsinagóga és az egyház között.⁶²

Miskotte szerint ugyan nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy a zsidóság egy létező nép, de hangsúlyozza, hogy a tipológia szempontjából figyelni kell arra, hogy a valóságosan is létező valláson túlmenően a zsidóság egy lelki-szellemi magatartás is, habitus, melyet így lehet megfogalmazni: A zsidóság az etikus ember vallása. Zsidó alatt egzisztenciális értelemben azokat az embereket érti, akik ugyan megtértek a pogányságból, tehát felhagytak az abszolút mítoszoknak való kiszolgáltatott étellel, de nincsen kapcsolatuk Krisztussal, és ilyenformán egybemossák a Kijelentést és a természetet. Ilyen értelemben a liberalizmus és a szabadelvű keresztyénség strukturálisan zsidó jellegű.⁶³ Másfelől azonban a

⁶⁰ MISKOTTE, *Het wezen der joodsche religie*, 451.

⁶¹ MISKOTTE, *Het wezen der joodsche religie*, 459.

⁶² MISKOTTE, *Wenn die Götter schweigen*, 311: „Az Igének ezen harcába tartoznak azok a kérdések is, melyeket a zsidóság tesz fel az egyháznak. Tartalmukban és jellegükben nem az üzenet beárnyékolását látjuk, hanem segítséget az üzenet tisztázásához. Erre a prédikációnak a mai helyzetben, az ember legutolsó, ‘Isten nélküli’ állapotával való megmérkőzésében ugyancsak szüksége van. Izrael mindig kérdezett: ott is, ahol mások nem kérdeztek. A pogányság az adottságok kérdések nélküli ünneplése. Izrael azonban az élet értelmére kérdezett rá, azaz helyesebben ezt az értelmet fogadta be. Ahol ezt a sors elsötétítette, ahol Isten elrejtőzött azon történésekben, melyek ígéreteivel ellentétben álltak, a nép kutatott és meg-megállva újabb válaszért tusakodott. Azonban ez a kérdező lét a *galúth*ban mindenekelett az Izrael örökébe lépni akaró keresztyény egyházat érinti.”

⁶³ Lásd DE KRUIJF, *Een studie over de theologie van K. H. Miskotte*, 117.

zsidóság egyházas is, olyan értelemben, hogy megtért ugyan a pogányságból, de ez a megtérés második természetévé lett, azaz végső soron keresztyén idealizmussá változott.⁶⁴

II/3c) Keresztyénség

Amennyiben a zsidóságnak a Törvénnyel való sajátos kapcsolatára gondolunk, illetőleg arra, hogy a Törvény betöltésének igyekezete érlelte ki az etikus ember típusát, nyomban látható a különbség, melyet egyebekben a Név kapcsán is láthattunk, hogy tudniillik a keresztyén ember számára a Törvény Krisztus által betöltetett. A keresztyénség számára nem a korreláció a legfontosabb, még akkor sem, ha annak fontos szerepe volt a választott nép életében, hanem sokkal lényegesebb a Krisztussal való életközösség. A „*Balans van der oorlog*” már említett, kéziratban maradt írásában Miskotte a keresztyén-léttel kapcsolatosan a következőt írja: „A keresztyénség a hitbéli összekapcsolódás, a Krisztussal való misztikus egyesülés.”⁶⁵

Igen érdekes, hogy Miskotte e tekintetben is Barth tanítványaként figyelmeztet írásaiban arra, hogy igazából a keresztyén-létről, a keresztyén világról, a teljesen megvalósult keresztyén szabadságról nem beszélhetünk csak abban az esetben, ha Krisztusra nézünk. A barthi teológia „igaz embere” köszön itt vissza a tipológia keresztyénségre vonatkozó megállapításai kapcsán.⁶⁶

A keresztyén ember, éppen mivel Krisztusba helyezi életét, védtelen, sokkal védtelenebb, mint az előbbi két típus. A keresztyén ember és a keresztyén-lét védtelenségét, s ebből következően veszélyeztetettségét az adja, hogy a keresztyén ember az imádságból és az imádságban él. Mivel leszámolt a mítoszok mindenható uralmával, de a saját erejéből való önmegváltás is lehetetlen számára, rá van utalva a megelőző kegyelem hatalmára. Ezzel a kérdéssel Miskotte több munkájában is foglalkozik, de témánk szempontjából most az imádsággal kapcsolatos könyve érdekes, ahol is a „*Die Ohnmacht des Geistes*” (azaz: „*A Lélek gyámoltalansága*”) cím alatt a következőket írja: „Az imádság-nélküliség alapvető, kozmikus egyedüllétet jelent. Legmélyebb lényegünk nem találja azt, ami megfelel neki, egy hallgatag mindenség veszi körül az embert. Érzéseit, ami őt

⁶⁴ MISKOTTE, *Wenn die Götter schweigen*, 49: „Ilyenformán negyven évvel ezelőtt egy fiatal úttörő az alaptartalmat támadta meg, a folyamatosságot veszélyként leplezte le, a vallást a maga lehetetlen igényével, hogy a szentet megkösse, rádöbentette saját feloldhatatlan kettősségére. Nem kívülállóként tette ezt, hanem belülről, nem ellenséges érzületből, hanem szolidaritásból. Az elhívás erejével mutatott rá az Istenben rejlő abszolút határra, tökéletes szuverenitására, mely egyben [Isten] tökéletes közelsége is. Aki az ‘alaptartalomtól’ ezt a határt nem látja, az az alaptartalmat bálványá és akadályává változtatja.”

⁶⁵ Idézi DE KRUIJF, *Een studie over de theologie van K. H. Miskotte*, 121.

⁶⁶ Vö. BARTH, *Kirchliche Dogmatik III/2*, 44§.

mozgatja, félelmeit és örömét, amennyiben ez lehetséges, csak a hozzá legközelebb állókkal osztja meg, akik ugyanannak a sorsnak az alávetettjei; akik a legmélyebben átélték az egyedüllétől való szenvedést.”⁶⁷

A Szentlélekre ráutalt keresztyén ember minden időben ki van szolgáltatva a hozzá forduló Isten kegyelmének. Ez a kiszolgáltatottság azonban nem jelent valamiféle bizonytalanságot vagy félelmet, hanem jelenti sokkal inkább a vállalást. Az ember nem választás útján lesz pogány vagy zsidó, ebben rejlik a keresztyénség másságának egyik legfőbb jellemzője: Keresztyén nem vagy, hanem leszel. Ez tudatos döntést és a döntésből eredő kötelességek és felelőségek felvállalását jelenti. A keresztyének „harmadik nemzetként” élnek a földön, a zsidók és a pogányok között elrejtetten. A keresztyénség sajátossága – melyet nem lehet leírni, ha nem tekintünk a másik kettőre – röviden úgy foglalható össze, hogy az nem egyéb, mint „felszabadulás a tragikus igazság és a fatális gyámoltalanság” alól.⁶⁸

A három felsorolt típus természetesen soha nem található meg tisztán az emberi viszonyulásokban. Igaz, ténylegesen is szembesülünk velük a valóságban, de tipológiai értelemben tiszta típusokkal nem találkozunk. Ez a tény annak tulajdonítható, hogy egyedül a megbékélés és Kijelentés tekinthető tisztának önmagában is, s hozzájuk nem mérhető semmi. A minőségileg más Isten teológiai axiómája így kap itt a *corpus permixtum* felé vezető töltetet.

Nem lehet azonban még megközelítőleg sem pontos a Miskotte teológiájáról felvázolt gondolatsorunk, amennyiben nem térünk ki a kultúra kérdésére. Láthattuk, hogy a miskottei teológiában nem létezik keresztyén kultúra a szó igazi (azaz Isten perspektívájából szemlélt)⁶⁹ értelmében, mindazonáltal a holland teológus sokat és részletesen foglalkozott ezzel a kérdéssel.

II/4. Kultúra, idő, tudat, Kijelentés

Ezen alcím alatt a Miskotte teológiájára oly nagyon jellemző kulcsszavakat igyekeztem összefogni. Természetesen tudatában vagyok annak, hogy maga Miskotte figyelmeztetne a *bibliái grammatika* fontosságára és minden ősfogalmak előtt való voltára.⁷⁰

Kevés teológus van, aki annyira tudatosan igyekezett a társadalmi élet minden területére reagálni, mint éppen Miskotte. Ezen tudatosságának bizonyítéka az is, hogy már 1949-ben az európai lélekről és kultúrá-

⁶⁷ MISKOTTE, *Der Weg des Gebets*, 11.

⁶⁸ DE KRUIJF, *Een studie over de theologie van K. H. Miskotte*, 124.

⁶⁹ Igen érdekes, hogy Miskotte e helyen kritika nélkül átveszi Barthnak egyebekben platonista kettős igazságfelfogását.

⁷⁰ Vö. MISKOTTE, *Bijbels ABC*, 11kk.

ról, illetőleg annak a Jézus Krisztus evangéliumához való viszonyáról értekezett. Eredetileg ez az értekezés diákjai számára készült segédanyag volt, s mint olyan, didaktikus jellegű. Közléséhez a szerző némileg átdolgozta, de olvasmányosságát és gondolatai nagyon világos követhetőségét így is megőrizte. Bevezetőjében kiemeli, hogy az európai lélek és az európaiság jellemzésére kiragadott elemek teljesen tetszőlegeseek, de így is képet adnak arról az európai tudatról, amelyet sem a két világháború, sem a keleti ráhatások (teozófia, okkultizmus, Tagore „imádata”) nem tudtak eltörölni.⁷¹ Az európaiság Miskotte által meghatározott elemei az átlagember magas életszínvonala, az idő megbecsülése, egy biztos politikai rend és a viszonylagos jogbiztonság.⁷² Nyilvánvaló, hogy ezek a többé-kevésbé sematikus meghatározások nem fedik teljesen az európaiság lényegét, de mindenképpen megjelölnek olyan tájékozódási pontokat, melyeknek iránymutató értéke ma is változatlan. A fentebbiekben felsorolt „szellemi kincsek” mellett megjelenik még a természettudomány és a technika is, illetőleg a természettudománnyal együtt járó azon jelenség, hogy a népek „mágikus életérzése” hanyatlóban van.⁷³ Arra a kérdésre, hogy igazában mi is Európa, a holland teológus úgy adja meg a választ, hogy utal az európai kultúra hármasságára három város, Athén, Róma és Jeruzsálem megnevezésével. Az egységes európai tudat kialakulásában nagy szerepe volt a tudománynak és a kultúrának (Athén), a jognak és az államrendnek (Róma), valamint a zsidó–keresztény vallásnak (Jeruzsálem).⁷⁴ Fontos figyelni ezek kapcsán arra, mondja, hogy amikor az európai történelemben egyik vagy másik elemről elfelejtkeztek, annak végzetes következményei voltak az egészre nézve. Diagnózis-ként megállapítható ennek kapcsán, hogy az európai kultúra sokszínű világának diagnosztizálásakor kettős kísértés előtt áll a mindenkori gondolkodó: „egyfelől fennáll a kísértés az elvonatba elveszni, vagy másfelől a sajátost abszolútnak kikiáltani.”⁷⁵

A „monogám szimpátiák” veszélye azonban az, hogy a partikuláris hangsúlyozásával az egész, az összekötő kapocs elvész a szem elől. Európa egységének az alapját a teológus Jézus Krisztusban véli megtalálni.⁷⁶

⁷¹ MISKOTTE, *Theologische opstellen*, 133.

⁷² Uo.

⁷³ „Az alábbi felsorolás tulajdonképpen csupán a külső megjelenés, s mint ilyen, sokkal inkább az eredményekre vonatkozik, mint az indítóokokra és a hajtóerőkre.” – lásd uo. Éppen ebben a mondatban rejlik a teológus többlete, aki nem elégszik meg nyilvánvalóan találó tények felsorolásával, hanem többre igyekszik: feltárni azokat a szellemi hajtóerőket, mozgató okokat, amelyek az európai tudat kialakulásához vezettek.

⁷⁴ MISKOTTE, *Theologische opstellen*, 134.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ MISKOTTE, *Theologische opstellen*, 135: „Európa’, eme feszültségteljes, belső ellentmondásos konglomerátum Krisztusban találta meg egységét. Ő az Uralkodó, ő az, aki Athént, Jeruzsálemet és Rómát eszkatológiai távlatokba, gyakorlati együttlétbe és

Az Ige meglátogatta ezt a világot, s ez teszi a mégoly töredezett Európát egységgé.⁷⁷ Miskotte véleménye szerint „Európának még a legtöredetzettebb alakjában is megtalálható a Krisztus lelkének visszfénye.”⁷⁸ Az európai ember minden időkből különbséget tudott tenni az igazság és a valóság között.⁷⁹ Ezt a képességét a földön járt Igének köszönheti, mely ki nem mondottan, de mindenképpen jelen van az európai kultúra mélyrétegeiben. Optimistábban fogalmaz az európai munkaethosz tekintetében. Szerinte „...európai jelleg a munka megbecsülése, nem a pusztá ételért, hanem a világ megváltoztatásának céljával végzett munkáé.”⁸⁰ Ebből vezeti le a teológus földhöz kötöttségünk és hűségünk jelét, mely a Teremtőre utal. Lehetetlen nem észrevenni e helyen a legjobb reformatori hagyományokhoz, a szövetség teológiájához való kapcsolódást, mely nem csupán Miskotte teológiai iskolázottságának – egyebekben kétségbe nem vonható – jele, de a barthi teológiai iskola világos állásfoglalása is mindenféle „alulról építkező teológia” ellenében.

Tanulmánya folytatásaként az európai ateizmus és a keresztyénség kapcsolatáról értekezik. Már maga ez az egymás mellé állítás is érdekes, hisz hagyományosan a két jelenséget legalábbis egymással ellentétben szokták vizsgálni. Éppen ezért kétszeresen is provokatív a cím, mely nem csupán a keresztyénséget és az ateizmust állítja egymás mellé, hanem mintegy az ateizmus „keresztény szellemi fémjeléről” értekezik.⁸¹ Az ateizmus eredeti jelentéséből kiindulva vezeti végig a fogalom és a jelenség alakulását és különböző értelmezéseit az európai szellemtörténetben. Jellege szerint a kifejezés eredetileg nem volt annyira negatív töltetű, sokkal inkább jelentett egyfajta társadalom peremére kerültséget, amikor valaki nem tudott beilleszkedni a – történetesen teokratikusan – meghatározott társadalmi rendbe. Miskotte ateizmus-értelmezése nem azt célozza meg, hogy a jelenséget kiiktassa a vallásos gondolkodásból, hanem éppen arra figyelmeztet, hogy minden civilizált emberben ott lappang az ateista, amikor is szembesül idői létének kereteivel, s az időben szenved: „Minden civilizált ember lehetősége, hogy ateista legyen. Az ateizmus

együttműködésbe egybefogta. Ő a reneszánsz ura, és forradalom sincs nála nélkül... Nem Krisztus objektív módon, mint Úr, aki ezt a világot kormányozza, nem is szubjektív a keresztyénségben [megjelenő], hanem az ő képe, jelenvalóságának jele és az abból származó elképzelés, mint szándékolt ‘objektum’: noéma.”

⁷⁷ MISKOTTE, *Theologische opstellen*, 135.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ MISKOTTE, *Theologische opstellen*, 136: „Az európai ember minden időben látta a különbséget az igazság és a valóság között. A valóság csonkítatlan felismerése még nem az igazság megtalálása. Az igazság alkotó és kritikus módon viszonyul a meglévőkhöz. A világ nem a kozmosz, hanem a színpad, ahol valami új születhetik, egy ugródeszka, mi felé... van, aki azt mondja, a szabadság országa felé, mások, hogy az osztályok nélküli társadalom felé stb. stb.! Ez európai!”

⁸⁰ MISKOTTE, *Theologische opstellen*, 137.

⁸¹ MISKOTTE, *Theologische opstellen*, 138kk.

azon életérzés, melyben eluralkodik az idői létben való szenvedés, a fájdalom, hogy a világ értelme nem átlátható.”⁸² Az ateizmus, mint a haladókultúrák ismérve, nagyon különböző formákban ugyan, de jelen van minden kultúrában. Az ateizmus az intellektus terméke, mely önmagát szülőként véli felmutatni, s az úttörők köré csoportosult társaság, mely önmagát „toleránsnak” nevezi, valójában nagyon messzire került azoktól a kérdésektől, amelyekből a kultúra született. Igen érdekes, hogy Miskotte szerint ezen tömeggel helyezkedik szembe „a paraszt, a katona, az uralkodó, a kritikus megismerő és az állam is”.⁸³ Az ateizmus alapjában nem Isten ellen irányul, hanem az Istenről alkotott képzeink ellen, s ennek bizonyosságára Nietzsche mondatát idézi, aki szerint „igazából csak a moralizáló Isten győzetett le”.⁸⁴

Ebből az alapállásból kiindulva igyekszik a teológus gondolkodó olyan fogalmakat körbejárni, mint például a hit, mely félreértelmezésének lehetőségeit komolyan, nagyon komolyan kell venni, amint erre szerinte Izrael története, s Izrael hit-tudata is bizonyíték.⁸⁵ Figyelemre méltó, hogy miként ugrik a teológus az ateizmus kérdéséről – a fentebb már idézett barthi fordulattal, hogy ugyanis „a vallás hitetlenség” – a nihilizmus kérdésének tárgyalására. Itt olvasható azon, az „*Edda en Thora*” című írásából származó idézet, mely szerint „a következetes vallás alapja egy rejtett nihilizmus.”⁸⁶ A vallással kapcsolatosan a következőkben a tragikus életérzésről értekezik, illetőleg arról, hogy mit is jelent a keresztyén ember számára a megbékéltetett élet. Ennek összefüggésében hívja fel a figyelmet arra is, hogy a keresztyén üdvösségről való tanítás üdvtörténetről beszél, mely egyszerre tragikus és nem tragikus⁸⁷, s kiemeli a humor szerepét a keresztyén emberek életében, melyet ő ajándéknak tekint.⁸⁸ Ennek következtében válik lehetségessé, hogy a következő ponton a „*Sors és a gondviselés*” cím alatt értekezzen az emberi életben meg tapasztalható sorsszerűség vallásos dimenziójáról, illetőleg a kezdetről, mely ugyan a káosz volt, de az ember számára ez jelentette a kezdetet. Ennek a kezdetnek a következménye az a lét, melyet a nemléttől éppenséggel a teremtő Isten óv meg gondviselése által. Fogalmilag e helyen a tanulmány Tillich teológiai nyelvét imitálja ugyan⁸⁹, de erős

⁸² MISKOTTE, *Theologische opstellen*, 138.

⁸³ MISKOTTE, *Theologische opstellen*, 139.

⁸⁴ MISKOTTE, *Theologische opstellen*, 144.

⁸⁵ MISKOTTE, *Theologische opstellen*, 149.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ MISKOTTE, *Theologische opstellen*, 155.

⁸⁸ MISKOTTE, *Theologische opstellen*, 157: „Van egy ajándék, amely kimagaslóan keresztyéni, s melyet az antik világ nem ismert, s ez a humor. A humor megalázza a tragikumot, és meg is semmisíti azt. A humor az, amelyben a 'lét semmisége önmagát semmisíti meg' (von Hoffmanstahl).”

⁸⁹ Lásd TILlich, *Rendszeres teológia*, 141–177.

biblikus hűséggel mutatja fel, hogy az üdvtörténet minden történelem magva és példája is egyben.⁹⁰ Ismét feltűnik a gondolat, hogy amíg az ókori világ istenei nem beszéltek, addig YHWH beszél. A Szentírás nem tragédiáról szól, hanem központjában a messiási titok áll, melynek az ember azáltal válik részesévé, hogy bizalommal halad az üdvtörténet útján.⁹¹ A kereszt a maga sokrétű jelentésével, s a Kijelentés a maga világosságával az a nagy paradigma, mely felmutatja, mit is jelent az ember és a világ számára Isten szabad hatalma, mely az emberi szabadságot nem törli el, hanem teremtő módon teret ad a bizalomban való haladásnak, az üdvösségnek és a beteljesedésnek.⁹²

Tanulmányának zárásaként Miskotte a világ jövődjéről értekezik. Ezzel a kérdéssel már részletesebben foglalkozott a Jelenések könyvének magyarázata kapcsán.⁹³ Fejtegetéseiben a biblikus történelemértelmezés mellett tör lándzsát, s a bázeli filozófusra, Jaspersre hivatkozik, aki szerint „a Biblia nélkül a szó legszorosabb értelmében a semmibe hullanánk alá”.⁹⁴ A lét történetiségének értelmét a leideni teológiai tanár szerint az adja, hogy az emberi véges időt körbefogja Isten örökkévalósága. Eszerint: „Reménykedni parancs! A jövő nem azért adatott, hogy csak szemléljük, nem is azért, hogy megvalósítsuk azt, hanem ez azon isteni kiút, mely a munka, a kultúra és személyünk megigazítására [igazzá nyilvánítására] szolgál.”⁹⁵

III. Miskotte aktualitása?

A szándékosan kérdőjeles fogalmazás azt jelzi, hogy Miskotte teológiájának aktualitása vitatható és napjainkban vitatott is. Ma már nem lehet olyan igényekkel fellépni, mint a Miskotte-féle Ige-teológia – vallja az egyik szélsőséges oldal, míg a másik Miskotte teológiájának radikalitását kevesli, amiért az a bűnt gyakorlatilag ontológiai lehetetlenségnek tekinti, amint azt Barth is teszi.

A magyar olvasó számára az lehet kérdéses, hogy egyáltalán tudunk-e valamit kezdeni a holland világ számára kidolgozott teológia meglehetősen elvont fogalomrendszerével. Meggyőződésem, hogy igen: Miskotte nem elfelejthető vagy leírható teológus. Teológiája olyan figyelmezteté-

⁹⁰ MISKOTTE, *Theologische opstellen*, 162.

⁹¹ MISKOTTE, *Theologische opstellen*, 163.

⁹² Uo.

⁹³ MISKOTTE, *Voordrachten over de visionen van den apostel Johannes*.

⁹⁴ MISKOTTE, *Theologische opstellen*, 167.

⁹⁵ MISKOTTE, *Theologische opstellen*, 168. Miskotte e helyen Jaspers gondolatait követi, aki szerint „A jövő tulajdonképpen, mindent meghatározó és lezáró kérdése, hogy hogyan és mit fog hinni az ember”, majd kommentárként hozzáfűzi: „S nem csupán azért, hogy higgyen – a vallás a nihilizmus ellenében –, hanem valami, a hit, a messiásba vetett hit [okán].”

seket hordoz, amelyek a magyar teológia számára különösen is fontosak lehetnek.

Először is Miskotte teológiája határozottan egyházi teológia akar lenni. A holland teológus tudja, hogy a teológia létjogosultságát az egyház adja. Természetesen lehet teológiát művelni egyház nélkül, sőt az egyházi kötődés teljes hiánya nélkül is, de ez esetben elvész az a legitimitáció, amely a teológia saját és sajátos autoritását és helyzetét biztosítja az *universitas scientiarum*on belül. Felfogásában a teológiát művelők az egyház iránt elkötelezettek. Természetesen ez az elkötelezettség nem jelenti a tudományos szabadság feladását, de jelenti a szolgálatra néző magatartást, amelyben a teológiát művelő a gyakorlati szolgálatra tekint.

Miskotte élete végéig rendszeresen és szívesen prédikált. Sokszínű és sokrétű életművében igencsak fontos szerepet kapnak a prédikációk. Az ígéhirdetés szolgálata az, amire a teológiának fel kell készíteni, máskülönben magától értetődő módon olvadhatnak fel a teológiai részdiszciplínák más tudományok diszciplínáiban. A teológiának mint tudománynak sajátos feladata van: az igazságra kell utalnia, arra az igazságra, melyet perszonalista módon fogunk fel⁹⁶, s amelyről Miskotte azt vallja, hogy a reformátori örökség folytatásaként teológiánkban a „verbum” minden esetben a „veritas” fogalmát is magába foglalja.⁹⁷ A teológiai tudománynak tehát az igazság iránt elkötelezett tudománynak kell lennie.

Magyar nyelvű rendszeres teológiánk adós egy, a legújabb kornak megfelelő összefoglaló mű kidolgozásával, s a partikuláris kutatások ma már nem a materiális dogmatika, hanem egyre inkább a rendszeres teológia speciális témái, esetleg a patrisztika kutatása felé irányulnak. Meggyőződésem azonban, hogy amint éppen Miskotte példája mutatja, mi sem lehetünk meg, még saját kis világunk összefüggéseiben sem, a materiális dogmatika kutatása nélkül. E feladat alól nem mentenek fel bennünket sem a speciális kutatási területek, sem az elődök újra kiadott munkái. A rendszeres teológiának sajátos feladata van, kritikai és korrekatív feladata, s amennyiben egyik vagy másik feladatkörét elveszíti, végeredményben az egyház látja annak komoly kárát.

Adósok vagyunk a magyar rendszeres teológiában saját diszciplínánk tudománytörténetén túl azzal is, hogy az Igéről, a minket megkereső Igazságról vallott nézeteinket összefoglalva, ilyen vagy olyan formában közkinccsé tegyük. Természetesen tudatában vagyok annak, hogy a (poszt-)modern kor szegregálódott nyilvánossága kihatással van a teológia helyzetére és természetesen a teológiai tudomány művelőire is. Véleményem szerint H. G. Fritzsche megállapítása a mai teológiai hely-

⁹⁶ MISKOTTE, *Der spezifische Auftrag der Theologie*, 93.

⁹⁷ Uo.

zetünkben, s éppen a magyar teológia sajátos helyzetében is megállja helyét: „...nem minden vélekedés, vagy az egyes keresztyének meditációja teológia a szó igazi értelmében, még akkor sem, ha a teológia témáira vonatkozik is. A teológiához hozzátartozik egy bizonyos nyilvánosság és hivatali jelleg.”⁹⁸ Az a bizonyos határ azonban, amely a teológia, esetünkben a rendszeres teológia kereteit megszabja, nagyon képlékeny – éppen emiatt kell a rendszeres teológusoknak tudatosan művelni diszciplínájukat. Meggyőződésem, hogy e tekintetben Miskottétól felelősségtudatot és a problémák világos meghatározását meg lehet, és meg is kell tanulni. Felfogása szerint a teológia egyszerre kötött és szabad tudomány. Kötött, mert az egyházra néz, s mert nem léphet teljes mértékben át a hagyományok meghatározta határokon, de ugyanakkor az Igére figyelve szabad is, mert a szabaddá tevő Kijelentés szolgája.

Az elkötelezettségről már szoltam Miskotte teológiájának aktualitása kapcsán. Ide tartozik az a mód is, ahogy a holland teológus a teológiát látja. A különböző diszciplínák együttműködésében minket a rendszeres teológia érdekel elsősorban, mert az *per definitionem* rendszert, meghatározó elveket ad a többi teológiai tudomány számára. A reflexiós szint azonban, amelyen ezt megteszi, mai rendszeres teológiánkban nagyon is különböző, s ennek eredményeképpen a teológia korrektív funkciója szorul háttérbe, egyfajta, hadd tegyem hozzá, tévesen értelmezett interdiszciplinaritás érdekében. Miskotte teológiájának erősségét és annak maradandó tanulságát többek között abban vélem megtalálni, hogy a holland teológus a rendszeres teológia tanításait, a „dogmákat” nem jogi kategóriaként vagy örök metafizikai értékek hordozójaként definiálja, hanem érvényességüket a „Szentírás alapstruktúrájával való megegyezéstől” teszi függővé.⁹⁹ Ennek következtében a rendszeres és biblikus tudományok között szoros és intenzív kapcsolatnak kell lennie. Úgy vélem, e tekintetben is van behoznivalónk. Nem szabad elfelejtenünk, hogy egyházi nyelvünk ősfogalmi, „szó előtti szavaink” – bármilyen jól hangozzanak egyébként teológiai értekezéseinkben – ilyen formában nem találhatók meg a Szentírásban. A rendszeres teológia fogalmi egy reflexiós folyamat eredményei, Miskotte szerint a szó legszorosabb értelmében véve „olvasmányaink gyümölcsei” („Lese Frucht”), de egyáltalán nem mindegy, hogy megvan-e, s ha igen, hogyan működik a visszacsatolás reflexióink forrásához. A reformátori *sola*-k közül itt a *sola Scriptura* kerül különösen is előtérbe.

A reformátori *sola*-kra való hangsúlyos építkezés soha nem hiányzott a magyar református teológiából, még a legsötétebb időkben sem, még ha ekkor pusztán csak a legitimálás kedvéért is. A miskottei teológia nagy

⁹⁸ FRITZSCHE, *Lehrbuch der Dogmatik*, 25.

⁹⁹ MISKOTTE, *Der spezifische Auftrag der Theologie*, 95.

erőssége, hogy úgy leplezi le az emberi hübriszt, hogy közben, a modern ember életérzését komolyan véve, az élet értelmét jelentő Krisztuskövetést mutatja fel.¹⁰⁰ A teológiai etika a 20. században felismerte ennek a lehetőségnek az erejét, de napjainkra mintha lanygulni látszana hatása. A spiritualitás „mindenhatósága” idején a rendszeres teológia feladata, hogy figyelmeztessen arra a veszélyre, amelyet a korlátok és kontrollinstanciák nélküli spiritualitás jelent az egyház befogadó, kommunikációs és felelősségi közösségére nézve. A krisztomonizmus felvállalása lenne az út? Véleményem szerint érdemes végiggondolni a lehetőségeket, de nem mondhatunk le a Krisztus által felkínált saját és sajátos életlehetőségről, s végképp nem mondhatunk le a minden keresztyén ismeretelméletek alapkövét jelentő istenismeretről, mely egyedülálló módon adott számunkra Krisztusban.

Végül egy olyan kérdésre figyelmeztet Miskotte teológiája, amelynek átgondolása a magyar református teológia sürgős feladatai közé tartozik. Miskotte, e „sokszínű kultúrakadály” hosszan és részletesen foglalkozott a kultúra és a teológia összefüggéseivel. A magyar református rendszeres teológiában (tudomásom szerint) nincs olyan kortárs munka, amely ezt a kérdést megfelelő módon és színvonalon körüljárja. Márpedig a kultúra kérdését nem lehet megkerülni a magyar reformátuságnak sem. Egyházunk önértelmezése szerint, s ez egyebekben a református hitvallási iratainkban is megtalálható, iskolát fenntartó egyház vagyunk, s ezzel, ha közvetve is, de kultúrát hordozó és kultúrát meghatározó tényező is. Nem pusztán a nagynevű református iskolák kultúrát teremtő szerepére gondolok itt, hanem azokra a lehetőségekre, melyeket kihasználva az egyház a kultúrát pártfogolja, némely esetben kulturális rendezvényeket szervez, kulturális intézményeket tart fent. Szükséges azonban az e munkára való nagyon tudatos odafigyelés és felkészülés. Az egyháznak s a teológiának nagyon tudatosan oda kell figyelnie arra, s ebben is segíthet Miskotte teológiája, hogy „sokszínű kultúrakadály” helyett nehogy a „kultúra sokszínű akadálya” legyen, de ugyanakkor a helyes viszonyra is figyelni kell, mert nem lehetünk kiszolgáló egyház és teológia még abban az esetben sem, ha szolgálatunknak szerves részét képezi a kultúrához való kapcsolódásunk. A kísértések között a rendszeres teológia feladata figyelmeztetni az egyházat saját és sajátos felada-

¹⁰⁰ MISKOTTE, *Der spezifische Auftrag der Theologie*, 103: „Másképpen fogalmazva: a megbékélés megismerése az, ami számunkra parancsolja és nekünk megengedi, hogy a nihilizmus figyelembe vételével a szükségéről és az ígéretről merjünk beszélni. Azonban – s minden ezen áll, vagy bukik! – a megbékélés megismerése nem egy világnézet vagy világlátás kezünkbe adott elve. Ez a felismerés kíséri Isten Igéjének jelenlétét és tetterejét!”

tának eszkatológiai irányultságára és – Jüngel szavaival élve – arra, hogy „a szépséget is az Igazság fényében kell vizsgálni”¹⁰¹.

Aktuális tehát Miskotte teológiája? A kérdőjelet felkiáltójellé erősíti a saját helyzetünkkel való szembesülés. Igen, aktuális abban az értelemben, ahogyan a mai rendszeres teológiának is vitathatatlanul feladata az elkötelezett tanúságtétel arról, amit és ahogyan hiszünk. Ebben áll a teológiai tudomány mássága, de ebben van szépsége is. Ebben rejlik tudományunk tudományfogalmának korlátja, de itt vannak lehetőségei is. Lehetetlen lehetőség, de a teológusok számára az egyetlen.

Verbum est veritas! – s ebben Miskotte el nem hanyagolható segítségét és figyelmeztetést nyújt minden korok kereső teológusai, ily módon a mi számunkra is.

Felhasznált irodalom:

- BARTH, K., *Die Kirchliche Dogmatik I/1*, München, 1932.
 —, *Die Kirchliche Dogmatik II/1*, Zürich, 1940.
 —, *Die Kirchliche Dogmatik III/2*, Zürich, 1948.
 —, *Die Kirchliche Dogmatik IV/1*, Zürich, 1953.
 —, *Das Wort Gottes und die Theologie*, München, 1929.
 DE KRUIJF, G. G., *Heiden, jood en christen. Een studie over de theologie van K. H. Miskotte*, Baarn,²1981.
 FRITZSCHE, H. G., *Lehrbuch der Dogmatik. Teil 1: Prinzipienlehre*, Berlin,²1982.
 JÜNGEL, E., „Auch das Schöne muss sterben” – *Schönheit im Lichte der Wahrheit. Theologische Bemerkungen zum ästhetischen Verhältnis*, Zeitschrift für Theologie und Kirche 81 (1984), 105–125.
 MISKOTTE, H. H., *Niet te vergeten Miskotte*, Kampen, 1981.
 MISKOTTE, K. H., *Hoofdsom der historie, Voordrachten over de visionen van den apostel Johannes*, Nijkerk, 1945.
 —, *Wenn die Götter schweigen. Vom Sinn des Alten Testaments*, (ford. Stoevesandt, Hinrich), München, 1963.
 —, *Der Weg des Gebets*, München, 1964.
 —, *Over Franz Rosenzweig*, in: uő., *Geloof en Kennis*, Haarlem, 1966, 254–307.
 —, *Predigten aus vier Jahrzehnten. Ausgewählt, übersetzt und herausgegeben von Hinrich Stoevesandt*, München, 1969.
 —, *Der moderne Dogmatiker als Dilletant und Dirigent*, in: uő., *Der Gott Israels und die Theologie*, Neukirchen-Vluyn, 1975, 189–208.
 —, *Der (Un)Sinn des Lebens*, in: uő., *Der Gott Israels und die Theologie*, Neukirchen-Vluyn, 1975, 145–180.
 —, *Der praktische Sinn von Gottes Einfachheit*, in: uő., *Der Gott Israels und die Theologie*, Neukirchen-Vluyn, 1975, 19–44.
 —, *Bijbels ABC*, Baarn,⁶1980.

¹⁰¹ Lásd JÜNGEL, *Schönheit im Lichte der Wahrheit*, 106.

- , *Het wezen der joodsche religie* (Miskotte Verzameld Werk 6), Kampen, 1982.
 - , *Edda en Thora. Een vergeelijking van germaansche en israëlitische religie* (Miskotte Verzameld Werk 7), Kampen, 1983.
 - , *Uit de Dagboeken 1917–1930. Samengesteld en toegelicht door E. Kuiper-Miskotte – Dr. H. H. Miskotte* (Miskotte Verzameld Werk 4), Kampen, 1985.
 - , *Karl Barth. Inspiratie en vertolking: inleidingen, essays, briefwisseling* (Miskotte Verzameld Werk 2), Kampen, 1987.
 - , *Theologische opstellen* (Miskotte Verzameld Werk 9), Kampen, 1990.
 - , *Uit de Dagboeken 1930–1934. Samengesteld en toegelicht door Dr. A. C. den Besten – Drs. H. Breebart-Miskotte, E. Kuiper-Miskotte* (Miskotte Verzameld Werk 5A), Kampen, 1990.
- ROSENZWEIG, F., *Der Stern der Erlösung*, Haag, 1976.
- TILLICH, P., *Rendszeres teológia*, Budapest, 2002.
- VISCHER, W., *Das Christuszeugnis des Alten Testaments*, München, 1935.

Kocsis Áron

„VEGYÉTEK SZÁMBA ŐKET...” VALLÁSSZOCIOLÓGIAI FELMÉRÉS A TIZSÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYZHÁZKERÜLETBEN

„*Vegyétek számba őket...*” – szólt az Úr Mózeshez és Áronhoz a pusztai vándorlás második évében (Num 1,3). A Tízparancsolathoz, a különböző rituális és társadalmi viszonyokat rendező törvényekhez hasonló fontosságú a nép számbavételének eseménye. Számottevő súllyal bír a zsidóság történetében ez a népszámlálás. Ennek eredményeként a nép vezetői tisztában voltak azzal, hogy az egyes törzsek hány kardforgató férfit tudnak kiállítani. A számok pontos ismerete elengedhetetlen volt ahhoz, hogy valóban szervezett néppé, nemzetté váljon Isten választott népe. Pontosan kellett tudni, hogy az Ígélet földjének birtokbavételére készülő nép milyen erőforrásokkal rendelkezik. Ahhoz, hogy megfelelhessenek a rájuk váró feladatoknak, szembe tudjanak szállni az ellenséges népekkel, tisztában kellett lenni egy-egy törzs erejével, jellemzőivel.

Ma sincs ez másképpen! A modern világ olyan kihívások elé állítja Isten népét, abban a Magyar Református Egyházat, melyekre csak a lehetőségek, az erőforrások, a számok ismeretében lehet sikerrel reflektálni.

A DRHE Szociáletikai és Vallásszociológiai Tanszéke szemináriumi keretek között vallásszociológiai kérdőíves felmérést készített a 2006/2007-es tanév tavaszi szemeszterében. A kérdőív összeállítása, a kutatás és a kiértékelés Dr. Fazakas Sándor egyetemi tanár szakmai felügyelete mellett történt. A felmérés során 599 református egyháztag lekérdezésére került sor 25 tiszántúli gyülekezetben. A felmérés nem egyetemes jellegű és igényű, hanem egyfajta helyzetjelentési, figyelemfelkeltési céllal készült. A tanegység kettős célkitűzéssel indult:

1. Tudományos, empirikus adatok gyűjtése a Tiszántúli Református Egyházkerület kvótás mintavételi módszerrel kiválasztott gyülekezetei tagjainak válaszai alapján. A kapott adatok számítógépre vitele és kiértékelése, illetve megvitatása a hallgatók részvételével.
2. Megismertetni a kutatásban részt vevő hallgatókat a szociológiai kérdőíves kutatással, az adatok feldolgozásának gyakorlatával és azok elemzési technikáival.

A „*Református vallásosság a Tiszántúlon*” munkacímet viselő kutatás célrendszere egyrészt ellenőrzési, viszonyítási szándékkal, másrészt új problémák, kérdések vizsgálatának igényével fogalmazódott meg. 1998-ban Kodácsy Tamás és Dr. Fazakas Sándor vallásszociológiai felmérést végeztek, kutatva a református vallásosságot és istenképet a Tiszántúli

Református Egyházkerületben.¹ Ezen kutatásnak folytatása, illetve néhány kérdésének újbóli lekérdezése történt mostani vizsgálatunk során. Bár egy-egy társadalomban a vallásosság vonatkozásában lassú változások mutatkoznak, de közel tíz év alatt mérhető eltérések jelentkezhetnek bizonyos kérdésekben.

A kérdőív 33 zárt kérdést tartalmaz, melyek között feleletválasztós és skálázási kérdéstípusok is helyet kaptak. A kérdések válogatása és szerkesztése során több szempontot is kiemelten vettünk figyelembe. Egy-egy kérdés esetében előre megfogalmazott válaszlehetőségek kerültek felsorolásra. Ennek megvan ugyan az a kockázata, hogy egyes információk kimaradnak, illetve nem szerepelnek az elemzés során, a válaszok azonban így könnyebben feldolgozhatóak, egyszerűbb a kódolásuk és kiértékelésük. A kérdéscsoportok sorrendjéről elmondható, hogy a könnyebb, „bemelegítő” kérdésektől a nehezebb, mélyebb átgondolást igénylő kérdések felé halad. Az első néhány kérdés az általános szociológiai attitűdökre kérdez rá: nem, kor, lakóhely, iskolázottság, családi viszonyok. A következő blokkot egy értékrendre vonatkozó skálázási kérdés alkotja, mely olyan általános emberi, társadalmi értékek fontosságára kérdez rá, amelyek döntően meghatározzák egy adott társadalmi réteg vagy csoport karakterisztikáját. Családi biztonság, szerelem, békés világ, szabadság, hagyománytisztelő, munka, nemzettudat, szépség, művészet, politika – hogy néhányat megemlítsünk ezekből.

A kérdőív összetett. Fontos részét képezik azok a kérdések, melyek a vallási önbesorolást, a vallásgyakorlás mértékét, a hittartalmakat, az egyházképet veszik górcső alá. Olyan kérdések szerepelnek itt, melyek a korábbi kutatásokban mérhető eredményeket hoztak. Ilyen standard kérdés például a vallási önbesorolásra vonatkozó item is. A vallásgyakorlás mértékének felmérésekor a vizsgálat arra fókuszált, hogy milyen gyakorisággal jár a megkérdezett és közvetlen családja gyülekezeti alkalmakra, azon belül is milyen típusú alkalmakat látogat, illetve a sákramentumokkal, egyházi „szolgáltatásokkal” (konfirmáció, keresztelő, esküvő, hitoktatás) milyen gyakorisággal él. A hittartalmak felmérése során az imádságot, az elcsendesedést, a természetfeletti hatalmakról és a halál utáni életről alkotott nézetek attitűdjeit vizsgáltuk.

Az egyházkép boncolgatásakor a kérdések egyrészt a személyes egyházképről, másrészt az egyház közéleti, gyakorlati szerepvállalásának kategorizálásáról, harmadrészt pedig az anyagi felelősségvállalásról szölkak. A kérdőívet egy politikai értékrendet felmérő kérdés zárta.

Ezek a kérdések fontosak a tekintetben, hogy pontosabb képet kaphassunk egyháztagjaink véleményéről, egyházképeiről, kötődéséről, Re-

¹ Lásd KODÁCSY T. – FAZAKAS S., *Reformátusok vallásossága és istenképe*, Debrecen, 1998.

formátus Egyházunk tanításának pontos vagy pontatlan ismeretéről, megértéséről, illetve az azokkal való azonosulás mértékéről. A problémák kitapintásával és behatárolásával célirányosabb, effektívebb lehet a lelkipásztori szolgálat, a gyülekezetépítő munka és az igehirdetés.

A kutatásban részt vevő 25 hallgató anyaggyülekezetében, illetve, ha nem tiszántúli illetőségű volt, akkor a reprezentativitás érdekében egy kijelölt gyülekezetben végezte a kérdőívek lekérdezését.² A megkérdezettek kiválasztásakor arra törekedtek a kérdezőbiztosok, hogy az egyes szociológiai jellemzők megfelelő arányban szerepeljenek a vizsgálati mintában. A megkérdezettek nemi aránya 58:42 volt a nők javára a férfikkal szemben.

Táblázat 1.

Reformátusok száma Magyarországon és a Tiszántúli Református Egyházkerületben, 2001

Megyék szerint	Nő	Férfi	Összesen
Békés	40.049	32.794	72.843
Csongrád	24.451	20.243	44.694
Hajdú-Bihar	127.747	108.318	236.065
Jász-Nagykun-Szolnok	38.068	31.379	69.447
Szabolcs-Szatmár-Bereg	126.909	114.642	241.551
Összesen	357.224	307.376	664.600
Országos adatok	875.420	747.376	1.622.796

Az egyéni, illetve közösségi vallásgyakorlás tekintetében a mindennapi tapasztalatok alapján még ennél is nagyobb az arányeltolódás a nők javára. A megkérdezettek korösszetétele a kérdőív szerint a következő:

² A kutatásban részt vevő hallgatók: Bertha Zoltán, Bogáti Attila, Csoma Annamária, Drabik Rózsa, Dudás Ferenc, Jánvári Béla, Jenei Éva, Juhász Norbert, Kádár Eleonóra, Kasó Viktória, Kész Júlia, Kovács Éva, Kovács Gyula, Komor Csaba, Kupai Kornél, Mike Martin, Nagy Beáta, Nagy Sándor, Páter Katalin, Pesti Anita, Stefán Zoltán, Szabó Timea, Tamaska Mónika, Tihor Melinda, Tóth László.

Táblázat 2.

**A Tiszántúli Református Egyházkerület egyháztagjainak
korosztályok szerinti megoszlása**

Életkor	Megkérdezettek száma	Százalék
18 év alatt	52	9%
19–24 év	120	20%
25–35 év	84	14%
36–45 év	76	13%
46–55 év	107	18%
56–66 év	62	10%
65 év felett	98	16%
Összesen	599	100%

Ha jobba szemügyre vesszük az arányokat, akkor látható, hogy a fiatal korosztály, tehát az első két kategóriába tartozók a megkérdezettek 29%-át adják. Középkorosztályként egy viszonylag tágabb spektrum fogható fel, mert ide sorolhatóak a 25–55 év közöttiek, ami 45%-ot jelent. Végül az idősebb generáció az 55 év felettiek két kategóriájában összesen 26%-os arányban jelenik meg a mintában.

A mindennapi egyházi életben a korosztályokra vonatkozó tapasztalat mintha kissé ellentmondana ezeknek az adatoknak. Valós tendenciaként látható azonban, hogy van egyfajta visszatalálás az egyházhoz, és egyre több fiatal vesz részt a gyülekezetek közösségében. Ezt a folyamatot a felmérés is alátámasztja: a megkérdezett reformátusok 29%-a a fiatalok közül került ki.

Fontos információ az iskolázottság kérdése. Egy-egy gyülekezet esetében homiletikai, gyülekezetszervezési és menedzsmenti szempontból lényeges a gyülekezeti tagok iskolai végzettségének ismerete. A felmérésben az alábbi megoszlásban jelentek meg az egyes végzettségi kategóriák:

Táblázat 3.
Végzettség szerinti megoszlás

Végzettség	Megkérdezettek száma	Százalék
8 osztály alatt	40	6,6%
8 osztály	117	19,7%
Szakmunkásképző	83	13,8%

VALLÁSSZOCIOLÓGIAI FELMÉRÉS A TISZÁNTÚLON

Szakközépiskola / Gimnázium	169	28,2%
Technikum	46	7,7%
Főiskola / Egyetem	132	22,0%
Egyetemenél magasabb	10	1,7%
Nincs válasz	2	0,3%
Összesen	599	100%

A gyülekezeti tagok társadalmi presztízse, gazdasági potenciálja alapvetően két faktor függvénye: az iskolai végzettségé, illetve a foglalkozásé. Ezek ismerete alapján meghatározható, hogy a tagok milyen szerepet, helyet töltenek be a lokális társadalomban. Az egyes gyülekezet lelkipásztorai bizonyosan tisztában vannak az általuk pásztorolt gyülekezet potenciáljával, ismérveivel. Ugyanakkor egy ilyen jellegű felmérés akár elő is segítheti, hogy a magyar reformátusok helye és valós társadalmi befolyása nyilvánvalóvá váljon.

A következő táblázatban a megkérdezettek foglalkozás szerinti megoszlása látható:

Táblázat 4.
Foglalkozási szerkezeti megoszlás

Foglalkozás	Százalék
Értelmiségi	16,8%
Felső- és középfelvezető	2,4%
Szolgáltató szektor	3,4%
Egyéni vállalkozó	4,2%
Egyéni gazda	1,6%
Könnyű szakmunkás	7,3%
Nehézfizikai munkás	4,3%
Tanuló	26,2%
Nyugdíjas	24,6%
Munkanélküli	5,4%
Egyéb	3,8%
Összesen	100%

Első pillantásra szembeötlő a tanulók magas aránya (26,2%), ennek magyarázata azonban a fiatal korosztály magas arányában rejlik. Jelentős a nyugdíjasok aránya is (24,6%), amely a gyülekezeti életben rendszere-

sen részt vevők tekintetében kevésnek is tűnhet. 16,8 százalékos aránnyal a megkérdezetteknek jelentős hányadát képviselik az értelmiségi munkát végzők. A helyi társadalmon belül fontos közösségformáló, véleményalkotó szerepet, feladatot látnak el az értelmiségi réteghez tartozók. Nem elhanyagolható kérdés az értelmiségiek pasztorációja, hiszen problémáik, élethelyzeteik sokszor eltérőek lehetnek. A magyar reformátusság tradicionálisan a falusi lakossághoz, illetve a városi polgársághoz, értelmiséghez köthető, a 20. század társadalmi és történelmi változásai következtében azonban átrendeződés tapasztalható. Egyrészt változott a társadalmi szerkezet, másrészt változott az egyházak, így a református egyház hagyományos élettere is. A hagyományos falusi, mezőgazdasági jellegű társadalmak az iparosodás következtében erősen fragmentálódtak. Ez látható a táblázat adatai alapján is: ma gazdálkodással a megkérdezetteknek csak 1,6%-a foglalkozik. Az ipari szektorban a megkérdezettek összesen 11,6%-kal képviseltetik magukat (könnyű és nehézfizikai munkások). A vállalkozási szabadság és lehetőségek világában az aktív népesség jelentős hányada dolgozik a harmadik szektorban: a vizsgálati mintában 7,6%-os arányban vannak jelen vállalkozók és szolgáltatók. Nemcsak társadalmi, hanem diakóniai kérdés is a munkanélküliek helyzete. A fenyegetően növekvő munkanélküliség a Tiszántúlon különösen nagy mértékben van jelen. A jelenség egyben a gyülekezetek önállóságának kérdését is felveti, hiszen az anyagi áldozatvállalás, az adakozás, az egyházfenntartói járulék fizetése a munkanélküli családok számára gyakran megoldhatatlan feladatot jelent. Gyülekezetek anyagi biztonsága rendülhet meg ennek következtében, és önálló lelkeszi állások válhatnak lehetetlenné. A helyzet sok esetben megoldhatatlan az egyes gyülekezetek számára. A munkahelyteremtés megoldást jelenthetne, de ehhez állami, esetlegesen uniós támogatások szükségesek.

A kérdőív egyik kérdéscsoportjával a megkérdezettek személyes kilátásaira, közérzetére kérdeztünk rá az anyagiak, illetve a társadalmi megbecsültség tekintetében. Ezen skálázási kérdés látletele lehet a válaszadók optimizmusának, vagy éppen pesszimizmusának:

Táblázat 5.
„Hogyan értékeli anyagi, illetve általános helyzetét?”

	Anyagi helyzet			Általános helyzet		
	<i>Jelen</i>	<i>Múlt</i>	<i>Jövő</i>	<i>Jelen</i>	<i>Múlt</i>	<i>Jövő</i>
Negatív	20%	25%	30%	14%	10%	17%
Közepes	54%	44%	44%	32%	34%	29%
Pozitív	26%	31%	26%	54%	56%	54%
Átlag (pont)	3	3	2,9	3,5	3,5	3,4

(negatív = 1 és 2, közepes = 3, pozitív = 4 és 5 pont)

Az anyagiak tekintetében elmondható, hogy a megkérdezettek jelenlegi helyzetüket közepesnek értékelték. A megkérdezettek több mint fele (54%) a 3-as értéket jelölte meg, 20%-a viszont kilátástalannak érzi jelenlegi anyagi helyzetét. A múltbeli helyzet értékelése pozitívabb képet mutat a jelenlegihez képest. Bár 25% rosszabbnak ítéli meg korábbi helyzetét, 31% szerint a múltban jobb anyagi körülmények között élt. Visszavezethető ez a szocializmus általános foglalkoztatási politikájának illúziójára és a ma sok tekintetben bizonytalanabb valóságára. A jövő vonatkozásában a válaszadók harmada szerint rosszabb lesz anyagi helyzetük (30%), 44%-a szerint nem változik, és csak 26% bízik a pozitív változásban.

Az általános helyzet értékelése kapcsán optimistább tendencia rajzolódik ki. A kérdés itt sokkal tágabb kontextusban áll, hiszen az a lelkiállapotra, a társadalmi megbecsültségre, tehát az általános helyzetre vonatkozik. Jelenlegi helyzetét a megkérdezetteknek csak 14%-a értékeli negatívan, 32% szerint közepes az élethelyzete és az életminősége, 54% pedig kifejezetten elégedett. A múlt értékelése hasonló százalékpontos megoszlást mutat. A jövő tekintetében azonban a negatív értékelés felé mozdul el az arány, de a többség láthatóan pozitív változásokban reménykedik.

Az anyagiak tekintetében tapasztalható negatívabb vélekedés az általános gazdasági helyzetből fakad, melyről az emberek úgy érzik, nem tudják azt befolyásolni. A lelkiállapot, az életminőség és az élethelyzet azonban sokkal inkább az egyéni felelősség és szabadság körébe tartozik. A megkérdezettek vallásosságából, hitéből fakadóan a világszemlélet pozitívabb, reményteljesebb.

A felmérés egyik centrumát alkotja a kérdőív 12. kérdése, mely a vallásossági attitűd önbesorolásáról szól. A felekezetiesség, a vallásgyakorlás formája, intenzitása nagyban függ attól, hogy az egyén hogyan értelmezi saját hitbeli meggyőződését, hogyan definiálja a tanhoz, a tanításhoz való viszonyát. A 2001-es országos népszámlálás nem kérdezett rá a

vallásosság minőségére, formájára, csak kvantitatív szempontból vizsgálta a lakosság felekezeti hovatartozását. Márpedig az egyházi identitás minősége és tartalma egy-egy felekezet tekintetében meghatározó tényező.

Táblázat 6.
Vallásossági önbesorolás

	Százalék
„Vallásos vagyok az egyház tanítása szerint.”	67,7%
„Vallásos vagyok a magam módján.”	28,8%
„Nem tudom megmondani, vallásos vagyok-e.”	1%
„Nem vagyok vallásos.”	1,8%
„Más a meggyőződésem.”	0,7%
Összesen	100%

A fenti táblázatban látható, hogyan alakult a válaszok százalékos eloszlása a vallásossági önbesorolás kérdésénél. Az egyház tanítása szerinti vallásosságot 67,7% jelölte meg, az individualizált vallásossági típus mellett a megkérdezettek 28,8%-a voksolt. A többi kategória esetében csak alacsony számú válasz érkezett. A kapott adatok alapján optimisták lehetünk.

A korosztályok, korcsoportok vallásgyakorlási, vallásosságról alkotott véleménye, s ezek jellemzőinek vizsgálata fontos egysége a kutatásnak. A következőkben részletesebben kitérek a fiatal korosztállyal kapcsolatos eredményekre.

Magyarországon az elmúlt évtizedben két alkalommal (2000-ben és 2004-ben) végeztek átfogó jellegű szociológiai vizsgálatot 15–29 éves fiatalok között a Szociális- és Családügyi Minisztérium megbízásából. Az „Ifjúság 2004” felmérés vallásosságra vonatkozó eredményei azt mutatják, hogy a fiatalok 58%-a vallja magát vallásosnak, de csak 10% az, aki azt nyilatkozta, hogy „vallásos vagyok az egyház tanítása szerint”, a többi válaszadó a „vallásos vagyok a magam módján” választ jelölte meg.³ Viszonyításképpen további példaként hozható fel a 2006-ban debreceni egyetemisták között végzett kutatás eredménye is. Itt a megkérdezettek 50%-a nyilatkozott úgy, hogy „vallásos vagyok a magam módján”, 22%-a mondta magát az egyház tanítása szerint vallásosnak, míg 17%-uk felelte azt, hogy nem vallásos.⁴

³ BAUER B. – SZABÓ A. (szerk.), *Ifjúság 2004 – gyorsjelentés*, Budapest, 2005, 98.

⁴ KOC SIS Á., *Vallásos egyetemisták, egyetemista vallásosság?*, in: Kustár Z. (szerk.), *Orando et laborando. A DRHE 2005/2006. évi értesítője*, Debrecen, 2006, 151–159, ebben: 160.

Táblázat 7.

**Életkor és vallásossági önbesorolási típusok összehasonlítása
a 24 év alatti korosztályokban**

	18 év alatt		19–24 év		Összesen	
Vallásos vagyok az egyház tanítása szerint	27	52%	85	71%	112	65%
Vallásos vagyok a magam módján	24	47%	34	28%	58	34%
Nem tudom megmondani, vallásos vagyok-e	1	1%	1	1%	2	1%
Összesen	52	30%	120	70%	172	100%

Jelen vizsgálatunk alapján elmondható, hogy a megkérdezett fiatal egyháztagek 65%-a sorolta magát a „vallásos vagyok az egyház tanítása szerint” kategóriába, míg 34%-uk a „mag módján” vallásos, az egyéb választ megjelölők száma (1%) elenyészően alacsony. A számarányok elgondolkodtatóak! Egyrészt biztató, hogy a válaszadók többsége az egyház tanítása szerint tartja magát vallásosnak: Ez a típusú vallásosság feltételezhetően mentes a szinkretista vallásértelmezéstől, és egyháznak hivatalos hitvallásainak és állásfoglalásainak, valamint történelmi hagyományainak az elfogadását jelenti.

Az adatokból azonban az is kiderül, hogy a válaszadók, azaz a megkérdezett gyülekezeti tagok egy jelentős csoportja korántsem tud teljes mértékben azonosulni egyháznak tanításával és hitéleti gyakorlatával. Felmerül a kérdés: A megkérdezett református fiatalok körében miért ilyen magas a „maga módján vallásosak” aránya? Ez alig jobb ugyanis, mint a teljes fiatalság körében mért 48%-os arány!

Az ő esetükben a gyülekezethez tartozás egyik fő motivációja minden bizonnyal nem a helyes tanértelmezésen alapuló intellektuális elkötelezettség, hanem a hagyománytisztelet, illetve a közösségi érzés. Nem szabad ezt negatívumként kezelni, mert ezzel a hit tartalmi része, Krisztus személyes Megváltóként való értelmezése nem devalválódik, pusztán a felekezeti mélysége és minősége kérdéses. Ezen gondolat továbbvitelére a „maga módján” vallásos református fiatalok arányának vizsgálatával nyílik lehetőség.

Az, hogy nem a tradicionális egyházi élet, rend, liturgia áll távol a modern kor fiatalságától, mutatja az a tény, hogy az egyéni vallásossági attitűdök megjelölők 72%-a a gyülekezeti alkalmakon havonta legalább egyszer részt vesz (lásd Táblázat 8.), míg csupán 28% az, aki ritkábban jár, mint havonta:

Táblázat 8.
Gyülekezeti aktivitás a 24 év alatti korosztályoknál

Gyülekezeti alkalmak látogatása	18 év alatt		19–24 év		Összesen		„Maga módján” vallásos	
hetente többször	22	42%	58	48%	80	47%	15	72%
hetente egyszer	18	35%	27	22%	45	27%	11	
havonta kétszer- háromszor	6	11%	10	8%	16	10%	8	
havonta egyszer	1	2%	10	8%	11	6%	8	
évente néhányszor	5	10%	8	6%	13	7%	9	28%
évente egyszer			2	3%	2	1%	2	
ritkábban, mint évente			3	3%	3	1%	3	
Soha			2	2%	2	1%	2	
Összesen	52		120		172		58	

A következő táblázat a különböző gyülekezeti alkalmak látogatottságára vonatkozó kérdés eredményeit mutatja. A gyülekezetszervezés során, az éves programok tervezésekor hasznos lehet az egyes alkalmak „népszerűségének” ismerete. Mi az, amire a gyülekezeti tagoknak igénye van? Rétegalkalmak, kulturális programok, tudományos, szakmai előadások, kirándulás, gyülekezeti bál, vacsora stb.? Az Ige hirdetésén, a sákramentumok kiszolgáltatásán túl nem szabad lemondani a „profán” jellegű programokról sem. Az egyháznak, a gyülekezetnek a társadalomban ugyanis fontos közösségsszervező szerepe és feladata van. Ezek a programok ugyanakkor jó alkalmat adhatnak a missziói bizonyágtételre is, hiszen itt olyanok is megszólíthatóak, akik nem tagjai a gyülekezet közösségének.

Táblázat 9.
Gyülekezeti alkalmak látogatásának gyakorisága

Gyülekezeti alkalom	Százalék
C. E. Bethánia Szövetség	24%
Biblia Szövetség	24%
Gyülekezeti kulturális események	43%
Szeretetvendégség	45%
Gyülekezeti kirándulás	45%
Evangelizációs alkalom	32%
Hétközi áhítat	8%
Rétegalkalom (idősek köre, nőszövetség, kismamakör stb.)	16%
Házi bibliaóra	12%
Hétközi bibliaóra	30%
Hétközi imaóra	17%
Vasárnap délutáni istentisztelet	27%
Vasárnap délelőtti istentisztelet	74%

A felmérés azt mutatja, hogy a vasárnap délelőtti istentisztelet után a leglátogatottabb alkalmak a különböző kulturális, közösségi események: a gyülekezeti kirándulások, szeretetvendégségek, hangversenyek, filmvetítések stb. Figyelmet érdemel továbbá, hogy az egyházon belüli, szervezett kegyességi csoportok alkalmain is többen részt vesznek. A két szövetség alkalman a gyülekezeti tagok azonos arányban, 24–24%-ban jelennek meg. A kiscsoportos jellegű igei alkalmakra komoly igény, illetve látogatottság jellemző. A házi bibliaórák és a rétegalkalmak szükségessége és hasznossága vitathatatlan mind gyülekezetépítési, mind az egyéni hitélet szempontjából. Ezek a kiscsoportok a gyülekezetek építőkövei lehetnek – a nagyobb közösségbe való integrációjuk bölcs irányításával.

Az egyházi szociológiai felmérések egyik lényeges eleme, hogy az egyházak, esetünkben a református egyház kazuális szolgálatait milyen gyakorisággal veszik igénybe. Ezen szolgálatok az emberi élet nagy eseményeit ölelik fel. Releváns adat, hogy a megkérdezettek hogyan viszonyulnak ehhez a kérdéshez. Mennyire tartják fontosnak, hogy Isten áldását kérjék életük jelentős fordulópontjainál, hogyan élnek gyermekeik hitbeli és ismeretbeli gazdagodásának lehetőségével. A kérdőívben az egyház házasságkötési, keresztelői, hitoktatási, illetve a konfirmációs felkészítői „szolgáltatásai” kerültek felmérésre.

Táblázat 10.
Egyes kazuális szolgálatokkal kapcsolatos vélekedések

	Év	Házasságkötés	Keresztelés	Hittan	Konfirmáció
Igen	1998	78%	81%	65%	59%
	2006	78,6%	73,6%	69%	63,5%
Nem	1998	14%	7%	4%	10%
	2006	10,5%	4%	1%	6,5%
Nem tudja	1998	--	--	10%	--
	2006	2,6%	4,2%	1,5%	2,5%
Nincs vélemény	1998	8%	10%	--	10%
	2006	8%	18%	20,5%	22,3%
Döntsön a gyermek	1998	--	--	16%	19%
	2006	--	--	2,3%	5,0%
Nem árt	1998	--	--	--	--
	2006	--	--	5,5%	--

Az adatok ismeretében elmondható, hogy átlagosan a megkérdezettek 70%-a él ezen szolgálatokkal, és csak elenyésző kisebbséget alkotnak azok, akik visszautasítják azokat. A válaszolni nem kívánók aránya egyes esetekben – kivéve a házasságkötést – kimagasló, és aggodalomra adhat okot. A keresztséggel (18%), a hittannal (20,5%) és a konfirmációval (22,3%) kapcsolatban bizonytalanság érződik a válaszadóknál. Milyen okok húzódnak meg ennek a háttérben?

A keresztséggel kapcsolatosan kissé csalódást keltő a bizonytalanok, a válaszadással élni nem kívánók aránya. Az ezzel a sákramentummal való élés körüli bizonytalanság egyik faktora lehet a csecsemőkereszttség teológiai elutasítása. A református egyház tanítása a gyermekkeresztiséget vallja, nem zárva ki azonban a felnőttkeresztiség lehetőségét sem. Hiszen a kereszttség nem a Krisztusba vetett hit megvallásának aktusa, hanem a kegyelmi kiválasztás, az elpecsételés kiábrázolása.⁵ A kereszttségben így a megkeresztelt kegyelmi kiválasztottsága, a Krisztus érdeméért egyháztaggá válása jut kifejezésre. A gyermekkeresztiséggel kapcsolatos viták

⁵ Lásd KÁLVIN, *A keresztyén vallás rendszere (Institutio)*, VI/16. fejezet.

egy református gyülekezetekben, közösségekben újra és újra fellángolnak, elvetve ezzel a bizonytalanság magját.

A hitoktatás helye az elmúlt 15 év során még mindig nem alakult ki véglegesen és megnyugtató formában a magyar közoktatásban. A szekularizált, egyre inkább liberalizálódó oktatáspolitikában a világnézeti, erkölcsi nevelés nem áll a fontossági sorrend elején. A keresztyén értékrend átadásával kapcsolatos vélekedés széles körben az, hogy annak nem az iskolai keretek között kell végbemennie. Az oktatási-nevelési célrendszerből azonban nem lehet kihagyni az erkölcsi, morális értékek pedagógiai átadását. A felekezeti hitoktatáshoz való hozzáférés esélyeit ráadásul tovább rontja, hogy sok közoktatási intézményben a hittanórák a tantervi kereteken kívül kapnak csak helyet, azt sugallva a gyermekek és a szülők felé, hogy ezek nem képezik az általános oktatás részét, hanem fakultatívak, szakkör-jellegűek.

A konfirmáció kapcsán tapasztalható leginkább a neutrális hozzáállás, amely a gyülekezetek konfirmációs adataival is egybecseng. A konfirmandusok száma évről-évre 2%-os csökkenő tendenciát mutat. Ez első hallásra nem tűnik magas számnak: 2004–2005 között 98, míg 2005–2006-ban 76 fő. Valójában azonban átlagosan 3–4 konfirmandus csoportnyival kevesebben válnak teljes jogú református egyháztaggá! A konfirmációval kapcsolatosan nemcsak a csökkenő szám adatok, hanem a gyülekezet közösségében valóban megmaradó új tagok alacsony aránya sem ad öröme okot.

A fent említett kazuális szolgálatok „hatékonyabbá”, „eredményesebbé” tételéért szükséges a mélyreható további elemzés és interdiszciplináris diszkusszió. A demográfiai, társadalmi viszonyok változása nem tekinthető a jelen helyzet kizárólagos magyarázatának.

Az 1998-as felméréshez képest egyes területeken mérhetőek a változások. Lényegesebb eltérés, hogy a házasságkötések esetében az elutasítás csökkenése figyelhető meg. A keresztelésnél tudatosabb válaszadási készség mutatkozik, kevesebben vannak, akik a „nem tudom” választ jelölték meg. Ezzel arányosan az „igen” válaszok aránya jóval, 6,4%-kal magasabb. A hitoktatás esetében a „döntsön a gyermek” válasz összehasonlításában jelentős az eltérés, 13,7%-kal többen jelölték meg 1998-ban. A konfirmációnál alacsonyabb volt a pozitív válaszok aránya, mint a 2006-os felmérésünkben. Ez alapján elmondható, hogy a gyülekezet előtti hitvallásos fogadalomtétel megítélése pozitív irányba mozdult el.

A hittartalmak vizsgálata során két olyan kérdésre koncentrált a kérdőív, melyek alapján a megkérdezettek transzcendens világról alkotott képe és hitvilága rajzolható meg. A természetfeletti hatalmakról és a halál utáni életről való vélekedés alapján a református vallásosság jellemzői ragadhatóak meg. A lekérdezés során tapasztalható volt, hogy a megkér-

dezetek jó része nehezen tudta értelmezni és megválaszolni a kérdést. Ennek két oka is lehet: Vagy a kérdés megfogalmazásával volt a probléma, vagy valóban sokak számára nehézségekbe ütközik megfogalmazni véleményüket ezekben a kérdésekben. Az első ok gyorsan orvosolható lenne, a második esetben azonban kissé nehezebb a megoldás! A kérdéseket a vallási önbesorolással egybevetve vizsgáltuk, hogy minél árnyaltabb képet kaphassunk:

Táblázat 11.

A természetfeletti hatalmakról alkotott kép – az egyéni vallási önbesorolás fényében

	Vallásos az egyház tanítása szerint	Vallásos a maga módján	Nem tudja	Nem vallásos	Ateista
Csak Isten van	80,3%	46,9%	0%	9,1%	0%
Természetfeletti erők vannak	6,8%	26%	16,7%	18,2%	0%
Van valami	6,4%	20,8%	66,7%	18,2%	25%
Isten csak vágyaink megszemélyesítése	2%	4,6%	16,6%	27,2%	25%
Örök körforgás létezik	3,7%	1,7%	0%	9,1%	0%
Nincs Isten	0%	0%	0%	18,2%	50%
Nincs válasz	1%	0%	0%	0%	0%

A természetfeletti erőkről szóló kérdés esetében érdekes adatokkal találkozunk, ha először a „maga módján” kategóriát vizsgáljuk meg. Láthatjuk, hogy 46,9% mondja azt, hogy természetfeletti hatalom egyedül csak a Szentháromság Isten. Akik így vélekednek, azokról nagy valószínűséggel elmondható, hogy bár magukat reformátusnak vallják, mégis individualista vallásosság jellemzi őket. Még érdekesebb képet látunk, ha a „vallásos az egyház tanítása szerint” választ vizsgáljuk. Itt a válaszadók 80,3%-ának hite szerint csak a Szentháromság Isten létezik mint természetfeletti hatalom. Közel egyötöde a megkérdezetteknek viszont vallja, hogy más erők is léteznek. Ezek közül 6,8% mondja azt, hogy vannak természetfeletti erők, 6,4% tartja úgy, hogy valaminek lenni kell, 3,7% hisz az ember és a természet közötti örök körforgásban, és 2% gondolja úgy, hogy Isten az ember vágyainak megszemélyesítése. Ezek a százalékpont-

tok elenyészők, s talán egy másik kérdéskörnél figyelmen kívül lehetne őket hagyni. Mégis elgondolkodtató az, hogy éppen ennél a kérdésnél a megkérdezett gyülekezeti tagok megközelítőleg egyötöde jelölt meg a református tanítástól eltérő választ. Komoly jelzésértéke van ennek az eredménynek: jelzi ugyanis, hogy a rendszeresen templomba járó, hitvalló egyháztagok között nem csekély arányban vannak bizonytalanok, akik az egyház tanításával össze nem egyeztethető nézeteket vallanak. A jelenség magyarázható a különböző felekezetek, szekták, világvallások tanainak keveredésével az egyének gondolkodásában. A lekipásztörök egyik nagy felelőssége, hogy ebben a kérdésben is tiszta tanítást adjanak a gyülekezeteknek. Sokan nincsenek tisztában az idegen tanítások veszélyeivel, nem látják a különbséget az idegen tanok és a református tanítás között.

Az egyház tanításainak sorában központi helyet foglal el a halál és a halál utáni élet kérdésköre. A következő táblázat az ehhez kapcsolódó felmérés eredményeit kínálja:

Táblázat 12.

A halállal kapcsolatos felfogás – az egyéni vallásossági besorolás fényében

	Vallásos az egyház tanítása szerint	Vallásos a maga módján	Nem tudja	Nem vallásos	Ateista	Összesen
Minden véget ér	5%	6,4%	0%	54,5%	25%	3,3%
Feltámadás	71,6%	38,2%	0%	0%	0%	54,9%
Reinkarnáció	4,9%	8,1%	0%	9,1%	0%	5,8%
Átmenet	14,6%	12,7%	16,7%	9,1%	0%	13,9%
Kapcsolat	0%	1,2%	0%	0%	0%	3%
Nem tudom	7,9%	33,4%	83,3%	27,3%	75%	16,8%
Nincs válasz	5%	0%	0%	0%	0%	3%
Összesen	405 fő	173 fő	6 fő	11 fő	4 fő	599 fő

A témakör elemzésekor látható, hogy markánsan formálódik a „maguk módján vallásosak” körében egy csoport, mely a tiszta református tanítást vallja: van feltámadás és örök élet; ők a válaszadók 38,2%-át teszi ki. Azonban megfigyelhető, hogy hasonló arányban (33,4%) vannak

közöttük olyanok, aki nem tudják, mi van a halál után. A többi válasz már nem szerepel döntő arányban a csoporton belül.

Egy másik kategóriában ismét elgondolkoztató eredményt láthatunk: az egyház tanítása szerint magukat vallásosnak valóknak mindössze 71,6%-a hiszi, hogy van feltámadás és örök élet. E csoport 14,6%-a gondolja úgy, hogy a halál átmenet egy újabb egzisztenciába: itt azonban a gyülekezeti tagok talán a léleknek a testi feltámadást megelőző mennyei életére gondolhattak. Bizonytalanságának ad hangot még ugyanebben a csoportban az a 32 ember (7,9%), aki azt válaszolta, hogy nem tudja, mi vár rá a halál után, míg a magukat az egyház tanítása szerint vallásosnak tartók 4,9%-a hisz a reinkarnációban.

Nyilvánvaló tehát, hogy gyülekezeteinkben sokkal többet kellene beszélni a halálón túli életről! A társadalom igyekszik magát a haláltól és a halállal való találkozástól minél távolabb tartani. A keresztyén tanítás azonban nem hallgathat erről a kérdéskörrel. Hitünk alapjáról szólni kell! Nem szabad, hogy elsikkadjon, elhalkuljon az autentikus reformátori tanítás a feltámadásról. Nem engedhetjük meg magunknak, hogy a gyülekezeti tagok, és azok, akik (még) nem tagok, hamis, téves tanítást kapjanak. Felelősen, biblikusan, teológiailag megalapozottan, de ugyanakkor érthetően kell szólni. *„És ő 'adott' némelyeket apostolokul, másokat prófétáku l, ismét másokat evangélistáku l, vagy pásztorokul és tanítóku l, hogy felkészítse a szenteket a szolgálát végzésére, a Krisztus testének építésére, míg eljutunk mindnyájan a hitnek és az Isten Fia megismerésének egységére, a felnőttkorra, a Krisztus teljességét elérő nagykorúságra, hogy többé ne legyünk kiskorúak, akik mindenféle tanítás szelében ide-oda hányódnak és sodródnak az emberek csalásától, tévútra csábító ravaszágától...”* (Ef 4,11–14)

A kérdőív 28. pontja arra a kérdésre kereste a választ, hogy a Tiszántúlon élő református emberek különböző területeken hogyan értékelik az egyház aktivitását, miben várnak még többet, és mi az, amiről úgy gondolják, hogy nem az egyház feladata. Nyolc területre kellett – 1 és 5 közötti skálán – a következők fontosságáról nyilatkozni: (a) az erkölcsi kérdésekben való véleményformálás; (b) szociális problémák enyhítése; (c) a kultúra megőrzése, kultúrateremtés; (d) politikai kérdések eldöntésében való részvétel; (e) oktatásban, nevelésben való részvétel; (f) saját belső lelki épülés elősegítése; (g) kisebbségek integrációja; (h) határon túli magyarság erkölcsi, anyagi támogatása.

Az értékelés megkönnyítése érdekében három kategóriába sorolva kerültek csoportosításra az adatok: 1–2 „negatív” (azaz „nem fontos”), 3 „semleges”, 4–5 „pozitív” (azaz „fontos”).

Táblázat 13.
Az egyház aktivitásának fontossága

	Negatív	Semleges	Pozitív	Nem válaszolt
Erkölcsei útmutatás	2,8%	11,4%	85,8%	--
Szociális-karitatív tevékenység	10%	24,6%	64,9%	--
Kultúrateremtés és -örzés	9,8%	24,7%	65,5%	--
Politikai megnyilatkozás	49%	23%	27,6%	--
Oktatás, nevelés	12,2%	12,6%	67,4%	7,8%
Belső lelki épülés	9,1%	7,3%	82,8%	0,8%
Kisebbségek integrációja	22,3%	29,2%	47,5%	1%
Határontúli magyarság támogatása	8,9%	18,5%	72,3%	0,3%

Az egyes területek elemzésekor élesen kitűnik, hogy az egyház aktivitásának igénye és értékelése az erkölcsi, morális területeken nagyfokú támogatottságot kapott, míg a közéleti, politikai jellegű szerepvállalás magas arányban elutasításra talált. A hagyományos „egyházi” tevékenységek preferenciája mutatható itt ki. Pozitív értékelést kapott az erkölcsi kérdésekben való állásfoglalás (85,8%) és a belső lelki épülés (82,8%). Az eredmények egyik üzenete, hogy a „klasszikus” társadalomértelmezés még a mai napig tartja magát, mely szerint az egyház a maga keretein belül kell, hogy maradjon, de nem szükséges a világi közéleti dolgokba beleszólnia. A politikai szerepvállalásnál ugyan meglehetősen nagy a polaritása a válaszoknak, azok összességében mégis inkább a negatív–semleges irányba mutatnak, mintsem a pozitívba.

A mai magyar politikai helyzetben az eredmény talán nem meglepő. 2006 őszének eseményei, a politika iránti érdektelenség, valamint az egyház politikai szerepvállalását övező értetlenség nyomja rá bélyegét a válaszokra. A református egyház politikai–közéleti megnyilatkozásaihoz a gyülekezeti tagok többsége meg nem értéssel viszonyul. A régi beidegződések, a média sokszor torzított interpretációinak hatására a közéleti megnyilatkozások és a pártpolitika közötti különbség nem nyilvánvaló. Az egyháznak, mely ebben a világban él és szolgál, kötelessége, hogy a kritikus helyzetekben, a nemzet és saját maga érdekében hallassa hangját. Isten Igéjének fényét kell felmutatni, amely felette áll pártpolitikai és ideológiai érdekeknek.

A határon túli magyarság támogatása egyértelműen kedvező fogadtatást kapott. „Hagyományos” református kérdés a külhoni magyarsággal

való törődés, folyamatos kapcsolattartás. A határon túli magyarsághoz, reformátussághoz való testvéri kötődés a kettős állampolgárságról szóló népszavazás után csak szorosabbra fonódott. A lelkipásztorok csere-szolgálatai megerősítették és elmélyítették a gyülekezeti és egyéni kapcsolatokat. Románia uniós csatlakozásával új távlatok nyíltak a magyar-magyar kapcsolatokban, régiók, egyházmegyék, egyházkerületek együttműködésében. De a többi szomszédos ország magyar reformátusságával való kapcsolatok folyamatos fenntartása, erősítése is a jelen és a jövő feladataihoz tartozik.

Az oktatás kapcsán elmondható, hogy összesen a megkérdezetteknek összesen 20%-a nem, vagy csak nagyon csekély mértékben tartja fontosnak az egyháznak az oktatásban való részvételét. Emellett 12,6%-os az aránya azoknak, akik azt gondolják, hogy nem árt, ha részt vesz az egyház az oktatásban. A megkérdezettek több mint 67,4%-a vélte úgy, hogy az egyháznak jelentős szerepe van az oktatói-nevelői munkában. A rendszerváltás óta az egyházi oktatási intézmények bizonyították, hogy falaikon belül magas szintű oktatás folyik. A egyházi iskolák helye immár megkérdőjelezhetetlen a magyar közoktatásban. Szomorú tapasztalatok sora – és talán az ebből fakadó bizonytalanság – tükröződik a nem-pozitív válaszok arányában, azaz abban, hogy a megkérdezett gyülekezeti tagok 12,2%-a a világnézetileg semleges, illetve a szabad választáson alapuló világnézeti oktatást részesítené előnyben. Az egyházak számára ez bizonyos tekintetben szabad mozgásteret is ad saját intézményein belül, a közoktatásban azonban inkább hátrányt és visszaszorulást jelent.

Az egyház kultúrateremtő és -megőrző tevékenysége, valamint a szociális problémák enyhítése (diakónia) hasonló megítélés alá esik. A megkérdezettek közel kétharmada vallja ezen a területen az egyházi munka fontosságát. A református egyház mindig is gazdagította a magyar tudomány és kultúra tárházát. A közművelődés értékeinek megőrzése ma is sok gyülekezetben áldozatos tevékenységgel folyik. A diakóniai felelősségvállalás iránt egyre égetőbb szükség mutatkozik. Egy olyan társadalomban, ahol a nyugdíjasok aránya egyre nő, a szegregáció és a pauperizáció egyre drasztikusabb méreteket ölt, s ahol az állam a szociális gondoskodás terén egyre kevesebb feladatot vállal magára, ott a civil szervezeteknek, illetve az egyházaknak kell előrelépniük.

A kisebbségek integrációjának kérdésére adott feleletek arányai igen tanulságosak. A megkérdezetteknek 22,3%-a véli úgy, hogy az egyháznak ezen a területen nem kell munkálkodnia. Közel 30%-uk nem tudott dönteni, úgy érezve, hogy kell is, meg nem is ebben szerepet vállalnia. Végül közel 48%-uk mondta, hogy fontosnak tartja az egyház szerepvállalását a kisebbségek integrációjának kérdésében. A megkérdezettek tehát közel fele tartja fontosnak azt, hogy a kisebbségek szolgálatát is felvállalja a református egyház. Érezhető az elutasítás és a bizonytalan

válaszok magas arányában, hogy a magyar reformátusság hogyan vélekedik a leszakadó, illetve a tartós szegénységben élő, eltérő kulturális normákat szem előtt tartó kisebbséggel kapcsolatban. Szükséges lenne, hogy azok a lelkipásztorok, gyülekezetek, missziós szervezetek, akik ezen a területen működnek, széles körű publicitást kapjanak, ezzel is elősegítve a megértés esélyét.

A „Reformátusok a Tiszántúlon” felmérés eredményei széles spektrumú képet vázolnak fel az egyházkerületben élő egyháztagok szociológiai jellemzőiről, gondolkodásáról, lelkiállapotáról, gyülekezeti aktivitásáról, hitvilágáról, egyházképéről. Hiszem, hogy ezen adatok ismerete segítheti a leendő és a gyakorló lelkészek gyülekezeti munkáját, mind gyakorlati, mind elméleti formában. Köszönöm mindazok segítségét, akik a felmérés elkészülését munkájukkal, támogatásukkal és tanácsukkal előmozdították.

Soli Deo Gloria!

Egyháztörténeti Tanszék:

Hörcsik Richárd
800 ÉVE SZÜLETETT
ÁRPÁD-HÁZI SZENT ERZSÉBET¹

2007 a magyarországi keresztényiség több mint ezeréves történetében kiemelkedő esztendő. Ugyanis ebben az évben emlékezünk a 800 éve született Árpád-házi Szent Erzsébetre. Sárospatakon még inkább figyelmet kap ez az évforduló: Erzsébet Sárospatak szülötte, magyar királyleány, a thüringiai örgróf felesége, három gyermek anyja, harmadrendű ferences szerzetesnővér, a római katolikus egyház szentje. Így, ebben az egységben tekintünk át életét!

Szent Erzsébet személye Európa-szerte ismert. Számos templom, kórház, kápolna és kolostor viseli nevét.² Alakja nem egy legendában feltűnik, szobrokkal, festményekkel, freskókkal adóznak tiszteletének. Azon ritka kegyeltjei közé tartozik a katolikus egyháznak, akit már halála után négy évvel szentté avattak. Ezt mély keresztényen meggyőződéséből fakadó, áldozatos, emberbarát életével érdemelte ki. Erzsébet azok közé az európai történelmi személyiségek közé tartozik, akiknek kisugárzása ma sem csökkent, fénye minden kor minden emberének utat mutat.³

Erzsébet születéskor a keresztényiség Magyarországon alig több mint kétszáz esztendő múltja tekintett vissza. A független állami lét és a keresztényiség alapjait Szent István király rakta le. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Erzsébet egy „szent dinasztíából” származott. Hiszen Szent László kezdeményezésére 1083-ban a szentek sorába emelték államalapító királyunkat, Istvánt és fiát, Imre herceget.⁴ 1192-ben Váradon avatták szentté a lovagkirályt, Lászlót. Életművük államférfiként és keresztényként máig ható. A keresztényiség felvételével integrálták a magyarságot az európai népek közösségébe, sőt ennél is többet tettek: Magyarországot a nyugati keresztény kultúra védőbástyájává tették.

A 13. század elején III. Béla király (1172–1196) és Chatilloni Ágnes gyermekei kerültek Szent István trónjára. Béla halála után az idősebb fiút, Imrét (1196–1204) koronázták királlyá. Uralkodása alatt nem felhőtlen a

¹ *Megköszönöm Dr. Tamás Edit történész–muzeológusnak (MNM Rákóczi Múzeuma, Sárospatak) önzetlen segítségét és Kuklay Antalnak (a sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjtemények igazgatója) a témában adott tanácsait.*

² Így például a Szent Erzsébet-templom a Rózsák terén Budapesten, a pesterzsébeti, a kecskeméti, a szombathelyi, a mátraszőlősi, a rátóti, a nagybányai, a halászteleki, a torontói Szent Erzsébet-templom, a pozsonyi ún. Kék templom, a Szent Erzsébet-főszékesegyház Kassán, Bogotában, a Szent Erzsébet-kápolna Nagyváradon.

³ Lásd erre vonatkozóan például Hörcsik Richárd „*Árpád-házi Szent Erzsébet emlékezete*” című napirend előtti, parlamenti felszólalását, 2006. november 28-án.

⁴ Ugyancsak ekkor avatták szentté Gellért püspököt és a két zobori remetét.

viszonya öccsével, András herceggel. Összecsapásuk 1197-ben a két testvér kiegyezésével zárult: Imre átengedte testvérének a Dalmát–Horvát Hercegséget, ahol András önálló fejedelemként uralkodott. Hatalmi villogásuk ezután is folytatódott, váltakozó eredménnyel. 1203 után az uralkodó foglyul ejtette s börtönbe csukatta András herceget, feleségét, Gertrúdot pedig hazaküldte apjához.

A Sárospatak vidékének 1201-ben privilégiumot adó Imre fiatalon elhunyt. Őt előbb gyermekkorú fia, III. László (1204–1205), majd annak halála után Imre öccse, II. András (1205–1235) követte a trónon. Uralkodása idején meghatározó jelentősége volt Bánk bán és Szent Erzsébet személyének, valamint az Aranybulla kiadásának, de erre az időre esik a várjobbágyok lesüllyedése is.

II. András a királyi hatalom megszerzése után sem változtatott korábbi szokásain. Költekezően élt, ugyanakkor egy nagy birodalom létrehozásáról, a királyi kincstár jövedelmeinek megreformálásáról álmodozott. Átgondolatlanul eladományozta a királyi birtokokat. Elképzeléseit fenntartásokkal, elégedetlenségüknek hangot adva fogadta a magyar hatalmi elit, a tisztségviselők, s az egyháziak is. Így a magyarokkal szemben a király egyre inkább felesége környezetére, a „merániakra” támaszkodott. Gertrúd rokonságát juttatta a legelőkelőbb hazai hivatalokba.⁵

II. András és Gertrúd királynő házassából először – 1204 körül – egy leány, Mária, másodikként, 1206-ban a trónörökös, Béla született. A királyi pár harmadik gyermeke, Erzsébet 1207-ben született Sárospatakon.⁶ A házaspárnak ezt követően még két fia született, 1208-ban Kálmán, és 1210 körül András. Gertrúd jó anya volt, halála után fiai – főleg Béla – melegen emlékeztek róla.⁷ II. András további gyermekei – egy leány és egy fiú – a király második, illetve harmadik házasságából születtek.

A 11–13. században a magyar királyok és királynék élete még nem kötődött egyetlen helyhez. Az ország különböző részein fekvő birtokaikat udvartartásukkal évről évre végiglátogatták. Az Erzsébet születési helyét kutató Kuklay egy érdekes információra hívja fel figyelmünket Patak kapcsán. Az erdőbirtokokon épített magánegyházak (*ecclesia propria*), köztük a pataki *rotunda*, nem tartoztak a helyi püspök fennhatósága alá, s élvezték a teljes tized jövedelmét. Papjaikat kiváltságképpen a király nevezte ki; e királyi káplánok fontos feladatokat láttak el az uralkodó szolgálatában is. Kuklay 1339-ből hoz egy példát, mely szerint az akkori plébános, Pál, a király orvosa. Eugoboi Andrásról ugyancsak tudjuk, hogy ő a királynő orvosa. Kuklay felteszi a kérdést: Lehetséges, hogy

⁵ Elérte, hogy Gertrúd királyné öccsét, Bertoldot a pápa kalocsai érsekké nevezze ki, fiatal kora s egyházi műveltségének hiányosságai ellenére.

⁶ Egyes szerzők születésének helyéül Pozsonyt, mások Budát jelölik meg, lásd WERTNER, *Az Árpádok családi története*, 438; TARCZAI, *Az Árpádház szentjei*, 97.

⁷ KRISTÓ – MAKK, *Az Árpád-házi uralkodók*, 243.

Gertrúd orvosa is a pataki plébános volt, s ezért választotta itteni birtokát a szülés helyszínéül?⁸

A család harmadik gyermekéről, Erzsébetről – miként az Árpád-ház szentjeit feldolgozó kötetében Tarczai fogalmazott⁹ – úgy tudja a világ, hogy Pozsonyban született. Középkori íróink, köztük Temesvári Pelbárt¹⁰ és rendtársa, Laskai Osvát¹¹ szerint Sárospatakon született. Mindketten ferences szerzetesek. Úgy tűnik, az Erzsébethez leginkább közel álló rend őrizte élete történetét, legendáit Magyarországon. Birtokában lehetnek olyan írásműveknek, melyek mára már elpusztultak. Laskai Osvát „*Biga salutis*” című háromrészes prédikációs gyűjteményének „*Sermones de Sanctis*” című, 1497-ben megjelent kötetében megjelölte Erzsébet születési helyét:

„*Hogy pedig boldog Erzsébet a fentiek szerint kereste és megnyerte Isten kegyelmét, erről ezt olvassuk: Erzsébet, Andrásnak, Magyarország királyának lánya míg Sorospathachon született és pompában dajkáltatott, minden gyermeked dolgot megvetett, kezdte megkedvelni a jócselekedeteket és megvetni a hívságos játszadozást.*”¹²

Erzsébet szentté avatási perének iratai és az első legendák születése helyét nem említették. A későbbi német életrajzírók munkáiban szerepelt Pozsony, feltehetően azért, mert eljegyzése előtt a thüringiai küldöttségnek itt adták át a kisleányt. Erzsébet 19. századi történetírója – nagyon helyesen – ezt meg is jegyezte.¹³ Nem meglepő a források eme hiányossága. A középkor említett századaiban a hercegek és a hercegnők személye csak jegyességük és házasságkötésük alkalmával került előtérbe. Születésük körülményeiről, gyermekkoruk eseményeiről csak jóval később keletkezett legendák „tudósítanak”. Ez történt Erzsébet esetében is: „Születésekor a magyar bányák igazgatója, Klingsor Miklós, akit mint szerelemdalost, tudóst és titkos művészt egyaránt becsültek, I. Hermann thüringiai örgróf udvarában tartózkodott Eisenachban s itt – a hagiographusok szerint – Erzsébet születésének éjjelén a csillagokból annak az

⁸ KUKLAY, *Sárospatak, Árpád-házi Szent Erzsébet szülőhelye*, 6–7.

⁹ TARCZAI, *Az Árpád-ház szentjei*, 97.

¹⁰ Híres magyar egyházi szónok és író a 15. században. Temesváron született (1435 körül), Krakkóban tanult, belépett a ferencesek rendjébe. Munkái igen népszerűek, több kiadást mértek, s egész Európában elterjedtek. Kódexeink legendáinak nagy része az ő műveiből lett lefordítva. Ő e legendák közül az idegen szentekről szólókat Voraginei Jakab (13. századi domonkos) nagy legendás könyvéből merítette, a hazai szentekről szólók egy részében (Szent István, Szent László) magyar szellemben nyilatkozik, lásd Révai Nagy Lexikona vonatkozó szócikkét (XVIII. kötet, Budapest, 1925, 113).

¹¹ 1450 körül született a Baranya megyei Laskón, 1510-ben halt meg, Budán temették el. Ferences szerzetes. Az ő ösztönzésére készülhetett el a Szalkai Balázs anyagát folytató ferences rendi krónika. Legjelentősebb művei prédikációs kötetei (*Biga salutis*, *Gemma fidei*), lásd *Magyar Kódex*, 2. kötet, Budapest, 1999, 156–158.

¹² Lásd KUKLAY, *Sárospatak, Árpád-házi Szent Erzsébet szülőhelye*, 2k.

¹³ MONTALAMBERT, *Magyarországi Szent Erzsébet története*, 90k.

örgróf fiával, Lajossal való egybekelését megjövendölte volna. Ez az örgrófi udvarnak nagy örömet okozott... Klingsor azután, hogy Eisenachban elvállalt kötelezettségeit – néhány szerelemdalos közt felmerült ügyben ugyanis választó bíró volt – teljesítette, visszatért Magyarországra s hihetőleg ő figyelmeztette II. Andrást és nejét, Gertrudot Erzsébetnek a thüringiai trónutóddal leendő egybekelésére.”¹⁴

A 800. évfordulót ünneplő Magyarországon a középkori forrásokban leírtakra s a hagyományokra hivatkozva Szent Erzsébet szülővárosaként Sárospatak került előtérbe. Milyen volt Patak és vidéke Erzsébet születése idején?

III. Béla király P. Mesternek – közismertebben Anonymusnak – nevezett jegyzője által 1200 táján keletkezett Gestája¹⁵ a honfoglalás korát idézte történeti művében. Valójában a „*Magyarok cselekedei*” nem a 9. századba kalauzolta olvasóit, hanem saját kora politikai földrajzát és birtokviszonyait mutatta be. Sárospatak és környékének története szempontjából a legfontosabb megállapítása, hogy 1200 táján az újhelyi Sátorhegytől a Tolcsva-patakig (Olaszliszkaig) terjedő terület már a 11. század derekától összefüggő királyi birtoktömböt alkotott (a területet I. András király szerezte meg). Ez összefüggött egyrészt a királyi vadászatokkal, másrészt a királynék itt tartózkodásával. Anonymus azon törekvésében, hogy saját korának viszonyait visszavetítse Árpád korába, természetesen nem tett említést az 1200 körül már bizonyára létezett településekről; „igaz, e negatívumból sem következik semmi, minthogy a városelőzmények általában kívül rekedtek látókörén”.¹⁶

A város mai plébániatemploma szomszédságában, 1965-ben tárták fel a különleges, *parochia exempta* jogállású, Szent Mihály arkangyal tiszteletére felszentelt körtemplom alapfalait. Szűcs Jenő nem zárta ki annak lehetőségét, hogy e templom körül, azaz a Pataknak nevezett település magvában, kiváltságos elemek élhettek ebben az időben. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mit az, hogy 1221-től már igazolható ilyen nevű település, a „*villa Potok*” megléte.¹⁷

Egy 1201-ben kelt királyi rendelet Patakhhoz és környékéhez kapcsolódik:

„Valóban megfontolva ami tisztünkben fekszik Patak hospeseinek, kik Szent Miklós egyházához tartoznak, megengedjük, hogy az itt meghatározott szabadság oltalmát élvezzék, elhatározván, hogy nemzetségünk szokása szerint maguk közül választott elöljáró ítélkezzék felettük olyformán, hogy az ügyek nehézségéhez képest, ha ez nem volna elegendő, a nádornak vagy királynak ítélete alá essenek s világi ügyekben más bírások ne legyenek sőt mind a

¹⁴ WERTNER, *Az Árpádok családi története*, 438–439.

¹⁵ Lásd ANONYMUS, *Gesta Hungarorum – Magyarok cselekedetei*, Budapest, 2003.

¹⁶ SZÜCS, *Sárospatak kezdetei*, 4k.

¹⁷ SZÜCS, *Sárospatak kezdetei*, 5.

terheknek és adóknak kezelését nekik általában átengedvén, hogy akiknek közülnk örökösük nem lennének, végrendelkezési szabadsággal bírjanak és a leányokra, fi és leányunokákra, vagy bárki mást örökbe fogadván javaik összessége átszállíttassék. Ezenkívül, hogy rajtuk, kik királyi oltalom alatt állanak, ő vagy köznemesek semmi sérelmet el ne kövessenek és mindaz amit megelőző királyok tekintélye az ő hasznukra ésszerűen megállapított szigorúan tartassék meg. Hogy tehát ezen a mi jótéteményünknek valósága feloldhatatlan erővel bírjon a jövőben peccsétünkkel jelen levelünket megerősítettük.”¹⁸

A Szent Miklós egyházánál lakozó pataki vendégtelepesek (*hospites de Potok*) számára Imre király által kiadott 1201. évi kiváltságlevelet „Sárospatak városprivilegiumaként” emlegeti nemcsak a helytörténeti, hanem gyakran a tudományos irodalom is.¹⁹ Szűcs Jenő szintén nem zárta ki azt, hogy az említett oklevél tágabb értelemben Sárospatak előtörténetéhez tartozik. Ha ugyanis *hospites de Potok* éltek másutt is, például Olasziban, akkor a fogalom tágabb tartalmával számolhatunk, úgy, miként Anonymusnál „az egész föld (*tota terra*) a Sátorhalomtól a Tolcsva folyóig”. A település, „*villa Potok*” említése 1221-ből ismert. Királyi támogatással, a szőlőművelés és a kereskedelem révén, a hospesek által városias fejlődésnek indult, melynek velejárója a koldulórendek megtelepedése. 1230 körül IV. Béla alapította a város alsó, déli részén a domonkosok templomát, kolostorát, s kolostori iskola is működött itt. A ferencesek a város felső, északi részén emelték templomukat, kolostorukat IV. Béla *donatio*jaként a Boldogságos Szűz tiszteletére. 1261-ben már írott forrás említette.

A *rotunda* szomszédságában kellett állnia a királyi udvarháznak. Ez az épület lehetett a lakóhelye a 13. század elején is az idelátogató királyi családnak, esetünkben Gertrúd királynénak s kíséretének. Valószínű, hogy erre a telekre, udvarházra utalt egy jóval későbbi, 1577-es tanúvallomás, mely az egykori város „alsó” – déli – részén összeírt tekintélyes földesúri építményről beszélt.²⁰ Az 1567. évi urbáriumban is azonosítható ez az épület, *domus dominis terrestris*-ként leírva.²¹ A jezsuiták 17–18. századi telekkomplexumán, a mai római katolikus plébánia telkén

¹⁸ Imre király 1201. évi privilegiuma a *hospites Potok apud ecclesiam sancti Nicolai commorantes* számára V. István 1272. évi átiratában, s IV. László mindkettőt átiró és megerősítő 1285. júl. 18-i oklevelében maradt fenn, vö. SZENTPÉTERY, *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*, 194.2150.3369.

¹⁹ SZÜCS, *Sárospatak kezdetei*, 5: „Ez az oklevél azonban sem nem városprivilegium, sem nem Sárospatak privilegiuma. A legkorábban ismert magyarországi *hospes* kiváltságlevélről van szó, melyet azonban a ‘Patakhoz közeli Olaszi falu’ lakosai (*cives et hospites/hospites seu cives de villa Olozy prope Potok*) írtak több és erősítettek meg a maguk számára (1272, 1285).”

²⁰ Szemben a „felső” várral, azaz a Széldombon feltárt, hécei kúriával, lásd MOL Kam. Arch. I/2. Fol. 101.

²¹ SZÜCS, *Sárospatak kezdetei*, 18k, lásd MOL U et C 43/36 fol. 1/v.

kereshetjük az Árpád-kori királyi udvarházat, amely a Bodrog partja fölé emelkedett (*in littore* – 1529) és a híd közelében állt (1577). Az udvarházat Patakon is kiszolgáló népek vették körül, nem feltétlenül az épület szomszédságában.

A korai királyi magánuradalmak általában erdő- és szőlővidékekre estek. A vadászatok s a bor az udvarházak életéhez kapcsolódott (Szöllőske,²² Poklospataka²³). A királyi uradalmak élén a *comes*, az ispán állt. Megkülönböztetésül a várispánságoktól vagy a vármegyéktől „erdőuradalomként” emlegeti e szervezetet a szakirodalom, utalva arra, hogy a birtokszervezet jellegét egy-egy összefüggő erdőség adta meg. Az ispáni szervezetet a 12. században nyerték el az uradalmak.²⁴ 1219-ben említik először a pataki ispán (*comes de Potoc*) tisztséget, annak betöltőjének neve is ismert: Gergely. Utódját, Farkast 1221-ből említi egy forrás.²⁵ A pataki ispánság királyi magánuradalom, nagy erdőség tartozott hozzá. Nem várispánság volt ez, hiszen vár 1260 előtt nem tartozott hozzá, így várjobbágyok, várnépek sem voltak. Minden erdőuradalomnak megvolt a „magterülete”, azaz korai falvak csoportja mezőgazdasági termelésre alkalmas folyó völgyekben (később ezek a *hospes* telepítések és a városképződés színterei), ez biztosította az udvarház ellátását. 1200 körül a pataki erdőuradalom a Ronyván túli területtől az Olaszliszskánál található Meszes birtokig húzódott, északon hegyekkel jól megjelölhető határa messze benyúlt a Bodrogtörzs területére, amely erekben és halastavakban bővelkedett.²⁶ Az, hogy a királyi udvar időnként itt tartózkodott, feltételezte szántók, udvarnokok, tárnokok, iparosok, pecérek, agarászok, solymárok, erdőőrök jelenlétét: az itteni településnevek egy része szintén ezt bizonyítja (Kovács patak,²⁷ Kovácsi²⁸ = kovácsok; Végardó = erdő-óvók). A ránk maradt írott források körülbelül 1200-tól szolgálnak bővebb információkkal.

Erzsébet születési helyének tisztázása után vizsgáljuk most meg keresztelésének helyét! Tarczai a következőképpen vélekedik: „Innen vitték 1207 nyarán Budára, a mai Ó-Budára, ahol akkor már szintén volt királyi vár s ahol a nagy fényvel épült régi Szent Péter-székesegyházban megkeresztelték.”²⁹ Kuklay is hasonlóképpen vélekedik: „A keresztelési szertar-

²² GYÖRFFY, *Az Árpád-kori szolgálonépek kérdéséhez*, 277k.

²³ Ez utóbbi helyen a hordó készítéséhez szükséges szurkot előállító szolganépek laktak, lásd SZAMOTA–ZOLNAI, *Magyar oklevél szótár*, 775.

²⁴ MÁLYUSZ, *Turóc megye kialakulása*, 4.

²⁵ SZÜCS, *Sárospatak kezdetei*, 22–24.

²⁶ SZÜCS, *Sárospatak kezdetei*, 25–56.

²⁷ ‘*rivulus Kuach*’ Makkoshotyka környékén, bejegyezve az 1262. évi határjárásban, lásd WENZEL, *Árpádkori Okmánytár. XI. kötet*, 518.

²⁸ ‘*Koachy*’ Újhely közelében – első említése 1282-ben, lásd WENZEL, *Árpádkori Okmánytár. IX. kötet*, 391.

²⁹ TARCZAI, *Az Árpád-ház szentjei*, 97.

tás igen nagyszerű volt. A kisedet mennyezet alatt vitték az egyházba, mely mennyezet legszebb volt mindannyi között, melyeket Budán, a keleti fényűzés egyik akkori színhelyén látni lehetett.”³⁰ Sz. Jónás Ilona életrajzi kötetében nem említette a királylány életének ezt az eseményét.³¹ Egy megjegyzés idekiváncozik: A korabeli egészségügyi viszonyok, közlekedési lehetőségek felvetik a pataki keresztelés lehetőségét. Vajon elindult a keresztetetlen csecsemővel a hosszú útra a királyné, amikor itt helyben adott volt egy templom, melynek kegyura éppen az uralkodó?

Erzsébet csak négy évet töltött Magyarországon anyja s családja oltalma alatt. Erről az időszakról csak a magyar legendárok tudósítanak:

*„Az első szó, amelyet kiejtett, Szűz Mária neve volt, első imádsága az Ave Maria. Még meg sem értette, hogy mi a nyomor s már végtelen könyörületességet tanúsított a szegényekkel szemben.”*³²

*„Mikoron esze kezdött megnövekedni, olly nagy malasztot ada neki az Úr Isten, hogy mindenek csodálkoznak vala rajta. Mert láttyák vala, miképpen gyorsan fut, siet az szent egyházhoz, melly ájtatosan hall misét, melly nagy gondot visel az szegényekről.”*³³

A külföldi legendák a rózsacsodát a wartburgi évekre teszik, Tarczai II. András udvarába helyezi a történetet.³⁴

Anyjának, Gertrúdnak viselkedését környezete különböző módon ítélte meg. Egyrészt jó és gondos anyának tartották. Másrészt azonban szemére vetették szertelen pazarlását, s azt a törekvését, hogy a magyar királyi udvar legragyogóbb pompájában tündököljön a külföldiek előtt. II. Endre politikából pazarolt, a királynét a gazdagság tette bőkezűvé. II. András apjának, III. Bélának gazdagságáról vannak ismereteink. Mindemellett említsük meg, hogy a magyarországi arany- és ezüstbányászat II. András korában kezdett fellendülni. II. András politikai céljai is gazdagságához méltóak voltak: „világuralmi tervei” érdekében gyermekeit távoli királyságok (Aragónia, Bulgária, Örményország, Nikaiai Császárság) uralkodóházainak tagjaival házassította össze.³⁵ Második leányát, Erzsébetet a thüringiai uralkodó, Hermann örgróf örökösével, Hermannel jegyezte el.

A kor szokása szerint szüleik fiatalon döntöttek gyermekeik sorsáról: Erzsébet mindössze négyéves volt eljegyzésekor. Gertrúd királyné testvére, Egbert, bambergi püspök lehetett a házasság közvetítője. Az örgróf az előkelőnek és gazdagnak számító magyarországi menyasszonnyal

³⁰ KUKLAY, *Sárospatak, Árpád-házi Szent Erzsébet szülőhelye*, 2.

³¹ SZ. JÓNÁS, *Árpád-házi Szent Erzsébet*.

³² Lásd TARCZAI, *Az Árpádház szentjei*, 100k.

³³ *Érdy kódex*, 1524.

³⁴ TARCZAI, *Az Árpádház szentjei*, 101.

³⁵ BERTÉNYI – DIÓSZEGI – HORVÁTH – KALMÁR – SZABÓ, *Királyok könyve*, 47.

akarta helyrebillenteni zilált anyagi helyzetét és politikai hatalmát. Szüksége volt egy „királyi hozományra” és a magyar király támogatására.

Hermann örgróf 1211-ben fényes követséget küldött a gyermek hercegnőért. A németországi források részletesen tudósítanak az eljegyzés körülményeiről. A küldöttség egyik tagja, Bertold káplán így számolt be az eseményről „*Vita Ludovici*” című művében:

„A követség nagy pompával kerekedett útnak... Ahol csak átvonult az egyes országokon, mind oda-, mind visszaútajában nagy tiszteletet és udvariaságot tanúsítottak iránta. Így érték el Pozsony megerősített királyi palotáját. Itt nagy tisztességgel és örömmel fogadták őket.”³⁶

A „kis menyasszony” a leánykérést követően a wartburgi várba került. A korban szokás volt, hogy a menyasszony jövőző férjével együtt nevelkedjen, ezért tehát Erzsébet német környezetben nőtt fel, elsajátítva új hazája nyelvét, szokásait, megismervén rokonságát. Erzsébet az elvárásoknak megfelelően fényes kísérettel és kincstárnyi hozománnyal érkezett. A gyermek hercegnőt számos magyar úr, asszony, szolgaszemélyzet kísérte el thüringiai útjára.

Gertrúd királyné királyi bőséggel állította össze a kisleány úti-poggyászát, férje és a kincstárnok pedig a menyasszony nászajándékát.³⁷ Berthold káplán aprólékosan beszámolt a hozományról is: számtalan arany- és ezüstserleg, drága kapcsok, koszorúk, koronák, ékkövekkel díszített, szépen domborított boglár, övek, szalagok, prémes öltözékek, aranyláncok, arannyal átszőtt terítők, gyűrűk, selyem s bársony. Ezen kívül ezer ezüsből vert márkát, s egy ezüst fürdődézsát hozott a kíséret, hogy abban fürödjön a leányka. Ehhez fogható drága hozományt még nem láttak Thüringiában.³⁸ Hermann örgróf és felesége fogadta új hazájában a menyasszonyt, ahol hamarosan megtartották az ünnepélyes eljegyzést. Erzsébet az irodalom- és zenekedvelő örgróf és buzgón vallásos felesége mellett jó nevelést kapott. Új hazájában életét a játék és a tanulás töltötte ki, együtt nevelkedett jegyese húgaival.

A thüringiai udvar I. Hermann tartományi gróf idején a német udvari irodalom központja volt. Az udvari élet, a lovagi szellem, amelyben Erzsébet nevelkedett, nem maradt hatás nélkül személyiségére. A szépség, az igaz öröm szeretete és a nagylelkűség mind fellelhetők a szent tetteiben, ami bizonyára szerepet játszott abban, hogy élete boldog korszakának eseményeit annyira átszövik a lovagi szellemből táplálkozó legendák, amelyek harmonikusan illeszkednek kegyességének gesztusaihoz.

³⁶ Lásd KUKLAY, *Sárospatak, Árpád-házi Szent Erzsébet szülőhelye*, 1k.

³⁷ DÜMMERTH, *Az Árpádok nyomában*, 389.

³⁸ WERTNER, *Az Árpádok családi története*, 439.

Erzsébetet már gyermekként súlyos csapások érték. 1213-ban anyja haláláról kapott hírt, 1216-ban jegyese, 1217-ben a jötevőjeként számon tartott Hermann örgróf halt meg. Erzsébet jövője bizonytalanná vált. Egyetlen vigasza maradt, az örgrófság örököse, jegyesének fivére, Lajos. A hét évvel idősebb Lajossal 1221-ben keltek egybe. A házasság megszilárdította Erzsébet helyzetét az udvarban. Lehetőséget és hatalmat kapott, hogy olyan hercegnőként uralkodjon, aki megfelel a világi követelményeknek és az egyházi ideáknak. Erzsébet előkelő származása ellenére nem vált a pompa és a gazdagság rabjává. Ellenkezőleg, a keresztyén uralkodónő egyházi ideálja fogalmazódott meg Erzsébet vallásosságában. Szerzetesi erények ékesítették: a türelem, a szerénység, az alázatosság.³⁹ Lelkét korán megérintette a fényűző udvar és a szegény nép nyomora között húzódó óriási különbség. Első gyermeke, Hermann születése után, 1222-ben hálából menedékhelyet alapított. Második gyermeke, Zsófia világra jöttét 1224-ben egy 28 ágyas kórházzal hálálta meg. Legkisebb gyermeke, Gertrúd, már férje halála után jött világra.

Eközben apja, II. András, teljesítve korábban tett ígését, 1217–1218-ban keresztes hadjáratot vezetett a Szentföldre. 1221-ben négy főurat küldött Wartburgba, hogy a tőle tíz éve elszakadt leányát és urát meghívják Magyarországra. Az ifjú pár nemsokára magyar földre utazott. Erzsébet gyakorlott lovas volt, nem okozott számára gondot a hosszú út. Felkereste Budát, anyja sírját Pilisszentkereszt cisztercita apátsági templomában. Erzsébet és férje hazaérkezésének pillanatát örökíti meg Varga Imre szobra Sárospatakon, a plébániatemplom előtt.

1225-ben férje távol volt, hadakozott; Erzsébet ekkor a nagy ínség idején Wartburg várának kamráiból gabonát osztott, így segített az éhezőkön. Férje 1227-ben újra hadba indult, II. Frigyes császárt követve szentföldi keresztes hadjáratba. A tartománygrófságot távollétében fivéreire, Raspe Henrik és Konrád gondjaira bízta. Lajos a hadjáratról nem térhetett vissza: még abban az évben járvány áldozata lett. Férje oltalma nélkül a húszéves Erzsébet magányos s kiszolgáltatott lett a várban, rokonai méltatlanul bántak vele. Erzsébet nem panaszkodott és nem követelőzött: még 1227-ben, télvíz idején, szolgálóival elhagyta a várat. Megkezdődött Erzsébet vándorélete. Vagyonát sógorai kezelték, gyermekeiről jóakarói gondoskodtak. Matild, egy Würzburg melletti női bencés kolostor apátnője, értesülvén unokahúga szomorú sorsáról, érte küldött: Erzsébet egy ideig a kolostor lakója volt. Innen nagybátyja, Egbert bambergi püspök pottensteini várába került. Lehetett volna császárné, hiszen nagybátyja felvetette a házasság gondolatát II. Frigyes német–római császárral. Ő azonban betartotta korábban tett fogadalmát,

³⁹ SZ. JÓNÁS, *Árpád-házi Szent Erzsébet*, 70.

hogy nem köt új házasságot: a maga számára a szegénység és a szeretet útját választotta.

Özvegyi járandóságát kórház alapítására fordította, melyben ő maga ápolta a betegeket. Erzsébet Marburgban a ferencesek harmadrendjében találta meg helyét; e rendet példaképe, Assisi Szent Ferenc alapította. Német földön ebben az időben telepedtek le az első ferencesek. Ez a rend a Jézust követni vágyó, szegénységet fogadó nők számára jött létre a 12. században. Prédikációik nagy hatással voltak az érzékeny, vallásos ifjú hercegnőre. Erzsébet a rend elve szerint élt: Istent imádvá, neki szolgálva járta a földi zarándokutat, miközben becsületes és kemény munkával kereste a megélhetéshez szükséges kenyerét. Korának valamennyi szentjei közül talán leginkább ő valósította meg Szent Ferenc eszméit. Lelki vezetőül a szigorú Marburgi Konrádot választotta.

II. András, értesülvén leánya mostoha sorsáról, követséget küldött hozzá Marburgba, hogy hazahozassa. A király megbízottját elfogta az ámulat, midőn a királyleányt foltozott ruhában a rokka mellett találta. Erzsébet megköszönte jóindulatukat, de nem hagyta magát rábeszélni arra, hogy hazatérjen. Ő már lemondott a világ javairól, és egészen a betegeknek és a szegényeknek kívánt élni.

Szent Ferenc német rendtársaitól értesült arról, hogy Erzsébet milyen példaadó életet él. Ekkor, a hagyomány szerint, Szent Ferenc levette válláról a köpenyét és elküldte számára Thuringiába. A köpenyt nagyon sokszor hordta Erzsébet, amikor a templomba ment imádkozni. Halála közeledtével elajándékozta. Utolsó szavai ezek voltak: „Itt az óra, amikor a Mindenható magához hívja barátját!” Az 1231. november 16-áról 17-ére virradó hajnalon hunyt el. A ferencesek kápolnájában ravatalozták fel, szegény csuhájában, amit annyira szeretett. Halálának hírére zarándokok indultak ravatalához.

Halála után több csodatételt tulajdonítottak neki. Gyóntatója, Marburgi Konrád és sógora, Thuringiai Konrád kérelmének köszönhetően halála után négy évvel, 1235. május 26-án IX. Gergely pápa kihirdette szentté avatását, 1235. július 1-én pedig az egyetemes szentek sorába emelte. Édesapja, II. András királyunk is megérte még ezt az eseményt.

IX. Gergely pápa szentté avatási bullájában a következőket olvashatjuk:

„Apostoli írásunkkal mindnyájatoknak szigorúan meghagyva úgy rendelkezünk, hogy nov. 19-én, vagyis azon a napon, amikor ő a halál bilincseitől megszabadulva a mennyei gyönyörűség forrásához jött, hogy örökké éljen, ünnepén, mint azt érdemeinek csodálatos nagysága megköveteli, ünnepeljete, és ünnepeltessetek meg, hogy kegyes közbenjárásával a mennyei kincsekből osztályrészetekül jusson az, amit ő Krisztus ajándékeként kapott, és amit örökké dicsőségben birtokol.”⁴⁰

⁴⁰ Lásd J. HORVÁTH – SZABÓ, *Magyarország virága*, 186. A bullában Erzsébet halálának

Szent Erzsébet női eszményként teremtett kultuszt a királyi dinasztiákban, s a laikus tömegekben. Kultuszkörébe tartozik a névadás hagyománya is: IV. Béla róla nevezte el leányát, így fejezve ki tiszteltét. Röviddel Erzsébet szentté avatása után a Patakon megtelepedett domonkosok építettek kolostort. Templomukat 1238-ban Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére szentelték fel. A 13. században Patakon letelepedett ferencesek körében is valószínűleg elterjedt Szent Erzsébet kultusza.⁴¹ A 14. században Sárospatak megszűnt a királynék városa lenni. Az Anjoukorban a fejlettebb pénzgazdálkodás már feleslegessé tette a királyi s királynői udvar vándor életmódját. Az uradalom magánföldesúri birtok lett, s előbb a Perényi-, majd a Pálóczi-család tulajdonát képezte. A város új, gótikus, 15. században épült plébániatemploma azonban örökölte a királyi kápolna kiváltságait.

A középkori városi plébániatemplomok szomszédságában ott volt az iskola. Az 1968-ban zajlott régészeti ásatás feltárta a pataki plébániaiskola maradványait. Ebben az iskolában tanult Kisvárdai László rektorsága alatt 1490-ben a mátészalkai csizmadia fia, László. A később Szalkai Lászlóként ismert főkancellár és esztergomi érsek mesterének Krakkóból hozott kódexéből hat füzetbe másolta le a tananyagot.⁴² Kiegészítette azt mestere magyarázatával is. E Szalkai-kódexként ismert tankönyv részletes kalendáriumot is tartalmaz, a naptárszámításhoz szükséges betűjelekkel és a szentek ünnepével. Szalkai a nagyobb ünnepeket – a templom védőszentjének ünnepét – piros tintával írta. Ugyancsak piros tintával jegyezte be Szent Erzsébet november 19-i ünnepét. Ez nem volt országos ünnep, és egyáltalán nem szerepelt a jegyzet forrásában. Ezek szerint Szent Erzsébet ünnepét kötelező ünnepként ülték meg a pataki hívek a középkorban. Így őrizték Erzsébet pataki születésének emlékét.⁴³ Ebben az időben íródott Laskai Osvát már korábban említett műve is. A ferences szerzetesek Erzsébetet saját rendi szentjükként tisztelték. Laskai Osvátnak fontos volt Erzsébet kultusza, különösen szülőhelyén, ahol rendjének kolostora is működött. 1499-ben VI. Sándor pápa Laskai Osvátnak, a rend vikáriusának címzett levelében erősítette meg rendje régi kiváltságait, s rendelte el Szent Erzsébet ünnepének megtartását a testvérek számára.⁴⁴

Szent Erzsébet ünnepét 1670-ben vették fel a római naptárba (november 19.). 1969-ben ünnepét áttették november 17-ére, halálának tény-

időpontjaként tévesen november 19. szerepel.

⁴¹ KUKLAY, *Sárospatak, Árpád-házi Szent Erzsébet szülőhelye*, 9.

⁴² Lásd MÉSZÁROS ISTVÁN, *A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola*, Budapest, 1972.

⁴³ KUKLAY, *Sárospatak, Árpád-házi Szent Erzsébet szülőhelye*, 8.

⁴⁴ KUKLAY, *Sárospatak, Árpád-házi Szent Erzsébet szülőhelye*, 9.

leges napjára. Magyarországon megmaradt az eredeti, a november 19-i dátum.

A patakiak és a vár birtokosai a későbbi évszázadokban is őrizték Szent Erzsébet emlékét. A Windischgrätz-család házi kápolnáját az ő tiszteletére szentelték fel a 19. század hetvenes éveiben, oltárképét Franz Eybl festette. A kápolnát évente egyszer, november 19-én megnyitották a városiak számára a szentmise alkalmából. Az 1996-ban újraszentelt Árpád-házi Szent Erzsébet-kápolna minden évben pünkösdkor és Szent Erzsébet napján várja az imádkozókat. A külsővár utcája is Szent Erzsébet nevét őrzi, miként az 1996-ban alakult Szent Erzsébet Történelmi Társaság is, mely életének, eszmeiségének ápolása, megőrzése céljából jött létre. A Történelmi Társaság és a Szent István Társulat összefogásával fordították le s adták ki a Szent Erzsébet életére vonatkozó 13. századi forrásokat.⁴⁵

A város plébániatemploma őrzi Szent Erzsébetnek az admonti bencés kolostorból idekerült ereklyéjét. 1993 óta a város kétnapos ünneppel emlékezik nagy szülöttére. Pünkösöd vasárnapján korhű ruhába öltözött történelmi menet vonul a városban, felidézve Szent Erzsébet életét. Pünkösöd hétfőjének ünnepi szentmiséjét hagyományosan Dr. Seregély István egri érsek celebrálja, a környék papsága és nagyszámú zarándok részvételével.

Felhasznált irodalom:

- ANONYMUS, *Gesta Hungarorum – Magyarok cselekedetei* (Fordította Pais Dezső, jegyzetekkel ellátta Györffy György, a bevezetőt írta Thosoczky Gábor), Budapest, 2003.
- BERTÉNYI I. – DIÓSZEGI I. – HORVÁTH J. – KALMÁR J. – SZABÓ P., *Királyok könyve*, Budapest, 1997.
- DÜMMERTH D., *Az Árpádok nyomában*, Budapest, 1977.
- GYÖRFFY GY., *Az Árpád-kori szolgálonépek kérdéséhez*, Történelmi Szemle 15 (1972), 261–320.
- J. HORVÁTH T. – SZABÓ I. (szerk.), *Magyarország virága. 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről*, Szent István Társulat, Budapest, 2006.
- KRISTÓ GY. – MAKK F., *Az Árpád-házi uralkodók*, Budapest, 1988.
- KUKLAY A., *Sárospatak, Árpád-házi Szent Erzsébet szülőhelye*, Kézirat. Sárospatak, é.n. [2007.]
- MÁLYUSZ E., *Turóc megye kialakulása*, Budapest, 1922.
- MÉSZÁROS I., *A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola*, Budapest, 1972.

⁴⁵ Lásd J. HORVÁTH – SZABÓ, *Magyarország virága*.

ÁRPÁD-HÁZI SZENT ERZSÉBET

- MONTALAMBERT, CH. DE, *Magyarországi Szent Erzsébet története*, Budapest, 2006.
- SZENTPÉTERY I. (szerk.), *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*, Budapest, 1923–1943.
- SZ. JÓNÁS I., *Árpád-házi Szent Erzsébet*, Budapest, 1989.
- Szócikk „Az értekező és líra-irodalom”, in: Magyar Kódex, 2. kötet, Budapest, 1999, 157–158.
- Szócikk „Poklospataka”, in: SZAMOTA I. – ZOLNAI GY. (szerk.), *Magyar oklevél szótár*, Budapest, 1902–1906, 775.
- Szócikk „Temesváry Pelbárt”, in: Révai Nagy Lexikona, XVIII. kötet, Budapest, 1925, 113–114.
- Szócikk „Teológiai irodalom”, in: Magyar Kódex, 2. kötet, Budapest, 1999, 155–157.
- SZÜCS J., *Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuralom*, Történelmi Szemle 35 (1993), 1–49.
- TARCAI GY., *Az Árpádház szentjei*, Budapest, 1930.
- WENZEL G., *Árpádkori Okmánytár. IX. kötet*, Pest, 1860–1874.
- WENZEL G., *Árpádkori Okmánytár. XI. kötet*, Pest, 1860–1874.
- WERTNER M., *Az Árpádok családi története*, Nagybecskerek, 1892.

Baráth Béla Levente

AZ 1881. ÉVI DEBRECENI ALKOTMÁNYOZÓ ZSINAT

Az 1870. évi népszámlálás adatai alapján Magyarországon 2.031.243-an vallották magukat – a kor terminológiája szerint – helvét hitvallású evangélikusnak, mellyel a felekezet az ország második legnépesebb vallási közösségének számított. E református öntudat azonban számos regionális sajátosságot takart. A mentalitásbeli különbségeken túl az egymástól szervezetileg különálló öt református szuperintendencia működésében több területen is konkrét eltérések mutatkoztak – például olyan alapvető kérdésekben, mint a szuperintendenciák földrajzi kiterjedése, lélekszáma, egyházkormányzatukban a „lelkészi” és „világi” elem eltérő befolyása, az egyház-finanszírozás módja, az egyházmegyék, gyülekezetek mérete, iskolafenntartói tevékenységük, a szokásjog alapján a helyi társadalomban elfoglalt helyzetük.

A kiegyezéssel a hazai protestantizmus nagy állami nyomás alól szabadult fel, s a polgári demokratikus alapon újjászerveződő magyar államban közjogi helyzete is alapvetően átalakult. Az új vallás- és iskola-politika, a felekezeti *status quot* elfogadva, együttműködésre törekedett a protestáns egyházak képviselőivel; Eötvös József kultuszminiszter és utódja, Trefort Ágoston a római katolikus egyház korábbi államegyházi befolyását korlátozó, az állam és egyház szétválasztására törekvő nemzeti-liberális valláspolitikájának megvalósításában bennük potenciális szövetségest látott. Az egyházkormányzat jelentős része azonban a korábbi korszak tapasztalatai alapján továbbra is ragaszkodott a nehezen megőrzött önkormányzati keretekhez, és bizalmatlan volt az állami kezdeményezésekkel szemben, melyek mögött az egyház önkormányzatát csorbítani kívánó, létét burkoltan fenyegető szándékokat sejtett. Részben ezen autonomisták hatásának, részben a valóban nehezen kiegyenlíthető szervezeti és mentalitásbeli különbségeknek tudható be, hogy az 1860/70-es években a református szuperintendenciákban az egységesebb szervezeti formák keresése helyett inkább a függetlenség megőrzését szolgáló törekvések kaptak erőre. Egymástól függetlenül sorra saját törvényeket és szabályrendeleteket fogadtak el, s a közösen létrehozott országos református együttműködési fórum, az ún. „generális konvent” is csak nehezkésen működő tanácskozó és előkészítő testületként volt képes feladatát betölteni, de nem tudott általánosan elfogadott központi irányító szervvé válni. Egyházpolitikai és teológiai természetű viták is sorozatosan az egyházkerületi szembenállás burkában bontakoztak ki.

Az egyház közjogi és politikai helyzetének változásain túl fokozottan érezte hatását a korszak jelentős gazdasági-társadalmi átalakulása is. Például a gazdasági fellendüléssel és a „túlfűtött” modernizációval párhuzamosan jelentkező demográfiai és településszerkezeti átalakulások is

alapvetően formálták a református gyülekezetek hagyományos viszonyait. Az Alföldön a tízezres létszámúra növvő mezővárosok mellett jellemző folyamat volt, hogy a korábbi ún. „tartozéktanyák” egész évben lakottá váltak. Ezek hatására a nagy létszámú „mamutgyülekezetek” kialakulásával párhuzamosan szórványközösségek sokasága is megjelent. Magyarországon a korban felgyorsuló belső és külső migráció nyomán más vallású vagy nemzetiségű területeken is létrejöttek magyar református diaszpórák. Az Észak-Amerika vagy éppen a Román Királyság irányába meginduló kivándorlási hullám a határokon túl is szórvány-gyülekezetek kialakulását hozta magával.

A közjogi, politikai, társadalmi és gazdasági változások és a sokféle belső megosztottság a reformátusságot helyzetének újragondolására és belső egyházi viszonyainak átalakítására ösztönözte. Reálisan mérte fel és foglalta össze a helyzetet a Debreceni Protestáns Lap névtelen vezércikk-írója:

„Végzetes dolog lenne, ha a magyar protestantizmus többsége észre nem venné, hogy nem egyedül az autonómia minden lépten-nyomon való hangoztatásán (...) hanem azon fordul meg sorsa, hogy képes-e olyan belső életerőt, munkássági kedvet és egységet adni egyházaiba és egyes tagjaiba, amilyen most nincs, de amilyennek lenni kell, ha a magyar protestantizmus múltjához arányban elmaradni és süllyedni nem akar.”¹

Az egyház új alkotmányának megalkotására hivatott országos zsinat munkájának előkészítése így is több mint négy évig húzódott. A folyamat kezdetén a tiszántúli szuperintendencia tavaszi közgyűlésén 1877. május 1-jén elfogadott kezdeményezése állt, melyben a többi egyházkerületnek indítványt tettek egy, a közös ügyek rendezésére hivatott nagyformátumú zsinat összehívására. Miután a többi egyházkerület közgyűlése is egyetértett ezzel a célkitűzéssel, az 1877 novemberében Budapesten tartott konventen egy tizennyolc tagú bizottságot küldtek ki a zsinat előkészítésére. Ez két albizottságra oszlott. Az egyik a zsinat összehívása technikai részleteinek kidolgozásáért és lebonyolításáért, a másik a zsinaton megvitatásra kerülő törvénytervezetek előkészítéséért volt felelős. Ebben az utóbbi testületben a református szellemi elit olyan meghatározó személyiségei is szerepet vállaltak, mint id. Révész Imre, Könyves Tóth Mihály, Szász Domokos, Szász Károly, Beöthy Zsigmond, Molnár Aladár, Fejes István, Kiss Áron, Dr. Kolosváry Sándor vagy éppen Tóth Sámuel. Az előkészítő munkálatok során kibontakozó viták miatt a zsinat összehívása nehézkesen haladt előre, volt olyan helyzet, amikor pusztá megrendezése is bizonytalanra vált. Több előtanulmány után végül 1880-ra kidolgozták és publikálták is azt az öt szövegtervezetet, melyeket a zsinati tárgyalások alapjának szántak. Az egyházalkotmány mellett ezekben

¹ NÉV NÉLKÜL: *Jövő zsinatunk légköre*, Debreceni Protestáns Lap 1881, 40.

olyan kérdések rendezésére tettek ajánlásokat, mint az egyházi középiskolák, népiskolák, a bíraskodás és a törvénykezés működésének egységes szabályozása.²

A második bizottság munkája alapján az egyházkerületek, méretük szerint arányosítva, 114 rendes tag és 83 póttag megválasztását határozták el, akik között a zsinatnak hivatalból tagja lett az öt szuperintendencia püspöke és egyik főgondnoka. Komoly vita bontakozott ki a zsinat megrendezésének helyéről és idejéről is. Voltak, akik az alkotmányozó zsinatot az ország fővárosában kívánták megrendezni, s a megrendezés kezdő időpontjaként már 1880. október 31. is komolyan felmerült. A helyszín kérdésének eldöntésében meghatározó volt Simonffy Imrének, Debrecen akkori polgármesterének városa nevében átadott meghívása, aki szintén tagja volt az előkészítő konventnek; az előkészítő bizottság végül e meghívásnak eleget téve a debreceni helyszínt fogadta el.

Az ország különböző részeiből összesereglő, többségében egyházmegyei szinten választott „zsinati atyák” jól reprezentálják a korszak református elitjét. Személyük és véleménynyilvánításuk vizsgálata önmagában is érdekes „kutatási terepet” kínál a történész számára. Itt közülük csupán néhány érdekesebb személyiségre utalunk. A nem lelkészi jellegűek közül megemlíthető például gr. Lónyay Menyhért az MTA akkori elnöke, korábbi magyar miniszterelnök és közös pénzügyminiszter, aki a Dunamelléki Egyházkerület főgondnokaként volt jelen, vagy a Békés-Bánáti Egyházmegye gondnoka, id. gr. Ráday Gedeon, aki pár évvel korábban királyi biztosként sikeresen számolta föl a dél-alföldi betyárvilágot, de sok más jelentős közéleti személyiség nevét lehetne még említeni. A névsor akkor is imponáló, ha a lelkészi képviselők közül csupán Baksay Sándort, Ballagi Mórt, Kiss Áront, vagy éppen Szász Domokost emeljük ki, akik pályafutásuk során szerencsésen és messzehatóan tudták ötvözni tudományos, irodalmi és közéleti tevékenységüket. Megemlíthető a jeles debreceni lelkész-levéltáros, id. Révész Imre is, akinek a zsinat előkészítésében talán a legmeghatározóbb szerep jutott, de aki magán az ülésen halála miatt már nem lehetett jelen. A zsinaton részt vevő nemzedékről általában elmondható, hogy meghatározó alapélményük volt a reformkori nemzeti ébredés, az 1848/49-es események. Többen közülük ott bábáskodtak a kiegyezés létrejötté körül is.

A kisebb országgyűléshez hasonlítható zsinat I. ülészaka, élénk helyi és országos érdeklődés mellett, majd egy hónapon keresztül tartott. A közvélemény kíváncsiságának kielégítése érdekében két-három naponta megjelenő lapot is indítottak, „*Zsinati Tudósító*” címmel, de az országos napilapok és a protestáns egyházi folyóiratok is élénk helyszíni tudósítá-

² A TÓTH – DÖMÉNY, *Zsinati Tudósító*, Debrecen, 1881, 3–6. és 18–25. lapjain „Az 1881. október hó 31-én kezdetét veendő alkotmányozó zsinat előzményei” című, szerző megjelölése nélkül közölt összefoglalás alapján.

sokban számoltak be a történeésekről, illetve elemezték a tervezeteket és döntéseket.

A zsinati képviselők a kor technikai vívmányainak megfelelően vasúton érkeztek Debrecenbe, az akkori Magyarország negyedik legnépesebb városába. Az „indóházánál”, azaz a vasútállomáson 1881. október 29-én népes fogadóközönség köszöntötte a küldöttségeket, melyeknek tagjai többnyire magánházaknál voltak elszállásolva. A hivatalos nyitó istentiszteletre október 31-én, a reformáció emléknepjén, a zsinat berekesztésére pedig november 24-én került sor. A báró Vay Miklós tiszán-inneni főgondnok és Nagy Péter erdélyi püspök elnökletével lezajló tanácskozások kezdetekor az evangélikus testvéregyház küldöttségének vezetője, báró Prónay Dezső is nagy tetszéssel fogadott köszöntést mondott. A zsinati összesítő statisztika alapján a huszonöt nap alatt 111 tag és 6 póttag adta át a megbízólevelét, tehát összesen 117-en vettek részt a tárgyalásokon. Huszonkilenc nyilvános ülést és számos szakbizottsági ülést tartottak. Az elfogadott és királyi jóváhagyásra felterjesztett egyházi alkotmánytervezet 467 §-ból állt.³

Arra a többek által feltett kérdésre, hogy helyileg hol zajlottak a tanácskozások, kutatásaim alapján azt válaszolhatom, hogy a plenáris ülésekre a Debreceni Református Kollégium pár évvel korábban átadott dísztermében került sor. Erre egészen konkrétan utal a vendéglátó püspök zárszavának egy szakasza:

„...midőn ezen újonnan épült iskola alapköve letéetett, midőn a zsinat iránti indítvány egyházkerületünk e tanácssterméből szétküldetett a testvér egyházkerületekhez, még akkor alig hittük, hogy ezen iskola dísztermében fogja megtartani a zsinat nagyfontosságú üléseit.”⁴

Kortárs megemlékezésekből még arról is értesülünk, hogy a zsinati üléseken a terem részben ma is meglévő karzatán a szélesebb érdeklődő közönség is jelen volt. Sajnálatos, hogy a Kollégiumban elhelyezett számos emléktábla közül a mai napig egy sem emlékezik meg egyházunknak erről a valóban korszakalkotó eseményéről.

A tanácskozások talán legemlékezetesebb felszólalására a november 3-i ülészak délutánján került sor. Ekkor vitatták meg és határozták el az erdélyi és a magyarországi református egyház unióját. Ezzel a kérdéssel azért kellett külön is foglalkozniuk, mert a Magyarország és Erdély egyesülését kimondó 1868. évi 43. országgyűlési törvénycikk az erdélyi egyházaknak biztosította korábbi jogrendjük és autonómiájuk megőrzését, amint ezzel a lehetőséggel az erdélyi szász evangélikus egyház élt is,

³ TÓTH – DÖMÉNY, *Zsinati Tudósító*, Debrecen, 1881, 328k.

⁴ Idézet Révész Bálint püspök november 24-én mondott zárszavaiból, lásd TÓTH – DÖMÉNY, *Zsinati Tudósító*, Debrecen, 1881, 315.

és a korszak végéig megőrizte szervezeti függetlenségét a magyarországi evangélikus egyháztól.

E nemzetpolitikai jelentőségű kérdést tárgyaló ülésen az erdélyi képviselők ragaszkodtak a többi egyházkerületétől leginkább eltérő hagyományos egyházi szokásrendjük megtartásához, s vita bontakozott ki arról, hogy az egységesülő szervezeten belül milyen mértékig tolerálható ez a különállás. A vita menetét lényegileg eldöntő hozzászólást – mely az erdélyi küldöttek véleményét erősítette meg – a lelkeszi képviselők doyenje, a 78 éves ceglédi lelkész, Dobos János tette, aki az 1847/48-as országgyűlés prédikátora is volt.

„Ott voltam én 1847-ben a magyar országgyűlésen, nem mint törvényhozó, hanem mint pap, de azért én se zárhattam el keblemet azon érzelmek elől, melyek akkor ott a levegőt átjárták. Ott voltam azon a gyűlésen, amelyen az erdélyi unió kimondatott. (...) Ez egyik hely, melyre még most is visszaemlékezni jól esik.

Aztán jöttek idők, amidőn közeledni kezdtünk Erdélyhez egyházilag is; jött idő, midőn én a zsinatnak nem ellensége, de ellenzője lévén, nem tudtam kibékülni a zsinat elvével, de közeledtünk egymáshoz, és Erdély védangyala Nagy Péter mondá, hogy az életnek fő célja az, hogy egyesüljünk és ne tegyük az egyesülést lehetetlenné.

Akkor azt mondtam, jól van, belevetem magam a nyílásba, mint Curtius, ha ezzel a köztünk tátongó úrt betölthetem. (Éljenzés.) Ez volt életemnek második szép pillanata, és mi tette széppé? Az, hogy éreztem: egyházunknak múlhatatlanul szüksége van az Erdéllyel való egyesülésre. – És elveim feláldozásával odaadtam magamat csak azért, hogy Erdéllyel az egyesülés létrejöhessen. (Éljenzés.)

És miért tettem ezt? Én is tanultam valaha történetet, és Erdély története rám nézve oly kincstár volt, ahova sokszor visszamentem fejemet lehajtani a választott magyar fejedelmek szárnyai alá. És ez de jól esett! Bocskay és Bethlen, e két nagy ember életét olvasva, arra a meggyőződésre jutottam, hogy e két ember nélkül most nem volnánk itt. (Úgy van.) E két választott magyar fejedelemnek többet köszönhetünk, mint bárkinek ki valaha fejedelmi széken ült.

És most midőn összeolvadni akarunk, midőn oly csekély különbség van köztünk, mely szóra is alig érdemes, midőn egy nemes téren Erdély oda nyilatkozik, hogy szép emlékeitől és ősi jogaitól nem akarván megválni, mi ebben nehézséget keresünk, és nem akarjuk, hogy az egybeolvadás meglegyen? (De akarjuk.)

Én tisztelve az ő elveiket, megadom nekik azt, amit kívánnak, és fogadom őket úgy, amint jönnek: kitérom karjaimat, és kebelemre fogadom őket, ha bele halok is. (Élénk éljenzés és taps.)”⁵

Az alkotmányozó zsinat tanácskozásainak légkörére és a küldöttek elkötelezettségére jellemző, hogy a feszített és sokszor lélekölő tárgyalási

⁵ TÓTH – DÖMÉNY, *Zsinati Tudósító*, Debrecen, 1881, 126k.

menet ellenére a tagok öntudatosan kitartottak az ülésteremben. Az egyik tudósításban külön is kiemelték:

„Nagy elismeréssel kell fölemlítenünk, hogy a zsinat tagjai hűségesen és lelkiismeretesen végzik teendőiket; a gyűléseken kitartólag jelen vannak, eddig már 16 ülés tartatott és még semmit sem apadt a buzgóság! Alig néhány tag távozott el. – Úgy is illik az a zsinati atyákhoz!”⁶

A „házigazdáknak”, különösen Révész Bálint püspöknek, gróf Dégenfeld Imre főgondoknak és Simonffy Imre debreceni polgármesternek az előkészítés és szervezés feladatainak ellátása mellett – a zsinat előkészítésének nehézségeit és a nézetkülönbségeket ismerve – fontos szerep jutott a tanácskozások jó légkörének biztosításában is. A zsinat napjait színes társasági alkalmak kísérték, ahol az aktuális egyházi kérdések megvitatásán túl a reformátusság vezetőinek lehetősége nyílt közvetlenebb személyes kapcsolatok kiépítésére is. A záróalkalom után a kollégiumi ifjúság emlékezetes fátyós felvonulással köszöntötte a városházán elszállásolt zsinati elnököket. A delegációk hivatalos búcsúztatására másnap, november 26-án, délben, szintén a vasútállomáson került sor.

A kitűzött munka sikeres elvégzése és az eseménydús zsinati napok közösségformáló ereje mély érzelmi nyomot hagyott a jelenlévőkben. Jól jellemzi ezt az érzelmi töltést, amit a záró istentisztelet hangulatáról olvashatunk:

„A jelen lévők legnagyobb része könnyezett, férfiak kik az ország minden részéből összegyűlve talán ez alkalommal látták egymást utoljára, sirva rázták meg egymás kezét; és mégis boldog meghatottságnak kifejezése volt ez, mert mindenki érezte, hogy jó szándékkal jött ide, és hogy e jó szándék nem volt haszontalan, a fáradság nem volt eredménytelen.”⁷

A kortársak lelkesült értékelését tükrözik a zsinat egyik jegyzőjének, Dömény Józsefnek a zsinat eredményeit néhány nap távlatából értékelő szavai is:

„...hogy a zsinat többet végzett, nagyobb eredményt tud felmutatni, mint gondolta és hitte a legvérmesebben reménykedő jóakarát komolyan mérlegelő várakozása: – az ma már elismert tény még azok előtt is, kik egyéni hajlandósággal bírnak a kákán való csomó keresésére, kivált akkor, ha az a kaka véletlenül nem az ő lapályukon nőtt.”⁸

A zsinat tagjai annak ellenére sem veszítették el az itt kialakult eredmények iránti személyes elköteleződésüket, hogy azok a kormány – főleg oktatásügyi jellegű – kifogásai miatt majd egy évig nem kerülhettek alkalmazásra. Csak miután a zsinat 1882 szeptemberében újabb ülést tartott és a kritikus részeket elhagyta, nyerhették el a debreceni alkotmányozó

⁶ NÉV NÉLKÜL: *Zsinati krónika. Nov. 15–24*, Debreceni Protestáns Lap 1881, 318.

⁷ Uo.

⁸ DÖMÉNY, *A zsinat után*, Debreceni Protestáns Lap 1881, 329.

zsinat törvényei 1882. október 11-én a királyi szentesítést, s kezdődhetett el az elképzelések gyakorlati megvalósítása.

A részletekbe menő elemzés igénye nélkül, csak néhány lényegesebb pontot emelek ki a zsinat döntései közül.⁹ Meghatározó volt az egységes alkotmányú, bíráskodású, oktatásügyi rendtartású, Erdélyt is magában foglaló országos református egyházszervezet létrehozása. Az egyház hivatalos elnevezése „Helvét Hitvallású Evangélikus Egyház” helyett „Evangélium Szerint Reformált Magyarországi Keresztyén Egyház” lett. Az egyház szervezeti felépítésében és működésében a zsinat-presbiteri egyházszervezetnek és a paritás elvének következetes érvényesítésére törekedtek. A korábban kialakult egyházszervezeti keretek kapcsán azonban az itt elfogadott törvények mégsem hoztak gyökeresen újat, valójában csak az 1860/70-es években kialakított kerületi szabályrendeletek szükséges harmonizációját végezték el. Az egyházkerületek korábban élvezett autonómiájából minél többet igyekeztek megtartani.

Fontos eredménye volt a zsinatnak a határozat- és működőképes Konvent létrehozása. Ettől a testülettől, mint az egyházkerületek fölé rendelt központi irányító testülettől elsősorban azt várták, hogy a korábbinál folyamatosabb és hathatósabb kapcsolattartást és érdekképviseletet biztosítson az állammal kapcsolatos ügyekben, lássa el az egyház érdekeinek védelmét a felekezeti jellegű támadásokkal szemben, és biztosítsa a szorosabb együttműködést az evangélikus egyházzal. Az országos egyházszervezet létrehozása ezzel együtt magával hozta a szakszerűbb, országos szintű egyházi törvényalkotás, bíráskodás, oktatásirányítás megteremtésének lehetőségét, s megfelelő háttérrel biztosított az egységesebb istentiszteleti rend és lelkészképzés kimunkálásához is.

Vay Miklós báró zsinatot berekesztő beszédében a zsinati eredmények közül különösképpen az egyházi Közalap létrehozását emelte ki:

*„E korszakalkotó nagy tett hódítása alatt engedje meg a mélyen tisztelt országos zsinat, hogy azon boldogító hittel hagyjam el elnöki székeket, hogy a magyarországi reformált egyház nem csak volt, hanem lesz is.”*¹⁰

A Közalap felállításától az egyház vagyongazdálkodásának általános javulását remélték, s egyben a szegény egyházközségek, a szörvány-missziós munka működési feltételeinek javítását. Célként lebegett a zsinati tagok szeme előtt az egyházi alkalmazottak javadalmazásának kiegyenlítése, illetve egy közös lelkészi nyugdíj- és gyámintézet felállítása. Az evangélikus egyházban már régebb óta volt ehhez hasonló segélyező

⁹ Az ekkor elfogadott egyházalkotmány alapos bemutatásához és történeti értékeléséhez lásd WARGA, *A keresztyén egyház történelme*, 424k; SZENTPÉTERI KUN, *Magyar református egyházalkotmány*; CSOHÁNY, *Az 1881. évi debreceni zsinat*, 43kk, valamint a *Studia et Acta Ecclesiastica* V. kötetének alábbi tanulmányait: BUCSAY, *Az egységes országos szervezet kiépítése*; PAPP, *Az egyház gazdálkodása*.

¹⁰ TÓTH – DÖMÉNY, *Zsinati Tudósító*, Debrecen, 1881, 314.

közpénytár, melyet, önkéntes adományok alapján, jó eredménnyel működtettek. Református eleink újabb és újabb próbálkozásai korábban nem vezettek kellő sikerre. Az 1881-es zsinat érdeme volt, hogy végül a Köz-alapnak, vagy „Domestica”-nak is nevezett egyházi segélyező közpénytár megalapításra került. A pénztár kiadásainak fedezeteként az önkéntes adományok és a reformáció napján összegyűlt perselypénz mellett a református családfőkre évente kivetett adót határozták meg, önkéntességen alapuló járulékosztályba sorolással. Az irányelv az volt, hogy ne legyen kevesebb, mint a család éves fenntartási költségének ezred része. Ezen kívül elhatározták az összegyűlt pénz egynegyedének tőkésítését. Már a zsinat alatt is komoly pénzadományok érkeztek e célra.

A zsinat határozatai között ezeken túl jelentősek voltak azok is, melyek az egyházi tisztviselők jogállását szabályozták, beleértve a mindig sok vitát kavarázó lelkészválasztások ügyét is.

Az 1881-es debreceni határozatok közvetlen hatásaival kapcsolatban fontos kiemelnünk, hogy valóban sikerült egy működőképesnek bizonyuló egységes református zsinatot és konventet kialakítani. Az 1891 és 1922 között összehívott három budapesti zsinaton a gyakorlati tapasztalatoknak megfelelően részleteiben módosították az 1881-es egyházi törvényeket. 1909-ben a Hajós Alfréd által tervezett zsinati székház épületének átadásával sor került arra is, hogy az egyház országos szervezetei napjainkig állandó működési helyszínt kapjanak.¹¹

Felhasznált irodalom:

- NÉV NÉLKÜL: *Jövő zsinatunk légköre*, Debreceni Protestáns Lap 1881, 39–40.
 NÉV NÉLKÜL: *Az 1881. október hó 31-én kezdetét veendő alkotmányozó zsinat előzményei*, Zsinati Tudósító, Debrecen, 1881, 3–6.18–25.
 NÉV NÉLKÜL: *Zsinati krónika. Nov. 15–24*, Debreceni Protestáns Lap 1881, 318.
 DÖMÉNY J., *A zsinat után*, Debreceni Protestáns Lap 1881, 329.
 BUCSAY M., *Az egységes országos szervezet kiépítése*, in: Barcza J. (szerk.), *Studia et Acta Ecclesiastica*. V. kötet: Tanulmányok a Magyarországi református Egyház történetéből 1867–1978, Budapest, 1983, 193–204.
 CSOHÁNY J., *Az 1881. évi debreceni zsinat*, *Confessio* 1981/4, 43–47.
 PAPP J., *Az egyház gazdálkodása*, in: Barcza J. (szerk.), *Studia et Acta Ecclesiastica*. V. kötet: Tanulmányok a Magyarországi református Egyház történetéből 1867–1978, Budapest, 1983, 247–265.
 SZENTPÉTERI KUN B., *Magyar református Egyházalkotmány*, Debrecen, 1908.
 TÓTH S. – DÖMÉNY J. et al. (szerk.), *Zsinati Tudósító*, Debrecen, 1881.
 WARGA L., *A keresztyén egyház történelme*, III. kötet, Sárospatak, 1908.

¹¹ A zsinat döntéseinek közvetlen hatásaival kapcsolatban szintén lásd a *Studia et Acta Ecclesiastica* V. kötetének fentebb, a 9. lábjegyzetben megadott vonatkozó tanulmányait.

Hollósi Gábor
A DEBRECENI JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI KAR
EGYHÁZJOGI TANSZÉKÉNEK TÖRTÉNETE (1914–1949)

I. Bevezetés

A debreceni egyházi jogi tanszék működése a 20. század első felében két szempontból is jelentős. Egyrészt azért, mert itt protestáns egyházjogot adtak elő, másrészt azon szerep miatt, melyet a református lelkész-képzésben betöltött. Mindezt csak aláhúzza, hogy 1934-ben, amikor a takarékosági intézkedések keretében a miniszter a jogtörténeti és az egyházi jogi tanszék összevonását javasolta, a jogi kar – részben a teológus professzorok tiltakozására – inkább hagyta megszüntetni a kereskedelmi- és váltójogi tanszékét, semmint az egyházi jog oktatását veszélybe sodorni.

A tanulmány elkészítéséhez a jogi kar egykorú jegyzőkönyveit, a rektori hivatal iktatott iratait, a korabeli tanrendekeket, az egyetem évkönyveit és almanachjait, valamint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vonatkozó anyagát használtam, ezek megtalálhatóak a Hajdú-Bihar Megyei és az Országos Levéltárban, a Debreceni Egyetemi könyvtárban és kéziratárban.¹

II. A tanárok

Az egyházi jognak 1949-ig egyetlen professzora volt Debrecenben: *Szentpéteri Kun Béla* (ny. r. t. 1914. aug. 26. – nyug. 1946. dec. 1.), aki 1914-ben a Debreceni Református Kollégium jogakadémiájáról került át az egyetemre.² Az egyetem alapításában 1907-es tervezetével személyesen

¹ A jegyzetekben használt rövidítések: d. = doboz; — ÉVK. ÉS ALM. = A Debreceni (Magyar Királyi Tisza István) Tudományegyetem évkönyve és/vagy almanachja; — HBML = Hajdú-Bihar Megyei Levéltár; — JK. = A Jog- és Államtudományi Kar jegyzőkönyvei (HBML VIII. 7/A.); — ny. r. t. = nyilvános rendes tanár; — nyug. = nyugalmazott; — RIKT. = A rektori hivatal iktatott iratai (HBML VIII. 1/B.); — rk. ü. = rendkívüli kari tanácsülés; — r. ü. = rendes kari tanácsülés; — VETF. = A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Egyetemi és Tudományos Főosztályának iratai (Magyar Országos Levéltár, XIX-I-1-h).

² Szentpéteri Kun Béla (született Monostorpályi, 1874. nov. 8.) kinevezéséhez és nyugdíjazásához: ALM. 1914/15, 61., és ÉVK. 1946/47, 119. – Életéhez és munkásságához: VARGA Z., *A Debreceni Tudományegyetem története I. 1914–1944*, Debrecen, [1967], 93–96.99.181–182.274–277.286.299–300; CSOHÁNY J., *Szentpéteri Kun Béla: A tudós egyházi jogász és sokoldalú szervező*, in: P. Szabó B. – Madai S. (szerk.), *A Debreceni Tudományegyetem jogász rektorai (1915–1947)*, Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszék, Debrecen, 2002, 131–150. Fontosabb, itt figyelembe vett írásai: *Tisza István a kollégiumban*, ÉVK. ÉS ALM. 1929/30, 55–69; Rektori megnyitó beszéde és székkfoglaló értekezése a debreceni jogtanítókról: ÉVK. ÉS ALM. 1930/31, 8–30; Köszöntése 40 éves tanárságának évfordulóján: ÉVK. ÉS ALM. 1937/38, 226–241; *Az 1941. XV. tc. házassági akadémiai (dékáni értekezés)*, ÉVK. ÉS ALM. 1942/43, 58–80.

is részt vett, a főbb eseményeket később memoárban rögzítette.³ Az egyetemen töltött 32 év alatt számos pozíciót töltött be. Az egyetemi diákjóléti bizottságnak és a gazdasági bizottságnak is elnöke volt, a jogi kart a Mensa Academica felügyelő bizottságában és a testnevelési bizottságban képviselte, tagja volt az Országos Felsőoktatási Tanácsnak és az Országos Ösztöndíjtanácsnak, a jogi kar tandíjkedvezményi bizottságának és a felvidéki tanulmányi kedvezményi bizottságnak. Dékánna az 1914/15., az 1919/20., az 1932/33. és az 1942/43. tanévre választották meg, rektorrá pedig az 1930/31. tanévre.⁴ 1944 szeptemberének végén, 70 éves korára tekintettel, nyugdíjazását kérte, ám első kérelme valószínűleg a kari adminisztráció hibájából saját postája közé keveredett, a másodikkal kapcsolatban pedig a miniszter várakozásra kérte addig, amíg az egyetemi ügyek általános rendezése során lehetőség nyílik arra, hogy azt hivatalos úton terjessze be.⁵ Talán épp ez volt a szerencse:

„[1944.] október 6-án Szontagh Vilmos dékánunk arra kért, hogy mivel neki a rectorral együtt hivatalosan Budapestre kell utaznia, távolléte alatt, a prodeán sem lévén itthon, mint a kar legrégebben szolgáló tagja, a szabályok értelmében vegyem át a dékáni feladatok végzését; ezt készséggel megígértem neki [...]. Október 8-án magam maradtam itt a jogi kar tagjai közül és ha én is nyugdíjasnak minősülök, a kar működésében megszakadás állott volna be [...]. Amikor a vörös haderő bevonulása után a közvetlenül fejük felett folyó ágyúzás csöndesedett [...], azonnal előterjesztést tettem a rectorhoz aziránt, hogy a jogi kar működését [is] valami módon kezdjük meg. [...] Csak a jogi karon nem volt rajtam kívül senki, aki [...] az előadások ellátására jogosult lett volna; sőt a jogi képzettséget kívánó hivatalok, bíróságok és az ügyvédi kar nagy részének távozása miatt külső kiegészítők felkeresése is nagy nehézségekbe ütközött. Több irányú tájékozódás után a legszükségesebb, nevezetesen a vizsgálatok megtarthatásához kívánt előadásokról [...] gondoskodtam.

A munka megkezdésének azonban voltak nevezetes akadályai. A megszálló haderő parancsnoksága nem sietett kiadni az engedélyt [...]. A magunk helyiségeinek elfoglalására nem lehetett gondolnom. A második emeleti helyiségek általában annyira megrongálódtak, hogy azoknak használhatóvá tételét a félévre sem remélhetem. Nagyon szomorú, hogy a szemináriumi helyiségek sem hasznavehetők. Az ablak mindenütt betördelt, az ajtók mindenütt felszakítva, a nyugat felé néző helyiségekben a falat is le-

³ SZENTPÉTERI KUN B., *Az egyetem alakulás története. A kollégiummal való kapcsolatok továbbélése az egyetemnek mint egységnek életében*, in: Révész Imre (szerk.), *A debreceni kollégium története*, Tiszántúli Református Egyházkerület, [Debrecen], 1941.

⁴ Fontosabb pozíciói az egyetemen kívül: az Országgyűlés felsőházának rendes tagja, választott igazgatósági tag az Alföldi Takarékpénztár Debrecen RT-nél, a Debreceni Református Egyházmege gondnoka. A kormányzótól az egyetemi oktatás terén, továbbá az egyetem elhelyezésével és berendezésével kapcsolatban kifejtett tevékenységért II. osztályú Magyar Érdemkeresztet, majd koronás ezüst érdemkeresztet kapott.

⁵ 55.009/1945. VKM (gr. Teleki Géza), hivatkozva: JJK. 1945. I. r. ü. (ápr. 11.) 1/1.

bontotta az ágyúzás. [...] Szél fújta, eső csapta, hó borította, sáros csizma taposta a drága könyveket és bútorokat és a szeminárium padlót itt-ott még emberi ürülékkel is tarkítva. [...]

Végül is azt a megoldást választottuk, hogy a három kar a tanárképző-intézet szobáiban fog dolgozni. [...] A jogi kar részére két egymás mellett levő szoba jutott a 41. sz. ajtóval ellátott sötét előszobából nyílván. Ide kellett beosztani mind a négy évfolyam előadásait és itt kellett a dékáni feladatoknak az ifjúsággal való érintkezésben álló részét is elvégezni. A többi feladatot a szálláson teljesítettem, még pedig, mivel az irodai személyzet is távol volt, egyedül, középiskolai tanár leányom segítségével. [...]

December 4-én tudtuk megkezdeni az előadásokat, még akkor is úgy, hogy a számunkra kijelölt két szoba közül az egyik fűthetetlen volt, a másik meg csaknem folyvást kőszénfüstös. Az első és a második évfolyam tárgyait délelőttre, a harmadik és a negyedik évfolyamét délutánra osztottam be. [...]

December 21-én két előkelő magyar úr közölte velem a megalakuló kormány tagjainak azt a kívánságát, hogy az ideiglenes nemzetgyűlés elnökségét vállalam el. Én ez elől a megtiszteltetés elől kitérni kívántam [...]. Valamely félreértés következtében mégis megtörtént hivatalosan a nemzetgyűlés elnökévé ajánlatom, ott is kénytelen voltam megismételni, hogy koromra, egészségi állapotomra és elfoglaltságomra tekintettel kérem kell a személyemtől eltekintést. [...]

Amellett a félév befejezésével újabb gondok merültek fel. Jelentkeztek alapvizsgázni kívánók, sőt szigorlatozók is. [...] [A] VKM úr [...] felkért arra is, hogy a vizsgáló bizottságokba saját belátásom szerint megbízott előadókat vonjak be [...].

A második félévi előadásokat március 1.-én kezdtük meg. Mivel eddig kartársaim közül még senki sem érkezett haza, a II. félévre is előadókat kellett felkérnem. [...] Március hónap elején örömdetesen megkezdődött kartársaink hazajövele. Elsőnek Flachbarth Ernő kartársunk jött meg, majd Szehtlo Zoltán, Szádeczky-Kardoss Tibor és Bozóky Ferenc.”⁶

Amikor Szentpéteri Kun Béla a nyugdíjazási kérelmét harmadjára újíttotta meg, a kar az 1945/46., majd az 1946/47. tanévre való visszatartására is indítványt tett, jelezve a miniszternek, hogy tagjainak létszáma három haláleset miatt (Baranyai Béla, Hacker Ervin, Juhász Nagy Sándor) hétre csökkent le. Mindazonáltal 1946 decemberétől kezdve az egyházjog taná-

⁶ SZENTPÉTERI KUN Béla, *[Jelentés 1944 októbere és 1945 márciusa között a jogoktatás megszervezéséről]*, kelt: 1945. ápr. 8. December 4-től március 1-ig helyettesít: 1) Szentpéteri Kun Béla: bevezetés a jog- és államtudományokba, jogtörténet, közjog; 2) Tamássy Jenő: római jog, jogbölcsélet; 3) Blaskovits Zoltán: közgazdaságtan, statisztika, politika; 4) Miszti Károly: magánjog; 5) Szabó Miklós: polgári peres eljárás, kereskedelmi- és váltójog; 6) Fehértai Gyula: büntetőjog; 7) Zöld József: közigazgatási jog; 8) Pásztor József: pénzügyi jog; 9) Mátai Imre: államszámviteltan.

Változás március 1-től: 1) Juhász Nagy Sándor: politika; 2) Pásztor József: közigazgatási jog; 3) Fehértai Gyula: kereskedelmi- és váltójog; 4) Függetlenül maradt: magánjog.

ra már csak előadói minőségben működhetett, az őt megillető jogok kérése pedig kisebb nézeteltéréshez vezetett:⁷

„... [A Debreceni Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara] az ott szervezett egyházjog /:kánonjogi:/ tanszék teendőinek ellátásával előadói minőségben Dr. Szentpéteri Kun Béla nyugalmazott egyetemi nyilvános rendes tanárt bízta meg. Egyben úgy határozott, hogy Dr. Szentpéteri Kun Bélát az egyházjogi tanszékét érdeklő ügyekben, mint előadót a kari ülésekre meghívta.

Ezzel a határozattal szemben Dr. Szontagh Vilmos [a közigazgatás és a pénzügyi jog] egyetemi nyilvános rendes tanár[a] különvéleményt jelentett be. Különvéleménye lényegében azt fejtegeti, hogy a debreceni és pozsonyi tudományegyetemek szervezetéről, tanulmányi és vizsgarendjéről szóló szabályzat [...] értelmében a kari üléseken csupán a nyilvános rendes, nyilvános rendkívüli és a magántanárok képviselői vehetnek részt, továbbá, hogy az említett szabályzat az egyetemi tantestület tagjai között »előadói« minőséget nem ismer. Ebből a fejtegetésből Dr. Szontagh Vilmos arra a következtetésre jut, hogy a kar az említett szabállyal ellentétes álláspontot képvisel akkor, amikor egyrészt Dr. Szentpéteri Kun Bélát előadói minőségben bízta meg az egyházjogi tanszék teendőinek ellátásával, másrészt mikor az említett szabályzat [...] rendelkezésének figyelmen kívül hagyásával őt a tanszékét érdeklő ügyek tárgyalására egyszersmindenkorra meghívja. Különvéleményével ezért annak a kar által való kimondását kívánja elérni, hogy Dr. Szentpéteri Kun Béla a kar üléseire ne egyszersmindenkorra hívassék meg, hanem csupán »meghívható« legyen.

[...] Mindenekelőtt megállapítom, hogy Dr. Szentpéteri Kun Bélának a jogi oktatás és a debreceni tudományegyetem jog- és államtudományi karának felállítása érdekében folytatott buzgó munkálkodása és egészen különleges érdemei a szóban forgó esetet a kizárólag a tételes jog szabályaiban foglaltak alapján való elbírálás megkülönböztetéséből kiemelni látszanak. Erre vagyok tekintettel, midőn a karnak az ügyben foglalt álláspontját ezúttal tudomásul veszem és elfogadom, de egyben hozzáfűzöm, hogy Dr. Szontagh Vilmos jogi okfejtése egyébként minden tekintetben összhangban áll az említett szabályzat rendelkezéseivel. Megjegyzem még, hogy az egyházjogi tanszék remélhetőleg minél korábbi időpontban történő betöltésével erre a kivételnek tekinthető kari állásfoglalásra szükség nem lesz és a különvéleménybe foglaltak tárgyalanná válnak. [...]

Budapest, 1947. évi április hó 10.-én.

A miniszter rendeletéből:

Dr. Zsebők Zoltán

miniszteri osztályfőnök»⁸

⁷ A miniszter jóváhagyja Szentpéteri Kun visszatartását az 1945/46. tanévre: JJK. 1945/46. III. rk. ü. (okt. 5.) 116. Kérés visszatartására az 1946/47. tanévre: 1945/46. XX. rk. ü. (júl. 8.).

⁸ Válasz Szontagh Vilmos különvéleményére: RIKT. 1861/1946–47. 99. d. (52.944/1947. VI. VKM).

A tanszék betöltése megkezdődött ugyan, de annak folyamata igen-csak akadozva haladt. Pályázat Boleratzky Lórándtól, a miskolci evangélikus jogakadémia nyilvános rendkívüli tanárától és Papp Géza kabai református lelkipásztortól érkezett, kettőjük közül csak az előbbinek volt, pontosabban folyt a magántanári képesítése.

„...Meg kell mondanom, hogy a pályázat eredményét nagyon gyöngének találok. [...] Annakidején, amikor a tanszék betöltése először szóba került, módomban lett volna felhívni a kar figyelmét néhány olyan emberre, akit a pályázatban részvételre felhívni, vagy esetleg még meghívni is lehetett volna. Azonban, – nem lévén a Magyar Közlöny olvasója, – magamnak is csak március elején jutott tudomásomra, hogy a kar az egyházi tanszék-re pályázat kiírását elhatározta és hogy már van is rá pályázó. Nem szólva Móra Mihályról, aki időközben Szegedre érkezett, lehetett volna gondolni sub auspiciis gubernatoris doktorunkra, Visky Károlyra [...]. Továbbá csak volt tanítványaim nevét említve: Trócsányi Lászlóra [...], Kulcsár József miniszteri tanácsosra [...], Dr. Kálmán Sándor hajdúböszörményi lelkipásztorra [...].

A szűkös eredménynek /: még a nem régiben habilitált magántanárunk [Novák István] sem pályázott /:, bizonyára nem csupán az az oka, hogy a pályázati hirdetés a Magyar Közlönyben nem a szokásos bővebb terjedelemben, hanem szinte eldugva csak egy pár sorban látott napvilágot. De egyéb körülmények is. Így az, hogy az egyetemi tanárságnak nincs többé vonzó ereje. Valamikor gondtalanul élhettek az egyetemi tanárok és gondtalan öregségnek nézhetek elébe. Most igen gyöngé javadalomért kell végezniük igen súlyos szellemi munkájukat és öregségükben kevesebb nyugdíjra van kilátásuk, mint amit jóra való tanítványaik nagy része már elérhetett. [...]

...Tudom, a kar tagjai előtt nem kellene védekezni az ellen a kellemetlen feltevés ellen, hogy a tanszék betöltésének az ügyét el akarom húzni azért, hogy még tovább is az egyetem körében maradhassak; egy fél-századon át éppen eleget szolgáltam [...]. Ezért nem jövök azzal a javaslattal, hogy hirdessen a kar hosszabb határidővel újabb pályázatot azoknak a magánúton is figyelmeztetésével, akikre gondolni lehet...

...Ha a kar most határozni kíván a tanszék sorsa felől, azt hiszem, csak azt teheti, hogy mindkét pályázó kérvényét a miniszter úr elé terjeszti. Boleratzky Lórándot rendkívüli, Papp Gázát rendes tanárnak kinevezésre. Sorozni őket a magam részéről nem tudnám. Dolgozataikban mindketten csak leíró ismertetést adnak. Boleratzky nagyobb apparátussal dolgozik. Papp Géza munkája alaposabb. Boleratzky sokkal többet ígér, mint Papp Géza eddig produkált és tőle már előrehaladottabb korában még várni lehet, viszont Papp Géza nem csupán ígéret, hanem a maga körében kíváloan végzett munkának bizonyítója. Boleratzky a Magyarországon kevésbé ismert nyelvek segítségével [svéd, finn] nyújthat e tudomány új forrásokat, Papp Géza a klasszikus nyelvekben jártasságával, és tökéletes angol

tudásával éppen az egyházjog és kivált a református egyházjog művelésében tehet kivételes szolgálatot.”⁹

A kiküldött bizottság elnöke és másik tagja, az előadó Szentpéteri Kun Béla fenti véleményét nem osztotta; míg Sztehlo Zoltán Papp Géza csaknem 100%-os siketségét, valamint egy új pályázat értelmetlenségét hangsúlyozta a szakemberhiányra hivatkozva, addig a dékán, Bacsó Jenő Boleratzky Lórándot nem támogatta. A kar mégis őt jelölte az első helyen, három szóval egy ellenében és három tartózkodás mellett, de Papp Gézát is felterjesztette, egy szavazattal hat tartózkodás mellett a második helyen. A miniszter azonban 1947 augusztusában új pályázatot hirdetett, tekintettel arra, hogy az abszolút többséget egyikőjük sem szerezte meg:

„A debreceni tudományegyetem jog- és államtudományi karán az egyházjog /kánonjogi/ tanszék betöltésére ismételten pályázat kiírását határoztam el. [...]

A debreceni és a pozsonyi tudományegyetemek szervezetéről szóló 1914. évi szabályzat [...] értelmében a jelölések tárgyában az egyetemi tudománykarok általános szavazattöbbséggel határoznak.

Nézetem szerint ez azt jelenti, hogy valamely személy jelölése csak akkor tekinthető érvényesnek, ha a szavazatok 50%-ánál több esett rá. Mivel pedig az üresen beadott szavazólapokkal a szavazó azt óhajtja kifejezni, hogy a jelölésre a pályázók közül egyiket sem tartja megfelelőnek, a jelöltnak az érvényes jelöléshez az összes – szavazattal vagy üresen beadott – szavazólapok közül 50%-nál többen kell kedvező véleménynyilvánítással szerepelnie.

Minthogy az említett tanszékre történő jelöléseknél a fentiek szerint az abszolút szavazattöbbséget egyik pályázó sem kapta meg, ezen az alapon a pályázatot meghíusultnak kellett tekintetnem és újból ki kellett írnom.

Budapest, 1947. évi szeptember 14.-én.

A miniszter rendeletéből:
Dr. Zsebők Zoltán
miniszteri osztályfőnök”¹⁰

Azon keresztül, ami ezután következett, már az oktatásigazgatásban eluralkodó anarchiába tekinthetünk be, mivel a minisztérium az új pályázatot októberben hatályon kívül helyezte, ám novemberben a kart már e határozat „tárgyalanságáról” értesítette.¹¹

⁹ Szentpéteri Kun Béla jelentése: VETF. 116.751/1947. 73. d. (kelt: 1947. máj. 30.).

¹⁰ Lásd RIKT. 207/1947–48. 101. d. (116.751/1947. VI. 1. VKM).

¹¹ A tanszék betöltése: RIKT. 2789/1946–47. 100. d. [1946/47. XXVIII. rk. ü. (júl. 25.)]. A hatályon kívül helyezés és annak hatályon kívül helyezése: 612 és 613/1947–48. 102. d. (149.271/1947. és 166.884. VI. 1. VKM).

Mindeközben Papp Géza az ellene felhozott kifogásokat, melyek szerint halláskárosodása alkalmatlanná tenné őt a professzori állás betöltésére, egy 1947. augusztus 26-án kelt levelében utasítja vissza, és kéri minisztériumi ismerősét az érte való közbenjárásra:

Dr Hollán Pál miniszteri titkár Urnak
Budapest.

Kedves Barátom!

Dr Erdős Károly egyetemi tanár barátom a múlt héten járt hivatalodban és informált engemet pályázatom mai állapotáról.

Szükségessé tartjuk nagybecsű figyelméet felhívni a következőkre: Az egyetemi tanács által felterjesztett pályázati iratok közt van reám vonatkozólag négy orvosi bizonyítvány, melyekből kettő 1947 március hóról van keltezve és arról szól, hogy halláserősítő készüléket fogok beszerezni; két tisztí orvosi és ügykezelő orvosi bizonyítvány meg 1947 július 25-ről keltezve/tehát a jogkari határozat után/azt igazolja, hogy hallásom tavasz óta sokat javult és a londoni, birtokomban levő és az orvosok által kipróbált halláserősítő készülékkel hallásom tökéletesen helyre van állítva és hallás tekintetében is teljesen alkalmas vagyok a tanári pályára. Ismétlem, hogy a készülék a kar szavazása és jelölése után érkezett meg és a két fontos orvosi bizonyítvány is a kari gyűlés utáni időről van kiállítva és a valóságos tényeket fedl. Sajnos, a kari gyűlésre, amelyen a szavazás, illetve jelölés volt, még nem adhattam be ezt a két fontos orvosi bizonyítványt, mert a készülék csak azután jött meg. A kar szavazatát a jelölésnél bizonyára befolyásolta az, hogy akkor még nem tudtam igazolni, hogy a hallásom teljesen helyre van állítva. Tudtommal pedig a kari gyűlésen a hallásomon kívül más kifogás a jelölésem ellen nem merült fel.

Ugy tudom, hogy Kua Béla a szakbizálatában elismeri, hogy én az egyházjog tudományos művelésére alkalmas és képes vagyok, a református egyházjog művelésére meg kiemelkedő képességgem van és sok tudományos eszköz /nyelvek, külföldi kutatás és tapasztalat/ áll rendelkezésemre, ami másoknál nincs meg.

Külföldi tanári oklevelem, tanári működésem, egyetemi magántanárságnak megfelelő filozófiai külföldi minősítése sem stb. pályázatomat olyan magas színvonalra emelik, amely alkalmassá tesz az egyházjogi tanszékre való kinevezésre. Telkésszi minőségem különösen alkalmassá tesz a református teológusok tanítására. Egyházjogi munkáim a szakbizálat szerint is megállják helyüket.

A másik pályázó és azok, akik esetleg pályázhattak volna vagy a jövőben szóba kerülhetnek erre a tanszékre, messze mögöttem maradnak az egyházjog terén és évek múlva sem volnának képesek azt elérni, amit én ma fel tudok mutatni akár egyházjog, akár általános tudományos képzettség terén.

A filozófiai doktorátusnál magasabb filozófiai képzettségemről szóló külföldi minősítés okmányának a magyar fordítása is a pályázati okmányaim közt található.

Ezek alapján arra a szívessegre kérlek, méltóztassál ezekre az adatokra és tényekre az egyetemi bizálatvezető urak figyelmét felhívni. Különösen a hallásom alkalmas voltának igazolását támusító két orvosi hatósági bizonyítványra, amelyek a kari jelölő gyűlés után keltek, bizonyítva azt, hogy az ellenem felhozott kifogás is megszűnt teljesen és hallás tekintetében is teljesen alkalmas vagyok a kinevezésre.

Szívessegedet kérve, vagyok önziate tisztelettel

Kaba 1947 augusztus 26

igaz hived

Utóirat. Abban az esetben, ha a két, 1947 július 25-éről kelt orvosi bizonyítványt nem találjad az iratok közt, kérlek, légy szives nekem táviratezni.

Dr Papp Géza
református lelkipásztor

Magyar-Országos
Levélár

XIX-J-1-a-116751-1947

(73d)

Valószínűleg Papp Géza levelének hatására, és mert az egyetem hit-tudományi karának állásfoglalása szerint református vallású egyházjogász szükséges a tanszékre, a minisztérium előterjesztést tett az ő kinevezésére. Ortutay Gyula miniszter utasítására azonban hamarosan visszavonta a javaslatot, s a pályázatnak december 15-ig szabad folyást hagyott.

A tanszéket végül sohasem töltötték be újra: a jogoktatás közelgő reformja az egyházjogot eltörölte, és a debreceni jogi kar működését is „szüneteltette” az 1949/50. tanévtől kezdődően. Szentpéteri Kun Béla ezt már nem érthette meg az egyetemen, mert 1948 júniusában egy méltatlan rágalomhadjárat távozásra kényszerítette. Nagy József egyenesen a miniszterhez juttatta el azt a beadványt, mely szerint az idős tanár és Farkasfalvi Farkas Géza, a tiszáninneni református egyházkerület főgondnoka megakadályozták, hogy Dr. Szabó Zoltán sárospataki református főiskolai tanárt *sub auspiciis* avassák doktorrá. Tették ezt pusztán a „*Korán sötétedik*” című könyvhöz írt előszava okán, mely 1932-ben hagyta el a nyomdát, s melynek egyik lapján állítólag ez állt: „Nem tűrhetjük, hogy egyesek kisdéd játékokat játsszanak, és néhányan dözsjöjenek, míg milliók nyomortanyákon élnek és várják a kenyeret.” Továbbá – hangzott a hazug vád – „Kun Béla előbb Tiszáról majd Horthyról írta a hódoló írásait és könyveit, s így lett jó későn egyetemi magántanár, majd egyetemi tanár, mindig a legfelsőbb körök voltak a témái s diákságnak sok kellemetlenséget okozott. Farkas Géza hasonló személy volt Patakon. Mindketten a tanárok ellen is áskálódtak...”¹² A dékán a rektor tudakozódására novemberben jelentette, hogy a kar értelmezése szerint a minisztérium korábbi leiratát pusztán tudomásulvétel végett küldte, most viszont arra az álláspontra helyezkedett, hogy az elbírálás az egyetemi tanács hatásköre.¹³ Az 1948/49. tanév második félévében az egyházjogot helyettesként már Sztelho Zoltán, a római jog tanára oktatta.

III. Magántanári képesítések

Magántanári képesítést a karon – egy elutasított jelentkezés mellett¹⁴ – *Novák István* és *Boleratzky Lóránd* szerzett.

¹² A sárospataki illetőségű Nagy József beadványa (1948. jún. 6.): RIKT. 816/1948–49. 20. d. A könyv szerzői: Nagy István, Haller Gábor, Stéphan László és Kárász József (négy diák).

¹³ Dezső Gyula dékán jelentése a rektornak (1948. nov. 27.): RIKT. 959/1948–49. 20. d.

¹⁴ Szemán István az egyházjog tanügyi vonatkozásaiból és az egyházi házasságjogból kért képesítést, de nem admittálták: JJK. 1918/19. II. r. ü. (okt. 26.) 14.

Novák István¹⁵:

Foglalkozása: *miskolci törvényszéki titkár*

Tágykör: *A magyarországi protestáns egyházak perjoga*

Képesítés időpontja: *1946. jún. 28.*

Tudományos működésének bírálói: *Szentpéteri Kun Béla,*
Szontagh Vilmos

Boleratzky Lóránd¹⁶:

Foglalkozása: *miskolci jogakadémiai nyilvános rendkívüli tanár*

Tágykör: *Az állam és az evangélikus egyház jogviszonya*

Képesítés időpontja: *1947. júl. 21.*

Tudományos működésének bírálói: *Szentpéteri Kun Béla,*
Szontagh Vilmos, Sztéhlo Zoltán

IV. Az egyházjog főtárgyai

Tanév	I. félév	II. félév	Tanár
	A tárgy tanrendi címe (Óraszám)	A tárgy tanrendi címe (Óraszám)	
1914/15. – 1945/46.	Egyházjog (5)	Egyházjog (5)	Szentpéteri Kun Béla
1946/47.	Egyházjog (kánonjog) (5)		
		Egyházjog (kánonjog) (5)	Szentpéteri Kun Béla (szakelőadó)
1947/48.	Egyházjog (kánonjog) (5)		
1948/49.		Egyházjog (5)	Sztéhlo Zoltán (helyettes)

Az egyházjogot a negyedik évfolyamon oktatták a két háború között, majd a jogászképzés 1946-os reformja nyomán rövid időre átkerült az első évfolyamra. 1948-ban azonban a VKM a korábbi állapotot vissza-

¹⁵ Novák István (született Taktaszada, 1914. okt. 16., református) képesítése: JJK. 1945/46. XIX. rk. ü. (jún. 28.) 633. Próbaelőadásának címe: *Felhatalmazás a bírói hatalom gyakorlására a magyarországi protestáns egyházakban.*

¹⁶ Boleratzky Lóránd (született Neszele, 1920. aug. 26., evangélikus) képesítése: 2787/1946–47. 100. d. [1946/47. XXVII. rk. ü. (júl. 21.)]. Próbaelőadásának címe: *Az ökumenikus kérdés az evangélikus egyházjog tükrében.* Életéhez: HOLLÓSI G., *Interjú az egyházjog magántanárával, Boleratzky Lóránddal*, in: uő. (szerk.), *Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből*, IV. kötet, DE BTK Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen, 2006, 92–99; MIRÁK K. (szerk.), *Nem voltam egyedül. Beszélgetések az evangélikus közelműltről*, Budapest, 1995, 48–66.

állította, de úgy, hogy már csak a „jogtudományi képzés”-t választók számára tette kötelezővé a tárgyat.

V. A Szeminárium helye, személyzete és a szemináriumi foglalkozások

Az Egyházzogi Szeminárium kezdetben (mint Egyházjog és Jogtörténelmi Szeminárium) a Református Kollégium I. emeletén kapott helyet, majd a központi épület átadása után annak II/240-es, a háború után pedig a 245-ös helyiségébe szállították át a könyveket.

Könyvtárkezelő demonstrátornak az 1946/47. és az azt követő tanévre *Dr. Váraljai Tibort* választották meg.¹⁷

Tanév	I. félév	II. félév
	A tárgy tanrendi címe (Óraszám)	A tárgy tanrendi címe (Óraszám)
1916/17.	–	Egyházzogi szeminárium (1)
1917/18. – 1919/20.	–	Egyházzogi Szeminárium (2)
1921/22. – 1925/26.		
1927/28.		
1928/29.		Egyházzogi forrásművek olvasása (2)
1931/32.		Egyházzogi szeminárium (2)
1932/33.	Egyházzogi proszeminárium (2)	Egyházzogi proszeminárium (2)
1933/34.	–	Egyházzogi szeminárium (2)
1934/35.	–	Forrásművek olvasása (szeminárium) (1)
1937/38. – 1939/40.		Egyházzogi szeminárium (2)
1940/41.	Egyházzogi szeminárium (2)	–
1941/42.	Bevezető a szemináriumi munkába (1)	
1942/43.	–	Egyházzogi szeminárium (2)
1943/44.		
1946/47.	Egyházzogi szeminárium (2)	

Megjegyzés: Valamennyi szemináriumot Szentpéteri Kun Béla vezette. A fel nem tüntetett tanévekben a professzor egyházzogi szemináriumot nem hirdetett meg.

¹⁷ Váraljai Tibor demonstrátorra választása: VETF. 107.536/1947. 74. d. [1946/47. XXV. rk. ü. (júl. 9.)].

A prozemináriumok és a „Bevezető” kivételével az órák felvételét feltételhez kötötte a professzor, az általa meghatározott kritériumrendszer azonban a legkevésbé sem volt állandó: Csak azok járhattak hozzá, akik egyházjogot már egy félévig hallgattak, akiket a professzor felvett, majd akik szorgalmi jegyet is kaptak, végül, akik belőle jól kollokváltak. Az 1946/47. tanévtől viszont minden előzetes követelménytől el kellett tekintenie.

VI. Speciálkollégiumok

Tanév	I. félév	II. félév	Tanár
	A tárgy tanrendi címe (Óraszám)	A tárgy tanrendi címe (Óraszám)	
1914/15.	Házassági jog (3)	Gyakorlati bevezetés az egyházi közigazgatásba (i.) (1)	Szentpéteri Kun Béla
		Magyar református egyházalkotmány (2)	
1915/16.	A corpus iuris canonici (i.) (1)	Magyar protestáns egyházjog (3)	
	A papság (2)		
1916/17.	Egyházi alaptanok (3)	Házassági jog (2)	
1917/18.	Az egyházak joga Magyarországon (3)	Ius supremae inspectionis (1)	
1918/19.	Egyházi törvényhozás (3)	Vallásszabadság (i.) (1)	
1919/20.	Protestáns és keleti egyházjog (3)	Papirend és papihivatal (1)	
1920/21.	A katolikus autonómia (1)	Házassági jog (3)	
	A codex iuris canonici (2)		
1921/22.	Erdélyi egyházalkotmányok (1)	Házassági jog (1)	
	Katolikus egyházjog (2)		
1922/23.	Egyházi vétségek a Codex Iuris Canonici szerint (1)	Lelkészválasztás a református egyházakban (1)	
	Az egyházi fejelem a régi magyar református egyházban (2)		
1923/24.	A codex iuris canonici (3)	Egyházjogi háztartás (1)	
1924/25.	Egyház és állam (3)	Protestáns egyházkerületi rendszerek (1)	
1925/26.	Egyház és oktatás (3)	Az egyházközösség (1)	
1926/27.	Az egyházjog forrásai (3)	Magyar protestáns egyház alkotmánya (2)	
<i>Jelmagyarázat: (i.) = ingyenes félév</i>			

folytatás az előző oldalról:

Tanév	I. félév	II. félév	Tanár
	A tárgy tanrendi címe (Óraszám)	A tárgy tanrendi címe (Óraszám)	
1927/28.	Egyházjog a magyar jogtörténetben (1)	Lelkészválasztás a reformátusoknál (1)	Szentpéteri Kun Béla
	Az egyházjog forrásai (2)		
1928/29.	Egyházalkotmány (3)	–	
1929/30.	A papság az egyházalkotmányban (3)	Egyházi politika (2)	
1930/31.	Az egyházjog forrásainak története (2)	Magyar református egyházalkotmány (3)	
1931/32.	Házasságjog (2)	–	
1933/34.	Az egyházjog forrásai (2)		
1934/35.	Magyar református egyházalkotmány (3)	Az egyház és az állam közötti viszony legújabb fejlődése Európában (2)	
1935/36.	Az egyház joga az államban (3)	Egyházi közigazgatás (3)	
1936/37.	Az egyházjog története (2)	Házassági jog (1)	
		Egyházi autonómia (2)	
1937/38.	Házassági jog (3)	Házasságjog (1)	
1938/39.	Külső egyházjog (A vallásfelekezetek joga Magyarországon) (3)	–	
1940/41.	–	Magyar református egyházjog (3)	
1941/42.	A papság (2)	A codex iuris canonici (2)	
1942/43.	A püspökség (3)	Protestáns egyházkormányzati rendszerek (1)	
1943/44.	Egyházi házassági jog (3)	A codex iuris canonici (1)	
1944/45.	Az egyházjog története (2)	–	
1945/46.	A klérus (2)	Egyházi fegyelem (1)	
1946/47.	Lelkészi hivatal az evangéliumi egyházakban (2)		
		A kánonjog hatása a magyar jogfejlődésre (2)	Szentpéteri Kun Béla szakelőadó
	–	A magyarországi protestáns egyházak perjoga (2)	Novák István

folytatás az előző oldalról:

Tanév	I. félév	II. félév	Tanár
	A tárgy tanrendi címe (Óraszám)	A tárgy tanrendi címe (Óraszám)	
1947/48.	A kánonjog hatása a magyar jogfejlődésre /II. Házassági jog/ (2)	A kánonjog hatása a magyar jogfejlődésre – bíraskodás (2)	Szentpéteri Kun Béla szakelőadó
	–	Egyházi fegyelem (2)	Novák István
		Egyházi döntvénytán (2)	
1948/49.	Az állam és az evangélikus egyház jogviszonya (2)	Az állam és az egyház viszonya (2)	Boleratzky Lóránd
		–	

A speciálkollégiumokat nyolc csoportba sorolhatjuk aszerint, hogy Szentpéteri Kun Béla a főtárgy mely vetületét emelte külön ki. Ezek a házassági jogot, a forrásismereti és történeti témákat, az egyház és az állam viszonyát, egy-egy egyház alkotmányát vagy teljes joganyagát egyaránt felölelik, de a papság jogállását, a fegyelmi jogot, valamint az egyházi közigazgatás kérdéseinek ismertetését sem mellőzik. Vegyük észre, hogy a „református” egyetem református tanára a témák közé a katolikus kérdéseket is felveszi. Novák István eljárásjogi és Boleratzky Lóránd evangélikus jellegű magántanári órái a gazdag speciálkollégium kínálatot tovább színesítik.

VII. Pályatételek és pályaművek

A pályatétel kiírásának időpontja és hatálya	A kiírt pályatétel címe		
	A benyújtott pályamű jellege és a beadás időpontja	A szerző neve, évfolyama, szakja és jutalma	A bíráló tanárok neve
1918/19. – 1929/30.	<i>A (római) katolikus egyházi autonómia és az egyház hierarchiai szervezete.</i> Pályadíj: 600 K		
1924/25.	<i>A presbiter fogalma és feladata a különböző keresztyén egyházak jogában</i>		
1935/36.	<i>A házasság felbontása</i>		
	A házassági kötelék nem bilincs	Dr. Kálmán Sándor jsz. (dicséret)	Szentpéteri Kun Béla Baranyai Béla
1936/37. – 1937/38.	<i>Irregularitas és impedimentumok</i>		
	Tractatus de irregularitatibus (1937/38.)	Jóna János IV. évf. jh. (90 P 91 f jutalomdíj és emléklakett)	Szentpéteri Kun Béla Baranyai Béla

folytatás az előző oldalról:

A pályatétel kiírásának időpontja és hatálya	A kiírt pályatétel címe		
	A benyújtott pályamű jellegéje és a beadás időpontja	A szerző neve, évfolyama, szakja és jutalma	A bíráló tanárok neve
1938/39.	<i>A magyarországi két protestáns – két evangélikus – egyház egymásközi jogi kapcsolatai</i>		
	Crescit sub pondere palma (1938/39.)	Ludmány Gyula jsz. (75 P teljes jutalomdíj)	Szentpéteri Kun Béla Baranyai Béla
1939/40.	<i>A magyar államfő joga az egyházi törvényhozás körül</i>		
	Ember küzdj és bízva bizzál (1939/40.)	Csorba Sámuel jsz. (87 P 72 f pályadíj)	Szentpéteri Kun Béla Baranyai Béla
1940/41.	<i>Szokásjog az egyházjogban</i>		
	Dum spiro, spero	Kiss László Elemér jsz. (50 P szorgalmi díj)	Szentpéteri Kun Béla Baranyai Béla
1941/42. – 1942/43.	<i>Az egyházi fegyelem fogalma és gyakorlásának módjai</i>		
	A zsidókhöz írt levél 12. rész 11. verse (1942/43.)	Barabás Mihály (?) jh. (100 P fél pályadíj)	Szentpéteri Kun Béla Bacsó Jenő
1943/44. – 1948/49.	<i>Cultus disparitas és mixta religio</i>		
<i>Jelmagyarázat: f = fillér; jh. = joghallgató; jsz. = jogszigorló; K = Korona; P = pengő</i>			

1918 és 1949 között egyházjogból összesen kilenc pályatételt hirdettek meg, pályamű hatra érkezett be (67%). Teljes pályadíjban három, félben egy, szorgalmi díjban egy, dicséretben szintén egy joghallgatót részesítettek.¹⁸

VIII. A protestáns egyházjogi doktorátus kérdése

Kánonjogi szigorlatot az állami egyetemeken csak olyan római vagy görög katolikus jelölt tehetett, aki két tárgyát, a római jogot és az egyházjogot a joghallgatók számára megállapított óraszámban hallgatta, a magasabb egyházi rendeket felvette, és a felettes püspöki hatóság számára a szigorlat letételét engedélyezte.¹⁹

¹⁸ A pályatételek közül az első némi címbeli módosítással többször is meghirdetésre került, erre utal a zárójelbe tett „római” jelző. A pályatételek meghirdetéséhez lásd ÉVK. ÉS ALM. 1935/36, 104, 355–356; ÉVK. ÉS ALM. 1937/38, 77, 331–332; ÉVK. ÉS ALM. 1938/39, 102.301–303; ÉVK. ÉS ALM. 1939/40, 82; ÉVK. ÉS ALM. 1940/41, 10; ÉVK. ÉS ALM. 1942/43, 84.

¹⁹ A kánonjogi szigorlatra vonatkozó szabályok: *A Debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem Tanulmányi-, Fegyelmi- és Tandíjmentességi Szabályzata*, 1933.

Szentpéteri Kun Béla már a '10-es évek második felében javasolta, hogy a miniszter valamennyi egyetem jogi karát a református és az evangélikus lelkészek számára is egyházjogi doktorátus kiadására feljogosítsa. Az ügyet azonban az egyetemi tanács a napirendről levette, valószínűleg azért, mert a református hittudományi kar ellentétes előterjesztést tett. 1918 januárjában Szentpéteri Kun Béla kifejti, hogy a kérdés csak a saját kara vizsgarendjét érinti, evégből a hittudományi kart az állásfoglalás joga meg nem illeti, azt pedig, hogy a hittudományi kar egyházjogi doktorátust adhat, holott az egyházjog tudománya nem teológiai, és ráadásul egyházjogi tanszéke sincs, „abnormis” állapotnak nevezi.²⁰

Ám elképzelése csak a vitákig jutott: a kar fennállása során – paradox módon – hét, zömmel római, illetve görög katolikus kánonjogi doktort avatott.²¹

²⁰ Szentpéteri Kun Béla indítványa: JJK. 1917/18. I. r. ü. (szept. 27.) 6. Utalás, hogy az Egyetemi Tanács a kérdést levette napirendről: IV. rk. ü. (jan. 11.) 3. 1920-ban a dékán Dr. Papp Géza fogalmazónak a kánonjogi doktori kérvényét pártolólág és elvi jelleggel terjesztette fel, hogy a református lelkészek a kánonjogi doktorságot a jövőben megszerezhessék, de a kérést a miniszter elutasította, lásd 1920/21. I. r. ü. (szept. 24.) 43. és 121.028/1921. IV. VKM.

²¹ A felavatott kánonjogi doktorok: Králik József (róm. kat., ÉVK. ÉS ALM. 1921/22, 194), Bodnár Adalbert Ferenc (? , ÉVK. ÉS ALM. 1924/25, 183), Kompassz Árpád Gyula (róm. kat., ÉVK. ÉS ALM. 1925/26, 162), Sebella István (gör. kat., ÉVK. ÉS ALM. 1926/27, 225), Balogh György (gör. kat., ÉVK. ÉS ALM. 1927/28, 176), ? (? , 1940/41.), Regős Gyula (róm. kat., 1945/46).

A FOGYATÉKOS GYERMEKEK HITOKTATÁSA¹

1. A fogyatékoság az Ó- és az Újszövetségben

Az Ószövetség bizonyága szerint az embert Isten teremtette a maga képére és hasonlatosságára (Gen 1,27). Azonban a bűneset után az ember kapcsolata megromlott Istennel, és a világban láthatóvá lett a bűn következménye. A bűnnel együtt belépett a világba a fájdalom, az ellenségeskedés (Gen 3,15–16.18–19). Ettől kezdve válik valósággá a szenvedés minden ember számára.

Az ókori Izrael azt a nézetet osztotta, miszerint a szenvedés, a fogyatékoság minden formája Istentől indul ki. Az egyes ember szenvedése éppúgy, mint egy közösségé, vagy akár egy egész népé. Emiatt a zsidó gondolkodók úgy vélték, hogy a betegség, a fogyatékoság és mindenféle testi és szellemi károsodás a bűnnek és Isten büntetésének a következménye, bár a Szentírás nem minden esetben igazolja ezt.²

Az első fogyatékos a Szentírásban Jákób, aki életre szóló sérülést szerzett akkor, amikor Isten küldöttével küzdött (Gen 32,23–33). Jákób Jabbók gázlójánál küzdött „valakivel”, aki Istent képviselte, akitől Jákób áldást, bocsánatot, az élet ígérését akarta kikényszeríteni. Bár Jákób álomban vergődött, ez a vergődés oly súlyos volt, hogy annak következtében a csípője is kificamodott.³ Ekkor kapta Jákób az „Izrael” nevet, ami a bibliai beszámoló szerint azt jelenti: „Küzdött Istennel”. A fogyatékoság Jákób esetében az Istennel való találkozás örök mementója.

Mózes tiltakozik elhívásakor az égő csipkebokornál, hogy Isten ne őt küldje Egyiptomba. Azzal érvel, hogy „nehéz ajkú és nehéz nyelvű” (Ex 4,10). Az Isten válasza: „Ki tesz némává vagy süketté, látóvá vagy vakká? Talán nem én, az ÚR?!” (4,11). Ebből arra következtethetünk, hogy az embert Isten alkotja meg fogyatékkal, vagy a nélkül; de fontosabb ennél, hogy Ő a maga szolgálatába tudja állítani a fogyatékos és a nem fogyatékos is, hiszen mindketten – Mózes és Jákob is – Isten szolgálatában álltak.⁴ Ha ezt vesszük a fogyatékoság alapjául, akkor semmiképpen nem foghatjuk fel azt a bűn büntetéséeként.

Az Egyiptomba érkező Mózes a fáraó ellenállásába ütközik, aminek az lesz a következménye, hogy Mózes meghirdeti Isten büntetését. Csapások sújtják Egyiptomot, melyek között betegség is szerepel: „...hólya-

¹ E tanulmány a szerző 2007-ben egyetemünkre benyújtott és sikeresen megvédett szakdolgozata vonatkozó fejezeteinek szerkesztett változata.

² SCHMIDT, *In der Schwäche ist Kraft*, 17.

³ TÓTH, *Mózes első könyve*, 169.

⁴ SCHMIDT, *In der Schwäche ist Kraft*, 19.

gos fekélyek támadtak az embereken és állatokon” (Ex 9,10). A szenvedés itt Isten eszköze, hogy bizonyítsa hatalmát, s hogy népe szabadítása megtörténjen.

A fentebb leírtakból az derül ki, hogy különleges helyzetekben Isten a szenvedést vagy a fogyatékossgot „eszközként” használja, hogy akarta megtörténjen. Az Ő kezében a fogyatékos és az egészséges élete ugyanolyan hasznos. Teológiai tétel, hogy Isten minden embert egyenlőnek teremtett, előtte minden ember egyenlő.⁵ Ezért nem lehet a gyülekezetben, vagy más közösségben ily módon különbséget tenni az emberek között. A „miért”-et nem lehet megválaszolni, de a fogyatékos ember életére nem lehet úgy tekinteni, mint értelmetlen életre, hiszen Isten előtt ő is elismert és szeretett embertárs.

1.1. A szenvedés mint próba

A bibliai irodalom kezdeti időszakában nem fektettek nagy hangsúlyt a fogyatékossg, vagy a szenvedés értelmének mélyebb megválaszolására, azonban a később keletkezett iratokban – különösen a bölcsességirodalomban – már lehet látni, hogy a szenvedés kérdésének – az egyén sorsának összefüggésében – egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítottak. A szenvedést egyfajta „Isten-próbának” tekintették.⁶

Jób könyvének keretelbeszélése ennek hű bizonyosságát adja. A Sátán megjelenik Isten előtt, hogy megkérdőjelezze a szelíd és kegyes Jób Isten iránti hűségét. Ezért Isten próba alá veti Jóbot, azt vizsgálva, hogy vajon a szenvedések között is megőrzi-e Istenhez való hűségét. Jób mindent elveszít: gyermekeit, vagyonát és tulajdonát. Mindez azonban nem a Sátán által elvárt eredményt hozza: Jób nem átkozza meg Istent. Aztán Jóbot különböző betegségek támadják meg. Betegségét nem lehet egyértelműen meghatározni, valószínű, hogy valamiféle kelevényes tünetek jelentkeztek rajta. Mindezekben a betegségekben – jóllehet nagyon nehéz küzdelmek árán – Jób mégis megőrzi Istenhez való hűségét, és végezetül visszakap mindent.

Jób könyvének keretelbeszéléséből tudjuk, hogy szenvedésének hátterében egy mennyei jelenet áll. Jób nem tudja, hogy neve felmerült Isten és mennyei szolgálóinak beszélgetésében, és soha nem is tud meg semmit erről a beszélgetésről, mint ahogyan arról sem, hogy a szenvedése: próba. A pontos szituáció ismerete nélkül kell elviselnie szenvedését az Isten dicsőségére.⁷ Ebben a helyzetben Jób a legmélyebb nyomorúságban válik tanúvá, mert nem mond Istenről semmit, amivel annak

⁵ SCHMIDT, *In der Schwäche ist Kraft*, 27.

⁶ SCHMIDT, *In der Schwäche ist Kraft*, 103.

⁷ SCHMIDT, *In der Schwäche ist Kraft*, 105.

hatalmát megkérdőjelezné. Megállja a helyét Isten előtt, pedig nem tudja, hogy miért sújtják betegségek.

Ha a mennyei jelenetről nincs is ismerete Jóbnak és a barátainak, Isten mégis megszólal és két beszédben válaszol Jób kérdésére. Az első beszéd azt igyekszik megmutatni, hogy hány meg hány jelenségnek nem ura az ember. Az ember nem tudja kordában tartani a tengert, nem képes befolyásolni az égistek járását vagy az időjárást. Márpedig – vonhatjuk le a következtetést – ha az ember nem ura olyan sok dolognak az élettelen természetben, akkor miért akar saját sorsának ura lenni? Ha az ember a természetben csodálattal tudja szemlélni a számára kiismerhetetlen dolgokat, akkor a saját életével is ugyanezt kell tennie!⁸

Ugyanakkor Isten válasza arra is rávilágít: Jób megfelelkezik arról, hogy Istent nem lehet egyetlen élettapasztalatba beleszorítani. Isten több, mint amit én látok belőle. Isten nagyobb és sokoldalúbb annál, mint amit nekem osztályrészül megszabott. Egyetlen ember csak egy parányi részletet láthat Istentől. Minél több ember tapasztalatát kapcsoljuk össze, annál élesebb és megbízhatóbb lesz ez a kép. Ilyen tapasztalatok gyűjteménye a Szentírás.⁹

Jób könyvének dialógus-része tovább árnyalja a problémát. Eszerint Jóbhoz betegségében eljönnek a barátai, akik azt akarják bebizonyítani neki, hogy valami történt az életében, ami miatt Isten bünteti őt. Elifáz fogalmazza meg azt a gondolatot, hogy egy ember sem szenved ártatlanul, mert senki nem állíthatja magáról, hogy büntetlen (Jób 4,12–21). Jób ezt nem fogadja el válasznak, hiszen ez a tétel nyilvánvalóan nem is ad magyarázatot arra, hogy Isten ugyanazért a gyengeségért egyeseket miért kisebb, míg másokat miért nagyobb büntetéssel büntet. A következő gondolatot, ami választ akar adni a szenvedés értelmére, Cófár mondja ki. Az ember számára Isten bölcsessége és Isten gondolatai kifürkészhetetlenek. Ezért az ember tulajdonképpen nem tehet mást, mint hogy rábízza magát Istenre gyermeki bizalommal, tudva azt, hogy Isten végső soron mindent az ő érdekében tesz.¹⁰

Az Újszövetségben is találunk olyan részeket, amelyek a szenvedést a hívők megpróbálásaként értelmezik. A szenvedés a hitnek, illetve a kegyességnek a próbájává válik. Ezt támasztja alá Jakab levelének egyik mondata is: „*Boldog ember az, aki a kísértés idején kitart, mert miután kiállta a próbát, elnyeri az élet koronáját, amelyet az Úr megígért az őt szeretőknak.*” (Jak 1,12)

A szenvedés a bibliai eszkatológiában összekapcsolódik a végidők várásával, amikor elmúlik majd minden betegség és gyötrelme, mert ez a hívő ember reménysége. Tehát érdemes kitartani, mert a szenvedés nem

⁸ KUSTÁR, *Az igazak szenvedésének oka és értelme*, 86.

⁹ KUSTÁR, *Az igazak szenvedésének oka és értelme*, 87.

¹⁰ KUSTÁR, *Az igazak szenvedésének oka és értelme*, 84k.

mérhető össze azzal a dicsőséggel, ami ránk vár.¹¹ „A minden kegyelem Istene pedig, aki elhívott titeket Krisztusban az ő örök dicsőségére, miután rövid ideig szenvedtetek, maga fog titeket felkészíteni, megszilárdítani, megerősíteni és megalapozni.” (1Pt 5,10)

1.2. Gyógyítások mint Isten dicsőségének jelei

A gyógyítási történetek egyik központi üzenete „Isten dicsőségének” hirdetése. Minden meggyógyított ember, de egyben a gyógyítások szemtanúi is Istent dicsőítik mindazért, ami történt. Ennek példáját látjuk, amikor egy bénát visznek Jézus elé, és Jézus meggyógyítja őt betegségéből. A csoda láttán az ott állók tömege álmélkodik, de Istent is dicsőítik azért, ami történt: „Az pedig felkelt, azonnal felvette az ágát, és kiment mindenki szeme láttára; úgyhogy ámulatba estek mind, dicsőítették az Istent...” (Mk 2,12) Hasonlóképpen történik a Nain városában játszódó történetben is. A meggyógyított fiú édesanyja Istent dicsőíti a feltámasztás csodájáért (Lk 7,11–17).

A Galileai tengernél fogyatékosok, betegek sokaságát gyógyítja meg Jézus: „A sokaság pedig csodálkozott, amikor látta, hogy a némák beszélnek, a nyomorékok épek lesznek, a bénák járnak, a vakok pedig látnak, és dicsőítette Izráel Istenét.” (Mt 15,31k)

Jézus szombaton gyógyít meg egy asszonyt, akiben „betegség lelke lakott tizennyolc éve... és nem volt képes felegyenesedni”. Ez az asszony is „dicsőítette az Istent”, amikor Jézus keze által megszabadult (Lk 13,10–17).

A vakon született meggyógyításának elbeszéléséből kitűnik, hogy a vak azért viseli magán a szenvedés terhét, hogy „nyilvánvalóvá legyenek rajta Isten cselekedetei” (Jn 9,3), Lázár feltámasztása is azért történik, hogy láthatóvá váljék Isten dicsősége (Jn 11,1kk).

Az evangélium gyógyítási történetei azt bizonyítják, hogy a betegség, a fogyatékoság, sőt még a halál is Isten dicsőségének, Isten országának a szolgálatában állnak, mert Isten nagysága mindezen keresztül válik láthatóvá.¹² Nyilvánvaló tanulság számunkra, hogy mennyire gyengék és kicsinyek vagyunk. Ezért a Krisztus-követőknek le kell mondaniuk a saját erejükben való bizalomról, és teljesen Isten kegyelmére kell bízniuk magukat.

Pál apostolnak is volt testi fogyatékosága, amitől nem tudott megszabadulni (2Kor 12,7). Kérte Istent, vegye el tőle ezt a „tövis”, de meg kellett értenie, hogy fogyatékosága is az Isten dicsőségét szolgálja.

¹¹ SCHMIDT, *In der Schwäche ist Kraft*, 105.

¹² SCHMIDT, *In der Schwäche ist Kraft*, 107.

Ezt a kinyilatkoztatást kapta: *„Elég neked az én kegyelmem, mert az én erőm erőtlenség által ér célhoz.”* (2Kor 12,9)

A gyengeséget és törekenységet átélte a gyülekezet is. Pál beszél a filippiekhez írt levelében a Krisztus *„szenvedéseiben való részesedés”*-ről (Fil 3,10). Ennek kettős értelme van: egyrészt a szenvedések által a Krisztus szenvedésével azonosulunk, másrészt Krisztus élete így válik láthatóvá rajtunk.¹³ *„Jézus halálát mindenkor testünkben hordozzuk, hogy Jézus élete is láthatóvá legyen testünkben.”* (2Kor 4,10) A szenvedő Jézussal való közösségvállalásnak az eredménye, hogy a szenvedő megszabadul saját szenvedésének magányától. Krisztus által megvigasztalódik, sőt másokat is meg tud vigasztalni. A Krisztus szenvedésében való részesülés hatással van mindenféle szenvedésre, amellyel ember találkozhat, testire, szellemire, lelkire, olyannyira, hogy *„semmi sem szakíthat el Isten szeretetétől”* – írja Pál (Róm 8,38k). A megfeszített és feltámadott Isten a szükségét szenvedőket nem hagyja egyedül szenvedéseikben, hanem velük együtt szenved. A szenvedőt csak ez a válasz fogja meggyőzni: Isten szenvedéseiben veled van, hogy ne kelljen terhedet egyedül vinned, és ő maga veszi fel azzal, hogy veled jár!¹⁴

Istennél van a gyógyulás a szenvedéssel szemben, és az élet a halállal szemben. Erre írja Pál következtetésül: *„Mert azt tartom, hogy a jelen szenvedései nem hasonlíthatók ahhoz a dicsőséghez, amely láthatóvá lesz rajtunk.”* (Róm 8,18) Ebből következik a végső értelem és cél: az Isten dicsősége.

A szenvedés és az abból való szabadulás, vagy éppen a szenvedés hordozása Isten dicsőségét szolgálja. Ugyanezt tanítja a Biblia utolsó könyve is, amely arról tanúskodik, hogy Isten *„új Jeruzsálemet”* teremt az ő legnagyobb dicsőségére, ahol majd *„letöröl minden könnyet a szemükről, és halál sem lesz többé, sem gyász, sem jajkiáltás, sem fájdalom nem lesz többé...”* (Jel 21,4).

1.3. A bűn és a fogyatékoság

A szenvedés, a betegség, a testi és szellemi fogyatékoság a régi zsidó teológiai felfogás szerint a bűn büntetése. A fogyatékoság kapcsolatban állt a tisztátalansággal. A Tóra nem csupán azt rögzíti, hogy csak hibátlan állat áldozható fel (Lev 22,21). Ennél sokkal többről olvashatunk a papok kötelességei között: *„...akinek testi fogyatkozása lesz, az ne mutassa be áldozatul Istenének a kenyerét. Nem mutathatja be az, akinek testi fogyatkozása van, tehát aki vak, sánta, nyűlszájú vagy törött végtagú; se törött lábú, se törött kezű ember; vagy aki púpos vagy vézna...”* (Lev 21,17–

¹³ SCHMIDT, *In der Schwäche ist Kraft*, 108.

¹⁴ PÖHLMANN, *A kétségbeesés falánál*, 245.

20). A szöveg további részei más szigorú megkötések is tartalmazzak. Súlyos regula alá esik a kor egyik elterjedt betegségétől fogyatékosná lett ember: a poklos és a leprás. Ha valakinek leprás volta beigazolódott, akkor ezt rágalmazásért, mások megszólásaért kapott „gondviselészerű büntetésnek” tartották, a fertőzöttet tisztátalannak kiáltották ki, és a településeken kívül kellett élnie. Esetleges gyógyulása után „formálisan újra fel kellett szentelnie magát Isten szolgálatára”.¹⁵

Az evangéliumi gyógyítási történetekben is találunk utalásokat erre. Hiszen Jézus nem csak gyógyít, hanem bűnbocsánatot is hirdet. Nyilvánvalónak kell lenni mindenki számára, hogy Neki, aki hatalmánál fogva meg tud gyógyítani mindenféle betegséget, hatalma van a bűnbocsánatra is (Mk 2,1–12; Lk 7,36–50; Jn 8,1–11). Úgy cselekszik és beszél, mint Isten maga.

Jézus meghirdeti:

- „*az ÚR kegyelmének esztendejét*” (Ézs 61,2),
- az örömhír vitelét az alázatosoknak és a megtört szívek bekötözését (Ézs 61,1), amikor
- „*kinyílnak a vakok szemei, és megnyílnak a süketek fülei*” (Ézs 35,5).¹⁶

Ezek a próféciák mind Jézus szavai által válnak valósággá. Ő az, aki egyszerre kész és képes a gyógyításra és a bűnbocsánatra.

A vakon született ember meggyógyítása különös aspektusát tárja fel ennek a témának. A tanítványok számára nem is kérdés, hogy a fogyatékoság és a bűn között összefüggés van. Ezt bizonyítja kérdésük: „*Mester, ki vétkezett: ez vagy a szülei, hogy vakon született?*” (Jn 9,2) Jézushoz intézett kérdésük felvet egy másik kérdést is. Lehet-e egy gyermek már az anyaméhben bűnös a szülők bűne miatt, és lehetséges-e, hogy ennek következményeként jön fogyatékkal a világra? Ez a nézet a rabbinikus irodalomban egyáltalán nem ismeretlen. Véleményük szerint a gyermek igenis lehet az anyaméhben bűnös, és ennek következményeként születhet fogyatékkal. Ezt a kollektív szemléletet illusztrálja az az ókori keleti szokás, hogy az elkövetett bűn miatt nem csak a bűnösnek, hanem egész családjának szenvednie kellett. Így például amikor a perzsa udvaroncok Dániel elleni ármánykodása kitudódik, a király nem csak őket vetteti az oroslánok elé, hanem velük együtt családjukat is (Dán 6,25). Dávid volt az, aki apjuk vétke miatt Saul fiait kiszolgáltatja a gibeóniak bosszújának (2Sám 21,5kk). Nem csoda, hogy Izraelben sokáig Istent is úgy képzelték el, mint a földi királyokat. Ennek bibliai alapja az, hogy a második parancsolatban Isten maga is úgy mutatkozik be népének, mint aki nem csak az egyénnek fizet meg tettei szerint, hanem az egész közösségnek:

¹⁵ KÖNCZEI, *Fogyatékosok a társadalomban*, 21.

¹⁶ SCHMIDT, *In der Schwäche ist Kraft*, 109.

„...mert én, az ÚR, a te Istened, féltőn szerető Isten vagyok! Megbüntetem az atyák bűnéért a fiaikat is harmad- és negyedéig, ha gyűlölnék engem. De irgalmasan bánok ezeréig azokkal, akik szeretnek engem, és megtartják parancsolataimat.” (Ex 20,5k) Ez a kollektív szemlélet sokáig adott Izrael számára elfogadható választ az Isten igazságával kapcsolatban.¹⁷

A tanítványok visszafelé néznek, és okokat keresnek a vakságra, a fogyatékosokra. Jézus velük ellentétben előre tekint a cél felé, ami Isten felé vezet. Megkapjuk a választ a fogyatékosok okára, amely nem emberi indok: „*azért van ez így, hogy nyilvánvalóvá legyenek rajta Isten cselekedetei*” (Jn 9,3). A vak Isten munkájának részese lett. At kellett élnie, hogy betegségének célja Isten nagyságának szolgálata volt. Tehát nem a bűn okának megállapítása, hanem az Isten nagyságának láthatóvá tétele a cél. A gyógyítás így Isten kegyelmének és dicsőségének az eredménye.

1.4. A fogyatékoság Pál apostol leveleiben

A teológiai megalapozás itt arra épül, hogy egyszer minden fogyatékos megszűnik, minden fájdalom véget fog érni (Róm 8,18). Pál az embert Isten felől közelíti meg, és arra a következtetésre jut, hogy az ember gyenge és bűnös önmagában (Róm 3,23; 8,3). Szüksége van segítségre, szabadításra, de ezt a szükséges szabadítást Isten elvégezte Jézus Krisztusban. Az evangélium, amely megjelent Krisztus által, erőt hozott el, mely legyőzi az emberi gyengeséget (Róm 1,16).¹⁸ Krisztus maga is átélte az emberi gyengeséget, a bűnt kivéve, hogy a bűnösökért meghaljon. Ez az engedelmes szeretet elhordozta a gyengeséget, amíg Isten fel nem támasztotta az életre és meg nem erősítette. A megfeszített Krisztus Isten erejében él. Ezzel megadta a lehetőséget az embernek, hogy a gyengeségből erő legyen és megnyitotta az utat, hogy legyőzzük a bűnös gyengeséget (2Kor 13,4). A keresztség a legmélyebb gyengeség, mégis Isten erejének bizonyítéka lesz.¹⁹ Ennek vagyunk mi örökösei (Gal 4,7). A teodícea már nem játszik többé szerepet. Istennel és a világgal békességünk lehet (Róm 5,1kk). „...*ha a külső emberünk megromlik is, a belső emberünk mégis megújul napról napra.*” (2Kor 4,16) „...*Elvettetik romlandóságban, feltámasztatik romolhatatlanságban; elvettetik gyalázatban, feltámasztatik dicsőségben; elvettetik erőtlenségben, feltámasztatik erőben.*” (1Kor 15,42k)

Felmerül a kérdés, hogy egy testi vagy szellemi fogyatékosnak nem túl nehéz-e megérteni azt az utat, amiről Pál apostol beszél. Ami Krisztus

¹⁷ KUSTÁR, *Az igazak szenvedésének oka és értelme*, 84.

¹⁸ SCHMIDT, *In der Schwäche ist Kraft*, 150.

¹⁹ SCHMIDT, *In der Schwäche ist Kraft*, 151.

által történt, annak a megoldásához és megértéséhez nem teljesítmény és nem emberi gondolkodás szükséges. Nem az erőseket, nem az okosokat, nem a törvényeskedőket, hanem a világ szemében utolsókat illeti meg az elsőbbség.²⁰ „...azokat választotta ki az Isten, akik a világ szemében boldogok, hogy megszégyenítse a bölcséket, és azokat választotta ki az Isten, akik a világ szemében erőtelnek, hogy megszégyenítse az erőseket...” (1Kor 1,27)

A világ szemében a gyengeség nem méltó az elfogadásra. Isten Krisztusra tekint, aki magát a gyengék közé sorolta, és különösen is a leggyengébbek közé, akiknek igényük volt Isten jóságára (2Kor 12,7). Akinek fogalma van arról, hogy a fogyatékos lét megőriz az elbizakodottságtól, és különösen is tudatában van annak, hogy Isten segítségétől függ az élete (2Kor 1,9), annak dicsősége is származik gyengeségéből (2Kor 11,30; 12,5). A gyengeség többé-kevésbé az emberi létnek az egyik ismertetőjegye. Az emberi életet formálja és alakítja az, hogy Krisztus legyőzte az életet megrontó összes gyengeséget, és ebben a győzelemben részesít mindenkit.

Egyedül az ebbe vetett hit tud minket megerősíteni, amikor fogyatékkal élő személyek életével foglalkozunk. Pöhlmann maga is a hitet tartja a keresztyén ember életében a legmeghatározóbbnak: „Isten nem akarja a rosszat, az ember akarja a rosszat. Honnan van akkor a nem ember által okozott szenvedés? Nem tudjuk. Olyannyira nem tudhatjuk ezt, mint ahogyan nem tudunk válaszolni arra sem, hogy bár Isten mindenható, miért hagyja mégis az emberek által okozott szenvedést és miért nem avatkozik be. Csak egyet tudunk: Isten szeret bennünket, akkor is, ha úgy látszik, mintha nem így lenne. Csak az Isten szeretetébe kapaszkodó hit marad tehát, s habár nem látunk belőle túl sokat, mégis hinni kell, még akkor is, ha falakba ütközünk. Talán ez az igazi hit, ez a ‘csakazértis’, mindenek ellenére hit, ez az a – ahogyan Luther mondta – vakmerő bizonyosság, amely Isten atyai karjaiba vezet bennünket.”²¹

Ha Páltól kiindulva vizsgáljuk a fogyatékosok helyzetét, akkor tiltakozhatunk a velük szemben tapasztalt hozzáállás ellen. A kialakult szokás szerint a fogyatékos a társadalom szemében egy sérült ember, aki nem élhet teljes életet. Isten előtt azonban ez nem így van. A keresztyén közösség feladata, hogy megvalósítsa ezt a páli receptet: a gyengének gyengévé válni. A diakóniában szolgálóknak nem csak rátermettnek kell lennie feladatához, hanem önként vállalnia is kell, hogy a másik ember gyengeségét hordozza, és hogy saját gyengeségeit úgy kezeli, mint akinek birtokában van a békesség ajándéka.²²

²⁰ SCHMIDT, *In der Schwäche ist Kraft*, 152.

²¹ PÖHLMANN, *A kétségbeesés falánál*, 245.

²² SCHMIDT, *In der Schwäche ist Kraft*, 152.

1.5. A bibliai alapok összegzése

Az emberi betegségek – legyen szó fogyatékoságról, lelki betegségekről, vagy bármilyen más testi-lelki károsodásról – Isten előtt nem gyógyíthatatlanok, mert Isten az embert képes testileg és lelkileg is megújítani. „*Én vagyok az Úr, a te gyógyítód.*” (Ex 15,26) Ezért Jézus sem csak a fogyatékoság felé fordul, hanem a fogyatékoshoz is, mint kegyelemre szoruló emberhez. Jézus, mint gyógyító Úr, meggyógyítja az ember mindenféle sérülését. Mindezt az Isten dicsőségére teszi.

Jézus meghirdette az egész teremtett világ gyógyítását. Jézusnál a gyógyítás egyszerre jelent lelkigondozást és testi gondoskodást. Vegyük alapul a Lk 5-ben található gyógyítási történetet, amelyben Jézus a béna ember lelki és testi szükségéit is figyelembe veszi. „*Ember, megbocsáttattak a te bűneid!*” – mondja (20. v.), s csak ezután hangzik a „*Kelj fel, vedd az ágadat, és menj haza!*” parancsa (24. v.). Az igazi diakónia az ember mindkét szükségét figyelembe kell, hogy vegye.

Jézus gyógyításával Isten országának eljövételét hirdette meg. Ez következik Jézus missziói parancsából is, amelyben tanítványait minden emberhez küldi el: „*Menjete el tehát, és tegyete tanítványá minden népet...*” (Mt 28,19) A fogyatékosok hitoktatása mandátumát ebből a missziói parancsból nyeri. A küldetés, hogy Isten országának eljövételét hirdessük, érvényes mindenkire. Jézusnak ez a parancsa arra kötelez bennünket, hogy foglalkozunk a fogyatékos gyermekekkel is.

Az evangélium antropológiájának van egy eszkatológikus profilja is. Ezért minden diakóniai munkának eszkatológikus távlata is van, s e nélkül az eszkatológikus reménység nélkül a fogyatékos emberek segítése szeretet nélküli utópiához vezetne (Moltmann). A reménység az, hogy minden életet megrontó erő egyszer meg fog szűnni.²³ A fogyatékosok diszkriminációja mindig abból táplálkozott, hogy a „nem fogyatékosok” túlzott jelentőséget tulajdonítottak a fogyatéknak. Ebből következett, hogy a „normálisok” a „nem normálistól” eltávolodtak. Ez az eltávolodás megszűnt a Kijelentésben. A békéltetés szolgálatát Krisztus végezte el, meggyógyította a fogyatékosokat és újra integrálta a társadalomba azokat, akikkel szemben az emberek távolságot tartottak.²⁴ Krisztus parancsa véget vetett minden megkülönböztetésnek: „*Szeresd felebarátodat, mint magadat!*” – ez azt jelenti, hogy mi egyek vagyunk testvéri közösségben. Az evangélium hozza össze és helyezi egymás mellé a fogyatékosokat és a nem fogyatékosokat.

²³ SCHMIDT, *In der Schwäche ist Kraft*, 173.

²⁴ SCHMIDT, *In der Schwäche ist Kraft*, 174.

2. A fogyatékos gyermekek és a hitoktatás

A bevezetőben már utaltam arra, hogy egyre több olyan egyházi intézmény alakult a rendszerváltáskor, amelyekben fogyatékosok ellátása zajlik. Ma már nem lehet megkerülni a fogyatékosok egyházi nevelésének kérdését. A fentebb leírtak alapján egyáltalán nem kérdés az, hogy szükséges-e a fogyatékosok hitoktatása. A szeretet nagy parancsolata nem csak az elfogadást teszi szükségessé, de a lelkipozítás feladatát is. Jézus gyógyításai azt bizonyítják, hogy nekünk is a testi és lelki szükséglet szenvedő fogyatékos ember felé kell fordulnunk, de nem mint alárendelt, hanem mint Isten teremtménye felé, aki mellénk rendelt társ.

A témához kapcsolódó tapasztalataimat az Immánuel Otthonban szereztem, ahol lelkipásztorként dolgozom. Ezen tapasztalataimat szeretném megosztani az olvasókkal a dolgozat további részében. Szeretném ismertetni, hogy mi is a reális célja a fogyatékosok hitoktatásának, ehhez milyen lehetőségeink (módszerek) vannak, s hogy milyen korlátokkal kell szembenéznünk az ezen a területen tevékenykedő hitoktatóknak.

A hitoktatás céljára vonatkozó kérdés egyáltalán nem felesleges, hiszen itt is meg kell határozni a célokat, ahogyan azt az oktatás minden területén tesszük.

A fogyatékos gyermek esetében kevésbé tudunk a lexikális tudás átadására alapozni. Máté Ildikó hitoktató így érvel: „A célokom nem a lexikális tudás átadása, hanem az, hogy a gyermek megnyugodjon, akár egészséges, akár sérült. A fő célokom a békesség, a béke átadása. Másodlagos cél a Biblia tanítása.”²⁵ A fogyatékos akkor a legnyugodtabb, akkor van békessége, ha van Isten-élménye, találkozása Istennel. Csizmadia Sándor erről így ír: „Istent ugyanis nem ‘értenünk’, hanem ‘átélnünk’, ‘tapasztalnunk’ szabad. Ezért bár nem mondom, hogy nem kísérlem meg újra és újra tanítani a gyermekeinket, de ennél sokkal fontosabbnak tartom, hogy a gyermekeink ‘lássák az Istent’, ‘tapintsák az Istent’. Egymás kezének a megfogása az úrvacsora tanítása közben: ‘érezzék’ az Istent a másik ember simogatásán keresztül.”²⁶ Nagyon fontos a bizalom kialakítása a fogyatékos gyermekben, hogy élete kérdéseiben Isten segítségét keresse.

A fogyatékkal élő gyermeknek gyakran nem működik minden érzékszerve, ezért az egészséges érzékszervekre kell hagyatkozni a hitoktatásnál: tapintás, szaglás, hallás stb. A rosszul látók például többet tanulnak a tapintás vagy a hallás által, a beszédképtelenek pedig a látás és a rajz által.

²⁵ A Máté Ildikó hitoktatóval készített riporthoz lásd a szakdolgozat vonatkozó mellékletét.

²⁶ CSIZMADIA, *Értelmileg sérült gyermekek hitoktatásának kérdései*, 64.

A hitoktatás tananyaga és célja: Jézus maga. Jézusban Isten láthatóvá és befogadhatóvá tette magát: az ember számára Embert adott. A konkrét pedagógiai cél pedig röviden annyi, hogy tanuljunk meg együtt Jézus barátjává lenni, tanuljunk meg tisztává lenni, tanuljunk meg megbocsátani.²⁷ A hittankönyv maga a Biblia. Egyházunkban a sérült gyermekek számára sajnos még nincs elérhető speciális hittankönyv, de a meglévő református hittankönyvek anyaga is használható, különösen az egész éves tanterv összeállításakor. Nagy kísértése a hitoktatónak, hogy egy-egy órába sok mindent belezsúfoljon. Sokszor tapasztalható, hogy a sorjázó programok mintegy elröpülnek a gyermek feje fölött, alig érintve meg egyiküket-másikat. Ehelyett inkább törekedjünk arra, hogy kevesebb történjen az órán, de ami történik, az minden gyereket lekössön és mozgósítson.²⁸

A gyermekek Istenhez fűződő kapcsolatát nem csak a fogyatékosoknál, de az egészséges gyermekeknél is meghatározza a hitoktató személye. Itt azonban a gyermekek érzékenységből adódóan még fontosabbá válik, hogy ki foglalkozik velük, mert amilyen a hitoktatóhoz fűződő bizalmuk, a legtöbb esetben olyan az Istenbe vetett bizalmuk is. „Mi, emberek olyanok vagyunk, hogy képesek vagyunk Isten mellett élni, és jó mellette élni, de képesek vagyunk tőle elkanyarodni, vagy tévútra menni. Ez a sérültnél is így van, csak nála gyorsabban történnek a dolgok” – mondja Máté Ildikó, és felhívja a figyelmet arra, hogy a fogyatékos gyermekek mellett mindig lenni kell valakinek, aki erősíti őket, mert csak így tudnak megmaradni Isten közelében.²⁹

A hitoktatásnak célja kell, hogy legyen a fogyatékos gyermekek *gyülekezeti integrációja*. Érezzék meg, hogy egy református gyülekezetnek a tagjai! Különösen is fontos ez, mert a konfirmáció által maguk is igénylik a gyülekezetben való jelenléteket és az úrvacsorai közösséget. A gyülekezet szemléletmódjában múlik, hogy hogyan viszonyulnak a fogyatékos gyermekekhez. Nem mindegy, hogy látják-e őket. Ha nem egy otthon falai között történik a hitoktatás, hanem van gyülekezeti kapcsolat, van istentisztelet, amelyen ők is részt vesznek, akkor annak sokkal nagyobb eredménye lesz. Magam is részese lehettem olyan gyülekezeti alkalmaknak, amelyeken fogyatékkal élők is részt vettek. Érdekes volt látni például a debreceni Nagytemplomban a gyülekezet tagjait, amikor a fogyatékkal élők világnapján vakok, siketek, fogyatékos gyermekek sokasága volt jelen a gyülekezet közösségében. A fogyatékosok nem csak műsort adtak, hanem maguk vezették a liturgiát; különösen is megindító élmény volt a fogyatékos gyerekek és a gyülekezet ifjúságának közös

²⁷ CSIZMADIA, *Értelmileg sérült gyermekek hitoktatásának kérdései*, 65.

²⁸ S. GYURKOVICS –EISENBARTH, *Isten gyermekei vagyunk*, 17.

²⁹ Így Máté Ildikó (a vele készített riporthoz lásd a szakdolgozat vonatkozó mellékletét).

műsora. Egy jeltolmács segítette a siketek jobb megértését. Az úrvacsorai közösségben pedig mindenki érezte, hogy egy közös test tagjai vagyunk.

Úgy gondolom, hogy a gyülekezeti integráció egy nagyon fontos lépés a fogyatékosok társadalmi integrációja terén, s ha az előbbi az egyházban valóban megtörténik, akkor nagyot léptünk előre az ő érdekükben.

Az Immánuel Otthon lelkészeként azt láthattam, hogy a fogyatékos intézetbe járó gyermekek szülei legtöbbször semmiféle egyházi háttérrel nem rendelkeznek, csak kis részük hitvalló keresztyén. Ki kell mondani, hogy a legtöbb család csupán kényszerűségből, sérült gyermekük gondozása érdekében lépett kapcsolatba az intézménnyel. Tapasztalataim szerint a fogyatékos gyermekek szülei a legtöbbször csak az Otthon kínálta „szolgáltatások” kedvéért jönnek el gyermekükkel templomba, látogatják az ünnepi istentiszteleteket. De még így is előfordul az, hogy gyermekük konfirmációját kérik. A fogyatékkal élő gyermekek hitoktatásának tehát van egy missziós vetülete is, ami nem mellékes.

A fentiek alapján a fogyatékosok hitoktatásnak gyülekezeti szempontból négy fontos és reális célját látom:

- a hitélmény és a transzcendenssel való kapcsolat megélése;
- az Istennel való bizalmi kapcsolat megteremtése;
- a gyülekezet közösségébe való integrálás, és végül
- a misszió lehetősége a szülők felé.

3. Az egyéves hitoktatási tananyag elemzése

A tanítás megtervezése fontos része a hitoktató felkészülésének. Rendelkeznie kell egy előre elkészített tervvel. Ehhez támpontot adhatnak a különböző tantervek és hittankönyvek, elősegítve, hogy a tervszerű tanítás minél jobban sikerüljön.

A hitoktatás elsődleges forrása Isten önközlése. A Jézusban testté lett Isten a Szentírásban emberi szóval szól hozzánk. A Biblia szereplői és maguk a történetek elsődlegesen szolgáltatják a hitoktatás anyagát. Ebből kell gazdálkodni a hitoktatónak, és ezt kell a fogyatékos gyermek számára átadhatóvá tenni.

S. Gyurkovics Mária és Eisenbarth Krisztina egészséges, 5–7 éves korú gyermekeknek foglalják össze röviden a tananyagot.³⁰ Az általuk összeállított anyag, illetve az annak feldolgozásához adott támpontrendszer fogyatékos gyermekek esetében is helytálló:

³⁰ S. GYURKOVICS M. – EISENBARTH K., *Isten gyermekei vagyunk: Keresztény környezetismereti csoportfoglalkozások 5–7 éves korú gyermekek számára. Módszertani segédanyag*, Jel Kiadó, Budapest, 2002.

1. A foglalkozások segítsenek feldolgozni a gyermekek mindennapi élettapasztalatait, élményeit! Élettapasztalataik alapján ismerjék fel Istent mint teremtő és gondviselő Atyát.
2. A gyermekek ismerkedjenek meg a történeti Jézus életének főbb eseményeivel! Ismerjék meg Jézus Krisztust mint az Atya küldöttét, kapcsolódva a karácsonyi és a húsvéti ünnepkörhöz.
3. Ismerjék meg a jézusi tanítás sarkalatos elemeit néhány evangéliumi példázat feldolgozása által! Jézus tanításának ismeretében tudatosabban viszonyuljanak személyes életük eseményeire!
4. Váljanak számukra ismerőssé, érthetővé a fontosabb vallási szimbólumok, jelek, valamint ezek szerepe a liturgiában! Ismerkedjenek meg az egyházi élet jelentős személyiségeivel, eseményeivel, és azok kellékeivel. Értsék a liturgikus esemény fontosságát!³¹

A foglalkoztatási anyag egy iskolai év alatt dolgozható föl. Az egyéves terv 36 óra anyagát tartalmazza. Négy témakörre osztható, mindegyik témakör kapcsolható egymáshoz. Egy-egy témakör végén összefoglalás található, amely segít az adott körben tanultak felelevenítésében, az azon belül található „kedvenc történet” újra eljátszása pedig növeli a gyermekek lelkesedését és motivációját.

A tanterv a világ teremtésének témakörével kezdődik. Ebben a témakörben a gyermekek megismerik a világ teremtését és a teremtés utáni állapotot. Ezek a történetek bevezetik a fogyatékos gyermekeket az Őszövség világába, s feldolgozásuk számukra nem ütközik nagy nehézségbe. Minden történet szemléletesen eljátszható dramatizálással, ami a gyermekekben a jobb rögzülést eredményezi.

A tanterv kialakításánál fontos szempont volt az egyházi év főbb eseményeinek követése is. Az ünnepek tárgyalása mindig az éppen soron következő ünnepkörbe esik. Ez fontos szerepet játszik, mert így a gyermekekben tudatosul a családban megélt ünnep jelentősége. A második témakör Keresztelő János és Jézus születésének a körülményeivel kezdődik, amelyek segítségével jobban megérthetők, átélhetők a karácsonyi ünnepkör eseményei.

A gyermek Jézus menekülése átvezet a harmadik témakörhöz, „Isten gondviseléséhez”, ami igen fontos a fogyatékos gyermekek számára. A megjelölt igehelyek segítenek a hitoktatónak eldönteni, hogy egy-egy bibliai történetnél mire fektesse a hangsúlyt.

A negyedik és egyben befejező témakör már csak Jézussal foglalkozik, Jézus életét mutatja be. Példázatok segítségével beszélünk Isten országáról a gyermekeknek.

³¹ S. GYURKOVICS –EISENBARTH, *Isten gyermekei vagyunk*, 9.

Fontos a jó áttekinthetőség, az egymásra épülés szabálya és a folyamatos visszautalás az előző vagy korábbi anyagrészekre. Ismerni kell a gyerekek igényeit és szükségleteit, hogy eldönthessük, melyek azok a bibliai részek, amelyeket el tudunk nekik mondani.

4. A konfirmáció

A halmozottan sérült gyerekek hitoktatásának fontos célja a gyülekezetbe való integrálás; ennek kiemelt állomása és eszköze a konfirmáció. Ha tehát beszélünk a fogyatékosok hitoktatásáról, akkor beszélnünk kell a fogyatékosok konfirmációjáról is.

A fogyatékos gyermekek – tapasztalataim szerint – gyakran nem tartoznak egyetlen felekezethez sem, sőt, a keresztségben sem részesültek. A közösség gyakorlása viszont elengedhetetlen a számukra. Ilyen közösség lehet a gyülekezet és az egyház, ahol otthon érzik magukat. Több szülő keresett meg azzal a kéréssel, hogy nem keresztelném-e meg gyermeküket. Az Immanuel Otthonban a gyermekek többsége már betöltötte a 12 éves életkort. Így az ő esetükben felvetődött a konfirmáció lehetősége, amit a szülők is örömmel fogadtak, s így – hittanórán megszerzett ismereteikre építve – beindítottuk a fogyatékos gyermekek konfirmációi előkészítőjét.

A konfirmációi előkészítőre is érvényes az, ami a hitoktatásra, hogy tudniillik a legelemibb struktúrákon keresztül kell felkészíteni a fogyatékos gyermeket. Ez azt jelenti, hogy számukra is érthetővé kell tennünk azt, amit egy református embernek a hit gyakorlásához tudnia szükséges. A konfirmációnak maradandó élménnyé kell válnia a gyermekben! A konfirmációt gondos felkészítésnek kell megelőznie, mert a konfirmáció alkalmával egészséges társaikhoz hasonlóan ők is számot adnak tudásukról a gyülekezet és a presbitérium előtt.

Ebben a folyamatban a következő szempontok érvényesültek: felmerült a kérdés, hogy mennyire tudjuk megítélni a gyermekek szellemi képességeit és értelmük határait. Ezt nem tudjuk lemérni, mert erre senki nem képes, semmilyen szakértői vélemény nem tud teljes képet adni egy fogyatékos gyermek képességeiről, ezért azt sem lehet tudni, hogy mennyit ért meg a konfirmációi „tananyagból”. A megfigyelések azt bizonyítják, hogy általában jobb képességeik vannak, mint amit feltételeznek róluk.

Miből tevődhet össze a konfirmáció anyaga a fogyatékos gyermekek esetében? A kérdés megválaszolásához saját példát említek. Ismertetem az Immanuel Otthonban lezajlott konfirmáció előkészítő foglalkozásainak tanmenetét, amelyet magam állítottam össze.

A konfirmációi anyag négy nagyobb témakörre osztható:

- a. A világ teremtése, az ember teremtése és a bűneset
- b. Ünnepeink – karácsony, húsvét, pünkösöd
- c. Keresztség és úrvacsora
- d. Egyházunk élete – imádságok.

I) Teremtéstörténet

Magyarázat: Mit teremtett Isten? *Hány nap alatt?* – hét nap. Végigvesszük a teremtés egyes napjait. *Mit kaptunk Istentől ajándékba?* 1. nap – világosságot, fényt; 2. nap – az eget; 3. nap – a földet, ami termést ad; 4. nap – a növényeket és a virágok színeit; 5. nap – az állatokat; 6. nap – az embereket, a családot; 7. nap – a pihenést.

Kellékek: lámpa, víz egy kancsóban, cserepes virág, föld egy dobozban, képek állatokról és emberekről (családi képek is lehetnek), lehetőség szerint kivetítve, ha megoldható.

Közös ének: „Ki teremtette ezt a világot...” (92. sz.)³²

II) Az Éden kertjében: Ádám és Éva, a bűneset

Eszközök: *dramatizálás:* A konfirmandusok előadják a paradicsomi jelenetet – jelmezben.

III) Karácsony: Jézus születése – a szeretet ünnepe

Magyarázat: Ez azt jelenti, hogy Isten szeret bennünket. Jézus Krisztus Betlehemben született. Angyalok jelezték az érkezését a pásztoroknak, akik elindultak Betlehemig, hogy lássák Jézust. Csillag jelezte Jézus születését. Isten békességet akar adni az embereknek.

Kellékek: alufólia és papír, ebből a gyermekek csillagot készítenek.

Közös ének: „Pásztorokkal vagyok útban...” (33. sz.)

IV) Húsvét

Magyarázat: Kereszt – három nap – feltámadás – Jézus él! Nekünk is olyan életet ad Isten, aminek nem lesz vége soha.

Eszközök: kereszt fából, vagy más anyagból + táblarajz.

Közös ének: „Felvirradt áldott szép napunk...” (40. sz.)

V) Pünkösöd: az egyház születésnapja

Magyarázat: Mindenkinek van születésnapja. Jézus Krisztus követői a tanítványok. Belőlük alakult az egyház. Ezt Isten Szentlelke teszi lehetővé. A Szentlelket nem látjuk, de az mégis itt van közöttünk. Olyan, mint a szél: fúj. Nem látjuk, de érezzük hatását! Együtt próbálunk szelet fújni. Megfigyelhetjük a ventilátort is.

³² Az ajánlott énekeket itt és a folytatásban a *Jertek énekeljünk / Gyermekeinknek* című könyvből válogattam (Vasárnapi Iskola Szövetség, Budapest, 1988).

Kellékek: ventilátor, lángnyelvek kartonból kivágva.

Közös ének: „Szentlélek, jövel...” (43. sz.)

VI) Kereszttség

Magyarázat: Jézus életének fontos állomása volt, és a mi életünknek is fontos állomása, amikor megkeresztelnek bennünket. Keresztelő János keresztelte meg Jézust. Hogyan? A Jordán folyóban. A vízzel megmossuk magunkat, hasonlóan Isten is meg tud minket tisztítani minden rossztól.

Kellékek: víz kancsóban vagy műanyag edényben.

Közös ének: „Kis szívem kis szoba...” (138. sz.)

VII) Úrvacsora

Magyarázat: Az úrvacsora alkalmával Jézusra emlékezünk, s arra, hogy együtt volt a tanítványaival. A kenyér és a bor. Isten mindenkinek megbocsátotta rossz cselekedeteit és bűneit.

Eszközök: kenyér + tányér, szőlőlé.

Közös ének: „Ábécédé...” (190. sz.)

VIII) Imádságok

Magyarázat: Mindenki szokott enni, mert fontos dolog. Fontos imádkozni evés előtt és után.

Imádság evés előtt: *Jövel Jézus, légy vendégünk, áldd meg, amit adtál nekünk!*

Imádság evés után: *Aki ételt, italt adott, annak neve legyen áldott!*

Énekelni is lehet ezeket az imádságokat: *„Az ételért, az italért légy áldott jó Atyánk!...”*

Imádság, evés előtt és után – együtt közösen.

IX) Hogyan imádkozzunk?

A „Mi atyánk...” közös elmondása.

X) Templom – közösség

Magyarázat: A Jézust követők templomba járnak. Milyen napjai vannak a hétnek? A hetedik nap a pihenés napja. Ilyenkor templomba megyünk. Miért? Megköszönjük Istennek a segítségét, és imádságban kérjük, hogy segítsen nekünk mindenben.

Közös ének: „Szólnak a harangok a toronyban...”, vagy: A templomban csend és béke van, ezért énekelve kérjük: „Szívem csendben az Úrra figyel...”

Ez a konfirmációi anyag a hitoktató és a gyerekek igényeinek megfelelően változtatható. Miért ezek a konfirmáció témái? Ezek a témakörök könnyen feldolgozhatóak, s azoknak a gyerekeknek, akik már több éve részesülnek hitoktatásban, könnyebb ezekben a témákban elmélyülni. A gyülekezetben otthon érezhetik magukat, nem maradnak ki a sákramentális közösségből. Az egyházi év ünnepein tájékozódva láthatják, hogy ezek összefüggnek egymással, és az ünnepeket is közösségekben élhetik meg. Az imádság is a közösséghez tartozás megélésének egyik módja, és az Istennel való kapcsolat gyakorlásának lehetősége.

A fogyatékosok konfirmációja fontos esemény lehet egy gyülekezet életében, a fentiekén túl azért is, mert ezáltal is erősödhet a gyülekezeti tagok szociális érzékenysége, valóságosabbá válhat a fogyatékkal élők elfogadása.

5. Hogyan tovább?

Nem olyan könnyű erre a kérdésre válaszolni, s a válaszok is sokfélék lehetnek. Természetesen minden elméleti választ csak a gyakorlat igazolhat, vagy éppen ítélni lehet elégtelennek. A fentebb leírtak arra kell, hogy sarkalljanak, hogy ne álljunk meg, mert még sok a teendőnk a jövőre nézve. A fogyatékosok hitoktatása fontos, és nem mellékes része az egyházi nevelésnek. Ennek a felismerése már megtörtént, de sajnos még mindig kevés a kézzelfogható szakmai segítség a fogyatékosokat ellátó intézmények hitoktatási szolgálatának a támogatására.

Ennek valószínűleg az az oka, hogy még mindig nem merünk nyitni a fogyatékosok felé úgy, ahogyan az szükséges lenne. Ennek nyilván társadalmi eredői is vannak, amelyekből lesajnálás, vagy az „arra úgy sem képes” álláspont fakad. Mindezekkel szemben a Szentírásból az derül ki, hogy Isten a fogyatékosoknak is ugyanazt a kegyelmet kínálja fel, mint az „egészséges” embereknek, sőt Jézus maga is a fogyatékos, sérült, a társadalom peremére szorult ember felé fordult. A missziói parancs is azt fejezi ki, hogy személyválogatás nélkül kell mindenki számára az evangéliumot hirdetni.

A „hogyan?” kérdése már közel sem ilyen egyértelmű, mert minden fogyatékos gyermek egyedi világot képvisel, s ezért nehéz olyan hittankönyvet írni, vagy tananyagot összeállítani, amely számukra jól adaptálható. Próbálkozni viszont kell, és nem szabad, hogy a kudarcok elrémítse-
nek bennünket a feladattól. Sokszor a hitoktató is „fogyatékosnak” érzi magát, mert nincsenek meg a megfelelő eszközei az oktatáshoz. Remélhetőleg kiderült a fentiekből, hogy nem kell teljesen újat kitalálni a fogyatékos gyermekek számára, a meglévő módszerek alkalmazása és a személyes világukhoz történő igazítás máris nagy előrelépés. A Jó Pász-

tor hangja szólaljon meg a hitoktató által: gyógyítson, sebeket kötözzön be, és békességet kínáljon azzal, amit a sérült gyermekek felé közvetít.

Felhasznált irodalom:

- CSIZMADIA S., *Értelmileg sérült gyermekek hitoktatásának kérdései*, Evangélikus élet 1997/3, 64–66.
- KÖNCZEI GY., *Fogyatékosok a társadalomban*, Budapest, 1992.
- KUSTÁR Z., *Az igazak szenvedésének oka és értelme – a hagyományos bibliai bölcselkedés és Jób könyve alapján*, Lelkipásztor 2004/3, 82–88.
- PÖHLMANN, H. G., *A kétségbeesés falánál – a teodícea kérdése*, Lelkipásztor 1998/7–8, 242–245.
- SCHMIDT, H.-G., *In der Schwäche ist Kraft*, Hamburg, 1979.
- S. GYURKOVICS M. – EISENBARTH K. (szerk.), *Isten gyermekei vagyunk: Keresztény környezetismereti csoportfoglalkozások 5–7 éves korú gyermekek számára. Módszertani segédanyag*, Jel Kiadó, Budapest, 2002.
- TÓTH K., *Mózes első könyve (Genesis)*, in: Jubileumi kommentár – A Szentírás magyarázata, I. kötet, Budapest, 1998, 139–183.

Missziói és Felekezettudományi Tanszék:

Gonda László

**TEMETŐ VAGY LABORATÓRIUM?
SZÉLJEGYZETEK AZ EURÓPAI KERESZTYÉNSÉG
JÖVŐJÉNEK KÉRDÉSÉHEZ**

Keresztyén kontinens-e Európa? Az Európai Unió alkotmányos szerződésének preambuluma körül zajló viták nem is olyan régen a média figyelmének a középpontjába állították ezt a kérdést. S bár a legújabb politikai fejlemények miatt az európai alkotmány ügye, úgy tűnik, lekerült a napi-rendről, a keresztyén vallás európai szerepének problematikája továbbra sem csupán az egyházak belügye, s immár újból fellángolóban vannak az ezzel kapcsolatos viták, például Törökország kilátásba helyezett uniós csatlakozásának összefüggésében.

De milyen állapotban is van a keresztyénség ma Európában? Lehet-e egyáltalán átfogó képet alkotni arról a jelenség-együttesről, amely olyan sokféle alakban áll előttünk az öreg kontinensen? Mert mi is a keresztyénség igazi arca ma Európában? Hiszen egyszerre látjuk az istentisztelet ünnepelését az újjáépült, döbbenetes dimenziójú Berliini Dómban, ahol sok százan gyűlnek össze vasárnapról vasárnapra magas intellektuális és esztétikai élményt keresve, de látjuk Bod Péter magyarigeni református templomát is, ahol ma a lelkipásztor családja alkotja a szórványgyülekezet többségét. Látjuk a párizsi Notre Dame lenyűgöző művészi színvonalú liturgiáját, de látjuk a vidámnak mondott vasárnap keresztyén giccsparádéját is. Kiürült templomok az egyik oldalon – újonnan szervezett lakótelepi gyülekezetek a másikon. Itt intellektuálisan igényes igehirdetés és magas teológia – amott pedig leegyszerűsítő, rövidzárlatos, de népszerű tanítás. Premodern tradíciók meglepő továbbélése – és posztmodern lelkiségi kísérletek egymásmellettsége. Fatima és Csillagpont, Santiago de Compostella és Szélrózsa, Vatikán és Genf. Mariazell és Nagyszeben. Az edinburghi, baseli, tübingeni vagy utrechti teológiai könyvtárak tiszteletet parancsoló csendje – vagy a népszerű Willow Creek konferenciák sok decibeles dicsőítése. Barth, Brunner, Pannenberg, Küng, és mellettük Hybels, Warren, Schwarz vagy Douglass.

Nyilvánvaló, hogy mindez együtt és még sok-sok más elem alkotja a maga izgalmas összetettségében azt, amit ma európai keresztyénségnek nevezünk. Valamennyire is hiteles leírása és a benne zajló folyamatok értelmezése komoly kihívás, ugyanakkor elengedhetetlenül szükséges mindazok számára hazánkban és egyházunkban is, akik nem elégszenek meg az *extra Hungariam non est vita* kényelmes filozófiájával.

Erre a kísérletre: az európai keresztyénség mai állapotának leírására és a tendenciák azonosítására vállalkozik frissen megjelent könyvében

Philip Jenkins, aki az amerikai Pennsylvániai Egyetemen a vallástudomány professzora¹. Jenkins neve szélesebb körben 2002-ben vált ismertté egy korábbi, nagy vitát kiváltott kötete kapcsán, melyben a keresztyénség mint világvallás jövőjéről fogalmazott meg provokatív gondolatokat, előrevetítve a hagyományos, nyugati/északi keresztyénség radikális térvesztését a déli félteke felemelkedő új egyházi közösségeivel szemben.² Új könyvében az ott megkezdett gondolatmenetet viszi tovább a szerző, közelebről szemügyre véve az európai kontinens vallási helyzetét.

Krízis

Jenkins alapvető tézise, hogy Európa vallási krízisben van. Érvelése szerint az európai kontinens egyre nyilvánvalóbb gazdasági és politikai térvesztése összefügg egyfajta belső, morális és motivációs válsággal, mely – részben – a vallási gyökerek meglazulására is visszavehető. A vallási krízis jeleit Jenkins a hagyományos intézményes (mi úgy mondanánk: „történelmi”) keresztyénség hanyatlásában, az iszlám megerősödésében, valamint az új evangyelikál és karizmatikus közösségek fokozódó népszerűségében véli felfedezni.

Hanyatlás

Európa egyik legnagyobb és legerősebb keresztyén közössége, a Németországi Protestáns Egyház (EKD) évek óta válságkezeléssel kapcsolatos vitáktól hangos. Ijesztő adatok hangzanak el az egyházat elhagyók számával kapcsolatban³, a tartományi egyházak a lelkeszi állások gyakran fájdalmas racionalizálására kényszerülnek, különböző egyházi grémiumok a fenntartható egyházi jövő stratégiáját fogalmazzák meg, felkészülve egy új, sokkal szerényebb egyházi jelenlétre a társadalomban. Mindez azonban nem csak a protestáns Németországra, a Skandináv országokra, Hollandiára, hanem – bár kevésbé látványosan – a katolikus többségű Olaszországra és Spanyolországra is igaz. S bár vannak kivételek (mint például Lengyelország, Írország, Erdély), összességében elmondható, hogy a templomok elnéptelenedése, az egyházi élet hagyományos eseményein részt vevők arányának csökkenése általános jelenségnek tűnik. A válság tünetei Magyarországon egyelőre még nem látványosak, azonban az egyházaink életét belülről ismerők már nálunk is jól láthatják a „lopakodó krízis” előjeleit.

¹ JENKINS, P., *God's Continent. Christianity, Islam and Europe's Religious Crisis*, Oxford University Press, Oxford / New York, 2007.

² JENKINS, P., *The Next Christendom. The Coming of Global Christianity*, Oxford University Press, Oxford / New York, 2002, második kiadás: 2007.

³ Úgy tűnik mindenesetre, hogy az EKD tagságának csökkenése 2006-ra megállt és egy, a korábbi szintnél alacsonyabb szinten stabilizálódott (Propst i. R. J. Jäger szóbeli közlése alapján, 2007. április, Halle).

„*A mórok visszajövedele*”

Míg a 19–20. század fordulóján Európában, becslések szerint, mintegy 52.000 muszlim élt, addig ez a szám 1970-re 2,6 millióra, 2000-re pedig 9,8 millióra nőtt.⁴ Az iszlám legújabbkori európai elterjedésének okai közismertek: a németországi „gazdasági csodához” hozzájáruló török vendégmunkások, Franciaországban az algériai és marokkói bevándorlók, Nagy-Britanniában pedig a jelentős létszámú pakisztáni közösség. Az e csoportok mostanság nagy médiafigyelmet keltő aktivitása is jelzi, hogy Európának be kell rendezkednie az iszlámmal való hosszú távú együttélésre. 2001. szeptember 11., a hollandiai Pim Fortuyn és Theo van Gogh meggyilkolása, vagy legutóbb az Ayan Hirsi Ali-ügy, a párizsi külvárosi zavargások, a londoni és madridi merényletek, vagy a nemrégiben leleplezett brit „orvos-összeesküvés” mind arra mutatnak, hogy ez az együttélés nem lesz konfliktusmentes. Az európai keresztyénségnek le kell számolnia az evangelikál köröknek azzal a ’70-es évektől elterjedt illúziójával, hogy a keresztyén misszió számára elérhetetlen muzulmán országok lakosainak nagyszámú európai megjelenése majd megteremti a muszlimok tömeges keresztyén hitre térésének lehetőségét. Ma ennek épp az ellenkezőjét tapasztaljuk: az iszlám radikális irányzatainak soha nem látott megerősödését és egyre növekvő népszerűségét a már Európában született, második-harmadik generációs muszlim fiatalok körében.⁵ A vallási jelképek használatának szimbolikus terében, az iskolai hittanoktatás problematikájának a jövőre nézve kulcsfontosságú megoldásában (vagy épp megoldatlanságában) épp csak felvillannak azok az alapkérdések, amelyeknek megválaszolásával nem maradhat adós a mai európai keresztyénség. Ezek közé tartozik a keresztyénség és a világvallások – köztük az iszlám – közötti párbeszéd teológiai kritériumainak újragondolása, a dialógus és a misszió egymáshoz fűződő viszonyának tisztázása, a keresztyén üzenet (és egyáltalán: a vallás) nyilvános jellegének definiálása, valamint annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy egyes etikai és politikai kérdésekben milyen módon és milyen alapon lehet és kell együttműködni a muszlim vallási közösségekkel. A helyzetet bonyolítja az európai muszlim világ belső széttagoaltsága és a fundamentalista politikai mozgalmakkal fenntartott – sokszor alaptanul, néha azonban jogosan feltelezett – kapcsolata. Ugyanakkor ígéretes jelek is mutatkoznak az ún. „euro-izlám” mozgalom, vagy a jelenlegi, muszlim gyökerű, ám újabban elkötelezetten szekularista⁶ török kormánypárt esetében.

⁴ BARRETT – KURIAN – JOHNSTON, *World Christian Encyclopaedia*, 12–15.

⁵ JENKINS, *God’s Continent*, 103kk.

⁶ Érdekes paradoxon, hogy míg a keresztyén egyházak előszeretettel ostromozzák az európai szekularizmust, addig az iszlám esetében a szekularizációs folyamat felgyorsulásában látjuk egy „euro-konform” és párbeszédképes muszlim politika reményét.

Az evangélikalizmus

Míg a hagyományos keresztyén egyházak – ha különböző mértékben is – a hanyatlás és a válság jeleit mutatják, egyre erőteljesebben jelenik meg a színen az összefoglalóan evangélikalizmusnak nevezett keresztyén mozgalom. Az evangélikalizmus eredete közvetlenül a 18. század végi angolszász protestáns megújulási mozgalmakhoz köthető, de gyökerei az angol puritanizmusig, a holland *nadere reformatie*-ig és a német pietizmusig nyúlnak vissza.⁷ Bár összetett jelenséggel van dolgunk, mégis kimondhatjuk, hogy az evangélikalizmusra jellemző a személyes megtérési tapasztalatnak mint az üdvözülés feltételének hangsúlyozása (vö. arminiánus tendenciák), a krisztocentrikus, exkluzivista szoteriológia, a Szentírás verbális inspiráltságába és tévedhetetlenségébe vetett hit („doctrine of inerrancy”), a szigorú erkölcsiség és az elkötelezett keresztyén életstílus propagálása. S bár egyes kérdésekben nagy eltéréseket mutat az evangélikál tanítás (pl. diszpenzacionalizmus, pre- poszt- és amillennializmus stb.), további általános jellemzője, hogy nem helyez nagy hangsúlyt az ekkleziológiára és a sákramentumokról szóló tanításra.⁸ A tanításában konzervatív evangélikalizmus, mely a hagyományos egyházak keretein kívül szervezi meg önmagát, a szekularizálódó Európában is meglepő vitalitást mutat.⁹ Az irányzat az erkölcsi relativizmus és a filozófiai agnoszticizmus (poszt-?)modern világában leegyszerűsítő világmagyarázatot és élet-megoldásokat kínál, tagjaiban szoros odatartozás-élményt és küldetéses kiválasztottság-tudatot generál, s ezzel egyre népszerűbbé válik az aktív fiatal népesség körében is. Ez a történelmi kontextust és az ökumenikus érzékenységeket sokszor durván figyelmen kívül hagyó, pragmatikus keresztyénség sokak számára menekülést jelenthet a bonyolult meghatározottságok valóságos világából. Azonban az sem lebecsülendő, hogy sokszor valóban evangéliumi megalapozottságú, valós válaszokat tud nyújtani azoknak, akik dogmatikai nüanszok helyett gyakorlati élethelyzetekre keresnek megoldást.

Bár teológiájában az evangélikalizmushoz sorolandó, mégis külön kell megemlítenünk a pünkösdi-karizmatikus mozgalmat. A „sikeres” evangélikál közösségek nagy része Európában – nyíltan vagy félig-meddig titkoltan – ehhez az irányzathoz tartozik. Ebben az igen szerteágazó mozgalomban, mely azt hangsúlyozza, hogy az Evangélium hirdetését ma

⁷ Legfontosabb nemzetközi szervezeteik az Evangéliumi Szövetség („Alliansz”) és a Lausannei Világ-Evangélizációs Szövetség (LCWE, 1974).

⁸ Az evangélikalizmus általában a felnőttkori, bemejtéssel történő keresztesés híve, bár vannak gyermekkereszteséget gyakorló ágai is, elsősorban a metodista gyökerű szervezetekben.

⁹ Ellentétben az Amerikai Egyesült Államokkal, ahol az evangélikalizmus a Republikánus Párt egyik legfőbb szavazóbázisa, az irányzat az európai politikai palettán inkább a liberális pártok támogatója, vö. MATOLCSY, *Az amerikai birodalom*, 93kk.

is jelek és csodák kell, hogy kísérjék (gyógyulás, glosszolás), számos józan és visszafogott képviselője ellenére találkozhatunk nyilvánvalóan egészségtelen, szélsőséges vallásossággal is (pl. az ún. „torontói áldás”, „prosperitás-keresztyénség” vagy az erősen személyfüggő csoportok). A már említett evanglikál sajátosságok mellett a pünkösdi-karizmatikus mozgalom vonzerejét – meglepő módon – egyrészt sajátos, premodern világképe jelenti, melyben a szellemvilág győzedelmes Megváltójának harcában részt vevő keresztyén ember eleve egy egyetemes, kozmikus „siker” részesének érezheti magát, másrészt pedig ennek keretei között az, hogy kielégítheti a misztikára irányuló, a hagyományos protestantizmus által olyannyira elhanyagolt igényeit is. A karizmatikus mozgalom megnövekedett népszerűségének hátterében ott húzódhat az a jelenség is, hogy ezek a csoportok könnyedén alkalmazkodnak a tömegkultúra aktuális igényeihez (pl. a populáris zene használata terén), így az átlagembert nem állítják egyfajta „kulturális akadálypálya” elé, amikor az csatlakozni kíván közösségeikhez.

Ebben az összefüggésben meg kell még említenünk a „bevándorló egyházak” megjelenését is a kontinensen. A 20. század utolsó harmadában megindult – és azóta is kisebb-nagyobb intenzitással tartó – bevándorlási hullámok Nyugat-Európában magukkal hozták az újonnan érkezett közösségek gyülekezeteinek a megjelenését is. Ezek a csoportok, hol önálló felekezetet alkotva, hol már létező európai felekezetek keretein belül, sajátos színeket és a vallási identitás sokszínűségét hozták be a hagyományos keresztyénség színtereire. Ma már nem ritka, hogy egy adott templomban vasárnap délelőtt lezajlik a hagyományos protestáns istentisztelet (méltóságteljesen, ám csekély érdeklődés mellett), majd az épületet kora délutántól késő estig (!) birtokba veszi egy afrikai (vagy koreai, esetleg kínai) közösség, zajos, zenés-táncos ünneplés keretében zsúfolásig megtöltve azt. Nem véletlen, hogy az „evangelikalizmus” címszó alatt emlékezünk meg erről a jelenségről is, hiszen tanításukban, kegyesség-gyakorlásukban ezek a csoportok is legtöbbször ebbe a körbe, leginkább a karizmatikus irányzatok egyikébe sorolhatók.

Az evanglikál és a karizmatikus mozgalom vallásfenomenológiai szempontból gyakran mutat fundamentalista tüneteket, s ezzel – noha más előjellel – a radikális iszlám tanításhoz hasonló jegyeket.¹⁰ Felmerül a kérdés, hogy vajon a fundamentalizmus-e az az út, amely az európai vallásosság – benne a keresztyénség – jövőjét jelenteni fogja.

¹⁰ Az erőszak kérdésének kezelése például egy olyan kérdés, amelyben a két vallási irányzat nyilvánvalóan nem állítható párhuzamba.

Katolicizmus és ortodoxia

Jenkins egy, a témáról közreadott másik, friss tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy a Római Katolikus Egyház bizonyos sikereket könyvelhet el a krízis kezelésében.¹¹ Meglátása szerint ez azzal magyarázható, hogy Róma az utóbbi évtizedekben képes volt integrálni számos nagyhatalás lelkiségi mozgalmat (ilyenek például: Focolare, Opus Dei, Chemin Neuf, Neokatechumenátus, Sant'Egidio, Katolikus Karizmatikus Mozgalom és, ha formálisan nem, de gyakorlatilag Taizé is). Ezek a közösségek – részben szerzetesrenddé szerveződve, részben informális mozgalmi formában – alternatívát kínálnak a hatalmas világegyház hagyományos hitéletében, és lehetőséget teremtenek a személyes kegyességi élet különféle formáinak sokszínű megélésére anélkül, hogy megtörnék a hierarchia szigorú rendjét és megkérdőjeleznék a Vatikán vezető szerepét.

A Római Katolikus Egyház XVI. Benedek pápa megválasztása óta a re-orientálódás fázisában van, és – bizonyos biztató fejlemények ellenére – a legutóbbi vatikáni megnyilatkozások méltán adhatnak aggodalomra okot az ökumenikus közeledés hívei körében (ilyen például az egyháztani „kiskaté”, vagy a tridenti latin mise újbóli bevezetése).

Jenkins korábbi írásai kapcsán már Darrell Jackson is felhívja figyelmünket¹² arra, hogy az amerikai professzor a szükségesnél talán csekélyebb figyelmet szentel az európai ortodoxia jelenségének. Hiszen mégsem kerülheti el figyelmünket, hogy 2002-ben a világ tíz legtöbb keresztyén lakossal rendelkező országa között mindössze két európai szerepelt: Németország és Oroszország¹³, és ebből az utóbbi értelemszerűen ortodox keresztyéneket jelent. Az ortodoxia sokarcú világával tehát – és korántsem csak a számszerűség okán – komolyan számolnunk kell, amikor Európa keresztyénségének jövőjéről gondolkodunk. Erről az ortodox többségi közegben kisebbségként élő magyar protestáns egyházaknak is lehet mondanivalójuk az ökumenikus színtéren, feltéve, ha azt megfelelő kontextualitással és teológiai igényességgel fogalmazzák meg.

Az ortodox és protestáns egyházak között egyre-másra kiéleződő prozelitizmus-vita, valamint az állam és az egyház viszonyának problematikája sem jutott mindeddig nyugvópontra, különösen térségünkben. Bizakodásra adhat okot, és sokak számára inspiráló példát jelenthet például a tiranai ortodox patriarcha, Anastasios Yannoulatos ökumenikus

¹¹ JENKINS, *Godless Europe?*, 115–120.

¹² Lásd JACKSON, *Pax Europa – Crux Europa: Jenkins's Next Christendom Thesis and the Missing Eastern & Central European perspective*, előadás a Doktorok Kollégiuma Missziológiai Szekciója ülésén, Debrecen, 2005. augusztus 24. (publikálatlan kézirat).

¹³ E tíz ország a következő: USA, Brazília, Mexikó, Oroszország, Fülöp-szigetek, Németország, Nigéria, Kína, Etiópia, Kongói Demokratikus Köztársaság (becsült adatok a CIA és az amerikai kormányzat adatai alapján), lásd JENKINS, *The Next Christendom*, 104.

nyitottságot és mély spiritualitást mutató munkássága, vagy az a tény, hogy 2005-ben Athén látta vendégül az Egyházak Világtanácsa Missziói Világkonferenciáját.¹⁴

Mindezek ismeretében elmondható, hogy az Európa vallási arculatát alapvetően meghatározó két másik „történelmi” egyházzal, a római és az ortodox egyházzal folytatott párbeszéd, és ahol lehetséges, a velük való együttműködés nélkül nem képzelhető el a kilábalás a kontinens vallási krízis-helyzetéből.

Közösség és katedrális

Grace Davie, a brit Exeteri Egyetem vallásszociológusa a Nemzetközi Missziológiai Társaság 2006. évi Európai Konferenciáján, Párizsban elmondott előadásában arra világított rá, hogy a mai, posztmodern Európában a vallásosság kétféle formája mutat jelentős vitalitást: az egyik a „közösség”, a másik a „katedrális” fogalmával írható le.¹⁵ A vallásosság az első megjelenési formában elsősorban az odatartozás élményeként ragadható meg. Szociálpszichológiai közhely, hogy a modern/posztmodern ember alapélménye az elidegenedtség és az elmagányosodás. Azok a vallási közösségek, amelyek a személyes otthon-élményt, a „fészkelemeget”, a valahová tartozás biztonságát tudják kínálni híveiknek, valós belső igényt elégítenek ki, és méltán válnak társadalmi értelemben sikeressé. De a klasszikus keresztyén teológiai-antropológia is azt a meggyőződést vallja, hogy az ember a Teremtővel és „segítőtársával” való közösségre született, és abban az esetben, ha e horizontális és vertikális közösség megvalósul, adottak az emberi személyiség egészséges fejlődésének feltételei. Nem véletlen, hogy a bázis-közösségektől kezdve a természetes gyülekezetnövekedés-elmélet követőiig egyöntetű az a vélemény, hogy a keresztyén gyülekezetépítés alfája és ómegája a vasárnapi istentisztelet mellett működő gyülekezeti csoportok hálózatának kiépítése korosztályok, érdeklődési körök vagy a közös élethelyzetek szerint.

Kevésbé közismert azonban a másik jelenség: a „katedrális”. Davie idézett tanulmánya szerint a posztmodern nagyvárosi életforma anonimitásához szokott ember számára igen vonzó lehet egyfajta „odatartozás nélküli vallásosság” („believing without belonging”). Ennek a vallásosságnak a központjában az élmény áll: A „katedrális” meglátogatása lehetőséget nyújt az elcsendesedésre, a meditációra, a város zajától történő visszavonulásra, a magas szintű esztétikai élvezet útján autentikus vallási élmény átélésére és a feltöltekezésre anélkül, hogy az egyén az egyház intézményi formáival (tagnyilvántartás, bürokrácia, adakozás stb.) kapcsol-

¹⁴ E sorok írása után kerül sor, 2007 szeptemberében a III. Európai Ökumenikus Nagygyűlésre Nagyszebenben (Hermannstadt/Sibiu, Románia), mely az ortodox-katolikus-protestáns együttműködés próbaköve és, reménység szerint, szép példája lesz.

¹⁵ DAVIE, *L'Europe, une cas exceptionell?*, 27–43.

latba került volna. A „katedrális” nem igényel elköteleződést, és legfőképpen: érintetlenül hagyja a választás szabadságát.

Mindkét út, a „közösség” és a „katedrális” útja is vezethet szép és tiszta vallási tapasztalatokhoz, de egészségtelen, kiábrándító élményekhez is. A túlságosan túlfűtött, kontrolláló, függőségeket okozó közösség éppúgy lehet deformáló, mint a misztikus vallási élményt nyújtó „szolgáltatás” arisztokratikus és távolságtartó igénybevétele. Ugyanakkor – kegyelmi pillanatokban – mindkettő jelenthet felszabadulást, belső megerősödést, kiteljesedő életet, feltáruló horizontokat is, a bibliai „salom” megízlelésével. Kérdés, hogy az európai keresztyénség megtalálja-e a megújulás útjait és képes lesz-e az Evangélium üzenetét felmutatni a mai keresztyénség-utáni, posztmodern és sokvallású Európában.

Egy autentikus protestáns missziói egzisztencia felé

Nagy a kísértés, hogy Európa keresztyénsége, és benne a történelmi protestáns egyházak, félelemtől vezérelve cselekedjenek, s próbáljanak reagálni az iszlám, a szekularizmus, a fundamentalista keresztyénség kihívásaira, vagy éppen a sokat emlegetett „szektaveszélyre”. A félelem azonban ebben az esetben sem volna jó tanácsadó. Tagadhatatlan, hogy történelmi protestáns egyházaink egyfajta „evangelikalizálódás” folyamatát éltek-élik át – ez nálunk, Magyarországon a 20. század közepén lezajlott ébredési mozgalmak hatásának, valamint a mai nemzetközi hatásoknak tudható be.¹⁶ Nehezíti a helyzetet, hogy a protestáns egyházak Európa nagy részén kisebbségi, vagy éppen diaszpóra-helyzetben élnek, és a szórvány-lét immár szinte alapélményükké válik a szekularizálódott társadalomban. Ebben a helyzetben szinte azonnal megszólalnak a defetista, végveszélyt jósoló hangok, melyek Európát a klasszikus keresztyénség temetőjének állítják be.¹⁷ Ám felmerül az a kérdés is, hogy mennyire és milyen értelemben volt Európa valaha is keresztyén. Nem az-e inkább a helyzet, hogy az autentikus Krisztus-követő életforma mindig is kisebbségben, diaszpórában volt Európában (is)? Nem kellene-e inkább azt gondolnunk, hogy az európai keresztyénség esetében a jelenkori krízis éppen a megújulás lehetőségét rejti magában? Ebben az értelemben beszél Jonathan Bonk Európáról úgy, mint a keresztyénség laboratóriumáról¹⁸, ahol az új, posztmodern helyzetben alakulnak ki a hiteles keresztyénség inkulturációjának új formái.

¹⁶ A jelenség valós arányait nálunk elfedi az, hogy az ébredési (tehát evangélikál) terminológia egyeduralgódóvá, mintegy „kanonikussá” vált egyházunkban, különösen az ígehirdetésekben. E folyamat leírása és értelmezése érdekes kutatási területet jelenthet a jövőben.

¹⁷ Vö. BONK, *Europe: Christendom Graveyard or Christian Laboratory*, 113k.

¹⁸ Uo.

A protestáns egyházak számára, és benne számunkra, a magyar református és evangélikus közösségek számára is az a kérdés, hogy újra meg tudjuk-e fogalmazni az evangéliumi üzenetet a mai európai kontextusban anélkül, hogy sértődötten bezárkóznánk történelmi hagyományaink biztos menedékei mögé, és anélkül, hogy kezünket feltéve átengednénk a terepet a „sikeres” és „hatékony” evangelikál világ-tendenciáknak. Kérdés, hogy történelmi begyökerezettségünkkel, műveltségformáló múltunkkal, politikai érzékenységünkkel, nemes kálvini vagy éppen barthiánus, ébredési és kultúrprotestáns hagyományainkkal tudunk-e kreatív módon élni. Kérdés, hogy Johannes C. Hoekendijk-kal szólva a „morfológiai fundamentalizmus”¹⁹ rabjai maradunk-e, vagy képesek leszünk diaszpóra-létformánkat egyfajta új missziói egzisztenciává formálni, felmutatva a Krisztus-kultúra alternatíváját: a már elközelitett, de még be nem teljesedett Isten Országá valóságát. Nem félelemből, kívülről vezérelve, hanem belülről, sóként és világosságként, „minőségi kisebbségként” Krisztus követségében járva.

Felhasznált irodalom:

- BARRETT, D. M. – KURIAN, G. T. – JOHNSTON, T. M., *World Christian Encyclopedia*, 2. kiadás, Oxford / New York, 2001.
- BONK, J., *Europe: Christendom Graveyard or Christian Laboratory*, International Bulletin of Missionary Research 21/3 (2007), 113–114.
- DAVIE, G., *L'Europe, une cas exceptionnell?*, Perspectives Missionaires 52/2 (2006), 27–43.
- HOEKENDIJK, J. C., *Morphologischer Fundamentalismus*, in: Margull, H.-J. (Hg.), *Mission als Strukturprinzip*, Genf, 1965, 30–39.
- JACKSON, D., *Pax Europa – Crux Europa: Jenkins's Next Christendom Thesis and the Missing Eastern & Central European perspective*. Előadás a Doktorok Kollégiuma Missziológiai Szekciója ülésén, Debrecen, 2005. augusztus 24. (publikálatlan kézirat).
- JENKINS, P., *The Next Christendom. The Coming of Global Christianity*, Oxford / New York, 2002, második kiadás: 2007.
- JENKINS, P., *God's Continent. Christianity, Islam and Europe's Religious Crisis*, Oxford / New York, 2007.
- JENKINS, P., *Godless Europe?*, International Bulletin of Missionary Research 31/3 (2007), 115–120.
- MATOLCSY GY., *Az amerikai birodalom*, Budapest, 2004.

¹⁹ HOEKENDIJK, *Morphologischer Fundamentalismus*, 30–39.

IV. Kutatási eredményeink

Baráth Béla Levente

Könyv

- BARÁTH B. L. – DIENES D. – MISÁK M., *A Tiszáninnyi Református Egyházkerület babiloni fogsága. Dokumentumok 1948–1957*, Miskolc / Sárospatak, 2006.

Tanulmányok

- *Baltazár Dezső püspök szerepvállalása a debreceni egyetem létrehozásában*, in: Kustár Z. (szerk.), *Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2005/2006. évi értesítője*. 468. tanév, Debrecen, 2006, 171–184.
- „*Közökhajtás, hogy tétessenek ezen a zsinaton olyan intézkedések, melyek ne maradjanak meddőek, hanem az egyház belsejében új élet kútforrását nyissák meg.*” 125 éve volt az 1881. évi debreceni alkotmányozó zsinat, *Református Tiszántúl* 2006/6, 17–20.

Egyéb publikációk

- *Bevezető gondolatok a bécsi béke és a kismarjai adománylevél 400. évfordulóján rendezett tudományos emlékülésen*, *Református Szemle* 2006/5, 536–537.

Szerkesztői munka

- KOVÁCS TIBOR: *Orando et laborando. Részletek, visszaemlékezések régi naplók alapján*. Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Baráth Béla Levente és Fekete Károly, Debrecen, 2006.
- Nagytemplomi Gyülekezeti Élet (olvasó szerkesztő)
- A „*Mediárium. Kommunikáció–médiatársadalom*” című folyóirat „*Egyház és világ*” című rovatának szerkesztője
- *Ünnepi igehirdetések a Debreceni Református Kollégium Legátusai számára. 2006/2007. tanév*, Debrecen, 2006. (társszerkesztő)

Bodó Sára

Tanulmányok

- *A keresztelestől a konfirmációig*, *Collegium Doctorum* 2007/1, 120–126.
- *A családi egyensúly, mint a személyiség megtartó ereje*, *Református Tiszántúl* 2007/4, 3–6.

Egyéb publikációk

- *Nőként az egyházban*, *Reformátusok Lapja* 2006. július 16., 1.

- *Könyvajánló*: Csúri Lajos: „... Jövel, Uram Jézus!” Szekeresi temetési igehirdetések, Református Tiszántúl 2007/1, 20–21.

Fazakas Sándor

Könyvfejezetek

- *Wirklichkeit wahrnehmen. Die ungarische Kirchen vor neuen Herausforderungen / Discerning Reality. The Hungarian Churches face New Challenges*, in: M. Friedrich – H. J. Luibl – Chr. Ruth-Müller (Hg. / ed.), *Theologie für Europa. Perspektiven evangelischer Kirchen / Theology for Europe. Perspectives of Protestant Churches*, Frankfurt a. M., 2006, 177–190.191–203.
- FAZAKAS S. – FERENCZ Á., *Barth Károly és a magyar református teológia*, in: Ferencz Á. (szerk.), *Világok vándorai. Úti beszámoló Karl Barth 1936-os és 1948-as magyarországi látogatásáról – Karl Barth és Vassady Béla levelezése*, Debrecen, 2007, 9–17.

Tanulmányok

- „*És igyekezzetek a városnak jólétén...*”. *Az egyház és a teológia közéleti felelőssége korunk társadalmában*, *Confessio* 2006/2, 58–68. (<http://www.reformatus.hu/confessio/2006/2/figyelo1.htm>)
- *Hivatásértelmezésünk a küldetés és az elvárások feszültségében. Rektori évzáró beszéd – 2006. július 1*, Református Egyház 2006/9, 203–206 = Református Tiszántúl 2006/3, 18–20 = in: Kustár Z. (szerk.), *Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2005/2006. évi értesítője*. 468. tanév, Debrecen, 2006, 37–45.
- „*Láthatóbb*” *egyházat! Rektori tanévnyitó beszéd – 2006. szeptember 10*, Református Egyház 2006/11, 253–256 = Református Tiszántúl 2006/4–5, 32–35.
- *Szabadság és emlékezés. Rektori székfoglaló beszéd*, in: Kustár Z. (szerk.), *Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2005/2006. évi értesítője*. 468. tanév, Debrecen, 2006, 17–27.
- *Fordítsd felém az arcodat! Mobbing – pletyka – pszichoterror*, Református Tiszántúl 2007/2–3, 4–7.

Egyéb publikációk

- *Tanítás–igehirdetés–egyházkormányzás. Köszöntés Dr. Bölcskei Gusztáv 10 éves püspöki szolgálata alkalmából*, Református Tiszántúl 2007/1, 4–5.
- *Alfred Jäger laudációja*, Református Tiszántúl 2007/6, 3.
- *Falaidra, Jeruzsálem, Öröket állítottam! És 62,6–12*, *Theológiai Szemle* 2006/4, 195–196.

- *Beköszöntő*, Igazság és Élet 2007/1, 3–4.
- *Fájdalomtól a küldetésig. Prédikáció-előkészítés húsvét ünnepére*, Igazság és Élet 2007/1, 23–32.
- *A Szentlélek hármasság ajándéka (Meditáció)*, Reformátusok Lapja 2007. június 3., 1.

Szerkesztői és kiadói munka

- *Igazság és Élet*. 2007/1 (ISSN 1788–8174). Első évfolyam – első szám.

Fekete Károly

Könyvfejezet

- *A Református Kollégium pedagógiai tanárai, tanárképzése*, in: Brezsnányánszky L. (szerk.), *A „Debreceni Iskola” Neveléstudománytörténeti vázlat*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2007, 27–85.

Tanulmányok

- *A református liturgiák története a XIX–XX. században*, Collegium Doctorum 2006/1, 174–198.
- *Gondolatok az V. Református Világtalálkozó és a Bocskai-jubileum kapcsán*, Debreceni Disputa 2006/7–8, 49–52.
- *Egyházi életkérdéseink és a hitvalló Bullinger válaszai*, in: Adorjáni Z. (szerk.), *Emlékkönyv Tőkés István kilencvenedik születésnapjára*, Kolozsvár, 2006, 268–283 = *Theologiai Szemle* 2006/4, 216–222.
- *Adalékok a Debreceni Egyetem „református” jellegének megragadásához*, in: Kustár Z. (szerk.), *Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2005/2006. évi értesítője*. 468. tanév, Debrecen, 2006, 185–209.
- *A Biblia és a könyv mint a személyes kapcsolatteremtés eszköze*, in: Fodor Cs. – Galsi Á. (szerk.), *Mint a folyóvíz mellé ültetett fa...* Tiszántúli Iratterjesztők Egyházkerületi Konferenciájának anyaga, Kálvin Kiadó, Budapest, 2006, 5–10.
- *Kiss Ferenc professzori életműve gyakorlati teológiai szempontból*, *Református Szemle* 2006/6, 673–684 = *Theologiai Szemle* 2007/2, 106–112.
- *A visszafordíthatatlanság ünnepe – avagy látszat és valóság a passió kapujában (Jn 17,1–8)*, *Igazság és Élet* 2007/1, 5–12.
- *Az Angster-család európai hírű orgonaépítő művészete Magyar Örökség*, *Pécsi Szemle* 2007. tavaszi szám, 72–75.
- *Krisztus megaláztatása*, *Református Egyház* 2007/4, 80–85.

Egyéb publikációk

- *Tóth-Máthé Miklós*, *Confessio* 2006/4, 45–47.

- *A DAB szakbizottságainak munkája 2005-ben*, Debreceni Szemle 2006/3, 447–450.
- *Könyvismertetés*: Györi L. János: *A Debreceni Református Kollégium története*, Református Tiszántúl 2006/4–5, 10.
- *Emlékezés a Gályarabok Emlékművénel*, Református Tiszántúl 2006/4–5, 6–7.
- *BacsKay László (1929–2006)*, Református Tiszántúl 2006/4–5, 19.
- *Molnár Miklós laudációja*, Református Tiszántúl 2006/6, 4–5.
- *Károli Gáspár-díjat kapott Tóth-Máthé Miklós*, Református Tiszántúl 2006/6, 6.
- *A kincsek tárházáról – album a Debreceni Kollégiumról*, Református Tiszántúl 2006/6, 9–10 = Reformátusok Lapja 2006. december 24., 5.
- *„Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek... világosító lámpása”*, Nagytemplomi Gyülekezeti Élet 2006/3, 34–35.
- *Közkinccsé tett feljegyzések*, Református Tiszántúl 2006/6, 11.
- *Tíz éves a Hatvani István Teológiai Kutatóközpont*, Debreceni Szemle 2006/4, 517–519.
- *Jézusban velünk van az Isten*, Református Újság 2006/12, 1–3.
- *Kovács Tibor emlékezete (1924–2006)*, Nagytemplomi Gyülekezeti Élet 2006/4, 23–26.
- *D. Dr. Kozma Zsolt laudációja az „Aranygyűrűs teológiai doktor” kintüntetés átadásakor*, Református Szemle 2006/6, 829–830.
- *Kálvini reformáció és diakónia*, Református Szeretetszolgálat 2007/1, 2–4.
- *Életszentség a megszentelő lélek erőterében*, Reformátusok Lapja 2007. február 11., 1.
- *Orgonaépítő Angsterek*, Magyar Nemzet 2007. április 7., 39.
- *Kovács Tibor (1924–2006)*, Református Egyház 2007/1, B/IV.

Szerkesztői munka

- Református Tiszántúl – 2006. évfolyam
- Nagytemplomi Gyülekezeti Élet – 2006. évfolyam
- KOVÁCS TIBOR: *Orando et laborando. Részletek, visszaemlékezések régi naplók alapján*. Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Baráth Béla Levente és Fekete Károly, Debrecen, 2006.

Ferencz Árpád

Tanulmányok

- *A Titok felé nyújtózva... Megjegyzések K. H. Miskotte teológiájának margójára*, Református Szemle 2007/3, 552–575.

- *Jó halál- e a jó halál?*, in: Kustár Z. (szerk.), *Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2005/2006 évi értesítője*. 468. tanév, Debrecen, 2006, 143–151.
- *Theologie der Kultur. Kultur der Theologie?*, in: L. J. Koffeman – Hodossy-Takács E. (ed.), *Church and Culture*, Debrecen, 2007, 131–140.
- FAZAKAS S. – FERENCZ Á., *Barth Károly és a magyar református teológia*, in: Ferencz Á. (szerk.), *Világok vándorai. Úti beszámoló Karl Barth 1936-os és 1948-as magyarországi látogatásáról – Karl Barth és Vassady Béla levelezése (Karl Barth Kutatóintézet Kiadványai 1)*, Debrecen, 2007, 9–19.
- *Könyvismertetés*: Suzanne Selinger: *Charlotte von Kirschbaum und Karl Barth. Eine biografisch-theologiegeschichtliche Studie*, *Református Szemle* 2007/3, 683–687.

Egyéb publikációk

- *Bizony Isten Fia volt! Prédikációvázlat és igehirdetési segítség a Mt 27,33–50 (51–54) alapján Nagypéntekre*, *Igazság és Élet* 2007/1, 13–23.

Szerkesztői munka

- *Világok vándorai. Úti beszámoló Karl Barth 1936-os és 1948-as magyarországi látogatásáról – Karl Barth és Vassady Béla levelezése (Karl Barth Kutatóintézet Kiadványai 1)*, Debrecen, 2007.

Fordítás

- *Karl Barth és Vassady Béla levelezése*, in: Ferencz Á. (szerk.), *Világok vándorai. Úti beszámoló Karl Barth 1936-os és 1948-as magyarországi látogatásáról – Karl Barth és Vassady Béla levelezése (Karl Barth Kutatóintézet Kiadványai 1)*, Debrecen, 2007.

Gaál Botond

Könyvek

- *A zárt világ felnyitása* (Függelék: KÉRDŐ KÁLMÁN, *Természet, természetleírás és matematika*), DRHE – Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen, 2007.
- *Opening up a Closed World*. (Appendix: KÁLMÁN KÉRDŐ, *Nature, Description of Nature and Mathematics*), DRHE – Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen, 2007.

- GAÁL B. – VÉGH L. (szerk.), *A tudományos gondolkodás nyitottsága – Openness of the Scientific Thinking*, DRHE – Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen, 2007.

Tanulmányok

- *New Perspectives in the Lutheran-Reformed Dialogue*, in: A. M. Robbins (ed.), *Studies in Christian History and Thought: Ecumenical and Eclectic. Essays in Honour of Alan P. F. Sell*, Paternoster, Nottingham, UK, 233–245.
- *Truth and Reality in Exploring the Possibilities of Christian Thought*, Omega. Indian Journal of Science and Religion 6/1 (2007), 101–112.
- *Munkácsy's Christ. The Trilogy's Biblical and Theological Interpretation*, DRHE – Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen, 2007.
- *Mennyire nyitott a teológia?*, in: Kustár Z. (szerk.), *Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2005/2006. évi értesítője*. 468. tanév, Debrecen, 2006, 131–141.
- *Fatelessness* (eredeti cím: *Sorstalanság*. Fordította: Deák Lehel), in: Füsti-Molnár Sz. (szerk.), *Genius Loci. In honour of Frank Sawyer*, Sárospatak, 2006, 41–50.
- *Az ember „fölfelé nyitott” világa*, *Theologiai Szemle* 2006/2, 70–74. = Genzwein F. (szerk.), *Romhányi Orvostalálkozók. V. kötet*, Budapest, 2006, 17–28.
- *Debreceni ajándék a magyar kultúrának. Kálnási Árpád civis szótára*, *Református Tiszántúl* 2007/1, 21–22 = *Theologiai Szemle* 2007/1, 61–62.
- *A zárt világ fölnyitása. Tanulmány*, in: Erdélyi M. – Peres I. (szerk.), *Gaudium at corona. Tanulmánykötet Takács Zoltán tiszteletére 80. születésnapja alkalmából*, Komarno, 2007, 287–292.
- *Könyvismertetés: Hermann Bavinck: God and Creation, Reformed Dogmatics, vol. 2* (Grand Rapids, 2004), in: *Theology Today* 63/2 (2006), 257–258.
- *Emlékkötet Albert Einstein életművéről* (Könyvismertetés: Albert Einstein válogatott írásai. Válogatta és az előszót írta Székely László, Typotext, Budapest, 2005), *Debreceni Szemle* 2007/2, 277–280.

Egyéb publikációk

- *Beszámoló a DRHE Doktori Iskolájának működéséről a 2005/2006. tanévben*, in: Kustár Z. (szerk.), *Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2005/2006. évi értesítője*. 468. tanév, Debrecen, 2006, 29–30.
- *Dr. Iain R. Torrance díszdoktori laudációja*, *Református Tiszántúl* 2006/6, 4.

- *Dr. Hans Schwarz díszdoktori laudációja*, Református Tiszántúl 2006/6, 5.
- *Ha reformátusok vagyunk, akkor... Gondolatok a nemzeti ünnep előtt*, Reformátusok Lapja 2007. március 11., 1.3.
- *Munkácsy Krisztusa. A trilógia bibliai és teológiai értelmezése*, Reformátusok Lapja 2007. április 8., 4.
- *Az egyetemi szabadságról*, Partiumi Közlöny 2007. március 30., 16. (Interjú)
- *Református vagyok*, Második, átdolgozott kiadás, Debrecen, 2006.
- *Presbiterek Kiskátéja – Készült a Magyarországi Református Egyház gyülekezeteinek használatára*, Második, átdolgozott kiadás, Debrecen, 2006.

Gaál Izabella

Tanulmányok

- *A nők szerepe a reformáció terjesztésében Magyarországon, különös tekintettel Debrecen városára*, Egyháztörténeti Szemle 2006/1, 189–198.
- *Diskursanalyse der Subjektbildung im Roman Radetzkymarsch*, in: [szerk. nélkül], Neue Reflexionen zur kulturwissenschaftlichen Literaturwissenschaft (Arbeiten zur Deutschen Philologie 28), Debrecen, 2007, 105–120.

Gaál Sándor

Könyv

- *A kezdeményező egyház – Victor János egyházépítő szolgálata különös tekintettel a misszióra és a gyülekezetépítésre* (Dissertationes Theologicae 7), Debrecen, 2006.

Tanulmányok

- *Egy győztes életű ébredési ember emlékezete. In memoriam Nagy István*, Református Tiszántúl 2006/6, 27.
- *A család szerepe a misszióban. Képek a Victor család missziói szolgálatának történetéből*, Collegium Doctorum 2006/1, 85–90.

Egyéb publikációk

- *Konfirmáció, Igazság és Élet* 2007/1, 68–74.

Szerkesztői munka

- *Ünnepi igehirdetések a Debreceni Református Kollégium Legátusai számára. 2006/2007. tanév, Debrecen, 2006.*

Gonda LászlóTanulmányok

- *A protestáns iskola mint misszió? Missziológiai szempontok iskoláink küldetés-értelmezéséhez, Credo 2006/1–2, 39–48.*
- *Egység és evangélizáció. Új hangsúlyok az Egyházak Világtanácsa missziói munkájában, Református Tiszántúl 2007/2–3, 8–9.*

Egyéb publikációk

- *Prayers. Week 38. 14–16, in: H. McCullum – T. MacArthur (ed.), In Gods Hands. Common Prayer for the World, World Council of Churches, Geneva, 2006, 387–390.*
- *Közösség és katedrális. Párizsban tartotta európai konferenciáját a Nemzetközi Missziológiai Társaság, Reformátusok Lapja 2006. október 8., 5.*
- *Tanévnyitók a református teológiákon – Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Reformátusok Lapja 2006. szeptember 24., 3.*
- *Az irgalmas egyház álma, Református Szeretetszolgálat 2007/1, 4.*
- *Diakónia és/vagy misszió?, Református Szeretetszolgálat 2007/1, 9–10.*
- L. GONDA – M. POLKOWSKA, *Visitation in der evangelisch-reformierten Kirchengemeinde Bega, in: C. Ostarek et al. (Hg.), Wie missionarisch ist unser kirchliches Handeln, Lippische Landeskirche, Detmold, 2007, 15–18.*
- *Proefschrift Dr. S. Gaál (interjú) in: Fundament – Iránytű, november 2006, 2.*

Hodossy-Takács ElődTanulmányok

- *A próféta, a pap, a jós és a beteljesedés, in: Kustár Z. (szerk.), Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2005/2006. évi értesítője. 468. tanév, Debrecen, 2006, 103–114.*
- *Háború, terrorizmus és az Ószövetség teológiája, Confessio 2007/1, 57–65.*
- HODOSSY-TAKÁCS ELŐD – LEO J. KOFFEMAN: *The Interaction of Church and Culture, in: L. J. Koffeman – Hodossy-Takács E. (ed.), Church and Culture, Debrecen, 2007, 7–13.*

- *Cultural Influences in the Life of the Elected People*, in: L. J. Koffeman – Hodossy-Takács E. (ed.), *Church and Culture*, Debrecen, 2007, 85–91.

Egyéb publikációk

- *Ígéret és próféta*ság, Nagytemplomi Gyülekezeti Élet 2006/4, 18–21.

Szerkesztői és lektori munka:

- EASON, S. P., *Tanítványképzés, vezetőképzés. Egyházi tisztségviselők képzésének kézikönyve*, Debrecen, 2006. (A fordítást lektorálta: Balog Margit, Dr. Hodossy-Takács Előd)
- L. J. KOFFEMAN – HODOSSY-TAKÁCS E. (ed.), *Church and Culture*, Debrecen, 2007.

Hörcsik Richárd

Tanulmányok

- *Adatok a Sárospataki Református Kollégium „hadifogságból” hazatért könyveiről*, in: Kustár Z. (szerk.), *Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2005/2006. évi értesítője*. 468. tanév, Debrecen, 2006, 161–170.
- *Az Euro-Mediterrán Parlamenti Közgyűlés rövid történeti áttekintése*, in: Kustár Z. (szerk.), *Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2005/2006. évi értesítője*. 468. tanév, Debrecen, 2006, 253–264.
- *A Sárospataki Református Kollégium gazdaságtörténetének fő vonásai, 1919–1941*, *Zempléni Múza* 2006/3, 25–34.
- *A hazatért sárospataki könyvekről*, *Collegium Doctorum* 2006/1, 143–148.

Egyéb publikációk

- *Beszélgetés Hörcsik Richárddal – Budapest, 2005. június 21.*, in: Lux Á., *Arcok, karcok, harcok avagy magyarnak lenni Európában*, Budapest, 2006, 55–64.
- *Egyházak és a nemzeti fejlesztési terv*, *Reformátusok Lapja* 2006. november 12., 3.
- *A sárospataki könyvekről Moszkvában és a magyar parlamentben*, *Reformátusok Lapja* 2006. december 24., 4.
- *Árpád-házi Szent Erzsébet emlékezete*, *Polgári Hírlevél. A Sárospataki Polgári Körök Értesítője* 2006/11–12, 3.
- *Bevezetés*, in: Dankó K. (szerk.), *Sárospatak. Szent Erzsébet szülővárosa*, Sárospatak, 2007, 7.

- *Jogszábeli gondok a világörökséggel*, Újhelyi Körkép 2007. március, 17.
- *Előjáróban*, Zemplén Hírlap 2007/1, 5.
- *A tokaji bor védelmében*, Zemplén Hírlap 2007/2, 3.
- *Előjáró beszéd*, Zemplén Hírlap 2007/2, 8.

Kovács Ábrahám

Könyv

- *The History of the Free Church of Scotland's Mission to the Jews in Budapest and its Impact on the Reformed Church of Hungary* (Studies in the Intercultural History of Christianity 140), Frankfurt a. M., 2006.

Tanulmányok

- *A skót presbiterianizmus hatása Budapesten: a Skót Misszió rövid története*, in: Kósa L. (szerk.), *Reformátusok Budapesten*, I. kötet, Budapest, Argumentum Kiadó, 2006, 895–917.
- *A magyarországi vasárnapi iskolai mozgalom kialakulása és szervezeti megerősödése*, in: Kósa L. (szerk.), *Reformátusok Budapesten*, I. kötet, Budapest, Argumentum Kiadó, 2006, 997–1014.
- *A (Biberauer) Bodoky család története*, in: Kósa L. (szerk.), *Reformátusok Budapesten*, I. kötet, Budapest, Argumentum Kiadó, 2006, 687–709.
- *Debreceni Református Hittudományi Egyetem mint a teológiai és természettudományos kutatás műhelye*, in: Gaál B. – Végh L. (szerk.), *A tudományos gondolkodás nyitottsága*, Debrecen, 2007, 215–220.
- *Darwin első kapcsolata Debrecennel*, Debreceni Szemle 2007/3, 393–403.
- *Ballagi Mór és a Skót Misszió: megtérés, áttérés vagy kitérés? Egy liberális protestáns zsidó életútjának kezdete*, Confessio 2007/3, 109–125.
- *Mária Dorottya nádorné és a modern protestáns angolszász és német eszmék terjesztése Magyarországon*, Századok 2006/5, 1531–1550.
- Szócikk „Protestant Churches”, in: J. Bonk (ed.), *Encyclopaedia of Mission and Missionaries* (Religion and Society Series 1), New York, 2007, 355–361.
- Szócikk „Counter Reformation”, in: J. Bonk (ed.), *Encyclopaedia of Mission and Missionaries* (Religion and Society Series 1), New York, 2007, 107–109.

- *Könyvismertetés: Márkus Jenő, A liberális szellem a református egyházban*, Egyházfórum 2007/2, 31–32.

Egyéb publikációk

- *Bethesda: az első magyarországi protestáns kórház*, Református Szeretetszolgálat 2007/1, 5–6.

Fordítás

- SCHWARZ, H., *Az evolúció hatása a teológiára Nagy Britanniában és Észak-Amerikában*, in: Gaál B. – Végh L. (szerk.), *A tudományos gondolkodás nyitottsága*, Debrecen, 2007, 105–133.

Kókai Nagy Viktor

Felsőoktatási jegyzet

- *A Thesszalonikai levelek magyarázata*, Debrecen, 2006, lásd: <http://www.drhe.hu/drhe/index.php?fm=hallgatok&am=31>

Tanulmányok

- *Tűz az Újszövetségben*, in: Kustár Z. (szerk.), *Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2005/2006. évi értesítője*. 468. tanév, Debrecen, 2006, 77–88.
- *Négy szinten az értékek forradalmáról – recenzió Gerd Theißen, A Jézus-mozgalom című könyvéről*, *Evangélikus élet* 2007/5, 5 = lásd: www.evelet.hu:8080/ujsagok/evelet/archivum/2007/05/051.
- *Was bedeutet der Mammon – eine wirkungsgeschichtliche Untersuchung*, lásd: www.hermeneutika.uw.hu

Egyéb publikációk

- *A fesztivál, mint az egyház egyik megjelenési formája*, *Reformátusok Lapja* 2007. május 27., 8.
- *Rövid írások a Reformátusok Lapja „Morfondír” rovatában* (2006.07.23.; 08.27.; 09.03.; 10.29.; 12.31.; 2007.01.14.; 02.25.)

Kustár Zoltán

Tanulmányok

- *Jéhu pártütése (A 2Kir 8,28–9,13 magyarázata)*, 1. rész: *Református Egyház* 2007/4, 88–90, 2. rész: *Református Egyház* 2007/5, 104–107.
- *Az akcentusok és az exegézis*, *Theologiai Szemle* 2007/1, 4–14.

- *Ein Gottesvolk – oder mehrere Völker Gottes? Ein Konzept aus der „Peripherie“ der biblischen Eschatologie (Jes 19,18–25)*, in: E. Noort – W. Wischmeyer (Hg.), *Europa, Minderheiten und die Globalisierung. Theologische Überlegungen zu der sich erweiternden Welt (Theologie zwischen Ost und West 4)*, Groningen, 2006, 24–32.
- *Ez 28,11–19: Entstehung und Botschaft. Nachzeichnen eines komplexen traditionsgeschichtlichen Prozesses*, in: R. Lux – E.-J. Waschke (Hg.), *Die unwiderstehliche Wahrheit. Studien zur alttestamentlichen Prophetie. Festschrift für Arndt Meinhold (ABG 23)*, Leipzig, 2006, 199–227.
- *Ez a próféta kicsit más. Malakiás könyvének előállása és tanítása*, in: Kustár Z. (szerk.), *Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2005/2006. évi értesítője. 468. tanév*, Debrecen, 2006, 59–76.

Egyéb publikációk

- *Lelkészképző intézetek nemzetközi konferenciája*, Reformátusok Lapja 2007. július 15., 1.3.
- *A Lélek megelevenítő ereje az Ószövetségben*, Református Tiszántúl 2006/3, 47.
- *Az ószövetségi próféták igehirdetése és az Újszövetség evangéliumi radikalizmusa*, in: Képes Kálvin Kalendárium a 2007. évre, Kálvin János Kiadó, Budapest, 2006, 42–43.
- *Rövid ige-magyarzatok a Bibliaolvasó Kalauz számára (29. hét, július 15–21)*, in: *Bibliaolvasó Kalauz a 2007. évre*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 2006, 62–63.

Szerkesztői munka

- *Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2005/2006. évi értesítője. 468. tanév*, Debrecen, 2006.

Marjovszky Tibor

Tanulmányok

- *A teremtés ünnepe*, Igazság és Élet 2007/1, 62–67.

Molnár János

Könyv

- *A szeged Kálvin-téri Református Egyházközség 25 éve (1981–2006)*, Szeged, 2006.

Tanulmányok

- *Az 1956-os események és a hozzájuk vezető út Magyarországon és Romániában*, Református Szemle 2006/3–4, 468–488.
- „*A múltat végképp eltörölni*”, Partiumi Közlöny 2007/5, 9–11.

Szépirodalom (regény)

- *Csibész Erté*, Bába és Társai, Szeged, 2007.

V. Könyvismertetések

Ferencz Árpád (szerk.)

VILÁGOK VÁNDORAI.

**ÚTI BESZÁMOLÓ KARL BARTH 1936-OS ÉS 1948-AS
MAGYARORSZÁGI LÁTOGATÁSÁRÓL. KARL BARTH ÉS
VASSADY BÉLA LEVELEZÉSE**

Sorozat: Karl Barth Kutatóintézet Kiadványai 1.

Kiadó: Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Megjelenés: Debrecen, 2007.

Ismerteti: Baráth Béla Levente

A 20. századi magyar református egyház- és teológiatörténet egyik meghatározó témakörének forrásvidékeire kalauzolja el olvasóit az újonnan megjelent dokumentumgyűjtemény. A kötet olvasásakor sokrétű, színes és több vonatkozásban is felfedezésre váró terület bontakozik ki előttünk. Talán furcsának tűnhet ez a megállapítás egy olyan, sokáig állandó hivatkozási alapot jelentő szaktekintély, mint Karl Barth és a dialektika-teológia kapcsán. Pedig a most közölt írások egyik tanulsága éppen az, hogy a gyakran erősen ideologikus és mítoszteremtő, tehát alapvetően életidegen megközelítések, majd a több éves hallgatás időszakára után milyen sok érdekességet tartogathat a témakör kapcsán egy történetileg hitelesebb, az eredeti forrásokra támaszkodó, árnyaltabb és kritikussabb kép keresése.

A kötet rövid bevezető tanulmánya jó támpontokat ad a magyar Barth-recepció történetének újragondolásához. A bevezető tanulmány szerzői szerint különbséget kell tenni Barthnak a magyarországi és az erdélyi református egyház életében betöltött szerepe között. Ameddig a hazai hatástörténet több nehezen feloldható kritikus pontot mutat, addig Erdélyben a Trianon után kialakult krízishelyzetben egyértelműen pozitívan járult hozzá ahhoz, hogy az egyház „jobban tudjon alkalmazkodni a kisebbségi sorshoz”. (17. old.)

Az ezt követő, 170 oldalon sorjázó, 1931 és 1966 közötti időszakban keletkezett szövegek jelentős részben a neves teológiai professzor két nagyhatású magyarországi előadói körútja körül összpontosulnak. Az egykori írók és olvasók eltérő nyelvi, politikai, egyházi háttéréből, változó földrajzi helyzetéből és az adott harmincöt év történelmi eseményeiből következő különbségek teljesen indokolttá teszik a kötet költői „Világok vándorai” főcímét: A kommunikációban részt vevő partnerek látásmódját, korábbi és későbbi írásaik keletkezésének körülményeit, kapcsolódási pontjaik ellenére is, valóban világok választják el egymástól.

Az első két írás szerzője Barth személyi titkára, Charlotte von Kirschbaum, tőle az 1936-os és az 1948-as előadói körútról is élmény-

szerű beszámoló maradt fenn. A két beszámoló először e kötetben olvasható magyarul, de tegyük hozzá: az 1948-as úti beszámoló eddig még németül sem jelenhetett meg. Ezek az írások a jól tájékozott és figyelmes megfigyelő szemszögéből egészen sajátos olvasatát adják az eseményeknek és a korabeli egyházi viszonyoknak. A szerző például érzékenyen reagál a nők egyházon belüli helyzetére és a kiéleződött etnikai konfliktusokkal kapcsolatos tapasztalataira. A beszámolók egyben joggal vetik fel az olvasóban a kérdést, hogy Barth valójában milyen tájékozottsággal és előfeltevések alapján alkotott véleményt a magyar egyházi kérdésekben, illetve, hogy a hazai egyházi körökben milyen tényezők motiválták a jeles svájci teológussal és állásfoglalásaival kapcsolatos váradalmakat. Az olvasottak alapján maga Barth jól érzékelhető távolságtartással viszonyult az irányában megnyilvánuló magyar egyházi és teológiai elvárásokhoz. 1948-as látogatása előtt például ezt írta Ravasz Lászlónak: *„Mélyen tisztelt Püspök Úr, ami látogatásomat illeti, ne tápláljanak olyan túlzott reményeket, mint amilyeneket levele sejtet. Én nem vagyok próféta, csak egy professzor, így hát bizonyosan nem vagyok Isten terveibe sem beavatva.”* (62. old.)

A nyomtatásban most először napvilágot látó Barth–Vassady levelezés még tovább árnyalja a képet. A korabeli kapcsolattartás szokásos formáságai és a levélírók magánéletének megannyi érdekes apró részlete mellett koruk teológiai, egyházi és politikai életére egyaránt érzékenyen reagáló intellektuelek portréja bontakozik ki előttünk. A gyakorlatias ügyek intézésén túl olyan figyelemre méltó témakörök is terítékre kerülnek, mint a római katolikus–protestáns párbeszéd, Csehszlovákia történelmi szerepének értékelése, a magyar protestantizmus helyzetének változásai a kommunista diktatúra árnyékában, vagy Barth teológiájának fogadtatása az Egyesült Államokban. A dokumentumok olvasása során nyilvánvalóvá válik, hogy Barth hagyatéka más magyar vonatkozású dokumentumokat is tartalmaz. Az itt közölt levelezés alapján a szakmai közvélemény biztosan komoly érdeklődést mutatna a Pilder Máriával, Nagy Barnával vagy másokkal fenntartott kapcsolatok feltárása iránt is.

A szerkesztő a kötet mellékletében Vassady Bélának két, ma már nehezen elérhető írását is újraközi. Az egyik frissen és szellemesen mutatja be a Barthtal történt első személyes találkozását, illetve beszélgetését. A másik – Kirschbaum kisasszony 1936-os beszámolójának kiegészítése és jó ellenpontjaként – az első körút sajátosan hazai szemléletű olvasatát adja. Végül a bázeli Barth-archívumban őrzött hét informatív fényképfelvétel illusztrálja a két út eseményeit.

Az eredetileg többségében német, részben angol szövegek az igényes fordítói munka következtében magyarul könnyen értelmezhetővé, olvasmányossá váltak. A korabeli forrásokat kiegészítő 232 lábjegyzet nem pusztán az elemi megértést igyekszik szolgálni, de sok esetben jó tám-

pontot ad a továbbgondoláshoz, akár későbbi kutatómunkához is. Az ezek olvasása során tapasztalt egyenetlenségek miatt az olvasóban az a benyomás alakul ki, hogy a kötettel kapcsolatos munkának valószínűleg ez a része maradhatott utoljára.

A szerkesztői munkát dicséri, hogy a mű előkészítése és kiadása igazi, az előszóban példamutatóan rögzített csapatmunka eredményeként valósult meg. Szintén értéknövelő tényező a kötet egyszerűségében is igényes külső megjelenése, mely a sötét tónusú zöld és aranysárga kombinációjával a Debreceni Református Kollégium hagyományos színvilágára és a teológiánkhoz kapcsolódó egyéb kiadványokra is utal.

Mivel is záródhatna egy ilyen rövid, de örömmel írt könyvismertetés, mint annak kinyilvánításával, hogy az ígéretes kezdet után indokolt kíváncsisággal várhatjuk az új kutatóintézet kiadványsorozatának következő kötetét.

*Gaál Botond***A ZÁRT VILÁG FELNYITÁSA**

Kiadó: Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Hatvani István

Teológiai Kutatóközpont

Megjelenés: Debrecen, 2007.

Ismerteti: Végh László fizikus, tudományos főmunkatárs

Euklidész axiómarendszere több mint kétezer éven át a tudományosság zsinórmértéke volt. Néhány axiómának nevezett alaptételéből kiindulva bármely mértani kijelentés igazságát vagy hamisságát egyértelműen el lehetett dönteni. Bolyai János és Nyikoláj Lobacsevszkij felfedezték, hogy az euklidészi axiómarendszer párhuzamossági axiómáját más axiómára cserélve újfajta mértanokhoz juthatunk. Bolyai erről azt írta, hogy a semmiből egy új világot teremtett. Gaál Botondot már régóta foglalkoztatta Bolyai János eme mondásának értelme, és úgy fogalmazza meg töprengéseinek eredményét, hogy Euklidész párhuzamossági axiómája a mértant egy bizonyos területre szorította, zárta be, és a párhuzamossági axióma másra való cseréjével megnyílt az út újfajta, mint a gömbi és másféle mértanok megfogalmazásához. Azaz Bolyai felfedezésével felnyitotta az addig zártnak hitt mértant, és megnyitotta továbbfejlődésének útjait.

Gaál Botond könyvében áttekinti, hogy az emberiség művelődéstörténetében mikor történtek Bolyai felfedezéséhez hasonló jelentőségű, az addig zártnak hitt gondolati rendszer felnyitásához vezető átalakulások. Első ilyen nagy váltásnak a zsidók vallási szemléletének, a tiszta egyistenhitnek a kialakulását tartja. Ezzel az ember kiszabadulhatott az őt figyelő, gyakran mindenféle emberi tulajdonsággal felruházott istenekhez és másféle természetfeletti lényekhez való alkalmazkodás rabságából. Csak az egyetlen Istent tiszteli, annak törvényeihez igazodik. Komoly fordulatot jelentett a világ törvényeinek megismerésére törekvő görög gondolkodás kifejlődése is. Ugyanis a görög bölcselek az istenek tevékenységét a világ törvényeinek megfelelő cselekedeteknek kezdték tekinteni, és meg akarták találni, melyek a világot meghatározó alapvető törvényszerűségek. Így jutott el a görögség többek között a matematika jelentőségének felismeréséhez. Ennek a folyamatnak gyümölcse az euklidészi mértan megfogalmazása is. A görögök szigorúan, szabályok szerint kezdtek gondolkodni, merték használni az észet, és tiszta fogalmiságra törekedve bizonyították azt, amit az ész állított.

Miközben a zsidó egyistenhit az ember és az Isten közötti kapcsolatra összpontosított, a keresztyén szemlélet a világban megtestesült Isten, Jézus Krisztus és a Szentlélek személyére tekintve nagyobb figyelmet

fordít a világra. Ha Isten leszállt a világba, akkor a világ hatalmas értéket képvisel, méltó a vizsgálatra. Felhasználva a görög tudományosság eredményeit, az újkor kezdetén tevékenyen foglalkoztak az égi világ mozgásainak kutatásával, és Kopernikusz megtalálta, hogyan lehet meghaladni Ptolemaiosz másfél évezredig tökéletesnek hitt rendszerét. Kopernikusz felfedezése volt az újkori tudományos forradalom nyitánya, ezt a forradalmat azután Newton természettanának kidolgozása koronázta meg. Mindez megkövetelte a matematika továbbfejlődését is, mert a newtoni természettan fejlettebb matematikai eszközök alkalmazását igényelte. Newton és Leibniz kidolgozta a differenciál- és integrálszámítást. Ennek segítségével azután Euler, Maxwell és mások egyre több új természet-törvényt fogalmazhattak meg.

Bolyai és Lobacsevszkij módszere, az axiómarendszer felnyitása felpezsdítette a matematika fejlődését, és annak számos területén vezetett nagyobb felfedezésekre. Gödel *nemteljességi* tétele megfogalmazta, hogy minden formalizált axiómarendszer tartalmaz nem eldönthető állítást. Cantor a végtelennek mint olyannak a jellegét vizsgálva számos fontos tételt mondott ki. Ezek között Gaál Botond felismerése szerint van olyan megállapítás is, amely nemcsak a matematikára vonatkoztatható, hanem fontos teológiai következményei is lehetnek. A természettudomány és a matematika hatalmas fejlődése kihatott a teológiára is, ahogyan azt a könyv egészen Karl Barth munkásságáig terjedően végigköveti, majd azt tárgyalja, hogy a 20. század fizikájának rohamos fejlődése a matematika újabb területeinek kidolgozását igényelheti. Kérdő Kálmán függelékként közölt dolgozata ennek lehetőségével foglalkozik. Végül Gaál Botond azt elemzi, hogy a tudományos nyitásokhoz hasonlóan hogyan lehetne többek között az egyházi tanrendszereket, szervezeteket, politikai rendszereket nyitottabbá tenni. Aki erről többet szeretne megtudni, invitáljuk a könyv elolvasására!

A mű angol fordításban is megjelent.

Gaál Botond – Végh László (szerk.)

**A TUDOMÁNYOS GONDOLKODÁS NYITOTTSÁGA
– OPENNESS OF THE SCIENTIFIC THINKING**

Sorozat: Tudomány és Teológia 2.

Kiadó: Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Hatvani István
Teológiai Kutatóközpont

Megjelenés: Debrecen, 2007.

Ismerteti: Németh Tamás vallástanár, doktorandusz

Már hagyománnyá váltak azok a konferenciák, amelyek a természettudományos gondolkodás és a keresztyén teológiai értelmezés feszültségeit, illetőleg közös vonásait igyekeznek feltárni olyan kérdésekben, amelyeket a mai tudomány és teológia művelői nem kerülhetnek meg. A sorban a hetedik, 2005 őszén megrendezésre kerülő Tudomány és Teológia Konferencia a tudományos gondolkodás nyitottságát vizsgálta.

A konferencia anyaga a szervezők, Gaál Botond és Végh László szerkesztésében immár tanulmánykötet formájában is elérhető. A mű a DRHE Hatvani István Teológiai Kutatóközpontjának gondozásában jelent meg magyar és angol nyelven.

Végh László fizikus bevezető gondolataiban felveti a nyitott gondolkodás alapvető kérdését. „A nagy kérdés az, mennyire függnek össze a világ dolgai. Ha a kölcsönhatások nagyon erősek, akkor igazából semmit sem lehet a többitől függetlenül vizsgálni.” Az egész univerzumot, benne a Föld élő és élettelen világát kölcsönhatások jellemzik, s a partikuláris nem lehet önmagában teljes és független, hanem mindennek ok-okozati összefüggései vannak, s ezek az összefüggések egy nyitott, univerzális világ rendjére mutatnak, „transzcendentálódnak”. Azonban azt a kérdést is fel kell tennünk, hogy mennyire képes az emberi elme az új befogadására. Nem akadályozza-e meg a régi, bennünk rögzült világszemlélet az új összefüggések felismerését? Miután huszonöt éves korunkra nagyjából kialakul a világszemléletünk, hajlamosak vagyunk arra, hogy a szembe-tűnő újat a bennünk meglévő régi szemlélet miatt „ne vegyük észre”, vagy lényegtelennek gondoljuk, ahogy például Gauss a nem-euklidészi geometria lehetőségét. „Ha a tudomány történetét tanulmányozzuk, hogyan született meg egy-egy nagy felfedezés, azt tapasztaljuk, hogy a felfedező a korábban már ismert fogalmak között bukkan olyan alapvető összefüggésre, amelyre addig senki sem figyelt fel.” Tehát az új és szokatlan összefüggések felismerésére az embernek nyitottnak kell lennie, hogy a „nagyobb igazságért” meghaladhassa saját addigi, biztosnak és zártnak látszó, megértettnek vélt világát.

Gaál Botond, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem professzora nyitó előadásában az euklidészi geometria már kétezer éve zárt, „teljesnek, függetlennek és ellentmondásmentesnek” gondolt, majd Lobacszevszkij és Bolyai által felbontott axiómarendszerének példáján keresztül arra mutat rá, hogy a zárt rendszerek felnyitása a matematikai gondolkodás ugrásszerű fejlődését eredményezte. Az új rendszer ellentmondásmentessége azonban már nem bizonyítható, mert a nem-euklidészi geometria gondolkodási rendszere nyitást jelent, éppen a nyitott matematikai gondolkodás felé. Mivel a teremtett világ nyitott rendszer, a teremtő és újjáteremtő Isten megismeréséhez és megértéséhez vezető teológiai gondolkodás sem lehet zárt, független.

Kvasz László, matematikus és filozófus a bevezető előadás gondolatmenetének folytatásaként elemzi az ókori természettan zárt világgképének felnyitását, melyet Galilei, Descartes és Newton éppen a Bibliára hivatkozva tett meg. Galilei arra a meggyőződésre jutott, hogy „a természet felfogható az ember számára, matematikailag leírható”, mivel ésszerűen van írva, azaz teremtve. Descartes, a Galilei által felismert törvényszerűségekkel szemben, amelyeket partikuláris értelemben ítélt igaznak, azt hangsúlyozta, hogy az „örök Isten egységes világot teremtett, ezért a világot általános törvényeknek kell kormányozniuk”. Newton pedig, Descartes gondolati rendszerét továbbfejlesztve, azt jelentette ki, hogy Isten mindenütt jelenvalósága megérteti velünk azt, hogy a végtelen Isten jelenvalóságához az abszolút tér hozzátartozik.

Trócsányi Zoltán, fizikus, egyetemi tanár Keplertől vezeti végig a világegyetem megismerésére irányuló tudományos törekvéseket, melyekben a továbblépés kulcsa a mérések pontosságában rejlik. Kepler után négy száz évet kellett várni ahhoz, hogy Hubble nagyfelbontású távcsövével a kutatás kiléphessen a Tejúton túlra, s később eljusson oda, hogy a háttérsugárzás egyenetlenségeinek elemzésével kutatható legyen a világegyetem keletkezésének első néhány másodperce.

Hans Schwarz, regensburgi teológus professzor előadásában az evolúció elméletének angliai és egyesült államokbeli fogadtatását elemezve arra a megállapításra jut, hogy a hívő emberek számára, bár sok vita támadt az evolúció ateista felhangjai miatt, a teremtettségben megmutatókozó rend felismerése, amely egyezik Darwin eredeti szándékával és érdemével, nem jelentett botránkozató és elfogadhatatlan istentelenséget. Sok teológus megértéssel fogadta ezt az elméletet, jóllehet a mai Németországban a megkérdőjelezettek 20%-a nyilatkozott még mindig úgy, hogy a bibliai teremtetéstörténetet szó szerint kell értelmezni.

Végül Székely György, orvos, akadémikus az emberi agy nyitottságát vizsgálva arra a kérdésre keres választ, hogy meghaladhatja-e az ember önmagát azzal, hogy agyával, s annak működésével foglalkozik. Miután az emberi agynak strukturáltsága lehetőséget ad arra, hogy elvon-

tan gondolkozzék, s ezáltal olyan nyitott legyen, hogy önmagát értelmezze, szüksége van egy külön, az állatokétól eltérő funkcióra, a beszédre. Az agykéreg mint nyitott szerveződés a nyelv kifejező lehetőségével együtt lett képessé arra, hogy új eszméket, fogalmakat, elméleteket értsen meg és alkalmazzon. Ha pedig nyitott, akkor transzcendentálni is képes.

A konferencián megszólaló tudósok egybehangzó véleménye szerint a tudomány minden területén a nyitott rendszerek jelentik a fejlődést, még ha ezek a rendszerek nem is tehetők ellentmondás-mentessé. *„Mert most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről színre; most töredékes az ismeretem, akkor pedig úgy fogok ismerni, ahogyan engem is megismert az Isten. Most azért megmarad a hit, a remény, a szeretet, e három; ezek közül pedig legnagyobb a szeretet.”* (1Kor 13,12–13)

Gaál Sándor

„A KEZDEMÉNYEZŐ EGYHÁZ.”

VICTOR JÁNOS EGYHÁZÉPÍTŐ SZOLGÁLATA KÜLÖNÖS
TEKINTETTEL A MISSZIÓRA ÉS A GYŰLEKEZETÉPÍTÉSRE*Sorozat: Dissertationes Theologicae, 7. kötet**Kiadó: Debreceni Református Hittudományi Egyetem**Megjelenés: Debrecen, 2006**Ismerteti: Gonda László*

A magyar református teológiai tudományosság régi adósságát törleszti Gaál Sándor, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem tanszékvezető docense azzal, hogy 2005-ben megvédett disszertációjában a 20. század első felének egyik legjelentősebb hazai teológusa: Victor János (1888–1954) szellemi-teológiai örökségének feldolgozására vállalkozott.¹ Hiszen, bár az elmúlt másfél évtizedben tanulmányok és disszertációk egész sora tárgyalja érintőlegesen Victor sokrétű tevékenységének egyes elemeit,² mégis igaz, hogy teljes életművét feldolgozó monográfia máig nem született. Gaál Sándor sem erre vállalkozik, hanem két terület áttekintésére: Victor missziói teológiájára és ekkleziológiájára koncentrálni.

Gaál Sándor a témát három fő részben tárgyalja. Könyve első szakasza Victor életrajzával foglalkozik. Az ismert életrajzi adatokat nyilvános és magán-levéltárakban végzett alapos kutatómunkája, valamint a leszámazottakkal folytatott személyes interjúi alapján egészíti ki és pontosítja a szerző. Külön fejezetet szentel Victor John R. Motthoz (1865–1955), az újkori ökumenikus mozgalom meghatározó személyiségéhez fűződő viszonyának, hiszen az amerikai metodista laikus igehirdető különösen is nagy hatással volt a fiatal magyar teológus gondolkodására. Szintén külön fejezet foglalkozik a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetségben játszott – meghatározó – szerepével is. Gaál Sándor tudatosan Victor életművének a második világháború előtti szakaszára helyezi a hangsúlyt, s a '40-es évek végén, az '50-es évek elején született,

¹ A doktori eljárást a Debreceni Református Hittudományi Egyetem folytatta le 2005 tavaszán. Témavezető: Dr. Bölcskei Gusztáv tanszékvezető egyetemi tanár.

² Lásd pl. COLLIN, J., „Kicsoda ellenünk?” *Törésvonalak a második világháború utáni magyar református egyház- és teológiatörténetben*, Kiskunfélegyháza, [1992]; KOOL, A.-M., *God Moves in a Mysterious Way. The Hungarian Protestant Foreign Mission Movement 1756–1951*, Zoetermeer, 1993; BOGÁRDI SZABÓ I., *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között*, Debrecen, 1995; FEKETE K., *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága*, Debrecen, 1997; FAZAKAS S., „Új egyház felé?” *A második világháború utáni református egyházi megújulás ekkleziológiai konzekvenciái*, Debrecen, 2000, legutóbb LADÁNYI S. (szerk.), *Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956–1957-es esztendőben történetekhez*, Budapest, 2006.

sokszor vitatott publikációit nem kívánja bevonni vizsgálódása körébe. Az életrajzi összefoglalás alkalmat ad a szerzőnek arra is, hogy kifejtse nézeteit az egyház és egyesület viszonyának ma is aktuális kérdéséről, állást foglalva amellett, hogy „még az egyház megújulásának tiszta szándékával működő egyesület helye sem az egyház mellett, még kevésbé felette, hanem csakis alatta van”. (70. old.)

A dolgozat következő fő fejezete a budapesti professzor missziológiai munkásságát tárgyalja, sorra véve a korban legfontosabb, és a Victor életművében is központi szerepet játszó témákat (pl. reformáció, hitvallásosság, egyháztagság, konfirmáció, ébredés, evangelizáció stb.). Az egyes részterületeket a szerző mindig a mai egyházi életet feszítő kérdések és problémák fényében vizsgálja, és meghúzza a vonalat a mai gyakorlati következtetéseikig. Ezek közül a leglényegesebb talán az a felismerése, hogy Victor a missziót az egyház alaptevékenységeként írja le, azonban elhatárolja más, rendszeres egyházi szolgálatoktól, s hogy ez a koncentrált, lehatárolt misszió-fogalom ma is segítséget jelenthet egyfajta egyházi önvizsgálathoz, majd „profiltisztításhoz”, és ezáltal a Magyarországi Református Egyház missziói életének el nem odázható megújulásához.

Gaál Sándor elemzésének harmadik, záró része több szempontból is szokatlan vállalkozás. Köztudott ugyanis, hogy Victor János nem csupán mint elméleti teológus, hanem mint gyülekezetszervező lelkipásztor is letette névjegyét a 20. század eleji budapesti református egyházi élet területén. Gaál Sándor arra tesz igen érdekes kísérletet, hogy Victor ekkleziológiai felismeréseinek gyakorlati alkalmazását vizsgálja meg, a Budapest-Szabadság téri gyülekezetben töltött szolgálati éveinek (1932–1949) dokumentumai alapján. A disszertáció ezáltal társadalomtudományi dimenziót nyer, hiszen a teória és az empiria viszonyát vizsgálja egy konkrét teológus és gyülekezete esetében. A fejezet másik különlegessége egy merész gondolkísérlet: a szerző összeveti Victor egyházszerkezési elveit és gyakorlatát a 20. század végének egyik nagyhatású gyülekezet-építési irányzatával: Christian A. Schwarz ún. természetes gyülekezet-növekedés-elméletével,³ és rámutat a két nézetrendszer között fennálló meglepő párhuzamosságokra. Mindezek alapján Gaál Sándor mellett érvel, hogy Victor nemcsak rendszeres teológusként, hanem egyházépítő lelkipásztorként is maradandót alkotott, és életműve a ma számára is érvényes üzenetet hordoz.

Gaál Sándor disszertációja a Debreceni Református Hittudományi Egyetem *Dissertationes Theologicae* sorozatának 7. köteteként jelent meg. Az egyszerűségében is igényes megjelenésű kiadványt Bütösi János

³ Magyarul lásd pl. SCHWARZ, C. A., *A gyülekezet természetes fejlődése*, Jánoshalma, 1998.

és Győri L. János lektorálták; a szépen szerkesztett szöveg Bíró Éva munkáját dicséri. A kötet alapos, széleskörű irodalomjegyzéket és angol nyelvű összefoglalást is tartalmaz, a Victor-életműben való tájékozódást pedig Victor János életrajzának egy rövid, kronologikus áttekintése is segíti. A könyv megjelenését a hollandiai *Stichting Fundament Alapítvány* nagylelkű támogatása tette lehetővé.

Török István egy – a szerző által átvett – gondolata szerint „Ha a magyar teológusok tisztában lesznek feladatukkal, akkor lesz Victor-kutatás közöttünk.” (13k. old.) Remélhetjük, hogy Gaál Sándor kötete megnyitja az utat a további kutatómunka előtt, és inspirálni fogja a sokrétű Victor-életmű egyre teljesebb feltárását. Jelen munka azonban önmagában is építő olvasmány a teológus és a gyakorló lelkipásztor számára, hiszen a szerző minden sorával alátámasztja a Victor nyomán megfogalmazott meggyőződését: „A kezdeményező egyház a misszionáló gyülekezetek egyháza.” (70. old.)

Győri L. János

**„EGÉSZ MAGYARORSZÁGNAK ÉS ERDÉLYSÉGNEK...
VILÁGOSÍTÓ LÁMPÁSA”**

A DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM TÖRTÉNETE

Kiadó: Tiszántúli Református Egyházkerület

Megjelenés: Debrecen, 2006.

Ismerteti: Korsós Bálint tanár, iskolaigazgató

Győri L. János tanár úr nem az első alkalommal invitál bennünket sétára a Debreceni Református Kollégium komor, négyszögletes, klasszicista stílusú épülete körül. A 450. évfordulóra készült nagymonográfia (1988) irodalomtörténeti fejezetét követően, amely a legendás önképzőkör mellett más diáktársaságokról is szólt, „*A kősziklán épült vár*” címmel írt kollégiumtörténetet a gimnazisták számára (1992), akkor főként tananyagának szánva rövid, szöveggyűjteménnyel bővített munkáját.

Az elmúlt évben közreadott, közel 200 oldalas, színes fényképekkel illusztrált, „*Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek... világosító lámpása*” című, igényes kiállítású kötetével ismét új műfajban szólítja meg a Kollégium és Debrecen szerelmeit, illetve kibővített útikönyvként azokat a kisdíákokat, akik, a Nagyállomáson leszállva a vonatról, megilletődött Nyilas Misikként járnak be az *alma mater*hez vezető utat az azt körülölelő városon keresztül. Ugyan volt idő, nem is olyan régen, amikor a Nagytemplomot és a Kollégiumot tízemeletes lakótelepi blokkokkal sáncolták körül, azzal a céllal, hogy elszigeteljék Debrecen közepén, de mára már ismét nyilvánvaló a város és a Kollégium szétválaszthatatlan együvé tartozása. A Refibe tartó kisdíáknak így nem csupán a Csonka-templommal és az egykori Főgimnázium épületével kell megismerkednie bőrröndjét cipelve, hanem a katolikus Szent Anna-templom és a régi Városháza is útba esik, de a Déri Múzeum sem nagy kitérő. S persze az útiholmi lerakása után nem maradhat ki az Egyetem, amely egykor Tisza István nevét viselte, a Nagyerdő, ahol a debreceni diákélet legendás alakja, Csokonai borozgatott tanítványával, mint ahogy a boldogtalanságában is életvidám poéta síremléke sem, ahová az utóbbi évtizedekben a költő halála napján áhitattal újra elzarándokol napjaink ifjúsága. (Ezzel mintegy lezárván a Kazinczy és a debreceni előljáróság közötti hajdani *Árkádia-pört*, amelynek az utóbbi években az emlékmű áthelyezése körüli vitában mintha újra felparázslott volna a tüze.)

A városnéző történelmi körsétát a következő fejezetben a Kollégium épületének bejárása követi – egy rendhagyó tanóra, amely során az árkádok alól kitekintő, 1938-as bronzplakett sor szigorú arcú fejedelmeinek, főbírájának és professzorainak bemutatása közben az egyház- és iskola-

történeti kiállítást és a legfontosabb történelmi emlékhelyünket, az Oratóriumot is bejárjuk a tanár úr vezetésével. Külön fejezet szól a Kollégium erdélyi támogatóiról és kapcsolatairól, és az udvari plakettekhez is kapcsolható arcképcsarnok mutatja be a kötetben – sok esetben színes képet is közölve róluk – a legkiemelkedőbb tanáregyéniségeket. A függelékben a csupán a lényeges eseményeket elősoroló kronológia előtt a nevezetes kollégiumi diákok tömör méltatással kiegészített időrendi listája is olvasható.

A méltán figyelmet keltő, finom rajzolatú könyvborítóról különböző korok tógás diákjai tekintenek ránk, mögöttük a Kollégium 1802 előtti épületnégszögének komor sziluettje. Mégsem a régmúlt van a kötet gyűpontjában, hiszen magát a kollégiumtörténetet – példamutató önmegtartóztatással – 28 oldalban vázolja a szerző, és még csak saját vonatkozó írásait sem közli a könyv függelékének vázlatos szakirodalom-jegyzékében. A tudós tanár szándékoltan nem levéltárakból előbogarászott újabb történelmi adalékokra hívta föl a figyelmet. Ennek a kötetnek legfőbb újdonsága a formájában rejlik: abban, hogy afféle *kulturális bédekkerként*, fényes papíron, szép nyomtatásban, sok színes illusztrációval kínálja magát, először esetleg csak egy felfedező jellegű lapozgatásra, hogy eképpen becsalja a saját utcájába (városába, Kollégiumába) a gyanútlan diák vagy felnőtt *érdeklődőt*, s kedvet csináljon az elmélyült tanulmányozáshoz is. A hajdani tógátusok, diáktűzoltók, gerundium-emelgetők mai utódai számára az egykori diákélet színes bemutatása, a diákviseletek, -társaságok és -hagyományok leírása lehet lebilincselő olvasmány.

A vékonyka kollégiumtörténet másik jelentős újdonsága az, hogy szerzője – bár a múzeumokat is bejárja – nem *régi dicsőségünk éji homályában* bujdokol, ami nagy kísértés, *széles út* lehet annak, aki egy közel félezer éves nemzeti jellegadó intézményről ír, hanem a *keskeny utat* választja. A jövőre 470 éves iskola jelenét helyezi a fókuszba, különösen a Kollégium közelmúltjáról és a Dóczy Gimnázium újraindításáról szóló fejezetekben. Azt hirdeti ezzel, hogy – szemben a kommunizmus ideje alatt megtapasztalt elszigetelő, elsorvasztó törekvésekkel –, a Kollégium *nem múzeum* többé! Nem egy klerikális skanzen, melynek napjai, évei meg vannak számlálva.

Állítását az igazolja, hogy az anyaintézmény, mint jó szőlőtő, új vesszőket is növesztett. Az egykori Dóczy Református Leánynevelő Intézet néhány éve szerveződött újjá, és vette föl legendás igazgatójának, Dóczy Gedeonnak a nevét (és így most ezt az y-os névváltozatot használja). A gimnázium történetét, beleértve annak újrafundálását is, Győri L. János először foglalta írásba. Kitér a leánynevelés egykor úttörő voltára, a „nőtan” oktatására, a viseletekre, az intézményi fejlődésre, de az új épület felépítésére is. Nem elfogulatlan recenzensként hadd mondjak köszönetet a szerzőnek úttörő munkájáért, a Református Gimnáziumnak

pedig azért, hogy felfigyelt az elsősorban Debrecen városában és környékén megmutatkozó igényre, és a hat évfolyamos tagozatot idejében elindította. Az újraindult iskola kezdetben még a Kollégium Gimnáziumának tagozataként működött. Igazgatóhelyettesként, majd alapító igazgatónként Kunszabóné Dancs Edit (1950–2006) irányítása alatt válhatott 2000-re önálló intézménnyé; ugyancsak ő vállalt oroszlanrészt a visszakapott Kossuth utcai épület teljes felújításában, valamint a 2002-től abba visszaköltözött intézmény hagyományainak és régi hírnevének újraélesztésében. Hosszú és türelmesen viselt betegsége után korai halála akadályozta meg abban, hogy munkája gyümölcseit is leszakíthassa.

Támogatója a hat évfolyamos gimnáziumnak – ugyancsak új intézményként – a Református Kollégium Általános Iskolája is, amely 1992-től működhet újra, s kiegészítő intézményének tekinti a Dóczyt. A városban méltán népszerű „Füvészkerti iskola” révén lett teljessé – a szó hagyományos értelmében – a Kollégium, hiszen a már meglévő közép- és felsőoktatást tette teljessé az itt folyó alsófokú oktatás.

A rendszerváltás utáni másfél évtizedben a Nagykönyvtár olvasóterme és a múzeumok mellett – a hazai oktatás ezeréves évfordulójának is köszönhetően – a Kollégium valamennyi intézménye megújult. Vannak, amelyek az előbb említetteknel kevésbé látványosan, de legalább annyiban, hogy azokban is nemzedékváltás következett be.

Győri L. János könyve tehát a múlttól szól, a jelenre fókuszál, s a jövőbe tekint. A 2000-ben lezajlott Kollégiumi Diákok Találkozója kapcsán a Kollégium mai tanárai és diákjai elé a legmagasabb követelményt állítja: az ő történelmi felelősségük, „hogyan Debrecen iskolája szellemi értelemben a jövőben is *‘Egész Magyarországnak... világosító lámpása’* maradhasson”.

Leo J. Koffeman – Hodossy-Takács Előd (szerk.)

CHURCH AND CULTURE

Sorozat: Orando et Laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem értesítőjének különszáma

Kiadó: Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Megjelenés: Debrecen, 2007.

Ismerteti: Gonda László

A magyar protestáns gályarab prédikátorokat kiszabadító Michiel Adriaansz De Ruyter admirális születésének négy századik évfordulóján a Kampeni Teológiai Egyetem és Debreceni Református Hittudományi Egyetem a ma is élő holland–magyar kapcsolatok egy értékes dokumentumát jelentette meg.

2001 és 2003 után 2006-ban immár harmadik alkalommal tartott közös teológiai konferenciát a két testvér-intézmény, ez alkalommal az egyház és a kultúra egymáshoz fűződő viszonyának igen aktuális kérdését helyezve a vizsgálódás fókuszába.

A konferencia előadásait tartalmazó kötet bevezető tanulmányát a szerkesztők, *Leo J. Koffeman* kampeni és *Hodossy-Takács Előd* debreceni oktatók jegyzik. A tanulmány mintegy útikalauzként vezeti végig az olvasót a kötetben, és kijelöli azokat a fogalmakat, melyek tájékozódási pontot jelentenek a szerteágazó tematikát felölelő tanulmány-gyűjtemény útvesztőjében. Egyház, kultúra, állam, művészet, oktatás és teológia – e hatalmas területek metszéspontjain helyezkednek el a konferencián elhangzott angol és német nyelvű előadások, azoknak az itt közölt, szerkesztett változata.

A kötet szerzői szemmel láthatólag kétféle megközelítés közül választottak, amikor az „egyház és kultúra” témakörének feldolgozására vállalkoztak, saját szakterületük szempontjai szerint. Többségük amellet döntött, hogy egy konkrét témán, egyfajta „esettanulmányon” keresztül mutassa be az egyház és a kultúra kölcsönös egymásra hatásának lehetséges megvalósulásait. Így olvashatunk elemzést a vallásos állampolgárok által felvetett politikai dilemmákról egy liberális államban (*Pieter Dronkers*), a keresztyén értékek szerepéről az Európai Unióban (*Hörtsik Richárd*), a református irodalomnak a magyar kultúrára gyakorolt hatásáról (*Győri L. János*) vagy Gezina van der Molen kálvinista jogásznak a politikai ellenállás jogáról vallott nézeteiről (*Gert van Klinken*). Ebbe a körbe sorolható még *Hodossy-Takács Előd* tanulmánya a kultúra szerepéről az ószövetségi választott nép életében, *Gaal Botond* műelemzése Munkácsy Mihály Krisztus-trilógiájáról, vagy *G. C. de Vries* képekkel gazdagon illusztrált írása a művészet és a képzelet valláspedagógiai funkcióiról. Ezek az egymástól igen eltérő témájú tanulmányok éppen sok-

féleségükben mutatják fel, hogy az egyház és a kultúra interakciója ma is tartó folyamat, és sajátosságainak megértése nem képzelhető el történelmi távlat és konkrét jelenségek vizsgálata nélkül.

A kötetet alkotó tanulmányok másik körét azok az írások alkotják, melyek az egyház és a kultúra problematikájára elviekben reflektálnak. *Leo J. Koffeman* az egyházak szerepét elemzi a civil társadalomban, és azoknak a politikai kultúrára gyakorolt hatását vizsgálja. Ide tartozik *Christiaan Ravensbergen* rövid elemzése is a kommunikáció lelkipásztori dilemmáiról egy multikulturális közegben, valamint *Johan F. Goud* írása, mely a keresztyén hit és a posztmodern egymásra hatását állítja vizsgálódása középpontjába. Goud a vallás és a művészet szerepét állítja párhuzamba, és amellet érvel, hogy a tradíció, az elkötelezettség és a (belső) szabadság mind a vallás, mind a művészet autentikus megértésének és mély átélésének közös, meghatározó vonásai. Ugyanakkor őv a vallásnak a művészetben történő élmény-centrikus feloldódásától, egy olyan „esztéticizmustól”, mely – nézete szerint – mind a művészet, mind a vallás számára végzetes „vallásos giccshez” („*reli-kitsch*”) vezet. *Ferencz Árpád* záró tanulmányában nemet mond a „kultúra teológiája” népszerű koncepciójára, és a „teológia kultúrája” fontossága mellett érvel, mely szerinte a nyilvánosság posztmodernben széthulló terei és összetört nagy narratívái közepette egyfajta kontinuitást képes felmutatni.

A kötet a Debreceni Református Hittudományi Egyetem „*Orando et laborando*” című évi értesítőjének első különszámaként jelent meg, s mint ilyen külső megjelenésében is a sorozathoz illeszkedik – az apróbb nyomdatechnikai jellegű eltérések ellenére is. Az igényes megjelenésű kiadványt örvendetesen sok képi illusztráció teszi változatosabbá, sajnos csak fekete-fehérben. A többségében angol nyelvű szöveget nyelvi szempontból *Julie A. Furj* lektorálta.

Örömmel ajánlom tehát az olvasóknak a holland–magyar szellemi híd ezen újabb értékes építőkövét. Az angol és német nyelvű kiadvány külföldön hozzájárulhat ahhoz, hogy a magyar református teológia-művelés egy újabb ponton kapcsolódjon be az európai teológiai diskurzusokba, ugyanakkor a hazai olvasók számára a kortárs európai (holland protestáns) teológiai munka egy érdekes keresztmetszetét is nyújtva. A kötet interdiszciplináris jellege miatt haszonnal forgatható teológusok és más tudományterületet művelők számára is.

VI. Kitekintés

Karl-Christoph Epting

EURÓPA ÉS A PROTESTÁNS KISEBBSÉG. A PROTESTANTIZMUS TARTÓPILLÉREINEK BEÉPÍTÉSE AZ EURÓPA-HÁZBA¹

I.

„Túl kevés a protestáns nyugtalanság Európában” – mondta H. J. Kiderlen, a Német Protestáns Egyház (EKD) brüsszeli titkárságának vezetője azon az ülésen, melyet a Gusztáv Adolf Werk 150 éves fennállásának alkalmából a württembergi és badeni tartományi egyház szervezetei rendeztek a Pforzheim melletti Hohenwartban. Itt találkozott 1993. május 15. és 20. között a két német és számos európai protestáns diaszpóra-egyház mintegy 130 képviselője. Fontosnak tartottuk, hogy „*Istenre figyelve – együtt az úton*” címnek megfelelően együtt gondolkodjunk küldetésünkről és feladatainkról. A diaszpóra teológiai és hitbeli felismeréseit és tapasztalatait akartunk hallani, megfontolni és így ösztönzést kapni a munkára. A beszélgetések és viták egyik konkrét kérdése így hangzott: Mít vihetnek a reformáció egyházai a kialakuló Európa-házba? Miben állhat az ő hozzájárulásuk? Az ülés érdekes fejtegetéseit és gondolatait máig is érdemes elolvasni és megfontolni. Az is tény, hogy Európa és a protestáns diaszpóra kérdése nem új, jó ideje napirenden van.²

De igaz-e az akkori megállapítás: „Túl kevés a protestáns nyugtalanság Európában?” Igaz-e még most is? Lehet-e egyáltalán ilyet mondani? Valóban a protestantizmus dolga Európában a nyugtalanságról, a mozgásról gondoskodni? Ez a feladata?

Az *evangéliumi* jelzöt már az ókeresztyén idők óta (2. sz.) az *evangéliumhoz tartozó, az evangéliumnak megfelelő* értelemben használták³, a reformáció korában pedig, különösen Luther Mártonnál, „az evangéliumból mint kritikai tényezőből nyert felismerések és tanítások” megfelelője. A kifejezés azért lett hamarosan a reformátori mozgalom neve és önmegjelölése, mivel jól kifejezte a reformáció legfontosabb célját, a bibliai, illetve evangéliumi alapra való építkezést.

A diaszpóra fogalmát is használja és ismeri a Szentírás. A görög $\alpha\chi\theta\epsilon\mu$ szó szétszórást, vetést jelent. A keresztyén időszámítás első századaiban megszokott kifejezés eltűnik, miután a keresztyénség

¹ *Jelen tanulmány a 2007. március 26-án a Missziói és Felekezettudományi Tanszék szervezésében egyetemünkön megtartott vendégelőadás szerkesztett változata.*

² Vö. *Auf Gott hören – gemeinsam unterwegs: Dokumentation der Theologischen Tagung aus Anlass des 150-jährigen Jubiläums der Hauptgruppen Baden und Württemberg des Gustav-Adolf-Werkes*, Karlsruhe, 1994.

³ Vö. VISCHER, L., EKL, Bd. 1, 1198.

Nagy Constantinus révén hivatalos, kvázi államvallássá lett. Csak az újkorban, mindenekelőtt a 19. században, a Gusztáv Adolf Egyesület munkája révén jelenik meg újra a diaszpóra fogalma az egyházi szóhasználatban. Ma a fogalom általában a kis létszámot, a kisebbségi helyzetet jelöli. Különösen olyan keresztyén egyházakat, melyek az Ige mint kritérium és vezérfonal alapján akarnak keresztyén életet élni, és ezt kisebbségben teszik – akár itt, Európában is.

De mit is jelent ez a szó: „Európa”? Ezt számtalanszor próbálták már meghatározni, de ezek a definíciók a legtöbbször nem pontosak. Európa földrajzi fogalom, nyitott, mely sokféle népet és származást, lelki és szellemi áramlatot, egyezőséget és különbözőséget, sőt, egymással ellentétes gondolati, filozófiai, művészi, építészeti fejlődést, ugyanakkor az erő és hatalom, valamint az igazságosság és szolidaritás kettősségét is jelentheti. Tapasztalatunk Európáról legtöbbször ambivalens. Theodor Heuß, Nyugat-Németország első köztársasági elnöke, egyszer találóan állapította meg: „Európa három dombra épült: az Akropoliszra, a Capitoliumra és a Golgotára.”⁴ Ma elmondhatjuk, hogy az Európai Unió (EU) 2004. május 1-je óta 25 országból áll. Megállapíthatjuk, hogy az EU-ba további országok is be szeretnének lépni és előreláthatólag be is lépnek majd. Tudatosíthatjuk, hogy az Európa Tanácsba, mely 1949. évi alapítása óta mindenekelőtt a demokráciát és az emberi jogokat kívánja támogatni, még több, negyvennél is több ország tartozik. Európa földrajzi térség, és az itt élő embereket ma a közös érdekek és a közös gondolkodás kötik össze a közös történelmi tapasztalatok alapján, és identitásukat egymással, közösségben akarják megélni, támogatni és kibontakoztatni. Ezen a kontinensen, melyet meghatározó módon formált és alakított a keresztyénség, van protestáns diaszpóra.

II.

Ennek a protestáns diaszpórának az eredetét és kezdetét Speyer városában kell keresnünk. Ebben a városban volt, több mint 475 éve, 1529 márciusának közepétől április végéig az a birodalmi gyűlés, mely a protestantizmus születését is jelentette.⁵ Mi történt akkor?

Az 1521. évi wormszi birodalmi gyűlés után a reformátori mozgalomnak, mely az egyház megújulási mozgalmaként értelmezte magát, egyre több követője és támogatója lett. Ezért az első speyeri birodalmi gyűlésen, 1526-ban, a fejedelmek és rendek olyan határozatot hoztak, mely szerint egy egyetemes zsinat összehívásáig vallási kérdésekben meg kell őrizni a *status quot*. Az 1521. május 8-i wormszi ediktum a Luther Mártonra vonatkozó birodalmi átokban kimondta, hogy senki sem „adhat

⁴ Lásd BERGSDORF – HERZ – HOFFMEISTER, *Europa: Dreizehn Vorlesungen*, 104.

⁵ Lásd BORNKAMM, *Das Jahrhundert der Reformation*, 112kk.

neki szállást, tartózkodási helyet, étket, italt, sem szóval, sem tettel titokban vagy nyilvánosan nem nyújthat neki segítséget, meghallgatást, támogatást, hanem őt elfogva őrizet alatt a császári felséghez küldeni” tartozik.⁶ Mivel ez az ediktum nem volt végrehajtható, az 1526-os speyeri birodalmi gyűlés úgy határozott, hogy a wormszi ediktum dolgában mindenki azt tegye, „amit Isten és a császári felséggel szemben reménységgel és bizalommal felelősen vállalni tud”.⁷

Anélkül, hogy jobban elmélyednénk a kor viszonyaiban, megállapíthatjuk, hogy 1529-ben, a második speyeri birodalmi gyűlésen két politikai és jogi program állt egymással szemben: egyfelől a wormszi ediktum hatalomra és kényszerre alapozott útja, másfelől az első speyeri birodalmi gyűlésnek a saját személyes felelősségre hagyatkozó rendelkezése. A második speyeri birodalmi gyűlésnek a császárral szembeni engedelmességet kellett erősítenie, és elérnie, hogy az ún. vallási tévelygések véget érjenek. Ferdinánd, a császár helytartója és testvére ezt már a fejedelmeknek és rendeknek szóló igen éles és határozott hangú meghívásában is világossá tette, amikor mindnyájukat előjogaik elvesztésével fenyegette, amennyiben nem jelennek meg. A birodalmi gyűlés megnyitásakor az ún. császári birodalmi nyilatkozat hangneme is goromba és fenyegető volt:

„A császár kifejezte aggodalmát és rendkívüli nemtetszését azok miatt a gonosz és kártékony tévelygések miatt, melyek uralkodása alatt keletkeztek, egyre jobban terjedtek, és zavart, lázadást, háborút, nyomorúságot és vérontást szültek, és amelyeket a keresztyenség legfőbb uralkodójaként tovább nem kíván elnézni.”⁸

A császári nyilatkozat alapján, valamint a fejedelmek és rendek többségének egyetértésével ezután határozatot hoztak, hogy a wormszi ediktum érvényességét megerősítsék, az 1526. évi első speyeri birodalmi gyűlés határozatát pedig hatályon kívül helyezték. A határozat kimondta, hogy

„... azok, akik eddig a wormszi császári ediktumhoz tartották magukat, továbbra is a zsinatig maradjanak meg ebben, és alattvalóikat is ehhez tartsák. De a rendek másik részének, melyeknél az idegen tanítások születtek, és részben feltűnő lázadás, bántalom és veszély nélkül nem is fordíthatók vissza, ezentűl minden újítástól a zsinatig, amennyire ez lehetséges és emberséges, óvakodniuk kell.”⁹

A reformatori megújulási folyamatokat elutasították, mint amelyeket

„a német nemzet szent birodalmának rendjei nem fogadtak el, sem ezek hirdetését nem engedélyezték.”¹⁰

⁶ BORNKAMM, *Das Jahrhundert der Reformation*, 115.

⁷ BORNKAMM, *Das Jahrhundert der Reformation*, 114.

⁸ ROGGE, *Illustrierte Geschichte der Reformation in Deutschland*, 202, alapján.

⁹ ROGGE, *Illustrierte Geschichte der Reformation in Deutschland*, 204, alapján.

¹⁰ ROGGE, *Illustrierte Geschichte der Reformation in Deutschland*, 204, alapján.

A fejedelmek és rendek többsége a határozathoz hozzájárult. Nem tette ezt meg János, szász választófejedelem, Fülöp, Hessen grófja, György, Brandenburg örgrófja, Wolfgang, Anhalt fejedelme, valamint a lüneburgi Ernő és Ferenc hercegek meghatalmazottja számos birodalmi várossal együtt, melyeknek szószólója Jakob Sturm, strassburgi helytartó volt.

Az április 19-i határozat után ők protestáltak, azaz *protestatiot*, hivatalos és ünnepélyes tiltakozást nyújtottak be. Ebben, az április 25-én, megfelelő jogi formában benyújtott *protestatioban* szerepelnek a már jól ismert mondatok:

„Azokban a dolgokban, melyek Isten dicsőségét és minden egyes ember üdvösségét illetik, kötelesek vagyunk és tartozunk Isten parancsára a lelkiismeretünk miatt egyedül Urunkat és Istenünket legfőbb királyunknak és urunknak tekinteni. Az Isten dicsőségét és a lelkek üdvét érintő dolgokban mindenkinek magának kell Isten előtt megállni és számot adni, ez alól senki más elhatározása nem ment fel.”¹¹

Az 1529-es speyeri birodalmi gyűlésen a fejedelmek és rendek – tehát nem a teológusok! – először álltak ki nyilvánosan a reformáció mellett, és tettek közös nyilatkozatot. A protestantizmus, amelynek neve erre a *protestatióra* vezethető vissza, itt, Speyerben született meg. Nem a római katolikus egyház és tanítása ellen protestáltak itt a rendek, hanem azért a jogért szálltak síkra, illetve az első speyeri birodalmi gyűlésnek 1526-ban azon, egyhangúan meghozott határozatáról „tettek tanúságot” (= *protestari*), mely szerint a jövődől zsinatig szabadon dönthetnek magatartásukról. Ünnepélyesen síkra szálltak egyben azért az elvért is, hogy a hit dolgaiban a saját lelkiismeretüké, és nem a pápáé, a császáré vagy valamiféle többségé a döntés. Városok és területek képviselői vallották meg hitüket és mondták ki, hogy önmagáért mindenki maga a felelős Isten előtt.

Az, hogy a *protestatióról* szóló döntést az érintettek csak nehéz szívvel hozták meg, kiderül az akkori tárgyalásokból és a pártok közötti számos közvetítési kísérletből. A protestánsok azonban felismeréseik alapján, melyek az evangélium megértésén alapultak, nem tehetek másképp. Pedig tisztában voltak vele, hogy ezzel a lépéssel nagy veszélynek teszik ki magukat, hiszen az ellenpárt eltervezte és elszánta magát arra, hogy a császárt erőszakos intézkedésekre ösztökélje.

Talán érthető, hogy ezek miatt a birodalmi rendeknek csak kisebb része foglalt állást így nyilvánosan. Egy kicsiny kisebbség – csupán hat fejedelem és tizennégy város – akart egyedül Istenben bízni és az ő szent Igéjére építeni.¹² Számukra lelkiismereti kötelesség volt a felismert

¹¹ ROGGE, *Illustrierte Geschichte der Reformation in Deutschland*, 206, alapján.

¹² Vö. BENRATH, *450 Jahre Reformation in Speyer*, 299.

igazságot az emberek előtt is megvallani, hogy Krisztus Igéje ne ítélje meg őket: „... *aki pedig megtagad engem az emberek előtt, azt majd én is megtagadom mennyei Atyám előtt.*” (Mt 10,33) Speyerből írta haza az egyik strassburgi küldött:

„Akik így meg akarnak maradni Isten oldalán és az ő szent Igéjénél, csak a kicsiny nyáj. Ez pedig csak az első próba; mert ahol az ember az Urat, különösen fejedelmek és uraságok előtt megtagadja, azt az Úr is megtagadja mennyei Atyja előtt. A másik próba az lesz: Isten Igéjét visszavonni vagy égni.”¹³

Egy kicsiny nyáj, egy kicsiny sereg – ők azok, akiknek köszönhetően 1529-ben megszületett a protestantizmus. Ezért mondhatjuk, hogy kezdettől fogva jelen van annak a tapasztalata és tudata, mit jelent kisebbségnek lenni. Diaszpóra és evangéliumi keresztyénség már Speyerben, 1529-ben is összetartozott! A protestantizmus története, tehát azok története, akik a 16. századi reformáció egyházaihoz tartoznak, legtöbbször egy kisebbség vagy egy diaszpóra története.

Protestánsnak lenni és diaszpórában élni igen gyakran egyet jelent. Európa és protestáns diaszpóra – ez a két fogalom a speyeri birodalmi gyűlés óta újra és újra a kisebbségi lét, magatartás és cselekvés megélését jelenti. Ma is, a változó Európában, az „Európa-házban” a protestánsok legfeljebb a népesség 20%-át teszik ki. A „protestáns” elnevezés formálisabb és inkább a külső keletkezésre és a történeti eseményekre utal. Az „evangéliumi keresztyénség” önmegjelölés jobban kiemeli belső eredetét és az evangélium iránti elkötelezettségét. Lényegében azonban mindkét kifejezés ugyanazt jelenti. Ezért tulajdonképpen ugyanarról beszélünk, akár protestánsokat, akár evangéliumi keresztyéneket mondunk. Ezek a 16. századi reformációból születő és általa meghatározott egyházak és hitközösségek.

III.

Mi a meghatározó ma a reformáció egyházai számára? Mivel kellene, mivel szeretnének az európai változásokat látva a jövő Európájához hozzájárulni?

1) A maroknyi speyeri protestánsnak 1529-ben mindenekelőtt az a bibliai felismerés volt fontos, hogy Istennek kell inkább engedni, mint az embereknek. (ApCsel 5,29) Tudatában voltak az ember végességének, a kritikus bánásmód szükségességének önmagukkal, másokkal és a teremtett világgal szemben, és tökéletesen bíztak abban, aki mindezen uralodik és akivel – mint az „egészen mással” – szembesül az ember: Istenben.

¹³ Vö. BORNKAMM, *Das Jahrhundert der Reformation*, 121.

Istennel egyedül az ő Igéjében, az Ó- és Újszövetség könyveiben találkozhatunk. Így tesz képessé és szabaddá bennünket a Szentírás az Isten színe előtti szerény és hálás életre. Az ilyen élet felismeri és elfogadja korlátait és lehetőségeit. Krisztus maga mondja az Írásokról és önmagáról: „...*azok rólam tesznek bizonyosságot*”. (Jn 5,39)

Ezért kell a Szentírás kulcsfontosságú szerepét, melyet a reformáció felismert és visszaállított, ismételten minden politikai és társadalmi fejlődésre vonatkozóan felfedezni és feltárni. Az Ige, annak magyarázata és hirdetése a protestáns lét szükséges alapvetése és nélkülözhetetlen hozzájárulása a felelős társadalmi cselekvéshez Európában és szerte a világon.

2) Kezdetől fogva lényeges volt az evangéliumi keresztyének számára az egyén lelkiismerete és az Isten előtti személyes felelősség. Semmilyen intézmény, sem az egyház, sem egy tanítói hivatal, senki sem veheti le vagy vállalhatja át a lelkiismereti döntések terhét. Az első protestáló irat 1529-ben a „jó lelkiismeretről” szólt, és arról, hogy – ismét idézve a vonatkozó részlet szavait –

*„Azokban a dolgokban, melyek Isten dicsőségét és minden egyes ember üdvösségét illetik, kötelesek vagyunk és tartozunk Isten parancsára a lelkiismeretünk miatt egyedül Urunkat és Istenünket legfőbb királyunknak és urunknak tekinteni.”*¹⁴

De ugyanebben az értelemben mondta már 1521-ben, a wormszi birodalmi gyűlésen Luther Márton is beszédének legvégén:

*„Mivel lelkiismeretem Isten Igéjének foglya, ezért semmit sem tudok és akarok visszavonni, mert veszedelmes és lehetetlen a lelkiismeret ellenében cselekedni. Isten segítsen!”*¹⁵

Egyfelől a lelkiismeret jelentősége és a rá való hivatkozás, másfelől annak Isten Igéjéhez, mint egyetlen tekintélyhez kötöttsége az, ami a reformátorok szerint az életben fontos. Luther fellépése a wormszi birodalmi gyűlésen már szimbolikusan jelzi ezt az új lelkiismeret-értelmezést a császárral és a birodalommal való konfliktusban. Martin Bucer Strassburgban a gyakorlatban is megpróbálta biztosítani a lelkiismeretnek ezt a szabadságát.¹⁶

A lelkiismereti szabadság újkori követelése elképzelhetetlen a reformáció indítéka nélkül.¹⁷ A protestantizmusban ezért az Ex 20,1–17 par. Deut 5,6–21 parancsai, melyeket az Ószövetségben Izráel népe kapott, nem nyomasztó és elnyomó törvénné lesznek, hanem olyan ajándékká, amely szabaddá tesz és rendet teremt, ezért közösséget is teremt. Az

¹⁴ ROGGE, *Illustrierte Geschichte der Reformation in Deutschland*, 206, alapján.

¹⁵ Vö. LUTHER, *Ausgewählte Schriften*. Bd. 1, 269, alapján.

¹⁶ Vö. GRESCHAT, *Martin Bucer: ein Reformator und seine Zeit*, 269.

¹⁷ Vö. LAU, *Evangelische Diaspora*, 178.

egyén lelkiismerete és a Tízparancsolat olyan kincs, mely a protestánsok számára minden időben és helyzetben nélkülözhetetlen mérce.

3) A protestáns ember személyes felelősségét a bizonyossággal éli, hogy minden embernek ugyanolyan a méltósága és az értéke. Már az Ószövetségben, például a Prédikátor könyvében elhangzik: *„Féld Istent, és tartsd meg parancsolatait, mert ez minden embernek kötelessége!”* (Préd 12,13) Az Újszövetség ismételt hangsúlyozza: *„Mert Isten nem személyválogató.”* (Róm 2,11), *„Isten nem nézi az ember személyét...”* (Gal 2,6) A Gal 3,28-ban pedig ott a jól ismert mondat: *„Krisztusban tehát nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban.”*

Az embernek ez az egyenértékűsége és egyenrangúsága – egy olyan világban, ahol a fentet és a lentet, az erőt és a gyengeséget, a győzelmet és a veszteséget olyan sokféleképpen és gyakran kegyetlenül tapasztaljuk – forradalmi kijelentés és perspektíva, mely feltétele az egyéni gondolkodásnak és magatartásnak. A reformátori felismerés szerint azonban ez az egyenrangúság csak *coram Deo* érthető és fogadható el teljes mélységében, ragadható meg ajándékként a kegyelem szabadságában, és az egyén szabadsága csakis az Isten Igéjéhez való kötöttségben valósulhat meg.

Csak ez az ismeret és bizonyosság teszi az egyént szabaddá és képessé arra, hogy a megbékélésért, az igazságért és a tisztességért küzdjön anélkül, hogy másokra, érdemekre, elismerésre sandítson. A reformáció alapvető felfedezése, hogy minden egyes ember igaz Isten előtt – de csupán kegyelemből és Isten szabad akaratából. A Római levél döntő helye ezt így fogalmazza meg: *„Nem szégyellem az evangéliumot, hiszen Isten ereje az, minden hívőnek üdvösségére, elsőként zsidónak, de görögnek is ... hitből hitbe, ahogyan meg van írva: Az igaz ember pedig hitből fog élni.”* (Róm 1,16k)

A protestantizmus feladata, hogy ezt a látást és világszemléletet érvényesítse minden politikai és társadalmi helyzetben és változásban. 1992. március 24–30. között Budapesten zajlott az eddig egyetlen európai protestáns nagygyűlés, mely azóta már történelem, és – sajnos – nincs folytatása. Szerintem fontos emlékeztetni magunkat arra, amit ezen az alkalmon így fogalmaztak:

„Megtapasztaltuk Jézus Krisztus igazságának elkötelező erejét. Ez az igazság a megbékélés. Ebből él a keresztyén ember és az egyház. Megtérésre vezet, megszabadít a bűntől, felszabadít Isten és az embertárs számára. Összeköt határokon át, átformálja gondolkodásunkat, és készséget ébreszt a világért való felelősségre. Az egyházakban és az egyházak közt közösséget teremt. Maradandó és sürgős feladatunk, hogy tanúskodjunk a reformáció által újrafelfedezett igazságról, hogy Isten az istenteleneket Krisztusban megigazítja, hogy őt mindenek felett tiszteljük, szeressék és bízzanak benne.

*Hirdetjük a megbékélést, elbeszéljük Isten nagy tetteit, és emlékeztetünk az igazságra és békeségre megígért országára, melyet Isten terem.*¹⁸

4) Ez vezet el egy másik reformátori felismeréshez, melynek minden emberi együttélésben és munkában alapvető jelentőségének kellene lennie. A protestánsoknak szüntelenül ezt kell felmutatniuk, ennek kell hangot adniuk, és maguknak is megszívelniük. A hívők egyetemes papságának bibliai-reformátori felismeréséről van szó. *„Ti azonban választott nemzetek, királyi papság, szent nemzet vagytok, Isten tulajdonba vett népe, hogy hirdessétek nagy tetteit annak, aki a sötétségből az ő csodálatos világosságára hívott el titeket.*” – olvassuk az 1Pt 2,9-ben. De idetartozik még az is, ami a Gal 3,28-ban vagy más újszövetségi helyeken is olvashatunk, a Kol 3,11-ben például így: *„Itt már nincs többé görög és zsidó, körülmetéltség és körülmetéletlenség, barbár és szkíta, szolga és szabad, hanem minden és mindenekben Krisztus.*”

Az együttélésnek, a közösségnek és az egyháznak ez az értelmezése olyan kopernikuszi fordulatot jelent, melyre a protestánsoknak környezetüket mindig emlékeztetniük kell, ezt meg kell őrizniük és meg kell élniük. A külön papság helyett az egyetemes papság, az egyház hierarchikus értelmezése helyett a részvételre épülő, az alá- és fölérendelés helyett egyenrangú testvérek közössége. Az 1992. évi budapesti európai protestáns nagygyűlésen kimondták:

„Tartjuk a hívők egyetemes papságának bibliai-reformátori tanítását. Ez ma számunkra minden megkeresztelt közös felelősségét jelenti a gyülekezetben és az egyházban, férfi és nő még mindig meg nem valósult egyenrangúságát és a hierarchikus magatartás legyőzését Isten népében.

*Ilyen részvételről van szó nemcsak az egyházban, hanem a társadalomban is. Ezért támogatjuk az európai egyesülési folyamatban, az európai intézmények munkájában a polgárbarát megközelítést, és óvunk az adminisztratív centralizmustól, melynek nincs hatékony demokratikus kontrollja.*¹⁹

Ez a gondolat és megállapítás mindmáig aktuális és érvényes. A protestánsok kicsiny serege az egyenrangúaknak ezért a közösségért kell, hogy fellépjen. Abban az egyházzól szóló tanulmányban, melyet a protestáns egyházak²⁰ 500 évvel a reformáció után először közösen dolgoztak ki és fogadtak el, azt hangsúlyozzák:

„Az egyház olyan tagokból álló közösség, ahol az egység alapja a Krisztussal való egység. (1Kor 12,12k.) A tagok közössége abból él, hogy mind-

¹⁸ Vö. [név nélkül], *Christliche Verantwortung für Europa*, 1, alapján.

¹⁹ [név nélkül], *Christliche Verantwortung für Europa*, 3, alapján.

²⁰ ti. a Protestáns Egyházak Közösségéhez (GEKE, korábban: Leuenbergi Egyházközösség) tartozók.

*nyáján egyenrangúan szolgálják a gyülekezet épülését Istentől adott különböző ajándékaikkal. (1Kor 12,12–31; Róm 12,4–8)*²¹

Ragaszkodnak ahhoz, és különösen a kisebbségi egyházakra, illetve a protestáns diaszpórára tekintettel emlékeztetnek arra, hogy:

*„Ahol a reformáció egyházaik kisebbségi egyházként élnek, ott az evangélium reformátori felismerése a társadalom többségétől való megkülönböztetéshez vezetett. Ez az elhatárolódás a bizonyágtétel javára válhat és fel szabadíthat. Így olyan ‘nonkonform’ életformához vezet, melynek bizonyágtévé jellege van.”*²²

Európa és a protestáns diaszpóra – a protestantizmus tartópilléireinek beépítése az Európa-házba –, ez volt a témánk. Az 1529. évi speyeri birodalmi gyűléstől, azaz születésétől kezdve a protestantizmus mindig kicsiny seregként, diaszpórában élő kisebbségként határozza meg önmagát, és hangsúlyozza újra és újra az Isten Szentírásban megszólaló Igéjébe vetett bizalom fontosságát, a lelkiismeret szavára Isten színe előtt való odafigyelést, az egyén fontosságát és felelősségét, az emberek egyenrangúságát és egyenértékűségét, valamint közös, egyenrangú részvételét a közösségben és az igazság, a béke és a megbékélt szabadság társadalmi megvalósulásában.

Talán mégiscsak támad ebből egy kis „protestáns nyugtalanság” Európában, ahogyan azt 1993-ban, a pforzheimi konferencián várták és remélték.

Fordította: Balog Margit

Felhasznált irodalom:

- [szerk. nélkül], *Auf Gott hören – gemeinsam unterwegs: Dokumentation der Theologischen Tagung aus Anlass des 150-jährigen Jubiläums der Hauptgruppen Baden und Württemberg des Gustav-Adolf-Werkes*, Karlsruhe, 1994.
- BENRATH, G.-A., in: *450 Jahre Reformation in Speyer* (Blätter für pfälzische Kirchengeschichte und religiöse Volkskunde 57), 1990.
- BERGSDORF, W. – HERZ, D. – HOFFMEISTER, H. (Hg.), *Europa: Dreizehn Vorlesungen. Ringvorlesung im Wintersemester 2001/2002*, Weimar, 2002.
- BORNKAMM, H., *Das Jahrhundert der Reformation: Gestalten und Kräfte*, Göttingen, 1966, 112kk.

²¹ HÜFFMEIER, *Der reformatorische Beitrag zum ökumenischen Dialog*, 24.

²² HÜFFMEIER, *Der reformatorische Beitrag zum ökumenischen Dialog*, 38.

- [név nélkül], *Europäische Evangelische Versammlung „Christliche Verantwortung für Europa“*, *epd-Dokumentation* (Nr. 17), 1992.
- GRESCHAT, M., *Martin Bucer: ein Reformator und seine Zeit*, München, 1990.
- HÜFFMEIER, W., *Die Kirche Jesu Christi: Der reformatorische Beitrag zum ökumenischen Dialog über die kirchliche Einheit* (Leuenberger Texte. Heft 1), Frankfurt a. M., 1996.
- KAULFUSS-DIESCH, K., *Das Buch der Reformation: Geschrieben von Mitlebenden*, Leipzig, 1917.
- LAU, F., Szócikk „*Evangelische Diaspora*”, in: RGG, 3. Auflage, Bd. 2, Tübingen, 1958, 177–179.
- LUTHER, M., *Ausgewählte Schriften. Bd. 1: Aufbruch zur Reformation* (hrsg. von K. Bornkamm und G. Ebeling), Frankfurt a. M., 1995.
- ROGGE, B., *Illustrierte Geschichte der Reformation in Deutschland*, Hersfeld, 1909.
- VISCHER, L., in: EKL, 3. Auflage, Bd. 1, Göttingen, 1986, 1198.

Baráth Béla Levente
RAVASZ LÁSZLÓRA ÉS BIBÓ ISTVÁNRA EMLÉKEZVE
MUNKÁSSÁGUK EGY ÚJABB, RENDHAGYÓ FELDOLGOZÁSA
KAPCSÁN

Az Argumentum Kiadó gondozásában, 2005-ben jelent meg Tóth-Matolcsy László *„Műhely a lehetetlenséghez. Kapcsolódási pontok Bibó István és Ravasz László életművében”* című munkája. A szerző e kötetben Ravasz László és Bibó István, az após és a vő munkásságának párhuzamos vizsgálatát kínálja. Ez különösen érdekes szellemi kaland volt a számomra, hiszen a szerző által vizsgálat alá vont konkrét témakörök többsége közvetlenül is kapcsolódik a 20. századi református egyház- és teológiatörténet fontos problémáihoz, így részben saját közvetlen kutatásaimhoz is. Igaz ez nemcsak a század első felének teológiatörténetét jól jellemző keresztyénség-képük és teológiai előfeltevéseik vizsgálatára, de a nemzetről, a nacionalizmusról megfogalmazott nézeteikre, a zsidótörvények és a *sóah* kapcsán kifejtett álláspontjukra, és természetesen az egyház és politika, illetve az állam és egyház kérdésköréhez kapcsolódó munkásságukra is. A mű elkészítését ösztönző alapkérdést maga a szerző így fogalmazza meg:

„...milyen előfeltevések és elméleti koncepciók határozták meg Ravasz László és Bibó István esetében a keresztyén értékek és a politika szempontjait, azaz milyen motivációk alapján közelítették meg a politikum szféráját.” (8. old.)

A szerző kettőjük munkásságának *„közös pontot jelentő erőfeszítését”* éppen abban látja, hogy *„a keresztyén erkölcsi alapelveket és a politikai szerepvállalást egymásra vonatkoztassák”*. (10. old.) Rövid könyvbemutatómban most ehhez az alapvető megállapításhoz kapcsolódó részletet kívánok sajátos szakmai szempontjaim szerint röviden bemutatni és értékelni.

Előbb néhány általános észrevétel: A kötet elkészítése során alkalmazott szisztematikus anyaggyűjtő és feldolgozó munka olyan szintézishez vezetett, mely érzékeny lenyomata nem csupán Bibó István és Ravasz László közéleti munkássága és írásai gondolatmenetének, de a hozzájuk kapcsolódó szakirodalomnak is. A dolgozatban a leíró és az elemző részek jól kiegészítve váltogatják egymást. Sor kerül az összehasonlított témakörhöz kapcsolódó eredeti írások részletező ismertetésére, de a kapcsolódó politikaelméleti, egyház- és teológiatörténeti publikációk eredményeinek bemutatására is, amit folyamatosan a szerző értékelése és összegzése kísér.

A két személy munkásságának vizsgálatát következetesen független, elemző attitűd jellemzi. Ezt megfigyelhetjük a kötet szerkezeti felépítését,

sorrendiségét és arányait tekintve is. Az a megfogalmazott elv, hogy „*ne használja az egyiket mércéül a másikkal szemben*” (8. old.), azért is figyelemreméltó volt a számomra, mert a szerzőnek, szakmájából adódóan, nyilvánvalóan komoly kísértést jelenthetett, hogy inkább Bibó István felől közelítse meg Ravasz Lászlót.

Véleményem szerint a kötetben egyfajta belső, tartalmi aszimmetria mégis megmaradt! Ennek több okát látom. Egyrészt – amint a kötet címéül választott, nagyon találó Ravasz-idézet is utal rá – valóban komoly módszertani és szövegelemzési (sőt, olykor „szaknyelv szinkronizálási”) problémákat vet fel egy inkább kiváló politikaelméleti író munkásságát párhuzamba állítani egy inkább kiváló igehirdető, gyakorlati teológus, egyházkormányzó személyiségével. Másrészt a kötetben megmutatkozik a rendelkezésre álló feldolgozó szakirodalomban is érezhető egyenetlenség, ezért érezzük a Bibó István elméleti munkásságát és annak elemzését adó részeket elmélyültebbnek. Igaz, hogy Ravasz László egyházi és közéleti munkásságával és a 20. század alapvető magyar református egyház- és teológiatörténeti kérdéseivel is többen foglalkoztak az elmúlt évtizedekben, de az ideológiai vagy éppen személyes elfogultságoktól mentes szakelemzésekkel jelentős részben adós maradt a kutatás. Más egyházi vezetőkhez hasonlóan vele kapcsolatban is jellemző, hogy személyiségének megközelítésére – Tóth-Matolcsy Lászlót idézve – „*demonizáló, őt vagy egyértelműen elmarasztaló, vagy egyértelműen apologizáló vélemények*” (169. old.) a jellemzőek. Meglátásom szerint az ismertetett munka éppen azért tekinthető jelentős elmozdulásnak a Ravasz-kutatásban, mert munkamódszere miatt több konkrét kérdésben reális összehasonlítási alapot ad Ravasz elveinek és tetteinek árnyaltabb értékeléséhez.

A művet olvasva általános kritikai megjegyzésként fogalmazódott meg bennem, hogy egy Ravasz Lászlóhoz hasonló formátumú lelkipásztori személyiség ilyen speciális – közéleti és politikaelméleti munkásságának – vizsgálata során komoly csonkulások nélkül valóban mellőzhető-e igehirdetéseinek, teológiai szakmunkáinak, vagy éppen az egyházkormányzó tevékenysége kapcsán keletkezett szövegeinek elemzése. A kérdésfeltevést azért is jogosnak érzem, mert például a 2. zsidótörvény és az 1956-os események kapcsán a szerző, a saját maga által rögzített munkamódszerével szemben maga is belátta, hogy kénytelen igehirdetéseket is bevonni értékelésébe.

A bemutatott konkrét témakörök kapcsán csupán két továbbgondolásra ösztönző részre kívánom külön is felhívni a figyelmet: Ravasz László politikai állásfoglalásainak teológiai hátterére, és Bibó István egyház- és keresztyénség-képére, illetve az egyház társadalmi küldetéséről vallott felfogására.

Ravasz László szemléletének teológiatörténeti elhelyezése kapcsán a neokantiánus értékteológia fogalmának és hatásának tisztázása alaposan és részletezően került kidolgozásra. Ehhez képesten teológiai szemléletének radikális, ún. igei fordulatát és ennek hatását feltűnően kevésbé alaposan tárgyalja a szerző. Pedig a kötet alapvető kérdésselvetése kapcsán különösen is fontosnak tartanám olyan kérdések tisztázását, mint például az, hogy konkrétan milyen primer vagy szekunder irodalomból ismerte meg Ravasz László az ún. „új reformátori teológiát”, mennyiben alakított ki sajátos álláspontot egyes konkrét kérdések kapcsán, s hogy ezek az idő folyamán hogyan változtak.

Ezeket azért is szükséges lett volna tisztázni, mert a kötetben több helyen szinte közhelyszerűen alkalmazott általános értékelő megállapítás, miszerint az „új reformátori teológia” hatása Ravasz esetében fatalista történetiszemlélethez és bizonyos fokú közéleti passzivitáshoz vezetett, alaposabb kifejtést igényelt volna. Ha ugyanis a német „Hitvalló egyház” képviselőire, vagy hazai viszonylatban például Török Istvánra gondolunk, ezt nem tarthatjuk magától értetődőnek. Náluk, társadalmi kérdések kapcsán, éppen az ellenkező – aktivizáló – hatást figyelhetjük meg.

Ravasz László teológiai álláspontja hatásának alaposabb tisztázása mellett véleményem szerint egyházpolitikai és a református egyház korabeli társadalmi mozgásteréből adódó megfontolásokat is jó lett volna elemzően figyelembe venni. Egy konkrét példa: Ravasz László egyik legfontosabb vitapartnere az a Baltazár Dezső (lásd 38. és 42. old.), aki 1918 és 1936 között a zsinat lelkészi elnöke, az egyház politikai állásfoglalásainak meghatározó személyisége volt. Az ő aktív politikai szerepvállalása, demokrata-liberális, olykor szociális populizmusba hajló állásfoglalásai, a kiéleződő katolikus–protestáns viszonyban képviselt harcos véleménye, vagy éppen az öntudatosan és szintén harcosan felvállalt filoszemitizmusa a hazai közéletet élénken foglalkoztatta. Az ő tevékenységének hatását például nehéz nem feltételeznem Ravasznak a kötetben is bemutatott közéleti kérdések kapcsán kifejtett nézeteire.

Fontosnak és szintén továbbgondolásra érdemesnek tartom Bibó István egyház- és keresztyénség-képének, illetve az egyház társadalmi küldetéséről vallott felfogásának rekonstruálását. A szerző lényeges és többszörösen alátámasztott megállapítása, hogy Bibó egész „...politikai gondolkodásának alapját, mélyrétegét a keresztyény értékekkel való átitatódottság jellemzi.” (86. old.)

Bibó az egyházirol nem teológus-fejvel gondolkodik: kapcsolódó munkáinak gondolatmenetében azonban a keresztyén hit néhány jellegzetes vonása mégis erőteljesen megjelenik. Külön hangsúlyt kap például „a békességes tűrés világot meggyőző ereje” (114. old.). Az erőszakmentesség képviseletében a végső határokig is elmegy, felfogásában „a Szentlélek és az egyház egymást feltételezik, tehát az erőszakkultusznak ellen

nem álló, a hatalom kísértéseinek magát átengedő egyház nem egyház, mert az erőszak eszközként való használata nem fér össze a Szentlélek feltételezett jelenlétével.” (84. old.)

A keresztyén közösség értékregeneráló funkcióját Bibó a szerző szerint szintén az egyház meghatározó társadalmi küldetésének látja. Ma talán különösen is hangsúlyosnak érzem, amit a vallásnak az értékválsággal küzdő, eltömegesedő modern társadalmakban betöltött szerepével kapcsolatban fogalmaz meg:

„...vallásos integráló erőkre van szükség, mert ha ezek a gyökerek elszakadnak, mint az az európai történelem szekularizált korszakaiban történt, akkor a társadalmi értékekből nem marad meg semmi más, mint az emberi viselkedésnek a környezethez való alkalmazása, amelyben jó vagy rossz egyszerűen hasznosságot és eredményességet jelent anélkül, hogy felelni tudna arra a kérdésre, mi célja ennek a hasznosságnak és eredményességnek.” (63. old.)

Bibó ebből a szempontból sem konfesszionális közösségként tekint az egyházra. Számára a keresztyénség által hordozott „képek”, vagy „példázatos tapasztalatok” jelenítik meg az alapvető közéleti és erkölcsi értékekre vonatkozó közmegegyezést. Ezek az „értékszemlélet regenerálásának” lehetőségét adják:

„...nem a dogmákhoz ragaszkodunk – írja egy helyen –, hanem a változások között is mindig hiteles és érvényes magatartásmintákat – jelen esetben Krisztus példáit és viselkedésmintáit – alkalmazzuk.” (65. old.)

Ez az erőteljesen krisztocentrikus megközelítés társadalmi méretekben valójában csak akkor töltheti be a Bibó által neki szánt szerepet, ha nem formális egyházhoz tartozást, bizonyos hitelvek hangoztatását jelenti, hanem a társadalom tagjai által „megélt élményben”, a vallásos tapasztalatban nyilvánul meg.

A hatástörténet szempontjából érdekesnek és fontosnak tartom a liberális teológia és Harnack hatását bemutató részeket, illetve annak megállapítását, hogy a modern teológiai irodalom semmilyen hatása nem mutatható ki Bibónál. Politikaelméleti műveiben megfigyelhető egyházképe ezek alapján valóban „nem mutat pregnánsan felekezeti jelleget”. (86. old.) Bennem mégis hiányérzetet hagyott, hogy annak a református egyházi közegnek a hatása nem kerül elemzésre, mely végigkísérte életét! Ezt azért tartom hiányosságnak, mert vallási szocializációját leginkább ez a felekezet határozta meg. Neveltetése mellett baráti környezetének tagjai és feleségének rokonsága kapcsán is erősen kötődött a református egyházhoz. A keresztyén hitből következő politikai felelősségvállalás hangsúlyozása mellett, melynek során Bibó szerint a világi hivatásban is képviselnie kell a keresztyén hit politikai és etikai konzekvenciáit, a kálvinizmus hatását látom annak hangsúlyozásában is, amikor a keresztyén aszketizmus újraértelmezéséről beszél, mely elsősorban „hivatássze-

rűen végzett munkát és az életvezetés puritán erkölcsiségét” jelenti a számára. (66. old.)

Szeretettel ajánlom ezt a figyelemfelkeltő és igényes feldolgozást elolvasásra és továbbgondolásra mindazoknak, akik mélyebben érdeklődnek a 20. századi magyar szellemtörténet mélyrétegei iránt.

VII. Konferenciáink

KONFERENCIÁINK

Bodó Sára

PASZTORÁLPSZICHOLÓGIAI SZIMPÓZIUM

A pasztorálpszichológiai posztgraduális szakirányú továbbképzésen 2007 márciusában 15 hallgató tett záróvizsgát, és vette át oklevelét április 19-én. A diplomaosztó ünnepséghez – immár hagyományként – most is pasztorálpszichológiai szimpóziium társult, amelynek ebben az évben különleges témája volt. A „*Pletyka – mobbing – pszichoterror*” cím sokak érdeklődését felkeltette, az előzetesen meghívott előadókon túl olyan egyetemi oktató is előadási lehetőséget kért, akinek a pletyka-kutatás a kiemelt szakterülete.

A másfél napos rendezvényen kilenc előadás hangzott el a következő témákban:

- *Pletyka – mobbing – pszichoterror; teológiai tájékozódás* – Dr. Fazakas Sándor, egyetemi tanár, a DRHE rektora;
- *Énképünk a pletyka tükrében* – Dr. Bugán Antal, a DE BTK Klinikai és Személyiségpszichológiai tanszékének tanszékvezető egyetemi docense;
- *Mobbing – ha a pletykából közösséget bomlasztó rágalomhadjárat lesz...* – Dr. Hézsér Gábor, a Betheli Teológiai Főiskola Lelki-gondozó Intézetének docense, a DRHE tiszteletbeli tanára;
- *Mobbing az egyházban* – Andreas Hess, református lelkész, Svájc;
- *A pletykás család* – Dr. Balogh Klára, a Magyar Családterápiás Egyesület Tanulmányi Bizottságának vezetője;
- *A pletyka mint értékváltó jelenség* – Szevetelszky Zsuzsanna, ELTE BTK, egyetemi oktató;
- *Csak az idősek pletykálnak? – gerontopszichológiai tájékozódás* – Dr. Imre Sándor, DE OEC III. Belklinika, a Gerontológiai Kutatócsoport vezetője;
- *A pletykás iskola* – Dr. Németh Dávid, a KGRE Hittudományi Karának tanszékvezető egyetemi tanára;
- *Szájtól fülig... Kibeszélő hálózatok, irányított pletyka és média (a WofM a politikában)* – Dr. Vass Csaba, a KGRE Kommunikáció és Társadalomtudományi Intézetének igazgatója, tanszékvezető egyetemi tanár.

Az előadásokhoz olyan műhelyek csatlakoztak, amelyek keretében lehetőség nyílt az elhangzottak részletes megbeszélésére, továbbgondolására, egy-egy elméleti szempont újszerű megközelítésére.

A jelenlévők visszajelzései szerint a szimpóziium eredményes volt, az előadások, a műhelybeszélgetések magas színvonala sokak számára az évente teljesítendő továbbképzést biztosította. Ez azért is figyelemre méltó jelenség, mert több, ún. nem-egyházi intézmény kreditpont nélkül is elfogadja a szimpóziiumot érvényes továbbképzésnek, társadalmi oldal-

KONFERENCIÁINK

ról is elismerést szerezve az eseménynek. A személyes fejlődésen túl az V. Pasztorálpszichológiai Szimpózium is hozzájárult ahhoz, hogy az egyházi és nem-egyházi intézményekben dolgozó segítő foglalkozású szakemberek jobban megismerjék egymás gondolkodását, eredményeit és gondjait. Mindez remélhetőleg hatékonyabb együttműködést is eredményez – a segítségre szoruló emberek érdekében.

Gaál Sándor
**„AZ EGYHÁZ MINT DIASZPÓRA” – FELEKEZETKÖZI
 KONFERENCIA**

„*Az Egyház mint diaszpóra*” címmel tartott konferenciát a Magyarországi Evangélikus és a Magyarországi Református Egyház lelkészeinek közel 60 fős közössége március 22. és 24. között Berekfürdön a Megbékélés Házában.

E konferencia több tekintetben is kiemelkedő jelentőségű. Egyfelől a protestáns egység példaértékű megnyilvánulása volt, hogy evangélikus testvéreinkkel közösen kerestünk választ és megoldást a diaszpóra-lét kihívásaira. A konferencia ismét nyilvánvalóvá tette: a két egyháznak közös munkaterülete a diaszpóra-kérdés, és nagy erőteljesítés lenne, ha azt nem együtt gondolnánk végig, és annak tudományos elméleti és gyakorlati vonatkozásait külön-külön próbálnánk kidolgozni és megvalósítani.

Másfelől példaértékű volt e konferencia abban a vonatkozásban is, hogy tanszékünk, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Missziói és Felekezettudományi Tanszéke, valamint a Délbékési Evangélikus Egyházmegye közös szervezésében jött létre. Ennek a rendkívüli párosításnak is messze mutató üzenete van, hiszen az egyház belső természetes életműködésére mutat. Arra, hogy különböző szintű és munkaterületű egyházi szervezetek, szerveződések még két különböző felekezetből is képesek életképes módon, az egyház többi egységének hasznára közösen gondolkodni és munkálkodni – ez esetben egy lelkészképző intézet és egy egyházmegye közössége az elméleti oktatás és a gyakorlati szolgálat kérdéskörében. Az egyházon mint élő organizmuson belül minden összefügg mindennel.

A téma fontosságát ismerték el egyházi elöljáróink azzal, hogy konferenciánkat Bölcskei Gusztáv és Fabiny Tamás püspök urak nyitották meg, igeszolgálatukkal és értékes gondolataikkal tartalmas munkára kötelezve a résztvevőket.

A diaszpóra-helyzet mint az egyház létének velejárója és meghatározója fogalmazódott meg a konferencián többek előadásában. Szücs Ferenc professzor, a Károly Gáspár Református Egyetem rektora a kérdés rendszeres teológiai vonatkozásait mutatta be, Karl-Christoph Epting lipcsei professzor pedig a diaszpóra-kutatás tudományos háttéréről, valamint a kutatás történetéről tartott előadást. Epting professzornak külön köszönettel tartozunk, hiszen évek óta nagy szorgalommal hívja, gyűjti egyházaink határon innen és túli részéről a magyar protestáns teológusokat az évenként többnyire német nyelvterületen megrendezésre kerülő nyári diaszpóra-konferenciákra.

Az elméleti kérdéseket követően a két testvéregyház más-más diaszpóra-helyzetben szolgáló lelkipásztorai mutatták be szolgálatuk gyakorlati vonatkozásait. Nagy Péter (Budafok) és Némethné Tóth Ildikó (Mohács) a felekezeti diaszpóra, Szpisák Attila (Budapest) a nemzetiségi diaszpóra, Győri Gábor (Budapest) pedig a nagyvárosi szekularizált világban való diaszpóra-létről tartott beszámolót. Meglepő volt, amit ezek az előadások közel hoztak a valóságos egyházi diaszpóra-létből. Maguk a diaszpóra-szolgálatban levők is nagy érdeklődéssel és meglepetéssel fogadták egymás előadásai alapján mindazt, amit e szolgálati terület egy-egy speciális részeként megismerhettek. Ezek a részletek csaknem a teljes diaszpóra-szolgálat egészét rajzolták meg.

Kósa István (Szank) a magyarországi diaszpóra-helyzetről adatokkal és képekkel illusztrált vitaindítót tartott. A témáról fórumot Szentpály-Juhász Imre (Balatonszárszó) vezetett.

Kiemelkedő és elkötelező volt Vetési László (Kolozsvár) beszámolója a határon túli magyarság helyzetének értékeléséről, amelyet esti vetített előadás gazdagított és mélyített tovább a jelenlevőkben. Az erdélyi diaszpóra-helyzet bemutatását egészen közel hozták azok a Vetési Lászlóval érkezett kollégák, akik mindennapi szolgálati területükön többszörös diaszpóra-helyzetben teljesítenek szolgálatot.

A konferencia gondolatainak összefoglalását Gonda László, a DRHE adjunktusa végezte el, olyan rendszerezéssel, hogy az a diaszpóra-kutatásra és diaszpóra-szolgálatra nézve hasznosítható maradjon. A jelenlevők mély elkötelezésüket fogalmazták meg arra nézve, hogy – különösen is a szolgálat jellegéből fakadóan – a jövő diaszpóra-szolgálatához eleve-nebb kapcsolattartással járulnak hozzá.

Ferencz Árpád

**A REFORMÁTUS TEOLÓGIA KÖZÉLETI JELENTŐSÉGE.
NÉMET–MAGYAR TEOLÓGUS KONFERENCIA ÉS
A KARL BARTH KUTATÓINTÉZET MEGNYITÁSA
DEBRECENBEN¹**

2007. június 28. és július 1. között a Debreceni Református Hittudományi Egyetem adott helyet a német és magyar református rendszeres és biblikus teológusok második konferenciájának. Az idei találkozó témája önként adódott azáltal is, hogy ezzel egy kissé előre lehetett tekinteni a közelgő Kálvin évre.

Az első alkalommal a németországi Emdenben megtartott konferenciához képest Debrecen annyiban módosított a felépítésen, hogy a különböző témákkal kapcsolatban egy-egy rendszeres és biblikus referátum hangzott el, változtatva a német és magyar teológusokat.

A konferencia Dr. Fazakas Sándor, a DRHE rektorának megnyitójával kezdődött, majd Dr. Michael Beintker münsteri teológiai professzor szólalt fel, mint társszervező. Külön kiemelték mindketten a Tiszántúli Református Egyházkerület támogató hozzáállását, illetőleg azt, hogy a rendezvényt a Fritz Thyssen Stiftung für Wissenschaftsförderung alapítvány is támogatta.

Az érdemi munka pénteken, június 29-én kezdődött, amikor is „*A keresztyén igehirdetés közéleti jelentősége*” cím alatt Dr. Michael Welker heidelbergi, és Dr. Szűcs Ferenc budapesti teológiai professzor tartottak érdekesítő előadásokat. Michael Welker előadásában a keresztyén igehirdetés nem lebecsülhető hatalmáról beszélt, és felhívta a figyelmet arra, hogy a református teológia két nagy irányzatot képviselt a teológia közéleti jelentősége kapcsán. Részben a református klasszikusok (pl. Kálvin, Barth) teológiáját értelmezték és magyarázták, ugyanakkor az aktuális szociáletikai kérdésekre is református választ kerestek. Felhívta a figyelmet arra is, hogy reformátusságunknak szüksége van a konfesszionális arcél világos megrajzolására, s ugyanakkor szükséges a gyülekezetek tagjainak szellemi nevelése is, éppen sajátosan református hagyományaink kapcsán. Véleménye szerint a református teológia, éppen azért, mert nem hierarchikus rendben gondolkodik, kiválóan alkalmas arra, hogy a modern világ sokszínű valóságát megragadja és értelmezze. Az igehirdetésnek ehhez a helyzethez kell alkalmazkodnia, ezt az ügyet kell szolgálania. A konferencia résztvevői körében nagy sikert és helyeslést váltott ki Szűcs professzor úr előadása is, aki az elhangzottakra reflektálva a Bonhoeffer által is képviselt *arcana disciplina* kérdésére és

¹ *Megjelent azonos cím alatt in: Református Tiszántúl 2007/4, 7–8.*

fontosságára hívta fel a figyelmet, annak református értelmezését sürgetve.

Az igehirdetés kérdését az exegéták szemszögéből láttatta Dr. Andreas Lindemann bielefeldi professzor és Dr. Kustár Zoltán debreceni tanszékvezető docens. Lindemann professzor kiemelte, hogy az exegézis, az írásmagyarázat feladata, hogy figyelmeztessen, a bibliai szövegek nem a magyarázó ízlését kielégítő szövegek, értelmezésükben tehát figyelni kell azok korhoz kötött jellegére, illetőleg arra, hogy a „látszatobjektivitás” csapdájába ne essünk. Az exegézis nem csupán nyelvtani, de egyben magas szinten teológiai feladat is. A teológia feladata felelősen kezelni a bibliai szövegeket és kijelentéseket. Kustár Zoltán bibliai példákkal illusztrált előadásában azt elemezte, hogy miként függ össze a nyilvánosan cselekvő Isten és a próféták fellépése, illetőleg, hogy milyen következményei vannak az illetén fellépésnek. Őrálló a próféta, vagy korlátozott nyilvánosság előtt beszélő követ? A kérdés annak aktuális következményeivel érthető módon megmozgatta és hozzászólásokra ösztönözte a résztvevőket.

A konferencia folytatásaként az egyház és állam viszonyát boncolgatta Dr. Fazakas Sándor debreceni és Dr. Matthias Freudenberg wuppertali professzor. A két előadás igen jól kiegészítette egymást. Fazakas Sándor előadása a kooperáció–konfrontáció gondolatát bontotta ki, míg Matthias Freudenberg az állam viszonylagos voltára, az egyház prófétai őrálói szerepére, illetőleg ezzel kapcsolatban a Krisztus hármastiszteletből eredő következményekre hívta fel a figyelmet.

A konferencia első napjának délutánján került sor a Kelet-Közép-Európai Karl Barth Kutatóintézet megnyitására. Az intézet létesítését a DRHE két rendszeres teológiai tanszéke kezdeményezte, és az a fenntartó Tiszántúli Református Egyházkerület támogatásával nyílhatott meg. Célja a magyar teológiát és egyházpolitikát meghatározó módon befolyásoló Karl Barth teológiájának tanulmányozása, magyar és kelet-közép-európai hatástörténetének felmérése, illetőleg műveinek magyar nyelvű kiadása, újrakiadása. A megnyitó tudományos ülés szak Barth teológiájának aktualitását és közéleti jelentőségét tárta a hallgatóság elé. Az intézmény vezetősége részéről Fazakas Sándor rektor, az alapító tanszékek kutatói részéről Dr. Gaál Botond professzor köszöntötte a résztvevőket, és röviden méltatta a barthi teológia jelentőségét.

Dr. Eberhard Busch, Barth utolsó tudományos munkatársa, egyetemünk díszdoktora a tudományos ülés szak fő előadójaként igen részletesen fejtegette mestere gondolatait a teológia nyilvános voltával, kritikai funkciójával kapcsolatosan. A személyes emlékekkel is gazdagított előadás a nap egyik kiemelkedő eseménye volt. A barthi teológia aktualitásáról értekezett Dr. Hans-Anton Drewes, a bázeli Barth Levéltár levéltá-

rosa, Bruce McCormack princetoni (USA) professzor, jeles Barth-kutató, valamint az intézet megbízott vezetője, jelen sorok írója is.

A tudományos ülészak zárszavát Dr. Bölskei Gusztáv püspök úr mondta, aki teológiai professzorként és a fenntartó egyházkerület képviselőjében is szeretettel köszöntötte a megjelenteket, és reménységét fejezte ki, hogy az új kutatóintézet, de az egész német–magyar konferencia is nagymértékben hozzájárul annak a szellemi műhelynek az életben tartásához, jelentőségének növeléséhez, amit a Kollégium jelentett évszázadokon át a magyar reformátusság számára. A tudományos ülészak annak is jele, hangsúlyozta, hogy a Kollégiumnak nem csupán múltja, de jelene és jövője is van.

A tudományos előadások után sor került a kutatóintézet tulajdonképpen megnyitójára. Ez alkalomból bemutatták annak első kiadványát, mely igen érdekes egyháztörténeti dokumentumokat tartalmaz. Barth Károly 1936-os és 1948-as magyarországi útjáról készült beszámolók olvashatók benne magyar nyelven először (az 1948-as úti beszámoló egyébként németül nem is jelent még meg), s ugyancsak először tanulmányozhatják benne a magyar olvasók Barth és Vassady Béla szinte egy életet átölelő levelezésének anyagát. A kiadvány szándéka szerint az egyháztörténet iránt érdeklődő olvasókat célozza meg, s reménység szerint további primer és szekunder anyagok közlése is lehetővé válik a sorozatban.

A konferencia második napján ismét prominens előadók gazdagították a programot, hisz Dr. Michael Beintker mellet felszólalt és előadást tartott Balog Zoltán országgyűlési képviselő és református lelkipásztor is. Mindketten az 1989-es rendszerváltást követő helyzetet elemezték, mint akik e változásoknak maguk is aktív megélői, az új történelmi helyzetnek bizonyos szinten alakítói voltak. Beintker előadása kitért többek között arra, hogy a kelet-európai országok Európai Unióba való belépésére nem reflektáltak megfelelő módon a teológiában, míg Balog Zoltán – tudatosan egy kissé a „külső szemlélő” szemszögéből – arra a sajátosan magyar problémára hívta fel a figyelmet, hogy az egyházak, s így a református egyház is mintha nem fektetne elég hangsúlyt a nyilvánosság előtt való megjelenésre. Példaként hozta fel, hogy az állami iskolákban folyó hitoktatás nem kap elég hangsúlyt az egyházban, jóllehet ennek segítségével nagy tömegeket tudna egyházunk elérni.

A következő egység az „alapértékek” elvi kérdését vetette fel. Itt Dr. Juhász Tamás kolozsvári és Dr. Georg Plasger siegeni professzorok előadásait hallgathatták meg a résztvevők. Juhász Tamás előadására reflektálva, mely szerint az alapértékeket keresni kell, mert azok nincsenek, a résztvevők számos kérdéssel reagáltak, mert a kolozsvári Böhm Károly axiológiájára utaló megjegyzések a német résztvevők számára nem voltak teljesen követhetőek. Georg Plasger előadását is igen élénk vita követte.

A kérdés az előadásban emlegetett és tézisként meg is fogalmazott gondolat körül forgott, miszerint az értékekről folytatott nyilvános párbeszédben (utalva itt Jürgen Habermas gondolataira ezzel kapcsolatosan) a vallási érveknek is helye és szerepe van.

A konferencia utolsó referátum-kettőse „a tisztességesség mint politikai erény” kérdését vetette fel, s e kérdésben Dr. Michael Weinrich bochumi rendszeres teológus tartott igen tartalmas elvi bevezetőt, míg Dr. Hörcsik Richárd debreceni professzor, egyben országgyűlési képviselő, a címet megfordítva a hazugság „politikai erényéről” tartott igencsak aktuális beszámolót. Az ezt követő beszélgetés igen érdekes módon világította meg az igazság – tisztességesség – hazugság kapcsolatát, és sok megszívlelendő megjegyzés hangzott el. A résztvevők egyetértettek abban, hogy a témát a teológusoknak folyamatosan kutatni kell, különösen is a megváltozott társadalmi viszonyok között, ahol a jelszó az, hogy „nem elég tisztességesnek lenni, annak is kell látszani”. A látszat és valóság kérdése elgondolkoztató módon köszön vissza teológiai kutatásaink során, s ez – nem csupán szociáletikai dimenziója kapcsán – mindenképpen figyelemreméltó kutatási téma.

A konferencia tulajdonképpeni zárásán, melyen sajnós magyar részről már csak egyetemünk képviselői lehettek jelen, a résztvevők egy főrumbeszélgetés keretében arra a kérdésre keresték a választ, hogy tud-e, s ha igen, mit tud a református teológia hozzáadni a politikai párbeszédhez.

Az értékes és tartalmas beszélgetés során megfogalmazódott az a gondolat, hogy e német–magyar konferenciát folytatni kell. Magyar részről Fazakas Sándor, német részről Michael Beintker vállalta is a következő tanácskozás előkészítését, mely minden valószínűség szerint ismét Debrecenben lesz megtartva.

A résztvevők vasárnap ünnepi istentiszteleten vettek részt a Nagytemplomban, ahol Michael Welker heidelbergi teológiai professzor hirdetett igét.

Debrecen e konferenciával is a református teológiai tudomány egyik igen fontos műhelyének adhatott otthont, ezzel a Kollégium évszázados hagyományait ápolva. Az elhangzott előadások reménység szerint hamarosan nyomtatott formában is elérhetőek lesznek.

Kustár Zoltán

**„NEM AZÉRT, HOGY A VÉKA ALÁ REJTSÉK!”
PROTESTÁNS LELKÉSZKÉPZŐ INTÉZETEK NEMZETKÖZI
KONFERENCIÁJA**

Csehország, Szlovákia, Románia, Ausztria és Magyarország protestáns teológiai fakultásai, valamint hittudományi egyetemei és főiskolái tíz évvel ezelőtt alapították meg a Dél-Kelet-Közép-Európai Teológiai Fakultások és Intézetek Szövetségét, hivatalos, német nevének rövidítésével a SOMEF-et (Süd-Ost-Mittel-Europäischer Fakultätentag). E szervezet a tagországok protestáns egyházai közötti közeledést, a régiókat érintő, aktuális kérdésekkel kapcsolatos közös teológiai elmélkedést, valamint az egyházi felsőoktatásban szerzett tapasztalatok cseréjét szolgálja. A SOMEF tagja a Prágai Egyetem huszita teológia fakultása, a Bécsi, a Pozsonyi, a Prágai és a Nagyszebeni Egyetem evangélikus teológiai kara, a Károli Gáspár Református Egyetem, valamint a Komáromi Selye János egyetem református teológiai fakultásai, a Budapesti Evangélikus Hittudományi Egyetem, valamint a debreceni, a pápai, a sárospataki és a kolozsvári református teológia. Történelmi hagyományaink révén közös, közvetítő nyelvként a német nyelv kínálkozott.

A SOMEF két évente szervez közös konferenciát egy-egy aktuális kérdés feldolgozására. Az első ülésre Bécsben, majd a következőkre Budapesten, Prágában és Pozsonyban került sor a tagintézmények népes delegációinak részvételével. A meghívások során a szervezet külön hangsúlyt fektet arra, hogy a delegációk összetételükben az egész egyetemi/kari struktúrát megjelenítsék, azaz vezető oktatók, adjunktusok, doktoranduszok és a graduális képzés résztvevői is helyet kaphassanak benne.

Az idei, német nyelvű konferencia házigazdája egyetemünk, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem lehetett, helyszínnek pedig a berekfürdői Megbékélés Háza bizonyult utólag is jó választásnak.

A tanácskozássra július 5. és 8. között, 35 küldött részvételével került sor. Témánk ezúttal a teológia oktatásának lehetőségei voltak az új európai felsőoktatási környezetben. Elméleti jellegű előadásokkal, de gyakorlati oktatásszervezői beszámolóinkkal is arra a kérdésre kerestük a választ, hogy hol és hogyan tudnak intézményeink képzési struktúrájukban az egyház új igényeihez igazodni, illetve hol tudnak a Bologna-folyamat kínálta lehetőségekkel élve eddigi bezártságukból kilépni, és a nem hitéleti szakok számára is, más egyetemekkel vagy karokkal együttműködve, új képzési modulokat felkínálni.

A konferenciát csütörtök este Dr. Wolfgang Wischmeyer, a SOMEF elnöke nyitotta meg, majd Dr. Fazakas Sándor rektor köszöntötte intézményünk nevében az egybegyűlteket. Dr. Stefan Tobler, nagyszebeni

professzor nyitó előadásában azt hangsúlyozta, hogy a protestáns teológiák a rájuk bízott üzenettel és a bennük felhalmozott tudással nem maradhatnak „véka alá rejtett lámpások”, hanem „a bátorság alázatával, s egyben az alázat bátorságával” kell más felsőoktatási intézményekhez, a világi tudományokhoz, és a nem református többségű társadalmi környezetünkhöz odafordulni. A nyitó előadás után Dr. Bölskei Gusztáv püspök, egyházunk Zsinatának lelkeszi elnöke köszöntötte a nemzetközi konferencia résztvevőit.

Másnap, péntek délelőtt Dr. Jutta Hausmann professzor (Budapest, EHE) az ószövetségi tudományok és a nem teológiai tudományágak háttérterületeit és együttműködési lehetőségeit elemezte előadásában, majd erre Dr. Juraj Bándy (Pozsony), illetve egy világi felsőoktatási intézmény oktatójaként Dr. Lichtmann Tamás (Debrecen) professzorok reflektáltak saját tapasztalataikkal egy-egy korreferátum formájában. Hasonló munkamódszerrel elemezték a konferencia résztvevői az újszövetségi tudományok kapcsolódási és „kitörési” pontjait Dr. Bolyki János professzor előadása és Dr. Györi István professzor korreferátuma kapcsán. Dr. Bolyki János előadásában kitért arra is, hogy a Magyar Tudományos Akadémia szervezeti struktúrájában hol és hogyan kapott ismét helyet a korábban onnan méltatlanul kirekesztett vallás-, illetve hittudomány. Délután egy kirándulás keretében vendégeink Debrecennel, az ősi Református Kollégiummal, azon belül pedig a házigazda egyetem múltjával és jelenével is megismerkedhettek.

Szombaton délelőtt Dr. Wolfgang Wischmeyer (Bécs) elemezte az egyháztörténet és a történettudomány kapcsolatát, felvetve és alaposan körüljárva azt az érdekes kérdést, hogy mi adja az egyháztörténet speciális egyházi jellegét. Előadására ifj. Juraj Bándy doktorandusz (Pozsony) reagált. Mindkét felszólalást, akárcsak a pénteki előadásokat, élénk és jó hangulatú beszélgetés követte.

Délután egy szimpózium-beszélgetés keretében a gyakorlati oktatás-szervezési kérdések kerültek terítékre. Valamennyi intézmény 8–10 perces referátumban számolt be újonnan alakított, vagy tervezett szakjairól, és tájékoztatta tapasztalatairól a résztvevőket. Világossá vált, hogy szinte valamennyi teológia új egyházi mesterszakokkal, illetve közös képzésekbe való bekapcsolódással szeretné képzési kínálatát bővíteni, illetve szeretné megerősíteni kapcsolatait a nem teológiai fakultásokkal. A résztvevők valamennyien egyetértettek abban, hogy e nyitást nem elsősorban a lelkészképző intézetek anyagi biztonságára való törekvés kell, hogy motiválja, hanem az a meggyőződés, hogy a teológiának mint tudománynak a lámpását sem „a véka alá” szánta Isten, s hogy a misszió lehetséges munkaterületeként, illetve az egyháznak a közéletben való hathatós jelenléte érdekében a „tartóba illesztése” egyházainknak is jól felfogott érdeke.

A szombat délutáni közgyűlés elhatározta, hogy következő ülésünk két év múlva, a romániai Nagyszebenben (Sibiu) lesz, ahol a szász evangélikus teológiai fakultás vendégeiként az ortodox és a protestáns egyházak együttműködésének elvi alapjairól és gyakorlati lehetőségeiről cserélünk majd eszmét.

Az együtt töltött két munkanap a közös elmélkedésen túl lehetőséget adott a személyes találkozásra, az emberi és szakmai kapcsolatok elmélyítésére, de egyben új ismeretségekre is. A konferenciát szombat este kötetlen beszélgetés, majd vasárnap délelőtt vendégeink hazautazása zárta.

Beszámolóm végén hadd illesse köszönet mindazokat, akik a konferencia megszervezéséből kivették részüket! Köszönjük Dr. Bölskei Gusztávnak egyházkerületünk püspökeként nyújtott elvi és anyagi támogatását, valamint megtisztelő jelenlétét az esemény megnyitóján. Köszönet illeti Dr. Fazakas Sándor rektort a berekfürdői konferencia tervének felkarolásáért és a gyakorlati szervezésben nyújtott hathatós segítségéért. Köszönjük a SOMEF vezetőségének a program összeállításában és a felkérések bonyolításában vállalt aktivitását. Köszönjük a Megbékélés Házának a szívélyes vendéglátást! Köszönöm egyetemünk szervezőbizottsága tagjainak a közreműködést: Gonda László adjunktusnak a konferencia előkészítésében, Horsai Ede adjunktusnak pedig Berekfürdön a házigazda-feladatokban nyújtott támogatását. S végül illesse köszönet Nagy József seniort és Nagy Péter esküdtfelügyelőt a Berekfürdön töltött napok során nyújtott sokrétű technikai segítségéért!

Istennek legyen hála a nagy sikerű, hasznos tanácskozásért!

VIII. Adattár

Oktatóink elérhetőségei

BALOG MARGIT

Nyelvi lektor – Idegennyelvi Lektorátus

E-mail: balogm@drhe.hu

Honlap: <http://www.drhe.drk.hu/~balogm>

Munkahelyi telefon: 06-52-516-829 (11829-es mellék)

Mobil: 06-30-238-8041

Szoba: I/36

BARÁTH BÉLA LEVENTE, DR.

egyetemi docens – Egyháztörténeti Tanszék

E-mail: barathb@drhe.hu

Honlap: <http://www.drhe.drk.hu/~barathb>

Munkahelyi telefon: 06-52-516-825 (11825-ös mellék)

Szoba: I/26b

BARTHA TIBOR, DR.

egyetemi tanár, tanszékvezető – Vallásstanári Tanszék, Szeged

E-mail: vt@reformatus.szeged.hu

Honlap: <http://www.reformatus.szeged.hu/vt/oktatok/barthatibor.html>

Munkahelyi telefon: 06-62-420-965

BERKESI SÁNDOR

egyházkerületi egyházzenei igazgató, főiskolai docens

óraadó – Gyakorlati Teológiai Tanszék

Munkahelyi telefon: 06-52-516-927 (11927-es mellék)

Mobil: 06-30-219-8836

BODÓ SÁRA, DR.

egyetemi docens – Gyakorlati Teológiai Tanszék

E-mail: bodos@drhe.drk.hu

Honlap: <http://www.drhe.drk.hu/~bodos>

Munkahelyi telefon: 06-52-516-854 (11854-es mellék)

Szoba: Fsz/5

FAZAKAS SÁNDOR, DR.

egyetemi tanár – Szociáletikai és Egyházzociológiai Tanszék

E-mail: fazakass@drhe.drk.hu

Honlap: <http://www.drhe.drk.hu/~fazakass>

Munkahelyi telefon: 06-52-516-826 (11826-os mellék)

Szoba: I/20; Rektori szoba

FEKETE KÁROLY, DR.

egyetemi docens, tanszékvezető – Gyakorlati Teológiai Tanszék

E-mail: feketek@drhe.drk.hu

Honlap: <http://www.drhe.drk.hu/~feketek>

Munkahelyi telefon: 06-52-516-828 (11828-as mellék)

Szoba: I/35

FERENCZ ÁRPÁD, DR.

egyetemi adjunktus – Szociáletikai és Egyházsociológiai Tanszék

E-mail: ferencza@drhe.drk.hu

Munkahelyi telefon: 06-52-414-744, (11968-as mellék)

Szoba: I/20

GAÁL BOTOND, DR.

egyetemi tanár, tanszékvezető – Dogmatikai Tanszék

E-mail: bgaal@drtasrv.drk.hu

Honlap: <http://www.drhe.drk.hu/~gaalb>

Munkahelyi telefon: 06-52-516-830 (11830-as mellék)

Szoba: I/38

GAÁL IZABELLA

lektorátus-vezető – Idegennyelvi Lektorátus

E-mail: izabella_gaal@yahoo.com

Munkahelyi telefon: 06-52-516-849 (11849-es mellék)

Szoba: I/43a–b

GAÁL SÁNDOR, DR.

egyetemi docens, tanszékvezető

– Missziói és Felekezettudományi Tanszék

E-mail: gaals@drhe.drk.hu

Honlap: <http://www.drhe.drk.hu/~gaals>

Munkahelyi telefon: 06-52-516-963 (11963-as mellék)

Otthoni telefon: 06-42-352-415

Szoba: I/42

GONDA LÁSZLÓ

egyetemi adjunktus – Missziói és Felekezettudományi Tanszék

E-mail: gondal@drhe.drk.hu

Honlap: <http://www.drhe.drk.hu/~gondal>

Munkahelyi telefon: 06-52-516-833 (11833-as mellék)

Mobil: 06-30-743-7013

Szoba: I/42

HODOSSY-TAKÁCS ELŐD, DR.

egyetemi docens – Bibliai Teológiai és Vallástörténeti Tanszék

E-mail: takacse@drhe.drk.hu

Honlap: <http://www.drhe.drk.hu/~takacse>

Munkahelyi telefon: 06-52-516-832 (11832-es mellék)

06-52-516-820 (11820-as mellék)

Szoba: I/41 (tanszék); Rektorhelyettesi iroda

HORSAI EDE

egyetemi adjunktus – Gyakorlati Teológiai Tanszék

E-mail: horsai@freemail.hu

Munkahelyi telefon: 06-52-516-854 (11854-es mellék)

Szoba: Katechetikai Központ

HÖRCSIK RICHÁRD, DR.

egyetemi tanár, tanszékvezető – Egyháztörténeti Tanszék

E-mail: richard.horcsik@parlamert.hu

Munkahelyi telefon: 06-52-516-825 (11825-ös mellék)

Mobil: 06-20-4999-518

Szoba: I/25

JUHÁSZ ANDRÁS

egyetemi tanársegéd – Vallástanári Tanszék, Szeged

E-mail: andras@reformatus.szeged.hu

Honlap:

<http://www.reformatus.szeged.hu/vt/oktatok/juhaszandras.html>

Munkahelyi telefon: 06-62-420-965

Mobil: 06-30-678-2491

KOVÁCS ÁBRAHÁM, DR.

egyetemi adjunktus – Dogmatikai Tanszék

E-mail: akovacs_drk.hu@yahoo.com

Honlap: <http://www.hitek.drk.hu>

Munkahelyi telefon: 06-52-414-744 (11962-es mellék)

Szoba: I/40: Hatvani István Teológiai Kutatóközpont

KÓKAI NAGY VIKTOR, DR.

egyetemi adjunktus – Újszövetségi Tanszék

E-mail: kokai.nagy.viktor@sziget.hu

Munkahelyi telefon: 06-52-516-829 (11829-es mellék)

Mobil: 06-20-921-44-66

Szoba: I/36

KUSTÁR ZOLTÁN, DR.

egyetemi docens, tanszékvezető – Ószövetségi Tanszék

E-mail: kustarz@drtasrv.drk.hu

Honlap: <http://www.silver.drk.hu/oszov/>

Munkahelyi telefon: 06-52-516-827 (11827-es mellék)

Szoba: I/22

MARJOVSZKY TIBOR, DR.

teológiai tanár, tanszékvezető

– Bibliai Teológiai és Vallástörténeti Tanszék

E-mail: marjovszkyt@drhe.drk.hu

Munkahelyi telefon: 06-52-516-832 (11832-es mellék)

Otthoni telefon: 06-29-320-432

Szoba: I/41

MOLNÁR JÁNOS, DR.

egyetemi docens – Vallástanári Tanszék, Szeged

E-mail: janos@reformatus.szeged.hu

Honlap:

<http://www.reformatus.szeged.hu/vt/oktatok/molnarjanos.html>

Munkahelyi telefon: 06-62-420-965

MOLNÁR PÁL, DR.

ügyvéd, óraadó – Egyháztörténeti Tanszék

Munkahelyi telefon: 06-52-419-611

SZABADI ISTVÁN, DR.

óraadó – Idegennyelvi Lektorátus

E-mail: iszabadi@drtasrv.drk.hu

Honlap: www.drk.hu/lev.htm

Munkahelyi telefon: 06-52-516-869 (11869-es mellék)

Szoba: Levéltár

VADNAI ZOLTÁN

egyetemi tanársegéd – Újszövetségi Tanszék

E-mail: vadnaizol@freemail.hu

Telefon: 06-48-400-015

Szoba: I/36

**Alapképzésben részt vevő,
beiratkozott hallgatóink névsora**

Senior: Nagy József

Esküdt felügyelő: Nagy Péter

(Vt.) jelzet: az adott hallgató egyben a vallástanár szakot is végzi

I. évfolyam

Teológia szak – lelkész szakirány:

1. Bodnár Márta	9. Lakatos Edina
2. Bugyi Viktória	10. Nagy Gergely
3. Farkas Zsuzsanna	11. Nyeső Ágnes
4. Illés László	12. Peleskey Miklós Péter
5. Kiss Péter	13. Péter-Szarka László
6. Kovács Gergő	14. Révész Orsolya Tímea
7. Kovács Márta	15. Szoboszlai Miklós
8. Kovács Tibor	16. Szűcs Johanna

Teológia szak:

1. Szabó Attila István	3. Uszkai Noémi
2. Szűcs Pál	

Katechéta – lelkipásztori munkatárs szak:

1. Czirják László	8. Lovas Anett Csilla
2. Csire Annamária	9. Molnár Mónika
3. Dénes Ágota	10. Révész Éva
4. Fodor Valéria	11. Szabó Pál
5. Gyökeres Éva	12. Tamás István
6. Jurcsisin András	13. Tóth Klára Zsuzsanna
7. Kovács Tímea	14. Turi Rita Anikó

II. évfolyam

Teológia szak – lelkesz szakirány:

1. Andrásy Gergely	12. Keresztényi Klára
2. Balogh Milán	13. Lovász Adrienn
3. Bakó László	14. Magyar Katalin
4. Bihari József	15. Mike Martin
5. Bogyai Kis Noémi	16. Oláh Erika
6. Farkas Tibor	17. Séra Borbála
7. Gazda Márta	18. Simkó Erzsébet Zsanett
8. Gazdag Edit	19. Szécsi Éva
9. Gégenyi Béla	20. Tárnok Dávid
10. Gerő Mariann	21. Varga Viktória
11. Kacsora Szabolcs	22. Zabolai Enikő Orsolya

Teológia szak:

1. Kiss Elvira

Vallásstanár szak – Debreceni képzés:

1. Bíró Viktória	4. Iván Éva
2. Bojti Éva	5. Kopasz Margaréta
3. Gombos Noémi	6. Veres Ilona

III. évfolyam

Teológia szak – lelkes szakirány:

1. Bertha Zoltán	14. Kocsis Zsuzsanna
2. Bogya Kis Áron	15. Komor Csaba
3. Bokor Anikó	16. Kormány László
4. Czeglédi Péter Pál	17. Lakó István
5. Czető Norbert	18. Nagy Sándor
6. Csomós János	19. Nyíri Noémi
7. Drabik Rózsa	20. Molnár Szabolcs (Vt.)
8. Ficzere Csilla	21. Petró József (Vt.)
9. Jánvári Béla	22. Pusztai Judit
10. Juhász Norbert	23. Szilvási Beáta
11. Károlyi József (Vt.)	24. Szűcs Andrea
12. Kóczyán Viktória	25. Tiba Marianna
13. Kocsis Áron	

Teológia szak:

1. Csoma Annamária

Vallásstanár szak – Debreceni képzés:

1. Balázs Lívia	7. Mata Zsuzsanna
2. Bokross Márta	8. Páter Katalin
3. Homoki Anna	9. Pesti Anita
4. Jenei Éva	10. Tamáska Mónika
5. Kíros Eszter	11. Tihor Melinda
6. Lovászné Papp
Georgina	

IV. évfolyam

Teológia szak – lelkész szakirány:

1. Bakó Katalin	12. Sütő Tünde
2. Barta Ferenc	13. Szabó Tímea
3. Budavári Mária	14. Szabolcsik Veronika
4. Illés Éva	15. Szerdi András
5. Kupai Kornél	16. Szűcs Hajnalka
6. Nagy István Károly	17. Szvoren Attila
7. Nagy Péter	18. Tóth László
8. Németh Áron	19. Varga Olga
9. Pál László	20. Varga Sándor
10. Seres Gabriella	21. Victor László
11. Stefán Zoltán	22. Zeke Zsuzsa

Teológia szak:

1. Károlyi Ádám

Vallásstanár szak – Debreceni képzés:

1. Búdi Anett	6. Magyar Balázs
2. Jenei Péter	7. Nagy Beáta
3. Kádár Eleonóra	8. Szabó Nikoletta
4. Kész Julianna	9. Templom Mária
5. Kormos Éva	

V. évfolyam

Teológia szak – lelkesz szakirány:

1. Arany Tímea	12. Mohácsi Nikoletta
2. Baráthné Hatházi Eszter	13. Moldván Edit
3. Bogáti Attila	14. Nagy József
4. Csizmadia Tibor (Vt.)	15. Petró László
5. Dajka Csaba	16. Sipos Péter
6. Dudás Ferenc	17. Szabó Béla
7. Éger Ádám (Vt.)	18. Szabó Richárd
8. Gergely Tamás	19. Tárnok Tamás Vince
9. Kasó Viktória	20. Tóth Orsolya (Vt.)
10. Kovács Gyula	
11. Lőrincz Ernő	

Teológia szak:

1. Molnár Edit

Vallástanár szak – Debreceni képzés:

1. Anderkó Ágnes	5. Pótor Áron
2. Jenei Annamária	6. Tári Edit
3. Muzsnai Hajnalka	7. Vasvári Ágnes
4. Oláh István	

VI. évfolyam

Teológia szak – lelkész szakirány (segédlelkészek):

1. Bartha Ádám	13. Kálmán Dávid
2. Bartha-Bereczki Mónika	14. Koncz-Vágási
Katalin (Vt.)
3. Csapóné Rácz Mária	15. Makó Balázné Czirók
Éva
4. Csipes Anikó (Vt.)	16. Molnár-Kovács
Edit (Vt.)
5. Csonka Tibor	17. Nagy Gabriella
6. Dócs Norbert	18. Szabó Éva (Vt.)
7. Dorcsák Ignác Pál	19. Szőkéné Berecz Ilona
8. Forró Éva (Vt.)	20. Tamás Annamária (Vt.)
9. Gilicze András	21. Veres Erika (Vt.)
10. Győri Zsuzsa
Kornélia (Vt.)	22. Vincze Márta
11. Iszlai Endre	
12. Jenei Károly	

**Posztgraduális képzésben részt vevő,
beiratkozott hallgatóink névsora**

Pasztorálpszichológia Szakirányú Továbbképzési szak

II. évfolyam

1. Alexáné Poncsák Gyöngyi	8. Molnár Helén-Tünde
2. Bartha Réka	9. Németh Ildikó
3. Becsei Miklós	10. Székely Csilla Imola
4. Cseh Judit	11. Terjékné Eszterhai Enikő
5. Geréné Kosa Izabella	12. Thománé Szikora Anita
6. Kopcsó Dóra	13. Túri Krisztina
7. Lippai Csaba	

III. évfolyam

1. Baracsi Zsolt	11. Nepp Éva
2. Becseiné Kató Anikó	12. Dr. Pótor Imréné
3. Dénes Béla	13. Püskiné Szécsi Judit
4. Erdélyi Réka	14. Szabó Ildikó
5. Hézsér Tímea	15. Szabó János
6. Krasznay Mónika	16. Szócs Károly
7. Makkai László	17. Tarrné Bial Ivett
8. Medgyessy László Gyula	18. Turcsikné Révész Judit
9. Monostory Marcell	19. Tyukodi László
10. Móricz Attila	20. Víctor Jánosné

Sikeres záróvizsgát tett hallgatóink névsora

Segédlelkészi vizsgát tett hallgatók:

1. Baráthné Hatházi Eszter	8. Tárnok Tamás Vince
2. Dudás Ferenc	9. Tóth Orsolya
3. Éger Ádám	10. Jenei Annamária
4. Mohácsi Nikoletta	11. Jenei Zoltán
5. Nagy József	12. Pótor Áron
6. Petró László	13. Tári Edit
7. Sipos Péter	

Lelkészi vizsgát tett hallgatók:

1. Bartha Ádám	10. Kálmán Dávid
2. Bartha-Bereczki Mónika	11. Koncz-Vágási Katalin
3. Csapóné Rác Mária	12. Makó Balázsné
4. Csonka Tibor	13. Molnár-Kovács Edit
5. Dócs Norbert	14. Nagy Gabriella
6. Dorcsák Ignác Pál	15. Szabó Éva
7. Gilicze András	16. Szőkéné Berecz Ilona
8. Iszlai Endre	17. Vincze Márta
9. Jenei Károly	

Lelkészi és vallásstanári vizsgát tett hallgatók:

1. Csipes Anikó	4. Tamás Annamária
2. Forró Éva	5. Veres Erika
3. Győri Zsuzsa Kornélia	

Teológia szakon záróvizsgát tett hallgatók:

1. Hutzler Izabella
2. Molnár Edit Zsófia

Vallás tanári záróvizsgát tett hallgatók – Debreceni képzés:

1. Arany Barbara	4. Muzsnai Hajnalka
2. Benczéné Lövei Zita	5. Oláh István
3. Cseh-Lakos Ilona
Viktória	6. Vasvári Ágnes

Vallás tanári záróvizsgát tett hallgatók – Szegedre kihelyezett képzés:

1. Baracs Róbert	16. Koroknai András
2. Csala Éva Andrea	17. Kovács-Hajdu Albert
3. Csáti Miklós Balázs	18. Magyar György Attila
4. Dér Gábor	19. Matos Zoltán
5. Domahidi Nelli	20. Dr. Moskovszky Dolly
Edit
6. Ellenbruchné Kiss
Aranka	21. Dr. Patakfalviné
Hotorán Tímea
7. Erdősi Tiborné	22. Pongó Erzsébet
8. Farkas Levente	23. Simon Éva
9. Ferenczi Réka	24. Soltész Orsolya Ibolya
10. Gärtner Gyöngyi	25. Szabó Ferenc
11. Gebei Laura	26. Thoma László Róbert
12. Dr. Hegedűs Márta	27. Töttös Gábor
13. Dr. Hős Hajnalka	28. Végh Eszter
14. Ignác Györgyné	
15. Karászi Marianna	

Pasztorálpszichológia Szakirányú Továbbképzési szak:

1. Baracsi Zsolt	11. Nepp Éva
2. Becseiné Kató Anikó	12. Dr. Pótor Imréné
3. Dénes Béla	13. Püskiné Szécsi Judit
4. Erdélyi Réka	14. Szabó Ildikó
5. Hézsér Tímea	15. Szabó János
6. Krasznay Mónika	16. Szőcs Károly
7. Makkai László	17. Tarné Bial Ivett
8. Medgyessy László
Gyula	18. Turcsikné Révész Judit
9. Monostory Marcell	19. Tyukodi László
10. Móricz Attila	20. Victor Jánosné

Külföldi tanulmányi ösztöndíjat nyert hallgatóink

A MRE Zsinatának ösztöndíjában részesültek (teljes tanév):

1. Arany Barbara:
Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald,
Theologische Fakultät, Greifswald, Németország
2. Csomós Lídia:
Universität Leipzig, Theologische Fakultät, Lipcse, Németország
3. Bodnár Máté:
Kirchliche Hochschule Wuppertal,
Wuppertal, Németország

Erasmus-ösztöndíjban részesültek (egy-egy félév):

- 1–2. Brokhauzer Tamás és Kocsis Zsuzsanna:
Universität Wien, Evangelisch-Theologische Fakultät, Bécs,
Ausztria
3. Gazda Márta Zsuzsanna:
Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Theologische
Fakultät, Halle, Németország

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Református Tanárképző Kar,
Kolozsvár, Románia
4. Kasó Viktória:
Theologische Universiteit Kampen,
Kampen, Hollandia
- 5–6. Szvoren Attila és Zabolai Enikő Orsolya:
Universität Leipzig, Theologische Fakultät, Lipcse,
Németország

Kiemelkedő tanulmányi munka

Köztársasági ösztöndíjban részesült hallgatóink:

Baráthné Hatházi Eszter
Petró László

Az Országos Diákköri Tudományos Konferencián részt vevő hallgatóink:

Jenei Péter

Témavezető: *Dr. Hodossy-Takács Előd*

Pályamű címe: *A választott nép szent helyei az Ószövetségben,
Izrael vallásának összefüggéseibe helyezve*

Petró László – 3. helyezés

Témavezető: *Dr. Gaál Botond*

Pályamű címe: *„Jöjj el, szabadság, te szülj nekem rendet!”*

Szűcs Andrea

Témavezető: *Dr. Hodossy-Takács Előd*

Pályamű címe: *Hacór, a királyságok fővárosa*

Jutalmazásban részesült hallgatóink

I. A Tiszántúli Református Egyházkerület Elnöksége a témavezetők felterjesztése alapján kiváló szakdolgozatáért dicséretben és pénzjutalomban részesítette az alábbi hallgatókat:

1. *Oláh István*
2. *Petró László*

II. A Zsinati Lelkészképesítő Bizottság a záróvizsgán nyújtott kiváló teljesítményéért általános dicséretben részesítette

1. *Jenei Károly* és
2. *Koncz-Vágási Katalin*

lelkész szakos hallgatókat.

III. A Szegi Piroska Emlékalapítvány Kuratóriuma a szociálisan rászoruló, jó, illetve kimagasló tanulmányi eredményt elért magyar állampolgárságú hallgatók közül visszamenőleges ösztöndíj formájában kiemelt jutalomban részesítette

1. *Gombos Noémi* és
2. *Szűcs Johanna* hallgatókat,

valamint jutalmazta az alábbi hallgatókat:

1. <i>Farkas Zsuzsanna</i>	4. <i>Mata Zsuzsa</i>
2. <i>Juhász Norbert</i>	5. <i>Nyeső Ágnes</i>
3. <i>Kovács Márta</i>	6. <i>Szűcs Andrea</i>

IV. Az egyetem Szenátusa a biblikus tanszékek tanszékvezetőinek javaslata alapján a biblikus tudományok terén nyújtott kiemelkedő teljesítményéért ebben a tanévben

Németh Áron

hallgatónak ítélte oda a hasonmás bibliából álló „Biblia-díjat”.

A Doktori Iskola beiratkozott és végzős hallgatói

Nappali tagozat:

I. évfolyam:

1. Hotorán Gábor	3. Nagy Gábor
2. Kovács Krisztián	4. Somogyi Márta

II. évfolyam:

1. Püski Dániel	2. Sóhajda Levente

III. évfolyam:

1. Lőrinczné Fábián Éva	3. Szászi Andrea
2. Orosz Adrienn	

Levelező tagozat:

1. Hecker Róbert	7. Somfalvi Edit
2. Horsai Ede	8. Sőreg Norbert
3. Kánya Endre	9. Szatmári Emília
4. Kurta József	10. Tóthné Szerencsi Erika
5. Máthé-Farkas Zoltán	11. Visky István
6. Molnár Erzsébet	

Abszolutóriumot szereztek:

1. Csoma Judit – levelező tagozat
2. Varga Zsolt – levelező tagozat
3. Arany Barbara – nappali tagozat
4. Mucsi Zsófia – nappali tagozat

Egyetemünk új doktorai

Kádár Ferenc

Tudományág: *Gyakorlati teológia*

Disszertáció címe: „Egyház itt és most” *Az ekkleziasztika művelésének alapjai, eredményei és mai lehetőségei*

Témavezető: *Dr. Fekete Károly*

Kiss Médea

Tudományág: *Gyakorlati teológia*

Disszertáció címe: „Istendicsőítés – istentisztelet” *Szemponatok a református gyülekezeti éneklés istentiszteleti szerepének és lelkigondozói lehetőségeinek újragondolásához*

Témavezető: *Dr. Fekete Károly*

Kodácsy Tamás

Tudományág: *Rendszeres teológia*

Disszertáció címe: „Cogito, ergo mundus talis est!” *A kozmológiai antrópikus elvek teológiai vizsgálata*

Témavezető: *Dr. Gaál Botond*

Díszdoktoraink:

Alfred Jäger, Dr. hab.

a Béthel–Bielefeldi Egyházi Főiskola (Kirchliche Hochschule Bethel–Bielefeld) rendszeres teológiai professzora

Molnár Miklós

nyugalmazott lelkipásztor (Budapest Kálvin téri gyülekezet)

Gerrit Noltensmeier

a Lippei Tartományi Egyház nyugalmazott szuperintendense, a Német Evangélikus Egyház (EKD) Tanácsának tagja

Hans Schwarz, Dr. hab.

A Regensburgi Egyetem (Universität Regensburg) Protestáns Teológiai Intézetének nyugalmazott dogmatika professzora

Iain Richard Torrance, Dr. hab.

A Princetoni Teológiai Szeminárium (Princeton Theological Seminary) elnöke és patrisztika professzora

2006/2007